MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

"DAĞLARIN KAYIP ANAHTARINI ARAYAN HALK" DERSİM TOPLUMUNDA KİMLİKSEL UYANIŞ, KÜLTÜREL SİYASETLER VE İÇ GERİLİMLER

DOKTORA TEZİ

Ülker SÖZEN

Anabilim Dalı: Sosyoloji

Programı: Genel Sosyoloji ve Metedoloji

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şükrü ASLAN

KASIM **2017**

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

"DAĞLARIN KAYIP ANAHTARINI ARAYAN HALK" DERSİM TOPLUMUNDA KİMLİKSEL UYANIŞ, KÜLTÜREL SİYASETLER VE İÇ GERİLİMLER

DOKTORA TEZİ

Ülker SÖZEN

Anabilim Dalı: Sosyoloji

Programı: Genel Sosyoloji ve Metedoloji

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şükrü ASLAN

KASIM 2017

Ülker SÖZEN tarafından hazırlanan "DAĞLARIN KAYIP ANAHTARINI ARAYAN HALK" DERSİM TOPLUMUNDA KİMLİKSEL UYANIŞ, KÜLTÜREL SİYASETLER VE İÇ GERİLİMLER adlı bu tezin Doktora tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Şükrü ASLAN

Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Şükrü ASLAN

Üye : Prof. Dr. Esra DANACIOĞLU TAMUR

Üye : Doç. Dr. Begüm Özden FIRAT

Üye : Prof. Dr. Sibel YARDIMCI

Üye : Prof. Dr. Mesut YEĞEN

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

....

Anneme ve babama,

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması zor zamanlarda yazıldı, her tez zor zamanlarda yazılır ama bu biraz daha fazla. Bu süreçte yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Onların yanında, tez danışmanım Şükrü Aslan'a araştırma ve tez yazma sürecimdeki katkıları ve manevi desteği için; Yücel Demirer'e zihnimi açan önerileri, anlayışı ve bana verdiği ilham için; tez komitemde yer alan Sibel Yardımcı, Begüm Özden Fırat, Esra Danacıoğlu ve Mesut Yeğen'e değerli yorumları için teşekkür ediyorum.

En çok teşekkür etmem gerekenler ise benimle hikâyelerini paylaşan görüşmecilerim. Onlar olmasa bu tez yazılamazdı. Onlar bana hikâyelerini emanet ettiler, umarım bu emaneti iyi değerlendirebilmişimdir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **ix**
İÇİNDEKİLER ..... **xi**
ÖZET ..... **xv**
ABSTRACT ..... **xvii**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Tezin Kapsamı 4
1.2 Metodoloji 8
1.3 Tezin Sorunsalları 10
1.4 Literatür 14
1.5 Tezin Yapısı 17
2. TARİHSEL AÇIDAN DERSİM'İN TOPLUMSAL VE SİYASİ YAPISI **19**
2.1 Osmanlı İdaresinde Dersim 19
2.1.1 Osmanlı merkezileşmesi ve Dersim ıslahatı 20
2.1.2 Toplumsal yapı ve dinsel aidiyetler 22
2.1.3 Kürt milliyetçiliği ve Dersim 25
2.2 Erken Cumhuriyet'in Dersim Siyasetleri 27
2.2.1 Devlet raporlarında Dersim 29
2.2.2 1935 Tunceli Kanunu ve 1937-38 Kırımı 32
2.3 Cumhuriyet Döneminde Dersim Toplumunda Sosyal Yapı ve Siyasallaşma 34
2.3.1 1950'lerde siyasi hayat, Tunceli Kültür Derneği ve Kürt kimliği 37
2.3.2 1960'larda TİP, sosyalizm ve Kürt örgütlenmeleri 41
2.3.3 1970'lerde sosyalist hareketler ve silahlı mücadele 44
2.3.4 Maocu Kaypakkaya geleneği ve DHF: Dersim'de sosyalizmin yerelleşmesi 46
2.3.5 Kürt hareketi: Baskın ancak hegemonya kuramayan siyasi güç 51
2.4 1990'lardan 2010'lara Tunceli'deki Dönüşümler 59
2.4.1 1990'larda OHAL yönetimi 60
2.4.2 2000'lerde baraj karşıtı mücadele, Tunceli Üniversitesi ve dışa açılma 63
3. DERSİM'İN KÜLTÜREL SİYASETLER ALANI: AKTÖRLER, İLİŞKİLER VE MÜCADELELER **70**
3.1 Kavramsal Çerçeve 71
3.1.1 Kültürün üretimi yaklaşımı 72

3.1.2 Alan kavramı ve kültürel üretim alanı 74
3.1.3 Dersim toplumunda karşıt kültürel siyasetler alanı 76
3.1.3.1 İktidar alanıyla ilişki 76
3.1.3.2 Alanın Nesnel Yapısı ve Sermayeler 78
3.1.3.3 Habitus 80
3.2 AKP Döneminde Devletin Dersim'e İlişkin Söylemleri ve Kültürel Siyasetleri 85
3.2.1 "Dersim özrü" 86
3.2.2 Devletin 1937-38'e dair hafıza ve kültür siyasetleri 88
3.2.3 Dersim açılımının Dersim kamuoyundaki etkileri 93
3.2.4 Devlet kanalında bir Dersim belgeseli: *Koça Dawi* 97
3.3 1980'lerin Sonundan Günümüze "Dersim Kimlik Uyanışı" ve Kültürel Siyasetlerin Gelişimi 99
3.3.1 Avrupa'daki yayınlar ve örgütlenmeler 100
3.3.1.1 2000'lerin ikinci yarısında dernekleşme faaliyetleri ve 1937-38 hafıza siyasetleri 104
3.3.2 Türkiye'deki kültürel siyasetler ve örgütlenmeler 107
3.3.2.1 Türkiye'de kültür-sanat üretimleri 109
3.3.2.2 Eşik bekçileri: Kalan Müzik ve KOM Müzik 116
3.4 Dersim Ermenilerinin Kimlik Uyanışı ve Kültürel Siyasetleri 119
3.5 Dersim Toplumunda Kültür ve Siyaset İlişkisi 125
3.5.1 Kültür üreticilerini alana dair yorumları 129
3.5.2 Sonuç yerine: Kültür üreticilerinin eleştirelliği 139
4. DERSİM'E DAİR KİMLİK ANLATILARINDA VE KÜLTÜREL SİYASETLERDE HAFIZA, SEMBOLLER VE CEMAATİN İNŞASI 141
4.1 Kavramsal Çerçeve 141
4.1.1 Sembol ve cemaat 142
4.1.2 Kolektif hafıza ve nostalji 144
4.2 1937-38 Anlatıları ve Siyasi Farklılaşma 146
4.2.1 Resmi söylemin etkisindeki 1937-38 anlatıları ve Mustafa Kemal'in rolü 146
4.2.2 Kürt hareketi: 1937-38'in milli karakteri, yabancılaşma ve ihanet 150
4.2.3 Soykırım ve tertele adlandırmaları ve yüzleşme talepleri 154
4.2.4 1937-38'de direniş yaşandığı tezinin savunusu ve sosyalist perspektif 159
4.3 Kimlik Söylemlerinde Nostalji: Altınçağ, Cennetten Düşüş ve Eve Dönüş 162
4.3.1 Dersim'de sosyalizmin yerlileşmesi ve alternatif hafızalaşma 167
4.3.2 Dağların kayıp anahtarını aramak 170
4.3.2 Kolektif gururu simgeleştirmek: "Dersim'e sefer olur, zafer olmaz" 172
4.4 Kimlik Sembolleri 174
4.4.1 Yaşlıların suretinde aranan hakikat 177
4.4.2 *Kırmanciya Belekê* ve çok kültürlü Dersim 181

4.4.3 Munzur sembolü ve kültürün metalaşması 184
4.4.4 Bir kahraman figürü olarak Seyit Rıza ve son sözleri..... 190
4.4.5 Seyit Rıza, Şeyh Sait, "Alevi'nin kestiği" ve kimliksel sınırlar 197
4.5 Sembollerle Cemaati Kurmanın İmkânı ve İmkânsızlığı Üzerine 202
5. MUNZUR FESTİVALİ'NDE SİYASİ MÜCADELE, ETNO-POLİTİK AİDİYETLER VE KİMLİKSEL ENDİŞELER 204
5.1 Kavramsal Çerçeve: Kimlik, Yerellik ve Festivaller 206
5.1.1 Yerelliğin inşası ve diaspora 207
5.1.2 Festival formu ve toplumsallık 210
5.2 Munzur Festivali'nin Ortaya Çıkışı ve İçeriği 213
5.2.1 Festival programı 217
5.2.2 Paneller ve konserler 222
5.2.3 Organizasyon ve bütçe 225
5.3 Festivalin İlk Dönemi: OHAL'e Karşı Ortak Mücadele 228
5.4 2004-2014 Döneminde Festivaller: Siyasi Gerilimler, Çatışmalı Kimlik Görünümleri ve Toplumsal Karşılaşmalar 234
5.4.1 Festival deneyimi: Sosyallikler, semboller ve gösteriler 238
5.4.2 Festivale yönelik eleştiriler, yozlaşma söylemi ve diaspora-yerel çelişkisi..... 241
5.5 Barış Sürecinin Bitmesiyle Munzur Festivali 246
5.6 Sonuç Yerine 247
6. SONUÇ 249
KAYNAKLAR 259
EK 1 269
ÖZGEÇMİŞ 271

"DAĞLARIN KAYIP ANAHTARINI ARAYAN HALK" DERSİM TOPLUMUNDA KİMLİKSEL UYANIŞ, KÜLTÜREL SİYASETLER VE İÇ GERİLİMLER

ÖZET

Bu tez çalışması Dersim toplumunda 1980'lerin sonundan itibaren gelişen kimlik siyasetlerini ve bunların kültürel alandaki yansımalarını incelemektedir. Bunu yaparken tez kapsamında "Dersim'in karşıt kültürel siyasetleri alanı" olarak tarif edilen alandaki aktörleri, bunların ürettiği kimlik ve hafıza siyasetlerini konu edinmektedir. Bu aktörlerin birbirleriyle rekabet, çatışma ve ortaklaşma biçimindeki ilişkilerini ele almaktadır. Bu alanın kuruluşunda, Dersim toplumunun 1960'lardan itibaren muhalif politikleşme geçmişi ve yaşadığı göç dalgaları şekillendirici olmuştur. Tez çalışması, bu toplumda güç sahibi olan siyasi aktörlerin ve devletin 1990'lardaki OHAL rejimi, 2000'lerin ortasındaki çözüm süreci ve bu sürecin bitmesiyle değişen Dersim'e yönelik kültürel siyasetlerini tahlil etmektedir.

Bunun yanında tez çalışması, Dersim toplumunda üretilen kimlik ve hafıza anlatılarını içeriksel bakımdan, temalara ve sembollere odaklanarak incelemektedir. Bu anlatılar ve semboller, Dersim toplumunu birlik olmaya ve bir etno-politik proje kapsamında harekete geçmeye çağırmaktadır. Bu açıdan merkezi otoritenin ulus devletleşme politikaları etkisinde, göç ve modernleşme deneyimleriyle erozyona uğradığı düşünülen kültürel özü ve "cemaat olma" halini yeniden tesis etmeyi amaçlamaktadırlar. Aynı zamanda bu tez çalışması, hafıza ve kimlik anlatılarının farklı aktörler tarafından tarihsel süreçte nasıl inşa edildiğini, hangi siyasi ajandaları yansıttığını ve toplumsal hayatta hangi biçimlerde dolaşıma girdiğini ele almaktadır.

Dersim toplumundaki kimliksel uyanış kapsamında tarihsel incelemeler, sözlü tarih çalışmaları, edebi ve müzikal üretimler, belgeseller, festivaller, anmalar biçimindeki kültürel siyasetler üretilmiştir. Bunlar 2000'lerin sonundaki açılım siyasetleriyle artış göstermiştir. 2000 yılından beri Tunceli'de düzenlenen Munzur Kültür ve Doğa Festivali, bu siyasetlerin en fazla ön plana çıkanı olmuştur. Dersim toplumundaki kimliksel uyanış, bu toplumu etkilemiş olan Kürt hareketinin ve sosyalist örgütlerin etkisinde gelişmiştir. Diğer yandan bunların sunduğu kimlik çerçevelerini ve 1937-38'e ilişkin tespitlerini sorgulayan, onlardan farklılaşan pozisyonlar üretmiştir. Dersimlilerin, onları Türklerden olduğu kadar Kürtlerden de ayıran dilsel, mezhepsel ve kültürel farklılıkları ön plana çıkmıştır. Bu kimliksel uyanış, 1980'lerden beri Avrupa'ya ve Türkiye kentlerine yönelen yoğun göç deneyimini, hemşeri ve diaspora derneklerinin failliğini ve Dersim toplumunun siyasi ve uzamsal farklılaşmalarını yansıtmaktadır.

Dersim toplumunun kimliksel uyanışı ve kültürel siyasetleri, kurucu kolektif deneyim olarak 1938-38 Katliamı'na atıf yapmaktadır. Dersim toplumunda rekabet halindeki farklı etno-politik projeler, kimi zaman ayrışarak, kimi zaman ortak hareket ederek Dersilmli kimliğinin yeniden üretimi ve 1937-38'in görünürleştirilmesi için mücadeleler ortaya koymaktadır.

“THE PEOPLE WHO SEEK THE LOST KEY TO THE MOUNTAINS” IDENTITY REVIVAL, CULTURAL POLITICS AND INTERNAL CONFLICTS IN DERSIMLI SOCIETY

ABSTRACT

This dissertation project discusses the revival of Dersimi identity which has developed since the late 1980s. It scrutinizes the cultural productions and the public sphere of discourses about Dersimi identity. Through cultural politics, Dersimi people seek to re-establish communal unity and recover their cultural essence which is thought to be on the verge of extinction due to assimilatory state policies, forced displacement, and socio-economic transformation since the 1990s. “The key to the mountains” is an emic metaphor derived from oral history and indicating the lost cultural essence.

Dersim, or Tunceli as it has been officially named by the Turkish Republic since 1935, is a province inhabited by Zazaki- and Kurdish-speaking Alevi people. Since the mid-19th century, the state had launched several military campaigns over Dersimi tribes which fought to preserve their autonomy, the most destructive one taking place in the years of 1937 and 1938 causing the decimation of thousands of people and forced displacement. The structure of feeling associated with Dersimi identity is imprinted by this history of persecution by and insurgency against the state, and woven with the senses of loss, trauma, and nostalgia.

Moreover, Dersimi identity pertains to a multi-faceted plane of ethno-political belongings to Kurdish, Alevi, Zazaki/ Kırmancki, and Armenian ethnicities in addition to revolutionary Marxist politics. In this respect, contestations and coalescence between these belongings reverberate in the cultural politics of Dersimi identity. Traditional cultural forms and Dersimi past are interpreted in differing ways according to the multiple political imaginations and identity projects present in Dersimi public. In addition to ethno-political multiplicity, Dersimi society is socio-spatially differentiated due to mass migration to Turkish and European cities since the 1980s. The spatial dispersion of Dersimi people provides valuable networks and mediums for cultural production, yet also introduces a corrosive effect on the much-sought-after communal unity by fragmenting the experience of being Dersimi.

In this conjuncture, this dissertation project attempts to illustrate how, regarding the socio-political differentiation of Dersimi people, their contemporary cultural productions and identity discourses convey political activism, communal renewal, and internal conflicts simultaneously. The data used for this discussion is gathered through a combination of methods including in-depth interviews with Dersimi cultural producers and political representatives, analysis of cultural works and public narratives, and ethnography conducted during the Munzur Culture and Nature Festival, that has been organized in Tunceli since 2000.

1. GİRİŞ

Bu tez çalışması için ön araştırmalara 2012 baharında başladım. İlk başta 2000 yılından beri Dersim'de düzenlenen Munzur Kültür ve Sanat Festivali üzerine bir inceleme yapmayı planlamıştım. Munzur Festivali Dersim toplumunun kimlik ve hafıza siyasetlerinin ve kültür-sanat üretimlerin sahnesi konumunda bir etkinliktir. Festival, 1994-95 yıllarındaki köy boşaltmalara ve kentteki OHAL uygulamalarına karşı bir araya gelen siyasi örgütler, Dersimli hemşeri dernekleri ve Dersimli aydınlar tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Munzur Festivali, Avrupa ve Türkiye kentlerinde yaşayan on binlerce Dersimliyi kente çekmektedir. Konserler, paneller, kitlesel gösteriler, turistik ve kültürel-inançsal değeri olan yerlere düzenlen geziler gibi program içi ve dışı etkinliklerle canlı bir sosyalleşme sahasıdır. Bu biçimde Dersimli kimliğinin ve cemaat olma hissinin yeniden üretildiği bir mecradır. Festivalin temel izleklerinden biri de yerel ekolojik mücadelelerdir. Etkinlik ilk yıllarından beri Dersim halkının HES'lere ve barajlara karşı mücadelesinin ifade edildiği bir platform olmuştur. Festival aynı zamanda, Dersim toplumunda etkili olan Kürt hareketinin ve sosyalist örgütlerin kendilerini gösterdiği, rekabet ettiği ve ortaklaştığı bir kamusal alandır. Etkinlik kapsamında etno-politik aidiyetler konserler ve kitlesel gösteriler gibi coşkulu kolektif performanslarla ve kültürel sembollerin ve söylemlerin dolaşımıyla yeniden üretilmektedir.

Diğer yandan Munzur Festivali, Dersim toplumunun iç farklılaşmalarını ve onu etkileyen farklı etno-politik projelerin rekabetini ortaya koyan; bunlardan kaynaklanan tartışmaları ve gerilimleri yansıtan bir etkinliktir. Festivalin örgütlenişi ve deneyimi, Dersimliler arasındaki toplumsal, uzamsal ve politik-ideolojik farklılaşmaları açığa çıkarmaktadır. Kürt hareketinin ve sosyalist örgütlerin siyasetleri ve Dersim yerelinin gündemleri festival kapsamında müzakere edilmektedir. 2000'lerin sonundan itibaren festival, Dersim toplumunda yaygın biçimde "yozlaşma" olarak adlandırılan kültürel dejenerasyona ve toplumsal homojenliğin bozulmasına katkı sağladığı biçiminde eleştirilmektedir. Festivalin ticarileşmesi ve turistikleşmesi Dersim toplumundaki kültürel-kimliksel endişeleri ortaya çıkarmıştır. Bu biçimde Munzur Festivali, Dersim toplumunun Kürtlük, Alevilik, devrimcilik

ve dâhi “Dersimlilik” şeklindeki etno-politik projelerle kurduğu çoklu ve çatışmalı ilişkileri ve bu kimlik projelerinden taşan yanlarını görünür kılan bir etkinlik olmuştur.

Munzur Festivali’nin tarihsel seyri, hazırlık süreçleri, festival dönemindeki sosyallikler ve festival üzerine üretilen söylemler incelendiğinde Dersim toplumundaki siyasi rekabet, kimlik tartışmaları ve toplumsal ayrışmalar görülmektedir. Ancak Dersim toplumunun çok sesli, çatışmalı, bir o kadar da üretken siyaset ve kültürel söylem alanlarını anlamak için daha derine inmek gerekmektedir. Bunların arka planında 1980’lerin sonundan itibaren Dersimli kimliğinin, onu diğer etno-politik projelerden ayıran bir kolektif aidiyet olarak ortaya çıkma süreci yatmaktadır. Bu kimliksel uyanış bir kökenlere dönüş hareketidir. 1990’ların ortasında yaşanan ve 40 binden fazla nüfusun Dersim’den göç etmesine neden olan köy boşaltmalar, kültürün yitirildiğine dair endişe yaratarak bu kimliksel uyanışı motive eden bir toplumsal dönüşüm olmuştur. Dersim toplumunda etkin olan politik aktörler bu kimliksel uyanıştan etkilenmiş ve onun parçası olmuştur. Bunlar özellikle 1937-38 Katliamı’na dair söylemler üreterek ve hafıza siyasetleri ortaya koyarak alana dâhil olmuştur. Bu açıdan Dersin toplumundaki kimlik ve kültür siyasetlerini anlamak için bu toplumun 1960’lardan itibaren yaşadığı muhalif politikleşme tarihini değerlendirmek gerekmektedir.

Ön araştırma kapsamında görüştüğüm bir Dersimli kültür-sanat üreticisi, Dersim’in yüzlerce yıllık bir tarihsel süreçte farklı kimliklerin merkezi, bunların en öz hallerinin yaşandığı coğrafya olduğu yorumunu yapmıştı. Ona göre Dersim Aleviliğin kıblesi, Türkiye’de solculuğun Kâbe’si, Kürtlerin İslam öncesindeki inanç pratiklerinin ve kültürlerinin devam ettiği bir coğrafya, antik çağlarda pagan Ermeniler için ve 1915 döneminde Anadolu Ermenileri için savunma merkezi olmuştu. Araştırmama devam ettikçe genellikle spekülatif tarihsel temellendirmeler yoluyla Dersim’i çeşitli etnik kimliklerin merkezi, hatta kaynak noktası ilan eden; özcü ve kimi zaman tekçi biçimlerde Alevi, Kürt, Zaza, Kırmanç ve Ermeni kimlikleriyle karakterize eden söylemlere rastladım. Bu doğrultuda Dersim toplumunda bu etno-politik aidiyetlerin birbiriyle çarpıştırıldığı, kimliğe dair ateşli tartışmalar yaşandığını gördüm. Aynı zamanda bu kimliklerin çoklu ya da bağlama göre değişen biçimlerde sahiplenilebildiğini fark ettim. Yani Dersimli bireyler, siyasi konjonktüre göre ve kişisel tarihleri içinde değişen kimliksel aidiyetleri sahiplenebilmekte ve farklı etno-politik projelerin savunucusu olabilmektedir. Erdal Gezik, Alevi Kürtler ve özelde Dersim toplumu üzerine çalışmasında, bu duruma dair şu gözlemini dile getirmektedir:

Yakın bir zaman öncesine kadar “solcu” veya “Alevi” olarak tanıdığınız kişi, kısa zaman sonra ateşli bir “Kürt ulusalcısı” veya “halis Türk” olarak karşımıza çıkabilir. Ya da geçmişte etnik ve dilsel olguları göz ardı eden “sol” kimlikli kişiler, şimdi “Alevici”,

“Kürtçü” veya son etapta “Dersimci-Zazacı” olabilir ve beklentinizin üstünde bir kararlılıkla yeni kimliklerini savunabilirler[1].

Stuart Hall, Karayip kimliğini odağa alan analizinde kültürel kimliklere dair iki farklı anlayıştan bahsetmektedir[2]. Bunlardan ilki topluluğa dışarıdan empoze edilen aidiyetlerin dışında, onun tarihsel olarak devamlılık taşıyan, hakiki ve özsel aidiyetliğidir. Bu aidiyetlik, ortak tarihsel deneyim ve kültürel kodlardan kaynaklanmaktadır. Aktüel tarihin ortaya çıkardığı istikrasızlıkların ve değişimlerin karşısında, topluluğa bir halk olma durumunu kazandıracak sabit ve sürekli bağlanma çerçeveleri sağlamaktadır. Madun halkların sömürgeciliğe karşı mücadelesinde bu kimlik anlayışı büyük önem taşımaktadır. Sömürgeciliğin çarpıttığı, gizlediği ve sildiği geçmişi ortaya koymaya dönük sinematik çalışmalar gibi kültürel temsiller, postkolonyal dönemde madun grupların mücadelesinin önemli bir boyutu olmaktadır.

Diğer kimlik anlayışı ise kültürel kimliği bir varlık [*being*] değil varoluş [*becoming*] meselesi olarak ele almaktadır. Hall, bu yaklaşımın sömürgecilik deneyiminin madun halklar üzerinde yarattığı travmatik yerinden etme ve kopuş etkilerini anlamak için gerekli olduğunu belirtmektedir. Buna göre kültürel kimlikler “özselleştirilmiş bir geçmiş içinde ebedi olarak sabitlenmiş olmaktan ziyade tarih, kültür ve iktidarın sürekli ‘etkileşimi/ oyunu’na tabidir”[3]. Bunlar, geçmişe ve kültüre dair anlatılar vasıtasıyla kurulan istikrarsız, değişebilir özdeşlik kurma noktalarıdır. Bir kültürel özün devamlılığıyla değil de farklı ve stratejik önem taşıyan konumlanışlarla ilgilidirler. Geçmiş bugünde madun halklara konuşmaya devam etmektedir; ancak sömürgeciliğin yarattığı kopuş geçmişle doğrudan, dolayımsız bir ilişki kurulmasını imkânsız kılmaktadır. Böylece kültürel kimlik geçmişe dair hafıza, fantezi, anlatı ve mitler vasıtasıyla kurulmaktadır.

Hall kültürel kimlik konusunda sürekliliğin yanında farkın da hesaba katılması gerektiğini söylemektedir. Kimliğe dair konumlanışların stratejik ve değişken oluşu bir yanda topluluğu kendi içinde farklılaştıran tarihsel süreçler ve iktidar ilişkileriyle bağlantılıdır. Diğer taraftan bu değişkenlik, Derrida’nın *différance* kavramı bağlamında bir anlamlandırma [*signification*] olarak düşünülebilecek kimlik kurgusunun yapısal olarak anlamı mütemadiyen ertelemesiyle ilgilidir. Kimlik kurguları sürekli biçimde anlamlandırma ve gösterge zincirleri oluşturarak anlamı erteler ve onu ikame etmeye çalışır. Keyfi bir kapanış olan kimlik

[1] Gezik, *Alevi Kürtler*, 106.
[2] Hall, “Cultural Identity and Diaspora”, 223–30.
[3] Hall, 225. Alıntının orijinali: “Far from being eternally fixed in some essentialised past, they [cultural identities] are subject to the continuous 'play' of history, culture and power”. Çeviri yazara aittir.

kurgusundan taşan, onun kapsayamadığı anlamlar daima mevcuttur ve bunlar kimliği istikrarsızlaştırır.

Kürtlük, Zazalık, Kırmançlık, Ermenilik ve sosyalizm biçimindeki farklı etno-politik projeler Dersim'e sembolik bir konum atfetmektedir. Ancak Dersim toplumunun kimlik alanının tartışmalı ve değişken yapısı, Dersim toplumun kendisini bu etno-politik projelere tam olarak ait hissetmediğini göstermektedir. Bu durum, Hall'un kültürel kimliğin yapısal farklılığına ve ondan taşan anlamlara dair tespitini örneklemektedir. Dersim toplumunda bu projelerin sunduğu kimlik çerçevelerinden taşan, onların tam olarak kapsayamadığı deneyimler, talepler ve farklılaşmalar mevcuttur. Bu durumu Dersim toplumunun 1980'lerden itibaren politik ve ekonomik itici etkenlerle Türkiye'nin büyük kentlerine ve ülke dışına yoğun şekilde göç vermesiyle ve bundan kaynaklanan toplumsal farklılaşmalarla açıklamak olasıdır. Aynı zamanda, bu tez çalışmasının kapsamı dışında bir inceleme konusu olan Dersimlilerin risk almaya, yeni yerlere göç etmeye, farklı toplumlar içinde var olup onlarla etkileşime geçmeye dönük kültürel açıklığıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Saha incelemem Dersim'in ne sosyalist hareketin ne de Kürt hareketinin sunduğu kimlik çerçevelerine tam anlamıyla sığmadığını ortaya koymaktadır. Dersim kamuoyunda sosyalist hareketin anadilin ve inancın unutulmasında, bu yolla Dersimlilerin asimile olmasında rolü olduğu iddia edilmektedir. Kürt hareketi Dersim'in dilsel, inançsal, kültürel ve siyasi özgünlüklerine saygı duymadığı, Dersim'i Kürtleştirmeye çalıştığı biçiminde itirazlarla karşılaşmaktadır. Alevilik temelli hareketler Dersim toplumunun etnik farklılığını ve inanç pratiklerinin özgün yanlarını kapsamamaktadır. Ermenilik temelinde yürütülen kimlik siyasetleri Dersimlilerin tarihsel ve güncel politik dertlerini yeterince gündemine almadığı ve Alevi kimliğini ikincilleştirdiği için eleştirilmektedir. Zazalık, Kırmançlık ve Dersimlilik aidiyetinin ön plana çıkarılması mikro milliyetçilik olarak yorumlanmakta ve daha geniş kimliksel mücadeleleri böldüğü değerlendirmesiyle tepki görmektedir. Bu doğrultuda Dersim toplumunda etki sahibi olma mücadelesi veren etno-politik projeler, anlamları sabitlemek amacıyla sürekli bir temsil, anlatı ve gösterge üretimi içini girmektedir. Bu durum üretken, canlı ve tartışmalı bir kültürel siyasetler alanı ortaya çıkarmaktadır.

1.1 Tezin Kapsamı

Bu tez çalışması Dersim toplumunda 1980'lerin sonundan itibaren gelişen kimlik siyasetlerini ve bunların kültürel alandaki yansımalarını konu edinmektedir. Bunu yaparken tez kapsamında "Dersim'in karşıt kültürel siyasetleri alanı" olarak tarif ettiğim alandaki

aktörleri, bunların ürettiği kimlik ve hafıza siyasetlerini ve bu aktörlerin birbirleriyle rekabet, çatışma ve ortaklaşma biçimindeki ilişkilerini inceliyorum. Bu alanın Dersim toplumunun 1960'lardan itibaren muhalif politikleşme geçmişiyle, bu toplumda güç sahibi olan siyasi aktörlerin ve devletin 1990'lardaki OHAL rejimi, 2000'lerin ortasındaki Kürt açılımı ve açılımın bitmesiyle değişen Dersim'e yönelik siyasetleriyle ilişkisini anlamaya çalışıyorum.

Dahası bu tez araştırması Dersim toplumunda üretilen kimlik ve hafıza anlatıların içeriksel bakımdan incelemektedir. Bu anlatılarda ön plana çıkan temaları ve sembolleri analiz etmektedir. Bu anlatılar ve semboller Dersim toplumunu birlik olmaya ve bir etno-politik proje kapsamında harekete geçmeye çağırmaktadır. Bu açıdan devlet müdahaleleri, göç ve modernleşme deneyimleriyle erozyona uğradığı düşünülen kültürel özü ve yitirilen "cemaat olma" hâlini yeniden tesis etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu doğrultuda Dersim kamuoyunda hafıza, kimlik ve yerelliğe ilişkin anlatıların farklı aktörler tarafından tarihsel süreçte nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışıyorum. Bu anlatıların hangi siyasi ajandalara karşılık geldiğini ve toplumsal hayatta nasıl biçimlerde dolaşıma girdiğini inceliyorum.

1980'ler, 12 Eylül Darbesi'nin ardından sosyalist hareketlerin güç kaybettiği, sosyalist ideallerin aşındığı, dünya çapında kimlik siyasetlerinin ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde Avrupa'da geniş bir Dersim diasporası oluşmaya başlamıştır. Avrupa ülkelerinde Dersimliler kendi kimlikleri etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Kültür ve etnografya dergileri ve hemşeri dernekleri bu örgütlenmenin mecrası olmuştur. Bu biçimde kimlik, kültür ve yerellik üzerine söylem üreten bir kamuoyu oluşmuştur. Türkiye'de ise darbenin ardından siyasi yasakların kalktığı 1980'lerin sonunda Dersimli hemşeri dernekleri kurulmaya başlamıştır. Bunlar Avrupa'daki derneklerden farklı olarak daha fazla biçimde Dersim toplumunda yer edinmiş Kürt hareketi ve sosyalist örgütlerin etkisinde olmuştur. Türkiye ve Avrupa'daki örgütlenmelerde Dersim toplumunun büyük kısmının anadili olan Zazaca/ Kırmançca üzerine çalışmalar, folklor ve inanç pratikleri üzerine derlemeler ve 1937-38'e tanıklık eden yaşlılarla sözlü tarih çalışmaları yapılmıştır.

1990'ların ortasındaki kitlesel zorunlu göç, yarattığı insani tahribatın yanında Dersim toplumunda anadilin, Alevilik inancının ve geleneksel kültürün yeniden üretildiği köy yaşantısını büyük ölçüde tahrip etmiştir. 1937-38 gibi bir kolektif travmaya neden olan 1994-95 köy boşaltmaları, Dersim toplumunun kültürel söylemlerinde sıklıkla "ikinci 38" biçiminde değerlendirilmektedir. Ancak bu tahribat aynı zamanda kültürün ve yerel hafızanın korunmasına dair bir bilinç yaratarak kimliksel uyanışı tetikleyen bir etki yaratmıştır. Dersimli kültür-sanat üreticileri kaybedilen, yok olmanın eşiğinde görülen kültürel özün kayıt altına alınması için derlemelere ve sözlü tarih çalışmalarına hız vermiştir.

Dersim toplumundaki kimliksel uyanış kapsamında tarihsel incelemeler, sözlü tarih çalışmaları, edebi ve müzikal üretimler, belgeseller, festivaller, anmalar biçimindeki kültürel siyasetler üretilmiştir. Bunlar, Türk milliyetçiliği ve devlet politikaları tarafından görünmez kılınan geçmişi ve asimile edilen kültürü yeniden ortaya koyma iddiasındadır. Bu kimlik siyasetleri, bir yandan Dersim toplumunu etkilemiş olan Kürt hareketlerinin ve sosyalist örgütlerin etkisinde gelişmiştir; diğer yandan onlara yönelik itirazları ve eleştirileri içermektedir. Kürt bağımsızlıkçısı ve sosyalist hareketlerin sunduğu kimlik çerçevelerini ve 1937-38'e ilişkin tespitlerini sorgulayan, onlardan farklılaşan söylemler üretmiştir. Dersimlilerin kimlik siyasetleri, onları Türklerden olduğu kadar Kürtlerden de ayıran dilsel, mezhepsel ve kültürel farklılıklarını görünür kılmaktadır. Aynı zamanda bu kimlik söylemleri, Dersimli kimliğinin kurucu kolektif deneyimi olarak Dersimlilerin önce Osmanlı sonrasında Türkiye devletiyle çelişki yaşadıkları, bunlara direndikleri ve kıyıma uğradıkları ortak bir tarihsel geçmişe atıf yapmaktadır. Bu kültürel siyasetlerin odağında 1937-38 Kıyımı'na dair alternatif tarih yazımları, yüzleşme talepleri ve anma etkinlikleri gibi hafıza siyasetleri yer almaktadır. Söz konusu kimlik siyasetlerinin ortaya çıkışı Dersimli aktörler tarafından uyanış, kimliğin farkına varma, kökenlere geri dönme, rönesans gibi terimlerle ifade edilmiştir. Bu süreç unutulan, yitirilen bir kültürel/kimliksel özün yeniden yakalanması biçiminde yorumlanmaktadır.

Dersim toplumunda yaşanan kimliksel uyanış çok parçalı ve çatışmalı bir etno-politik söylemler alanı üretmiştir. Bunlar Dersim'in kimliksel özüne ilişkin iddiaları ve destekledikleri etno-politik projeler açısından kendi aralarında farklılaşmaktadır. Bunları ortaklaştıran özellik Dersim'in inanç yapısına, sözlü kültürüne, 1938 Katliamı'na ve Dersim toplumunun geçmişine odaklanmakları ve resmi ideolojinin Dersim anlatılarına karşı çıkmalarıdır. Üretilen kimlik ve hafıza anlatıları, Dersim toplumunda yer edinmiş muhalif siyasetleri zorlayan, onlardan taşan kurgular ortaya koymaktadır. Ancak bu kimliksel uyanış, içsel ve dışsal dinamikler sonucunda Dersim toplumunda etki sahibi olan Kürt hareketine, sosyalist örgütlere ve hatta CHP'ye sirayet etmiştir. Bu siyasi aktörler de kendi siyasi çizgileri doğrultusunda Dersimli kimliğine ve 1937-38'e dair anlatılar üretmiştir. Söylemlerinde Dersim toplumunun kültürel kodlarını ve sembollerini kullanmaya başlamıştır. Böylece Dersim toplumunun farklılığını ve tarihsel acısını ortaya koyan kimlik ve kültür siyasetleri yaygınlaşmış ve bununla beraber çoksesli ve çatışmalı bir yapı kazanmıştır.

Dersim toplumunun kimliksel uyanışı tarihsel süreç içinde iletişim teknolojilerinin gelişimiyle yaygınlaşmış ve biçim değiştirmiştir. 1980'lerden itibaren Avrupa ülkelerine ve Türkiye'nin büyük şehirlerine yoğun göç veren Dersim toplumunun büyük kısmı günümüzde

Dersim dışında yaşamaktadır. Bu durum, yerele ve kültürel öze dair farkındalığın gelişmesinde iletişim kanallarını önemli kılmaktadır. Memleketleri dışında yaşayan Dersimliler 1990'larda kültür ve etnografya dergileri, tarihsel incelemeler, romanlar ve dernekleşme faaliyetleriyle kimliksel yeniden inşa pratikleri ortaya koymuştur. Hemşeri derneklerinin faaliyetleri ve dayanışma platformlarının kurulmasının dışında Dersim kamuoyu büyük oranda dergiler ve kitaplar gibi basılı medya üzerinden şekillenmiştir. 2000'lerden itibaren internet üzerindeki forumlar, portallar ve siteler vasıtasıyla Dersim kamuoyu sanal mecraya taşınmıştır. İnternet teknolojisi bilgi alışverişini ve iletişim yoğunluğunu arttırmıştır. Avrupa ve Türkiye kentlerine dağılmış olan Dersimliler, internet vasıtasıyla memleketlerine ilişkin temsil ve anlam üretme pratiklerine dâhil olmuştur.

2010'larda akıllı telefonların ve facebook, twitter, instagram gibi sosyal medya kanallarının yaygınlaşması Dersimli kimliğinin sergilenme biçimlerine ve kimlik, hafıza ve yerellik inşalarına yeni bir boyut katmıştır. Anlık ve hızlı bilgi alışverişini ve iletişimi mümkün kılan ve son derece yaygınlaşmış bu teknolojiler, Avrupa ve Türkiye kentlerinde hayatlarını kurmuş Dersimliler için Dersim kamuoyuyla ve yerelle hızlı ve yoğun şekilde bağlantı kurma imkânı sağlamaktadır. Sosyal medya üzerinden Munzur Festivali'nden ya da Dersim'in Khal Gağan gibi geleneksel ritüellerinden yapılan canlı yayınlar, fotoğraf paylaşımları, beğeniler, yorumlar ve eleştiriler yerelliğin inşasına ve kimliksel icra pratiklerine yeni bir dinamizm katmaktadır. Sosyal medya anlam ve temsil üretimine dair bir çoğullaşma imkânı sağlamaktadır. Bu doğrultuda internet teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla Dersim toplumunda yerelliğe dair üretilen temsiller ve ona yüklenen anlamlar çeşitlenmiştir. Bu durum aynı zamanda yerelliğin ve kimliğin inşasındaki toplumsal çelişkileri ve çatışmaları da görünürleştirmektedir.

2000'lerin ikinci yarısında AKP hükümetinin açılım siyasetleri, teşvik ettiği "geçmişle yüzleşme" söylemi ve 1937-38 Katliamı'nı gündeme getirmesi, ana akım kamuoyunda Dersim'e dair bir anlatı patlamasıyla karşılık bulmuştur. AKP için 1937-38, bir yandan Kürtlerin ve Alevilerin desteğini almak ve kendisini demokratikleşmeci bir siyasi aktör olarak sunmak, diğer yandan 1937-38'in müsebbibi olarak işaret ettiği ve parti başkanı Dersimli Kemal Kılıçdaroğlu olan CHP'yi köşeye sıkıştırmak için kullandığı çok amaçlı bir siyasi sermaye olmuştur. Siyasi iktidar Dersim tartışmalarını teşvik ederken Dersim'e dair kültürel-sanatsal üretimlerde bir patlama yaşanmıştır. Bu süreçte Dersimli araştırmacılar ve kültür-sanat üreticileri ana akım kültür mecralarında yer bulmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Dersim kamuoyunda 1937-38'in popülerlik kazanmak, siyasi ve ekonomik çıkar sağlamak için kullanıldığına dair eleştiriler ortaya çıkmıştır. Ancak bu patlama kısa süreli olmuştur. 2015

yılında barış sürecinin bitmesi devletin 1937-38'e dair yüzleşme vaatlerinin rafa kalkmasına neden olmuştur. Dersim ve 1937-38 üzerine kültürel üretimler yeniden Dersimli, Kürt, Alevi ve sol kamuoylarına hitap eden bir konu olmuştur.

Bütün bu gelişmeler, Dersim toplumunda kimliğe, kültüre ve yerelliğe dair yükselen ilgiyi ve yeniden inşa faaliyetlerini anlamak için kapsamlı bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bu eksende bu tez çalışmasında yerel, ulusal ve ulus aşırı ölçeklerde cereyan eden ve çok aktörlü bir yapıya sahip Dersim uyanışını anlamaya çalışıyorum. Arşiv taraması, derinlemesine görüşme ve etnografi yöntemlerini bir arada kullanan; son otuz senelik dönemde Dersim toplumundaki kimliksel farkındalığın ortaya çıkışını konu alan; hafıza ve kimlik siyasetlerini bağlamsal ve içeriksel olarak değerlendiren; farklı etno-politik projelerin rekabetini ve devletin failliğini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma Dersim toplumuna dair literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir. Söz konusu literatürün odak noktasında büyük oranda 1937-38 yer almaktadır ve bu literatür döneme ilişkin sözlü tarih çalışmalarına ve derlemelere dayanmaktadır. Dersim toplumunun ürettiği güncel siyasi ve kültürel söylemlere odaklanan çalışmalar kısıtlıdır. Bu özellikleri itibariyle, bu tez çalışması Dersim toplumunda kimlik, hafıza ve yerelliğin yeniden inşa edilme biçimlerine dair bütünsel bir yaklaşım ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1.2 Metodoloji

Bu araştırmanın verileri farklı yöntemlerin bir arada kullanılmasıyla elde edilmiştir. Bu çalışma için derinlemesine mülakat, arşiv taraması, katılımcı gözlem ve etnografi yöntemlerini kullandım. İstanbul, Dersim, Almanya ve İsviçre'de yaşayan Dersimli kültür-sanat üreticileri (müzisyenler, belgeselciler, araştırmacılar ve edebiyatçılar), siyasi kurum ve dernek yöneticileri, belediye çalışanları gibi siyasi temsilcilerle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirdim. Mayıs 2012 ve Ağustos 2017 arasında 59 kişiyle 55 görüşme yaptım. Kimi görüşmelerimde iki kişiyle birden mülakat yaptım. Bunun yanında bazı görüşmecilerimle farklı zaman aralıklarında ve mekânlarda birden fazla mülakat gerçekleştirdim. 55 görüşmenin 19'unda görüşmecilerin talepleri doğrultusunda veya kayıt aletinden doğan sıkıntılar nedeniyle kayıt almadım. Tez içinde görüşmecilerimin talepleri doğrultusunda veya görüşlerini sunan kişinin anonimliğinin korunmasının gerekli olduğunu düşündüğüm durumlarda kişilerin adını vermedim. Bunların dışındaki durumlarda isimleri, görüşme tarihlerini ve görüşmenin gerçekleştiği yerleri belirttim.

Bu mülakatlarda görüşmecilerin kişisel tarihleri, nasıl politikleştikleri, Dersimli kimliğini nasıl tarif ettikleri, 1937-38'i nasıl değerlendirdikleri, Dersim toplumunun güncel

durumuna dair yorumları, Dersim'e ilişkin kültürel ve siyasi üretimleri ve bu alandaki diğer aktörler hakkındaki fikirleri üzerine sorular sordum. Aynı zamanda devletin Kürt açılımı, demokratikleşme siyasetleri ve Dersim meselesini gündeme getirmesi üzerine görüşlerini sordum. Ayrıca bu kişilerle yapılmış, basılı ve çevrimiçi medyada yayınlanan röportajları bu sorular çerçevesinde inceledim.

Katılımcı gözlem ve etnografik veri toplamı yöntemleri kapsamında Dersim toplumundaki kültürel ve siyasi kurumların düzenlediği paneller, gösteriler, basın açıklamaları ve 1937-38'e dair anmalar gibi etkinliklere katıldım. Buralarda görünürleşen kültürel kodları, toplumsal ilişkilenme biçimlerini ve kullanılan sembolleri gözlemledim. 2012 yılındaki Munzur Festivali'nden itibaren düzenlenen bütün festivallere katıldım. Festival programındaki konser ve panellerin yanında, Dersim'de festival dönemindeki sosyal hayatı gözlemledim. Festivalin düzenleyicileri ve katılımcılarla mülakatlar ve enformel sohbetler gerçekleştirdim. Broşürler, festival yayınları ve çevrimiçi medyada dolaşıma giren festivale dair değerlendirmeleri takip ettim. Ayrıca 2016 Eylül ve 2017 Eylül ayları arasında Dersim'de yaşadım. Barış sürecinin bitişinin ve yeniden getirilen OHAL yönetimi kısıtlamalarının etkisinde, Dersim'de gündelik yaşam, siyasi aktörlerin ve demokratik örgütlerin durumu, birbirlerine göre konumlanışları ve devlet aktörlerinin Dersim halkına dönük yaklaşımı üzerine gözlemlerde bulundum.

Arşiv araştırmam kapsamında Dersim toplumunda etkili olan Kürt hareketlerinin, sosyalist örgütlerin, derneklerin ve diğer etno-politik kurumların dergi, gazete, bildiri ve kitaplar gibi yayınlarını inceledim. Bu yayınlarda 1937-38'in, Dersim toplumunun, onun değer verdiği sembollerin ve diğer siyasi aktörlerin nasıl değerlendirildiğine baktım. Basılı kaynakların yanında internet üzerinden ulaştığım veriler araştırmam için büyük yarar sağladı. Dersim kamuoyunda dolaşıma giren çevrimiçi mecradaki gazeteleri ve forumları takip ettim. Bunun yanında, Dersimli bireylerin, grupların ve Dersim toplumunu temsil eden kurumların internet sitelerini ve sosyal medya hesaplarını takip ettim. Buralarda kimlik, hafıza ve güncel siyasetler üzerine dolaşıma giren söylemleri inceledim.

Bu yönetmelerle topladığım verileri eleştirel söylem analizi ve anlatı analizi metotlarıyla değerlendirdim. Eleştirel söylem analizine göre söylem, yani yazıda ve konuşmada kullanılan dil bir sosyal pratiktir[4]. Söylemi bir sosyal pratik olarak tarif etmek, söylem ile bağlam arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı gerektirmektedir. Bu ilişki söylemsel olayla onu çevreleyen koşullar, kurumlar ve toplumsal yapı arasındaki diyalektik ilişkiyi

[4] Fairclough ve Wodak, "Critical Discourse Analysis", 258.

kapsamaktadır. Söylem bunlar tarafından şekillenir ve aynı zamanda bu bağlamı şekillendirir. Bireyler ve gruplar arasındaki ilişkileri ve toplumsal kimlikleri biçimlendirir. Aynı zamanda söylemler toplumsal alandaki güç ilişkilerini yansıtır, bunları yeniden üretir ya da yerinden eder. Bu açıdan söylem analizi toplumsal alandaki ve söylemi üreten aktörler arasındaki iktidar ilişkilerini hesaba katmayı gerektirir. Bu tez çalışmasında siyasi aktörlerin Dersim'i konu edinen söylemleri, örneğin devlet elitlerinin Kürt açılımı ve "Dersim özrü" ve Kürt hareketinin Aleviliğe dair tespitleri bu biçimde söylemler olarak ele alınmıştır.

Anlatı analizi ise bir hikâye formu taşıyan tekstlere uygulanmaktadır[5]. Bir teksti anlatı yapan, onun bir gelişme ve sonuç taşımasıdır. Geçmişin yorumlanması ve hafıza, anlatıların temel konusudur. Milletler, etnik gruplar, toplumsal hareketler ve devletler tarihten belli olayları seçerek kendi tarihlerini hikâyelendirmektedir. Bu seçilen olaylar birbiriyle ilişkilendirilmekte, sebep-sonuç bağlantıları kurulmakta ve bunlara çeşitli anlamlar atfedilmektedir. Bu anlatılar kökenlerden ve ideal durumlardan bahsetmektedir. Ahlaki mesajlar vermekte ve uyarılar yapmaktadır. Dünyanın nasıl olması gerektiğine dair perspektif sunmaktadır. Anlatı analizinde anlatıların nasıl kurgulandığı, kullanılan retorik araçlar, benzetmeler, metaforlar ve anımsatmalar değerlendirilmektedir. Bu çalışma kapsamında aktörlerin kimlik, hafıza ve yerelliğe ilişkin söylemlerinde nasıl anlatılar kurguladığı incelenmiştir. Örneğin farklı 1937-38 anlatısında olayın isyan, direniş ve soykırım olarak yorumlanması, kahraman ve hain figürlerin ortaya konması, bu anlatıların kimliğe dair özsel çıkarımları, bugünle kurulan paralellikler değerlendirilmiştir.

1.3 Tezin Sorunsalları

Bu tez çalışmasının iki temel sorunsalı vardır. Birinci olarak Dersimli kimliğine dair söylemlerde ve kültürel siyasetlerde bağlam, yani ilişkisellik ve tarihsellik sorgulanmaktadır. İkinci sorunsal ise içerikle ilgilidir; Dersim'e ilişkin kültürel siyasetlerin ortaya koyduğu anlamlar sorgulanmaktadır. Bağlam sorusunun anlaşılması için "Dersim'in kültürel siyasetler alanı" olarak nitelediğim, kimlik, hafıza ve kültür üzerine söylem üretilen alandaki aktörler, konumlar, bunların arasındaki ilişkiler, güç hiyerarşileri ve tarihsel değişimler incelenmektedir. Bu kültürel siyasetlerin hangi güç ilişkileri, imkânlar, engeller ve toplumsal ağlar çerçevesinde üretildiği anlaşılmak istenmektedir. Bu açıdan kültürün üretimi perspektifini kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre sanat eserleri, popüler kültür, gazetecilik, vs. gibi kültürün sembolik öğelerinin, içinde üretildikleri, öğretildikleri, değerlendirildikleri

[5] Riessman, "Narrative Analysis".

ve korundukları sistemlere göre biçimlendiğini belirtmiştir. Kültürün üretimi perspektifine göre, kültürel ifadeler içeriksel ve form olarak toplumsal, ekonomik, yasal ve politik yapıların etkisinde ortaya çıkmaktadır.

Daha özelde ise bu perspektifin bir uygulayıcısı olarak değerlendirilen Pierre Bourdieu'nün "kültürel üretim alanı" kavramsallaştırması kullanılmaktadır. Bourdieu "alan" kavramını ilişkisellik üzerinden tanımlamıştır. Söz konusu ilişkisellik, iradeci biçimde bireyler arasındaki etkileşimlere değil de toplumsal uzamı düzenleyen sermaye biçimlerinin dağılımının kurduğu nesnel ilişkilere işaret etmektedir[6]. Alan kavramı, kıymet gören kaynakları toplamak ve böylece meşruluk ve otorite, yani sembolik iktidar sağlamak için çeşitli sermayeler üzerinden mücadele verilen arena olarak tarif edilmiştir[7]. Alanlar sermayelerin çeşitlerine ve dağılımına göre belirlenen hâkim ve madun pozisyonlar ekseninde şekillenir. Aktörler alandaki güç ilişkilerini ve meşru tanımları muhafaza etme, bunları kabullenip bunlara dâhil olma ya da karşı çıkarak devirme gibi stratejilerle mücadele eder. Alanlar onları çevreleyen güç ilişkilerine ve toplumsal hiyerarşilere göre biçimlenmekle birlikte, göreli bir otonomiye sahiptir.

Bu doğrultuda Dersim'le ilgili kültürel siyasetleri alan kavramsallaştırmasıyla analiz ediyorum. Bu alandaki aktörler kimdir, bunların ilişki ağları ve birbirlerine göre konumları nasıldır; Dersim toplumunun 1960'lardan beri yaşadığı politikleşme süreçleri ve 1990'larda yaşadığı mekânsal dağılma bu alanı nasıl biçimlendirmiştir; devletin değişen siyasetleri bağlamında failliği bu alanı nasıl etkilemektedir; alandaki aktörler birbirileriyle rekabetlerinde hangi sermaye türlerini kullanıma sokmaktadır gibi sorulara cevap üretmeye çalışıyorum.

Dersim'le ilgili kültürel siyasetlerin üretiminde, kültür üreticilerinin ve politik örgütlerin ilişkilerini ve çekişmeleri, üzerinde mücadele edilen sermaye biçimlerini, kültür endüstrisinin ve devletin etkisi ve Dersimlilerin toplumsal-mekânsal ve siyasal farklılaşmalarının yansımaları incelenmektedir. Bu kültürel siyasetler alanının Dersim toplumunun 1960'lardan beri siyasallaşma biçimleriyle; 1990'larda Dersim'de yaşanan baskı ve şiddet rejimiyle, köy boşaltmalar ve göçlerle; Avrupa diasporasının ve Dersimli örgütlenmelerinin oluşumuyla; 2000'lerden itibaren devletin ortaya koyduğu demokratikleşme reformları, Kürt açılımı ve barış süreci hamleleriyle; Dersim yerelinin dışa açılması ve kapitalizme eklemlenmesi gibi dinamiklerle bağlantısı ortaya konmaktadır. Bu biçim bir değerlendirme, araştırmanın yerel, bölgesel, ulusal ve ulus-aşırı dinamikleri hesaba katan bir tarihsel boyut taşımasını gerekli kılmıştır. Çünkü Dersim toplumu 1980'lerden

[6] Bourdieu ve Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, 97–102.
[7] Swartz, *Culture and Power*, 122.

itibaren ve 1990'larda yoğunlaşan biçimde Avrupa'ya göç vermektedir. Avrupa'da kuvvetli Dersimli örgütlenmeleri oluşmuştur. Devlet ise Kürt açılımı ve dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2011'de dile getirdiği "Dersim özrü" doğrultusunda alanın genişlemesine, Dersim'e dair bir karşıt kültürel üretim patlamasına neden olan bir faillik ortaya koymuştur.

2000'lerin sonunda AKP hükümeti ve onu destekleyen entelektüeller, Kürt açılımı bağlamında Dersim'le ilgilenmeye, 1938 Katliamı'nı Kemalizmin tarihi bir suçu olarak tanımlayan söylemler üretmeye başladı. Hükümetin 1938'i gündeme getirmesi anaakım medya ve kültür endüstrisi içinde Dersim imgesine yönelik bir ilgi oluşmasına; romanlar, tarihsel incelemeler, akademik çalışmalar, belgeseller ve müzikal çalışmalar gibi kültürel-sanatsal üretimlerin artışına etki etti. Bu üretimler, kültürel yaratıcılık ve görünürlük sağlama yoluyla Dersim toplumunun kimliksel mücadelesini yükselten bir politik eyleyicilik niteliği taşımaktadır. Diğer yandan söz konusu üretimler hem Dersimliler hem de alanda etkilerini arttırmak isteyen kültür-sanat üreticileri için toplumsal statü ve prestij vaat eden bir mecra olmuştur. Sözlü tarih çalışmalarına ve derlemelere dayanan bu çeşit çalışmalar yapmak neredeyse popüler bir nitelik kazanmıştır. Kültürel üretimlerin kimlik ve hafıza siyasetleri alanında bu şekilde ön plana çıkması "siyasetin kültürelleşmesi" tartışmalarına değen sorular uyandırmaktadır.

Bu tez çalışmasında Dersim'e ilişkin karşıt kültürel siyasetler "Dersim toplumunda kimliksel uyanış" terimiyle ifade edilmiştir. Ancak uyanış ifadesiyle "baskılanan/ dondurulan kimliği yeniden bulma" durumu kastedilmemektedir. Bu süreç bir yeniden inşa faaliyeti olarak ele alınmaktadır. Bu ifadenin kullanılması daha çok emik bir açıdan, yani sahadaki aktörlerin perspektifine göre belirlenmiştir. Örneğin Almanya'da yaşayan Dersimli yazar Sait Çiya 1980'lerin sonundan itibaren özellikle Avrupa'daki Dersimliler arasında gelişen, Dersim toplumunun kimliğine, kültürüne ve geçmişine dair ilgiyi ve bu ilgi kapsamındaki üretimleri "Dersim Rönesansı" olarak adlandırmıştır:

> Rönesans işte böyle bir ortamda doğuyor. Dersim'e sahip çıkma, kendini tanıma, dil ve kültürü yaşatma, kendine güven, tarih-kültür ve siyasi kurumlarını yaratma şeklinde özetlenebilecek süreç, rönesansın ifadesidir[8].

Tezin başlığını oluşturan "dağların kayıp anahtarı" ifadesi de yine Dersim toplumunun güncel kültürel siyasetlerinden alınmıştır. Bu ifade 1937-38'e tanıklık etmiş bir Dersimlinin anlatımına dayanmaktadır. Ben bu ifadeyi Dersim toplumunun kimliği ve kültürel özüne dair yaşadığı kopuş ve kayıp hissini ve bunlara dönük arayışlarını anlatmak için kullanıyorum.

---

[8] Çiya, "Dersim Rönesansı", 35. Söz konusu makale ilk defa Roj dergisinin Ekim 1995 tarihli 18. Sayısında yayınlanmıştır.

Kimlik ve kültür donmuş, tarihte sabitlenmiş, kendi içinde tutarlı yapılar değildir. Bunlar zamansal ve mekânsal olarak farklı biçimde adlandırılan, dönüşen, dinamik ve çok parçalı yapılardır. Dersimli kimliği de toplumsal uzamdaki aktörlerin mücadeleleri ve müzakereleriyle ve güncel sosyo-politik ihtiyaçlarla biçimlenmektedir. Bu doğrultuda kolektif kimliğin toplumsal dinamikler, güç ilişkileri ve ihtiyaçlar doğrultusunda bir toplumsal inşa olduğunu savunan bir kuramsal perspektifle konuya yaklaşılmıştır. Kolektif kimlik ve hafıza dinamik, değişken, müzakere edilen ve tartışılan süreçlerdir. Bunları kimliksel gruba içkin ve onu çevreleyen daha geniş politik ve sosyo-ekonomik güç ilişkilerinden ve kültürel süreçlerden soyutlayarak düşünmek eksik bir çaba olacaktır. Bu açıdan kültürel siyasetleri, tarihsel seyri içinde toplumsal güç ilişkileriyle müzakere edilen bir alan olarak incelemek, kolektif kimliği ve hafızayı bir dizi temsiller ve pratiklerle üretilen, yeniden anlamlandırılan dinamik süreçler olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Bu da tezin ikinci sorunsalını oluşturmaktadır. Dersim toplumunda kimlik, kültür ve ortak geçmişe ilişkin üretilen anlatıların nasıl anlamlar ortaya koyduğuna odaklanmaktadır. 1938'e dair hafıza bu anlatıların temelinde yer almaktadır. Jeffrey K. Olick hafızayı, topluluğun sahip olduğu bir "şey" değil belleksel üretimler ve pratikler biçiminde ürettiği bir "süreç" olarak tanımlamıştır[9]. Buna göre geçmişe dair kurgular, anlam üreten derin kültürel yapılar ve toplumsal çerçeveler bağlamında, bugünle ilişki içinde ortaya çıkmaktadır. 1937-38 yıllarında yaşanan kitlesel şiddetin ve zorunlu göçün hafızası, Dersimli kimliğinin güncel yeniden üretiminde ve bu toplumu etkileyen siyasi hareketlerin söylemlerinde büyük bir yer tutmaktadır. 1937-38, Dersim toplumu için hem binlerce insanın öldürüldüğü ve göçe zorlandığı maddi, hem de kültürel-inançsal örüntünün ve toplumsal bağların darbe aldığı manevi bir yıkımı, bir katastrofu ifade etmektedir. Aynı zamanda bu yıkımın hafızasının kültürel üretimlerde ve kamusal söylemlerde kurgulanma biçimleri Dersimli kimliğine dair çeşitli tanımlar ortaya koymaktadır. Örneğin tarihsel bagajdan seçilen kimi sözler kimlik anlatılarında dolaşıma girerek popülerlik kazanmış ve sloganlaşmıştır. "Dersim'e sefer olur zafer olmaz", "Ben senin yalanlarınla ve hilelerinle baş edemedim, bu bana dert oldu; ben de senin önünde diz çökmedim, bu da sana dert olsun", "Evladı kerbelayık, bîhatayık; ayıptır zulümdür cinayettir" gibi sloganlar, Dersimli kimliğinin inşasında özsel karakter nitelikleri olarak sahiplenilen masumiyeti, boyun eğmezliği ve direngenliği yansıtmaktadır.

Dersim toplumunda etki sahibi olan Kürt hareketi ve sosyalist hareketler, 1960'lardan itibaren 1938'e dair resmi söylemden farklılaşan, kendi siyasi ajandaları ve etno-politik

[9] Olick, "From collective memory to the sociology of mnemonic practices and products".

projeleri doğrultusunda anlatılar ortaya koymuştur. 1938'in adlandırılma ve anlamlandırılma biçimleri tarihsel süreç içinde değişmiştir. Önceleri isyan ve başkaldırı diye yorumlanan ve direniş boyutu ön plana çıkarılan 1938, 1990'lardan itibaren jenosid ve soykırım terimleriyle tarif edilmiştir. Devletin Dersim toplumu üzerinde uyguladığı şiddet ve asimilasyon politikaları vurgulanmıştır. 2000'lerin sonunda ise yerel bir adlandırma olan "*tertele*" kullanıma girmiştir. Ayrıca siyasi hareketlerin söyleminde 1938 anlatısının kurgulama biçimleri Dersim toplumuna ve onun devletle ilişkisine dair çeşitli genellemeler ve özsel çıkarımlar yapmaktadır. Bunlar tarihsel paralellikler ve analojiler kurulması vasıtasıyla güncel siyasete dair mesajlar vermektedir. Örneğin Kürt hareketinin 1938 anlatılarında kahraman ve hain figürleri belirlenişi ve 1938'in Dersim'in milli kimliğini yitirmesi açısından bir milat olarak konulması güncel siyasete dair mesajlar

"Dersim uyanışı" kapsamında Dersim toplumunun ortaya koyduğu kültürel siyasetler geçmişten ve yerellikten seçilen belli unsurlar, örneğin Munzur ve Seyit Rıza gibi, vasıtasıyla birleştirici semboller ve mitler üretmektedir. Bu bir yeniden anlamlandırma sürecidir. Bu biçimde etno-politik aktörler Dersim toplumunun politik, toplumsal ve mekânsal dağılmışlığının üstesinden gelmeyi amaçlanmaktadır. Bu çaba 1938 öncesi dönemde hayal edilen organik cemaatin yeniden tesis edilmesi arzusunu taşımaktadır. Tezin ikinci sorunsalı kapsamında Dersim kimliğinin ve "cemaat"in kültürel alanda nasıl anlatılar ve pratiklerle yeniden inşa edildiği araştırılmaktadır. Bu kapsamda Dersimliliğe nasıl anlamlar yüklendiğini, hafızanın ve yerelliğin nasıl yorumlandığını, yerel kültür bagajından hangi unsurların seçilip sembolleştirildiği, bu sembol inşalarının taşıdığı etno-politik farklılaşmalar gibi konular incelenmektedir. Ayrıca Dersim toplumunda dolaşıma giren kimlik ve geçmiş anlatılarının yansıttığı cemaatsel tahayyüller, kimliksel sınırlar ve endişeler anlaşılmaya çalışılmıştır.

1.4 Literatür

2010'ların başında Dersim meselesinin anaakım kamuoyunda tartışılan bir konu haline gelmesine paralel olarak Dersim'in toplumsal ve kültürel yapısına dair resmi perspektifinin dışında ve bu perspektifi sorgulayan çalışmalar artış göstermiştir. Bunların bir kısmı 1937-38'in yerel hafızadaki izlerini ortaya koyan sözlü tarih derlemeleridir. Bu derlemeler belgesel ve kitap formlarında yayınlanmıştır. 1937-38'e tanıklık etmiş kişilerin anlatımlarını derleyen basılı çalışmalara örnek olarak Cemal Taş'ın "Dağların Kayıp Anahtarı: Dersim 1938 Anlatıları" (İletişim, 2010), Nezahet ve Kazım Gündoğan'ın "Dersim'in Kayıp Kızları: 'Tertele Çenequ'" (İletişim, 2012), Özgür Fındık'ın "Kara Vagon: Dersim-kırım ve Sürgün" (Fam, 2012) ve Emirali Yağan'ın "Dersim Defterleri: Beyaz Dağ'da Bir Gün" (İletişim, 2013)

adlı kitaplarını sayabiliriz. Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu'nun 2009 yılında başlattığı sözlü tarih projesinin çıktısı olan ve Metin Bozdağ tarafından hazırlanan "Dersim 1937-38 Sözlü Tarih Proje Raporu 2009-2014" (Tij, 2014) bu kapsamdaki bir diğer çalışmadır. Bülent Bilmez, Gülay Kayacan ve Şükrü Aslan'ın 1938'in farklı kuşaklar tarafından nasıl hatırlandığını inceledikleri çalışmaları, hafıza anlatılarına yer vermenin yanında ötekileştirilen bir kimlik olarak Dersimliliğin farklı kuşaklar tarafından nasıl yorumlandığını inceleyen analitik bir boyut taşımaktadır[10].

Bu derlemelerin yanında Dersim'i konu edinen akademik literatür de son on yılda gelişme göstermiştir. Söz konusu akademik çalışmaların bir kısmı geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde devletin Dersim'e dair siyasetlerine odaklanan tarihsel incelemelerdir. Örneğin Cihangir Gündoğdu ve Vural Genç'in 1880-1913 yılları arasında Osmanlı idarecilerinin Dersim'e dair raporlarına yer verdikleri "Dersim'de Osmanlı Siyaseti" adlı çalışmaları, geç Osmanlı dönemindeki merkezileşme politikaları ve modern devlet inşası bağlamında devletin Dersim'e yaklaşımını ele almaktadır[11]. Murat Yüksel ise 2008 tarihli doktora tezinde 1937-38 yıllarındaki askeri harekâtı ve zorunlu göç ettirmeyi ulus devlet inşası bağlamında incelemiştir[12].

Dersim üzerine ilk akademik çalışmalar derlemesi 2010 tarihli Şükrü Aslan'ın hazırladığı "Herkesin Bildiği Sır: Dersim" adlı kitaptır[13]. Kitabın sunuş yazısında Şükrü Aslan, kitabı hazırlamaya karar verdiğinde ne Onur Öymen'in Kasım 2009'daki "Dersim'de 'anaların ağlamasını' hafife alan konuşmasının" ne de dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın Ağustos 2010'da Dersim'de yaşananları katliam olarak nitelediği açıklamasının yapılmadığını belirtmektedir[14]. Ancak Türkiye'de 2000'lerin ikinci yarısı ulus devlet milliyetçiliğinin, özellikle de İttihat Terakki dönemi ve Kemalist rejimin baskıladığı etnik grupların görünürleştiği, bunların tarihsel deneyimlerinin tartışıldığı bir dönemdir. Bu açıdan Dersim'le ilgili bu ilk akademik derlemenin bu dönemde ortaya çıkması dönemin politik ve entelektüel iklimiyle uyuşmaktadır.

"Herkesin Bildiği Sır", tarihsel süreç içinde Dersim toplumuna dönük devlet politikalarını, iskân ve nüfus politikalarını ve toplumsal dönüşümleri inceleyen makalelere yer veren kapsamlı bir derlemedir. Makalelerin önemli bölümü akademisyenler tarafından yazılmış olsa da Kemal Burkay ve Muzaffer Oruçoğlu gibi Dersim toplumunu yakından

---

[10] Bilmez, Kayacan, ve Aslan, *Dersim "38" i Hatırlamak: Toplumsal Bellek, Kuşaklararası Aktarım ve Algı*.
[11] Gündoğdu ve Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*.
[12] Yüksel, "Forced Migration and the Politics of Internal Displacement in the Making of Modern Turkey: The Case of Dersim, 1937-1947".
[13] Aslan, *Herkesin Bildiği Sır*.
[14] Aslan, "Sunuş", 10.

tanıyan kimselerin anılarını ve izlenimlerini içeren yazılara da yer verilmiştir. 2012 ve 2013 yıllarında Tunceli Üniversitesi, dönemin açılım politikalarıyla eşgüdümlü biçimde "Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu" adıyla iki sempozyum düzenlemiştir. Bu etkinliklerde tarih, sosyoloji, antropoloji ve kültürel incelemeler alanlarından sunumlar yer almıştır. Birinci sempozyumda yer alan sunumların bir bölümü Zeliha Hepkon, Songül Aydın ve Şükrü Aslan tarafından derlenmiştir[15]. Kitabın adı sempozyumda oturum başkanlığı yapış olan akademisyen Tayfun Atay'ın kitap içinde yer alan değerlendirme makalesinden esinlenerek "Dersim'i Parantezden Çıkarmak" olarak belirlenmiştir. Bu adlandırma, 2010'ların başında hükümetin ortaya koyduğu Dersim konusundaki açılımın ve yüzleşme girişimlerinin kısıtlarına işaret eden bir eleştiri niteliğindedir.

Söz konusu kitapta Dersim'e dönük ulus devlet müdahaleleri, asimilasyon politikaları, 1938 ve zorunlu göçün yanında Dersim toplumunun daha yakın tarihli süreçlerine dair makaleler ağırlıktadır. Bu kapsamda Almanya'daki Dersim diasporası, Dersim yerelinde 2000'lerden gelişen baraj karşıtı mücadele ve Dersim'deki yerel basın üzerine yazılar mevcuttur. Gürçağ Tunca ve Gözde Orhan'ın derlediği "Dört Dağa Sığmayan Kent" adlı kitap ise Dersim toplumunda geleneksel ve güncel sosyo-ekonomik ilişkileri ve dönüşümleri inceleyen makalelere yer vermesi bakımından önemli bir çalışmadır[16].

Bu literatür taraması bölümünde Dersim üzerine tarih, antropoloji, kültürel çalışmalar ve ekonomi disiplinlerinde üretilmiş geniş ve çeşitli çalışmalar bütününe yer vermek mümkün değildir. Dersim toplumundaki güncel kimlik inşalarını, hafıza ve kültür tartışmalarını ele alan, bunları söz konusu toplumun yakın tarihteki dönüşümleriyle ilişkilendiren tez çalışmamın oturduğu literatür daha kısıtlıdır. Leyla Neyzi'nin müzisyen Metin ve Kemal Kahraman'la gerçekleştirdiği mülakatlar üzerinden yaşlıların hafızası vasıtasıyla Dersimli kimliğinin güncel inşasını tartıştığı makalesi Dersimli kimliğinin Avrupa diasporası ekseninde yeniden inşasına odaklanan ilk çalışmalardandır[17]. Mustafa Akçınar'ın Berlin'deki Dersimliler kimlik-temelli örgütlenmelerini ve buradaki Dersimlilerin kimliklerini yorumlama biçimlerini inceleyen yüksek lisans çalışması diasporadaki kimlik inşasını konu edinmektedir[18].

Özlem Göner, devletin iktidar kurma ve yönetme pratikleri ve Dersim'deki toplumsal mücadeleler tarihini bağlamında Dersimli kimliğinin nasıl söylemler vasıtasıyla üretildiğini

[15] Hepkon, Aydın ve Aslan, *Dersim'i Parantezden Çıkarmak*.
[16] Tuna ve Orhan, *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar*.
[17] Neyzi, "Embodied Elders".
[18] Akçınar, "Re-Invention of Identity: The Case of Dersim Community association in Berlin".

incelemiştir[19]. Dersimli kimliğini Türk milliyetçiliğinin dışında bırakılan bir kimlik olarak tarif ettiği çalışmasında 2007 yılında Dersim'de gerçekleştirdiği alan araştırmasını, mülakatları ve arşiv incelemesini kullanmıştır. Göner'in çalışması 1938'in, 1960-80 arasındaki politikleşmenin ve 1990'ların siyasi şiddet dönemimin farklı kuşakların belleğinde ve farklı politik eğilimlerle sahip Dersimlilerin anlatımlarında nasıl yorumlandığını ortaya koymuştur.

Çiçek İlengiz, Dersim'in önemli bir toplumsal figürü olan Sey Uşen üzerine çalışmasında, bu figürün etrafındaki anlatıların Dersim toplumunun inançsal ve politik aidiyetlerini yorumlamasında bize neler gösterebileceğini ele almıştır[20]. Annika Törne, Dersim'de yaptığı saha çalışması ve Tunceli'nin Mazgirt ilçesindeki 38 Anıtı hakkındaki çalışması bağlamında, Dersimlilerin 1915 ve 1938'e dair tartışmalı hafıza söylemlerini incelemiştir[21]. Törne'ye göre 1938'e dair hafıza ve anma siyasetleri yürüten Dersimliler, Ermeni Soykırımı'na dair söylemler üreterek, Ermeniler ve Dersimli Aleviler arasında paralellikler kurarak kendi uğradıkları kırıma dair iddialarını güçlendirmektedir. Ancak bunu yaparken kendi toplumlarının tarihsel sorumluluğunu gizlemektedirler. Pınar Dinç, Dersimli kimliğinin inşasındaki politik rekabeti ve bu rekabetin 1937-38'i konu edinen edebi üretimler alanındaki yansımasını konu edinmiştir[22]. Bunun için Dersim'in toplumsal mücadeleler tarihini, Dersimli entelektüellerin yaşamlarına dair anlatılarını, siyasi projelerin örgütsel ve söylemsel rekabetini ve 1937-38'i konu alan romanları incelemiştir. Gözde Orhan Korkmaz, Dersim'de 2000'lerde kent mekânının devlet, sermaye ve Dersim'in karşıt politik aktörleri tarafından nasıl mücadelelerle inşa edildiğini konu edinmiştir[23]. Devlet, CHP, Kürt hareketi ve sosyalistler biçimindeki siyasi aktörlerin Dersim yereline dair mekânsal müdahalelerini ele alırken, bu çatışmalı mekânsal inşalarının kültürel ve sembolik boyutlarını da yorumlamıştır. Aynı zamanda Dersim'de rekabet halindeki siyasi aktörlerin tarihsel arka planını ve bunların Dersimli kimliğine dair çarpışan iddialarını değerlendirmiştir.

1.5 Tezin Yapısı

Bu girişi takip eden ilk bölümde Osmanlı döneminden 2010'ların ortasına Dersim'in toplumsal ve siyasi yapısı üzerine bir arka plan sunulmaktadır. Bu bölümde Osmanlı merkezileşmesi, ulus devlet inşası, 1937-38 Kırımı ve modern Türkiye tarihinde Dersim

[19] Göner, *Turkish National Identity and Its Outsiders*.
[20] İlengiz, "Monumentalizing Madness: A Depiction of the Rize and Demise of Dersim as a Center for the Left".
[21] Törne, ""On the Grounds Where They Will Walk in a Hundred Years' Time" - Struggling with the Heritage of Violent Past in Post-Genocidal Tunceli".
[22] Dinç, "Collective Memory and Competition over Identity in a Conflict Zone: The Case of Dersim".
[23] Orhan Korkmaz, "The Production of Spece in Dersim in the 2000s".

toplumunun yaşadığı göç hareketlerini, 1990'ların ortasındaki kitlesel köy boşaltmaların etkilerini ve bu toplumun muhalif hareketler içindeki siyasallaşma süreçlerini tartışıyorum. Buna bağlı olarak Dersim toplumunun kültürel siyasetlerinde etkili olan siyasi aktörlerin tarihsel gelişimlerini ortaya koyuyorum. Ardından 2000'lerde barış süreci ve açılım politikalarıyla Dersim yerelindeki dönüşümleri anlatıyorum. İkinci bölümde Dersim'in kültürel siyasetler alanını tartışılmaktadır. Burada devlet, politik örgütler, eşik bekçileri ve kültür-sanat üreticileri gibi aktörlerin "Dersim imgesini" nasıl ajandalar ve pratikler vasıtasıyla ürettiklerine, kendi aralarındaki ilişkilere ve çelişkilere odaklanıyorum. Üçüncü bölümde Dersimli kimliğin ve kolektif hafızaya dair temsillerin ve popüler kamusal söylemlerin içeriğine dair tematik bir analiz yapılmaktadır. Bunlar kaybedildiği düşünülen kültürel özü yeniden inşa etmeye çalışan söylemlerdir. 1938, Seyit Rıza, Munzur nehri, yaşlıların belleği gibi Dersim yerelini ve cemaatini inşa eden, siyaset alanında ise özel bir değerle dolaşıma giren sembollerin ve hafızaların nasıl tartışmalı anlamlar taşıdığı ortaya konmaktadır. Dördüncü bölümde ise tarihsel seyri içinde Munzur Kültür ve Doğa Festivali incelenmektedir. Festivalin üretim süreci, festival sürecinde yaşanan sosyallikler ve deneyimler ve bu etkinliğin Dersim toplumunda tartışılma biçimleri konu edilmektedir. Festivalin üretiminde ortak mücadelenin ve siyasi rekabetin ön plana çıktığı dönemler, Dersim toplumundaki muhalif politik aktörlerin 2000'lerden beri değişen ilişkilerini yansıtmaktadır. Festival deneyimi Dersimli kimliğini ve cemaatini yeniden üretirken bir yandan da politik, sınıfsal ve uzamsal açılardan gelişen farklılaşmaları ve "yozlaşma söylemiyle" dolayımlanan toplumsal endişeleri görünürleştirmektedir.

2. TARİHSEL AÇIDAN DERSİM'İN TOPLUMSAL VE SİYASİ YAPISI

2.1 Osmanlı İdaresinde Dersim

Günümüzde Dersim/ Tunceli adıyla anılan bölge Çemişgezek sancağı adı altında Çaldıran Savaşı'nın ardından 16. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Bu bölge bugünün Tunceli sınırlarını kapsayan biçimde batıda Fırat Nehri, doğuda Karaboğa Dağları, güneyde Murat Nehri ve kuzeyde Munzur Dağlarıyla çevrilidir[24]. Şerefhan tarafından 1597 yılında kaleme alınmış ve Kürt topluluklarının tarihini anlatan Şerefname adlı eser, Çemişgezek ülkesi ve hükümdarları hakkında bilgi vermektedir. Bu eserde Çemişgezek ülkesinin bölgedeki merkeziyeti hakkında şunlar söylenmiştir:

> Ülkeleri ise genişlik ve önem bakımından, uzak yakın herkesçe "Kürdistan" özel adıyla tanındı; öyle ki, berat ve emirnamelerde ve diğer Sultanlık belgelerinde bu ad geçtiği zaman, yalnız bu önemli vilayet anlaşılır; ayrıca Kürtler arasında "Kürdistan" sözcüğü geçtikçe, bundan yalnız Çemişkezek Vilayeti kastedilir[25].

Mehmet Ali Ünal, Şerefname'ye dayan an değerlendirmesinde dönemin Çemişgezek beyinin Çaldıran Savaşı'ndan önceki dönemde Safevilerle yakınlık içinde olduğunu, Şah İsmail'in bölgeye atadığı valiyi çatışmasız biçimde kabul ettiğini kaydetmiştir[26]. Ancak Safevi yöneticinin bölgedeki baskıları ve Osmanlı'nın Çaldıran Savaşı'nı kazanmasının ardından Çemişgezek beyi Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir. Osmanlı, sınır bölgesinde Safevilerle mücadelesinde destek sağlamak ve yerel otoritelerin yerleşik gücü nedeniyle Kürt beylerine imtiyazlar tanımıştır. Bu kapsamda Çemişgezek beylerine sancakbeyliği verilmiştir.

Erdal Gezik, bugün Tunceli/ Dersim olarak adlandırılan bölgenin 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Alevilerin yerleşik bulunduğu diğer bölgelerden farklı bir seyir gösterdiğini ve "aktif bir Alevi merkezi" olarak geliştiğini söylemektedir. Dersim'deki siyasi otonominin ve askeri müdahaleleri zorlaştıran sarp coğrafi yapının, 16. ve 17. yüzyılda baskılardan kaçan Alevilerin bölgeye yerleşmesini teşvik etmiş olabileceğini belirtmektedir[27]. Ancak 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu'daki nüfus hareketlerini inceleyen çalışmalarda Alevilerin Doğu

---

[24] Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı-İdari Yapısı", 367.
[25] Şerefhan ve Bozarslan, *Şerefname Kürt Tarihi*, 190.
[26] Ünal, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı-İdari Yapısı", 372.
[27] Gezik, *Alevi Kürtler*, 67. Bu konuyla ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered".

Anadolu'ya ya da bugün Tunceli/ Dersim adıyla anılan bölgeye doğru göç ettiğine dair bir veriye rastlanmamaktadır. Gezik'in iddiasına göre siyasi otonomi, muhtemel Alevi göçü ve sarp coğrafi yapının birleşimi Dersim'deki aşiretlerin ve bunların dini liderleri olan seyitlerin güçlenmesine; çevre bölgelere doğru genişleyen bir nüfuz alanı oluşturmasına neden olmuştur. Bu biçimde Dersim, Alevi Kürtler için inançsal ve örgütsel bir merkez haline gelmiştir. Dersimli seyitler Koçgiri (Sivas), Kelkit (Erzincan), Kiğı (Bingöl), Hınıs (Erzurum), Varto (Muş) ve Malatya, Maraş ve Elazığ'ın çeşitli bölgelerini kapsayan bir etki alanına sahip olmuştur. "Dersimli Seyitler, kalıtsallık kuralına dayanarak kendi statüleri ve taliplerinin bağlılıklarını ebedileştirmiş" ve çevrelerinde kalabalık bir aşiretler nüfusu toplamıştır[28].

2.1.1 Osmanlı merkezileşmesi ve Dersim ıslahatı

19. yüzyılın ortasında Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti merkezi otoriteyi kuvvetlendirme yolunda bir dizi reformları içeren idari bir dönüşüme girmiştir. Daha önceki dönemlerde Çemişgezek sancağına, ardından Çarsancak denilen dört sancağa (Çemişgezek, Pertek, Sağman) ve bir kısmı Erzurum'a tabi olan bölgeler, bu idari yeniden yapılanma çerçevesinde 1847 senesinde Dersim sancağı olarak teşkil edilmiştir[29]. Mehmet Yıldırım 1847 öncesinde Dersim adının herhangi bir coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanıldığına bir bulguya rastlanmadığını belirtmektedir. Buna göre Dersim adı bölgede geniş bir alana yayılmış bulunan ve Désim(li), Désimu ve Désiman adıyla bilinen aşirete dayanmaktadır. Dersim adı Désimli aşiretinin yaşadığı bölge anlamında Osmanlı arşivlerine kaydedilmiş ve bir yazım hatası nedeniyle –r eklenerek "Dersim" biçiminde kayıtlara geçmiştir[30]. Aynı zamanda bölgede Desim adlı bir dağ bulunmaktadır.

Dersim adının kökenine dair farklı iddialar ortaya atılmıştır. 2000'lerin sonuna değin sol-muhalif kamuoyunda yaygın kabul gören iddia Nuri Dersimi'nin 1952 tarihli Kürdistan Tarihinde Dersim adlı kitabına dayanmaktadır. Dersimi, Dersim adının bölge halkı tarafından, Kürtçe kapı anlamına gelen *der* ve gümüş anlamına gelen *sim* kelimelerinin birleşimi olarak yorumlanıp "gümüş kapı" biçiminde tabir edildiğini ve bölge aşiretlerinin Dersim'i "Kürdistan'ın kapısı" olarak gördüklerini söylemiştir[31]. Sonraki yıllarda Dersim'i Kürt kimliği çerçevesinde değerlendiren kesimler bu tanımı sahiplenmiş ve Dersim'in Kürdistan'ın parçası olduğunu iddia etmek için kullanmıştır. Ancak Dersim'i farklı kimlik kategorileri

[28] A.g.k., 204.
[29] Bkz. Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries".
[30] Yıldırım, "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme", 42.
[31] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 1.

içinde yorumlayan araştırmacılar ve etno-politik aktörler, 2000'lerden itibaren bu köken anlatısını sorgulamaya ve yeni iddialar ortaya koymaya başlamıştır. Örneğin Dersimli araştırmacı Ali Kaya, Dersim adının günümüz Dersim halkının kökeni olarak gördüğü Hazar Denizi'nin güneyinde yaşamış Deylemlilere dayandığını ya da bölgenin antik dönemdeki adı olan ve Pers Kralı Darius'a dayanan *Daranis*'ten geldiğini iddia etmiştir[32].

Tanzimat döneminden itibaren modern üniter devlet inşasına girişen Osmanlı Devleti aşiretleri kontrol almaya çalışmış; bunları yerleşik hayata geçirmek, kayıt altına almak, asker ve vergi toplamak yönünde siyasetler izlemiştir. Merkezi iktidarı kuvvetlendirme hareketi olan Tanzimat bu yolda idari düzenlemeler getirmiştir. Göreli otonomiye sahip Kürt bölgelerinde Tanzimat yerel otoritelerin tepkisiyle karşılanmıştır. Örneğin 1842 yılında Tanzimat'ın getirdiği merkezileşmeye karşı isyan eden Botan emiri Bediran Bey'in hareketi 1847 yılında bastırılmıştır[33]. Bölgede görev yapan askeri ve sivil idareciler layihalarında Dersim aşiretlerini asi, vahşi, dinsel açıdan sapkın ve itaatsiz olarak tanımlanmıştır. Söz konusu layihalarda Dersim'in ıslah edilmesi için aşiretlerin medenileştirilmesi, vahşiliğin ortadan kaldırılması ve itikadın düzeltilmesi biçiminde çözümler formüle edilmiştir[34]. Bunların yanında Dersim aşiretlerini bastırmaya yönelik pek çok askeri sefer düzenlenmiştir. Bölgenin askeri seferleri zorlaştıran dağlık yapısı nedeniyle Dersim aşiretleri, devletin merkezileşme politikaları kapsamındaki asker ve vergi alımı, arazi ve nüfus tahriri gibi uygulamalara direnç gösterebilmiştir[35].

Ancak Dersim bölgesindeki aşiretlerin topyekûn biçimde devletle özsel bir karşıtlık içinde olduğunu düşünmek yanlıştır. Bunların devletle ilişkileri zamana ve mekâna göre değişiklik göstermiştir[36]. Devlet raporlarında Dersim efradı devlete vergi ve asker verme eğilimleri ve şekavet yani soygunculuk faaliyetlerine karışmalarına göre kendi içlerinde farklılaşan biçimde muti (itaatkâr), nim-muti (yarı itaatkâr) ve gayri muti (itaatkâr olmayan) olarak tasnif edilmiştir. Bu sınıflandırma aynı zamanda halkın Türkçe konuşabilmesi, inançsal pratikleri ve çevre bölgelerle ticaret geliştirmek gibi ilişki kurma biçimleriyle de ilgili olmuştur[37].

Abdülhamid döneminde (1876-1909) Dersim'e düzenlenen askeri seferlerin sonuç vermemesi nedeniyle daha kapsamlı reform politikalarına gidilmiştir. Mamuretül-Aziz vilayeti eski valisi Hasan Hilmi Paşa'nın 1890 tarihli raporunda Dersim'le ilgili ifadeler

---

[32] Kaya, "Dersim Adının Anlamı", https://cemhaber.wordpress.com/2015/04/18/dersim-adinin-anlami-ali-kaya/.
[33] Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State*, 59–60.
[34] Gündoğdu ve Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, 13.
[35] A.g.k, 26.
[36] A.g.k, 14.
[37] A.g.k., 37.

Osmanlı'nın Dersim'e dönük bakışını çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır: "Anadolu havâlisi bir vücûd gibi farz olunsa Dersim kıt'ası da o vücudun ciğerlerinde eski bir çıban gibidir […] Anadolu'nın kalbgâhında dimek olan bu sivilcenin külliyen sızıldısını mahv etmek hikmeten ve siyâseten vecâib-i umûrdan olub…"[38].

Bu dönemde Dersim'e yönelik ıslah politikaları Osmanlı'nın merkezileşme siyasetleri karşısındaki Kürt isyanlarını bastırma ve yükselen Ermeni milliyetçiliğini engelleme çabası çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kürt aşiretlerinin Ermenilere karşı mücadelede mobilize edilmesi ve devlete bağlılıklarının sağlanması için Hamidiye Alayları (1891) ve Aşiret Mektebi (1892) kurulmuştur. Bazı Dersim aşiret reislerinin çocukları bölgedeki askeri idareciler vasıtasıyla bu mektebe yollanmıştır. Ancak kimi Dersim aşiretleri Hamidiye Alaylarına katılmak için başvurmuşsa da kabul edilmemiştir. 1897 tarihli bir devlet raporunda bu hususta "Kürdistan Şafii olmakla birlikte merkezi hükümete bağlıdır, fakat Dersimliler Alevi olduğundan bunların bağlılığına pek güvenmemek gerekir" ifadesi geçmektedir[39]. Dahası kimi Dersim aşiretleri Ermenilere gösterdikleri yakınlık ve bunlarla yardımlaşma ihtimalleri nedeniyle güvenilmez görülmüştür[40].

Abdülhamid döneminde Sünni İslam'ın yönetimsel bir araç ve birleştirici kimlik olarak ön plana çıkması Dersim aşiretlerine dönük yaklaşımı ve ıslah etme siyasetlerini etkilemiştir. Devlet idarecileri Dersim aşiretlerinin Kızılbaş itikatları nedeniyle Şii İran'ın etkisine girmesinden ve bölgedeki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin başarı kazanmasından endişelenmiştir. Bu dönemin devlet raporlarında Dersim ıslahatı için sunulan öneriler şu şekilde özetlenebilir: Bölgede askeri kuvvetlerin arttırılması, asker sevkiyatını kolaylaştırmak için yolların yapılması, dışarıdan getirilen muhacirlerin bölgeye yerleştirilmesi ve aşiretlerin bir araya gelmesinin engellenmesi, Dersim Sancağı'nın lağvedilerek kazalarının devletin daha rahat kontrol ettiği sancaklara bağlanması, aşiretleri talana ve isyana yönelten fakirliğin ortadan kaldırılması, düzen tanımazlığın nedeni olarak görülen cehaletin ve batıl itikatların (yani Kızılbaş inancının) Nakşibendî tekkelerinin açılmasıyla düzeltilmesi, çocukların İslam adabıyla yetişmesi için civar bölgelerdeki ve İstanbul'daki okullara gönderilmesi[41].

2.1.2 Toplumsal yapı ve dinsel aidiyetler

[38] Badem ve Yıldırım, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde 'Dersim Islahatı' (1870-1913)", 170.
[39] Taş, "Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi Ve Osmanlı'nın Xvı. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu Ve Bunun Dersim'e Etkisi", 97.
[40] Gündoğdu ve Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, 31.
[41] A.g.k., 41-50.

Çizelge 2.1 1914 Osmanlı Nüfus Sayımına Göre Dersim Nüfusu[42]

	Müslüman	Ermeni	Protestan	Rum
Dersim	11874	1151	-	-
Çemişgezek	16434	3772	215	267
Çarsancak	12157	6862	243	-
Ovacık	4165	10	-	-
Nazımiye	7276	89	-	7
Mazgirt	14323	1483	-	-
Pülümür	11755	511	-	-
Toplam	77984 %84	13878 %14	458	274

Çizelge 2.2 1. Dünya Savaşı Öncesi Ermeni Patrikhanesi Sayımına Göre Dersim'de Ermeni Varlığı[43]

	Köy	Ermeni Nüfusu	Kilise	Manastır	Okul/ Öğrenci
Hozat	16	2299	18	11	5 (180)
Kızılkilise/ Nazımiye	1	89	5	-	-
Medzgerd/Mazgirt	9	1835	14	22	2 (155)
Çarsancak	43	7940	51	15	23 (1114)
Çemişkezek	22	4494	19	2	17 (729)
Ovacık	1	50	-	-	-
Pülümür	4	862	4	3	3 (150)
Toplam		17569			

Osmanlı Devleti 1881'den itibaren Dersim'in nüfus verilerini gösteren sayımlar düzenlemiştir. Bu nüfus sayımlarında halk dinsel aidiyetlerine göre kaydedilmiştir. Dersim'in Kızılbaş nüfusu Müslüman hanesinde gösterilmiştir. Ermeni Patrikhanesi'nin kayıtları bölgedeki ikinci büyük nüfus olan Ortodoks Ermenilerle ilgili verileri sunmaktadır. 1. Dünya Savaşı öncesi durumu ortaya koyan bu kayıtlar Dersim bölgesinde kiliseler, manastırlar ve okullarla gelişkin bir Ermeni varlığı olduğunu göstermektedir. Yukarıda verdiğim nüfus sayımlarına göre bugün Tunceli/ Dersim adıyla bilinen bölgenin nüfusu 20. yüzyıl başında 90

[42] Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914*, 170&182.
[43] Kévorkian, *The Armenian Genocide*, 276–77.

binin üzerinde tespit edilmiştir. Ermeni nüfus toplam nüfusun %15-20 arasında belirtilen bir kısmına tekabül etmektedir ve Dersim'in batı ve güneyinde yer alan Çarsancak (günümüzde Mazgirt'e bağlı Akpazar), Çemişgezek ve Hozat kazalarında yoğundur. Dahası 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki misyonerlik faaliyetleriyle gelişen küçük bir Protestan nüfus mevcuttur.

Dersim efradı inançsal, dilsel ve sosyo-ekonomik açılardan heterojendir. Yıldırım, geç Osmanlı dönemindeki Dersim'i üç kuşak halinde incelemeyi önermektedir[44]. Üçüncü kuşak, tarıma elverişli arazilere sahip, Kızılbaşların yanında Sünni Türkleri ve Ermenileri barındıran, aşiret yapısının görece zayıf olduğu ve ağalığın hüküm sürdüğü "Dış Dersim" bölgesidir. Tarım ve ticaretle uğraşan, dışarıyla ilişki kuran bu bölgedeki halk idareciler tarafından muti olarak tanımlanmıştır. Dış Dersim Çemişgezek, Mazgirt'in güneyi, Pertek gibi bölgeleri kapsamaktadır. Bir geçiş bölgesi olan ikinci kuşak, tarımla uğraşan Kızılbaş aşiretlerin ve mülksüz ve zanaatkâr Ermenilerin yaşadığı Kızılkilise, Pah, Mazgirt'in kuzeyi ve Hozat'ın bir kısmını kapsamaktadır. Munzur Nehri'nin doğu yakası ve Pülümür Nehri'nin güneybatısında bulunan bölge ise İç Dersim olarak tanımlanmıştır. Burası tarıma elverişli arazinin kısıtlı olduğu dağlık bir bölgededir. Devletin gayri muti olarak tarif ettiği Kızılbaş aşiretlere ev sahipliği etmiştir. İç Dersim Hozat, Ovacık, Nazımiye, Pülümür'ü kapsamaktadır. Bu bölgedeki aşiretlerin soygunculuk ve talan faaliyetlerinde bulunduğu, devlete vergi ve asker vermediği, bu bölgede nüfus sayımlarının sağlıklı biçimde yapılamadığı kaydedilmiştir. Asıl Dersim olarak tarif edilen bu bölgedeki aşiretler, Sünni Türk ve Ermeni köylerine olduğu kadar birbirlerine karşı da talancılık yapmıştır. Bu aşiretler için talan ve soygunun geçim yolu haline gelmesi bölgenin tarıma elverişsiz olması ve bununla bağlantılı fakirlikle olduğu kadar talanın kültürelleşmesiyle de ilişki olmuştur[45].

Osmanlı ve onu takip eden Cumhuriyet'in nazarında Dersim aşiretlerinin talancılığı halkın ilkelliğine ve vahşiliğine delil olarak görülmüştür. Dilşa Deniz bu yorumlamanın bölgeye nüfuz edemeyen devletin müdahalelerini meşrulaştırma mekanizması olduğunu ifade etmiştir. Deniz'e göre Dersim'de talancılık aşiretler arası oluşan toplumsal normlardan azade değildir ve belli kontrol mekanizmalarına tabidir[46]. Dahası devlete, örneğin askeri taburlara yönelik talan faaliyetleri Dersim aşiretlerinin kendilerini özerk olarak algılayışları ve bunu devam ettirme isteğiyle ilintilidir.

---

[44] Yıldırım, "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme", 43.
[45] A.g.m, 57-59.
[46] Deniz, "Dersim'in Ekonomi-Politiği İçinde Talanın Yeri: Antropolojik Bir Yaklaşım", 108.

1890'larda Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik talan ve katliamlar dini motivasyonla gerçekleşen sistemli bir hal almıştır. Protestan misyonerler Dersimli aşiretlerin de Ermeni köylerine saldırılarda bulunduğunu ancak bunların asla dini ya da siyasi saiklerle gerçekleşen katliamlara dönüşmediğini belirtmiştir. Hatta bu dönemde Çemişgezek Ermenilerinin Dersim aşiretleri tarafından korunduğu kaydedilmiştir[47]. 1915 Soykırımı'ndan kurtulan Ermenilerin anlatılarında da Dersimli Kızılbaşların kendilerini sakladığı ve Rus işgalindeki bölgelere kaçışını sağladığı aktarılmıştır[48].

2.1.3 Kürt milliyetçiliği ve Dersim

Klasik Osmanlı döneminde Kürdistan bölgesindeki bazı yöneticiler göreli özerklik sahibi olmuş, yöneticilik miras yoluyla aynı soya içinde devam edebilmiş ve bunlar merkezi devlete vergi ve asker sağlama yükümlülüğünden muaf olmuştur[49]. Özerkliğin en kapsamlı olduğu bölgeler İran sınırına yakın olan, erişilmesi zor coğrafi yapıya sahip ve güçlü ailelerin yönettiği yerler olmuştur. 19. yüzyılda modernleşme ve merkezileşme reformlarına girişen Osmanlı Devleti, bu yapıyı değiştirmek yolunda siyasetler uygulamış ve Kürt bölgesinde göreli özerklik sahibi yöneticiler olan emirleri bastırmıştır. Bunların yerini daha yerel ve dar ölçekli güce sahip aşiret reisleri ve dinsel liderler olan şeyhler almıştır. Bölgede bu biçimde dinsel otoritenin güçlenmesi, gelişen Kürt bağımsızlıkçılığına Kadiri ve Nakşibendi tarikatları vasıtasıyla İslami bir ton katmıştır[50]. Kürt bağımsızlığı talebiyle gerçekleşen ilk hareket olan 1880 tarihli Şeyh Ubeydullah İsyanı dini bir karakter taşımaktadır. İran Kürtlerini kapsayan ve "Şiiliğe karşı cihad" temasını içeren bu harekete Dersimli aşiretlerin destek verdiğine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Kürt aşiret liderlerinin ve şeyhlerinin çocuklarının okuduğu Aşiret Mektebi gelişen Kürt milliyetçi hareketinin mezhepsel farkları aşan seküler bir nitelik kazanmasına aracılık etmiştir. Aşiret mekteplerinden yetişen asker, bürokrat ve diğer profesyonel Kürtler II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürleşme ortamında Kürt cemiyetleri etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Böylece Kürt bağımsızlıkçılığı modern milliyetçi bir boyut kazanmıştır. 1908'den 1925'e dek aktif olan bu cemiyetlerin içinde Dersim aşiretlerinden ve Sivas'ta yerleşik bulunan ve Dersim aşiretleriyle bağlantılı Kürt Alevi Koçgiri aşiretinden üyeler mevcuttur.

1920 yılında Koçgiri aşireti Ankara Hükümeti'ne karşı ayaklanmıştır. Kürt Teali Cemiyeti üyeleri olan Koçgiri aşiret reisinin oğlu Haydar ve Dersimli Nuri Dersimi

---

[47] Kieser, "Muslim Heterodoxy and Protestant Utopia. The Interactions between Alevis and Missionaries in Ottoman Anatolia", 97.
[48] Kévorkian, *The Armenian Genocide*, 298.
[49] Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State*, 57.
[50] Yavuz, "Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey", 5.

Koçgiri'deki kalkışmaya müdahil olan isimler olarak sayılmaktadır[51]. Hareket Ankara'nın Kürtlere söz verdiği biçimde özerklik tanımasını talep etmiştir, bu talep kabul edilmeyince bağımsızlık ilan etmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın ardından Ankara Hükümeti'nin vaat ettiği Kürt özerkliği çerçevesinde isyan etmemeyi öngören Kürt Teali Cemiyeti Koçgiri İsyanı'na destek vermemiştir. Nuri Dersimi'nin anlatımlarına göre kalkışma, tarihsel olarak birbirleriyle ilişkisi olan Koçgiri ve Dersim aşiretleri tarafından planlansa da Dersim aşiretleri Koçgiri'de başlayan ayaklanmaya kış şartları nedeniyle asker göndermemiştir. Dahası Ankara Hükümeti Dersimli yöneticilerin bağlılığını sağlayacak adımlar atmış ve verilecek desteğin önüne geçmiştir[52]. Koçgiri İsyanı'nın bastırılmasından sonra ayaklanmanın liderlerinden Alişer'in de dâhil olduğu bir grup Dersim'in önde gelen aşiret lideri Seyit Rıza'nın yanına sığınmıştır.

Nuri Dersimi hatıralarında 1919 yılında Koçgiri ayaklanmasının hemen öncesinde Kürt Teali Cemiyeti içinde yapılan tartışmalardan bahsetmektedir. Bu anlatıma göre Dersimi, Sünni ve Alevi Kürtler arasındaki ayrılığın giderilmesi için bir heyet kurulmasını ve Alevi Kürt bölgelerine gönderilmesini önermiştir. Ancak bu öneri "şiddetle reddedilmiştir". Anılarında dönemle ilgili şu çıkarımda bulunmuştur:

> Maalesef Kürdistan'da yapılan isyanlarda nitekim Sünni Kürt isyanlarında Alevi Kürtler alakadar olmadılar. Ve Alevi Kürt isyanlarında ise Sünni Kürtler katiyen alakadar olmadılar. Ve bu suretle her iki mıntıka isyanlarında Türk hükümeti lehine neticelenmiş oldu[53].

Cumhuriyetin ilanı ve Türkiye'yi üniter ulus devlet olarak tanımlayan 1924 Anayasası'yla beraber yeni Türk devletinin Kürtlere özerklik statüsü tanımayacağı kesinleşmiş ve Kürtlerle Kemalist hükümet arasındaki ortaklık ilişkisi bozulmuştur. Sevr Antlaşması'nın şartlarını rafa kaldıran Lozan Antlaşması'yla uluslararası güçler Anadolu'da azınlık statüsü tanınması gereken halklar arasından Kürtleri çıkarmıştır. Böylece Cumhuriyet'in Müslümanlık kimliğini temel alarak Anadolu'daki halkları homojenleştirme ve Anadolu'yu Türk ülkesi olarak yeniden inşa etme projesini kabul etmişlerdir. Bu gelişmeler karşısında Kürdistan'da bir dizi ayaklanma gerçekleşmiştir. 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanı bu ayaklanmaların başlangıcı ve en etkilisi olmuştur. Şubat ayında başlayan hareket 1925 Nisan'ında bastırılmıştır. Şeyh Sait Elazığ Palulu bir Zaza ve Nakşibendi şeyhidir. Şeyh Sait'in Kürtler arasında saygı duyulan bir dini lider olması hareketin desteğini arttırmıştır. Ayaklanma hilafetin geri getirilmesini talep eden İslami bir dil kullanmıştır. Ancak aynı

[51] Massicard, "The Repression of the Koçgiri Rebellion, 1920-1921", 3.
[52] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 131–32.
[53] Dersimi, *Hatıratım*, 99.

zamanda Kürt Teali Cemiyeti ve sonrasında Kürdistan İstiklal Komitesi etrafında örgütlenen bağımsızlık hareketinin planlı bir hamlesi olarak ortaya çıkmıştır. Asker ve bürokrat kökenli Cibranlı Halit Bey gibi Kürt milliyetçi hareketinin öncü figürleri isyanın örgütleyicileri arasındadır.

Şeyh Sait ayaklanması Zaza ve Kürt Sünni aşiretlerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Şeyh Sait'in Varto'daki Alevi Zaza aşiretlerden destek istediği ancak reddedildiği kaydedilmiştir[54]. Dersimi, Seyit Rıza'nın isyanının bastırılmasından evvel Koçgiri aşiretleriyle birlikte Sivas'a saldırmayı planladığını iddia etmiştir. Dersim'in Doğu tarafındaki aşiretler ise Şeyh Sait'in kuvvetlerine saldırarak Türk ordusuyla birlikte hareket etmiştir[55]. Ancak Şeyh Sait İsyanı'nda Dersimlilerin varlığı hiç yok değildir. Kürt Teali Cemiyeti ve Kürdistan İstiklal Komitesi'yle ilişkili bulunan Dersimli kimi eski askerlerin ve bürokratların bu isyan hareketiyle temas içinde olduğu kaynaklarda geçmektedir. 1. Meclis'in Dersim vekili ve Kürdistan İstiklal Komitesi üyesi Hasan Hayri Bey Şeyh Sait'in kalkışmasına destek vermiş ve isyanın bastırılmasından sonra İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak idam edilmiştir[56].

Özetle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kürt milliyetçiliği Dersimli ve diğer Alevi Kürtler arasında, özellikle de cemiyetlere dâhil olan asker ve bürokrat kökenli kesimde karşılık bulmuştur. Ancak Nuri Dersimi'nin yukarıda verdiğim tespitine paralel biçimde Alevi ve Sünni Kürtler arasında bir kader birliği oluşmamış ve tabanda ortaklaşma sağlanmamıştır. Her iki taraf da birbirinin isyan hareketlerine destek vermemiştir. Kürt Alevilerinin hilafet ve şeriat talebinde bulunan Şeyh Sait İsyanı'na katılmayışı onlar için "Sünni fanatizmi korkusunun herhangi bir Kürt milliyetçiliği duygusundan daha güçlü olması" şeklinde yorumlanmıştır[57].

2.2 Erken Cumhuriyet'in Dersim Siyasetleri

Kurtuluş Savaşı boyunca Ankara hükümeti Kürtlerle ittifak içinde bulunmuştur. 1921 Anayasası'nda Kürtlere idari özerklik tanınması fikri mevcuttur. Ancak 1924 Anayasası'yla birlikte Cumhuriyet Anadolu'yu Türk yurdu olarak yeniden inşa etmeye girişmiştir. 1915'te Ermeni nüfusun kıyıma uğratılması ve tehciri ve 1923 yılında Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesinin ardından gayrimüslim nüfusların Anadolu'daki varlığı herhangi bir özerk statü ya da bağımsızlık talep etmelerine imkân vermeyecek şekilde azalmıştır. İlerleyen süreçte

[54] Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 131.
[55] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 187.
[56] Hasan Hayri Bey'in Şeyh Sait İsyanı'ndaki rolüne dair bir tanıklık anlatısı için bkz. Karerli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih*, 112–21.
[57] Bruinessen, *Mullas, Sufis and Heretics*, 22.

Türk olmayan Müslüman grupların Türk kimliğine asimile edilmesi gündeme alınmıştır. Kürt nüfusunun büyüklüğü, ağırlıklı biçimde aynı coğrafi bölgeyi kapsaması ve Kürtler arasında ulusal bilincin gelişme aşamasında olması nedeniyle Kürtler Cumhuriyet'in asimilasyon projesinin en hassas nesnesi oluşmuştur.

Mesut Yeğen "müstakbel vatandaş" sayılan Kürtlerin 1920'lerin ikinci yarısından itibaren geliştirilen kapsamlı bir zorunlu asimilasyon projesine tabi tutulduğu tespitini yapmaktadır[58]. Kemalist devlet söylemi Kürt meselesinin etno-politik bir farklılıktan kaynaklandığını reddetmiştir. Kürtleri Türklüklerini unutmuş, bunu inkâr eden ve bu hakikatin yeniden hatırlatılması gereken "dağ Türkleri"; Kürtçeyi ise "bozuk bir Farsça" olarak tanımlamıştır[59]. Bu doğrultuda 1920'lerin ortasından itibaren devlet elitlerinin bilgi üretme pratikleri modern devletlerde bilgi, iktidar ve yönetimsellik arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından önemlidir. Kürt bölgesine gönderilen askeri ve sivil idareciler Kürtçe ve Zazaca konuşan halkın aslında Türk olduğunu kanıtlama çabasına girmiş, bu konuda bilimsellik iddiasında çalışmalar yapmıştır. Kürt illeri hakkında yayınlanan sayısız devlet raporu, kitaplar ve gazete yazıları buradaki dilsel farklılığın Türkçenin Fars ve Arap etkisiyle bozulmasıyla oluştuğunu, halkın öz benliklerini unutmuş Türk boyları olduğunu iddia etmiştir.

Kemalist devlet pratikleri Kürt kimliğini dışlarken Kürtlerin toplumsal ve kültürel uzamını oluşturan aşiretler, dini otoriteler ve geleneksel sosyo-ekonomik ilişkileri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır[60]. Bu unsurları ilkel ve çağdışı olarak tanımlayarak modern ve laik Türk devletinin karşısına yerleştirmiştir. Devletin dilinde Kürt sorunu hilafetçilik, şeriatçılık, eşkıyalık, aşiret ağalarının ve dinsel otoritelerin kışkırtması biçimlerinde tarif edilmiştir. Bu açıdan modern Batı milliyetçiliklerini model alan Türk milliyetçiliği Kürtleri kendi oryantalist tahayyülünün ve sömürgecilik arzusunun nesnesi olarak ele almıştır. Bu söyleme göre Kürtler aşiret ağaları, şeyhler ve seyitler tarafından boyunduruk altında tutulan, sömürülen ve kandırılan, ilkel ve cahil bırakılmış bir kitledir. Türk devleti ise kendisine bu kitleyi uygarlaştırma misyonu biçmiştir[61].

TBMM Şeyh Sait İsyanı sırasında irtica ve isyan hareketlerini engelleme yönünde hükümete geniş yetki tanıyan Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmıştır. Bu kanun Kemalist hükümetin Şeyh Sait İsyanı'nı olduğundan daha büyük göstererek modern ulus devlet kurma yönündeki reformlarına mukavemet gösterecek toplumsal kesimleri ve meclisteki muhalefeti

[58] Yeğen, "Turkish nationalism and the Kurdish question", 127.
[59] Zeydanlıoğlu, "Beyaz Türk'ün Yükü: Oryantalizm, Kemalizm ve Türkiye'de Kürtler*", 201.
[60] Yeğen, "The Kurdish Question in Turkish State Discourse", 568.
[61] Zeydanlıoğlu, "Beyaz Türk'ün Yükü: Oryantalizm, Kemalizm ve Türkiye'de Kürtler*", 198–200.

bastırmasına imkân sağlamıştır[62]. 1925 Eylül'ünde hükümet Kürt illerindeki isyan ve direniş potansiyelinin engellenmesini ve buraların Türkleştirilmesini hedefleyen bir dizi düzenlemeleri içeren Şark Islahat Planı'nı onaylamıştır.

Söz konusu plan Dersim'i de içeren geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Planın öngördüğü uygulamalar özetle şu şekildedir:

- Bölgede söz konusu ıslahatın uygulanmasını sağlayacak, tüm askeri ve sivil otoriteleri kontrol eden bir bölgesel valilik biçiminde Umumi Müfettişlik tarafından yönetilmesi,
- Aşiretlerin zayıflatılması için gerekli önlemlerin alınması ve ellerindeki silahların toplanması
- İsyanları teşvik ve idare etmiş olanların aileleriyle beraber batı illerine sürülmesi,
- Ermenilerden boşalan bölgelere Türk muhacirlerin yerleştirilmesi,
- Sivil ve askeri mahkemelerde yerli [Kürt] hâkimlerin bulunmaması,
- Bölgeye idealist Türk memurların gönderilmesi ve memur kadrolarına yerlilerin atanmaması,
- Görkemli hükümet konakları ve karakolların inşa edilmesi,
- Bölgede devlet daireleri ve kamusal alanda Türkçe dışında dillerin konuşulmasının cezalandırılması,
- Kız mekteplerine önem verilerek kadınların Türkçe konuşmasının sağlanması[63].

Planda "Hassaten [özellikle] Dersim, tercihan ve müstacelen [acil olarak] leyli iptidailer [yatılı ilkokullar] açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır" ifadesi dikkat çekicidir. Tek parti dönemi boyunca devlet umumi müfettişliklerin kurulması, sürekli sıkıyönetim ilanı ve 14 Haziran 1934'te kabul edilen İskân Kanunu'yla birlikte Şark Islahat Planı'nın önerilerini hayata geçirmiştir. 1935 Tunceli Kanunu ve 1937-38 Dersim Harekâtı'yla birlikte Dersim bu uygulamaların en kapsamlı ve de kanlı biçimde hayata geçirildiği bölge olmuştur.

2.2.1 Devlet raporlarında Dersim

1925'ten itibaren Dersim'e gönderilen askeri ve sivil yetkililer bölgenin dilsel, inançsal ve toplumsal yapısına, aşiretlerin iç ilişkilerine, silah kapasitelerine, devlete yönelik tutumlarına dair ayrıntılı istihbarat raporları oluşturmuştur. Bu raporlarda kullanılan dil, tanımlamalar ve çözüm önerileri geç Osmanlı dönemindeki raporlarla çarpıcı biçimde

[62] Özoğlu, "Exaggerating and Exploiting the Sheikh Said Rebellion of 1925 for Political Gains", 207.
[63] Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*, 124–32.

benzerdir[64]. Mülkiye müfettişi Hamdi Bey 2 Şubat 1926 tarihli raporunda Dersim'in gittikçe Kürtleştiği uyarısını yaparken "Dersim hükümeti Cumhuriye için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir ameliye yapmak ve ihtimalatı selameti memleket namına farzı ayindir" ifadesini kullanmaktadır[65]. Bu çıban tanımlaması Hasan Hilmi Paşa'nın 1890 tarihli raporunda da kullanılmıştır. Hamdi Bey Dersim'e kara ve hava kuvvetlerinin kullanıldığı bir askeri harekât düzenlenmesi önermiş ve Dersimlilerin devlete sadakat ve harekâta destek verme sözlerine asla inanılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Dönemin Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı 1926 tarihli raporunda Yavuz devrinden beri Alevilerin katliama uğradığını, Dersimlilerin de bölgedeki Sünnilerin kötü muamelesine maruz kaldığını belirtmiştir. Bardakçı Dersim sorununun çözümü için mezhepler arası düşmanlığın giderilmesini, baskıların son bulmasını, hükümetin Dersimlilere güven vermesini ve iyi niyetli olduğunu göstermesini, bölgedeki sosyo-ekonomik sorunların giderilmesini önermiştir[66]. Bardakçı'nın çözüm önerileri askeri müdahaleyi salık veren raporların genelinden farklılaşmaktadır.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Dersim raporlarına dair mütalaasında "Dersimli okşanmakla kazanılamaz. Müsellâh [silahlı] kuvvetin müdahalesi Dersim'liye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder. Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı, Türk camiasi icinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır"[67] çıkarımını yapmıştır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ise Dersim aşiretlerinin talan ve soygunculuk faaliyetlerini ön plana çıkaran görüşler sunmuş, "[h]ariçtekilerle münasebetlerinden şüphe edilen ve Koçkiri'ye kadar nüfuzu şamil olan" Seyit Rıza'nın Dersim'de gittikçe güç kazanarak lider haline geldiğini söylemiştir[68]. Raporlarda Dersim aşiretlerinin Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra ülke dışına çıkan ve Hoybun Cemiyeti'ni kuran Kürt bağımsızlıkçılarıyla irtibatta olduğu ve dış güçlerden destek aldıklarına dair şüphelerden bahsedilmektedir. Ancak Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'nin 1931 sonunda yazılmış raporunda hiçbir aşiret reisinin "hariçle temas ve muhaberesi müspet bir surette tespit edilmemiştir" ifadesi geçmektedir[69].

Söz konusu raporlarda Dersim'in ıslahatı için yapılan öneriler şu şekildedir: Silahların toplanması, aşiret liderlerinin batıya sürgün edilmesi, dağınık yerleşim birimlerinin lağvedilmesi ve halkın ovalardaki büyük yerleşim yerlerine toplanması, halkın

---

[64] Gündoğdu ve Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, 13.
[65] Çalışlar, *Dersim Raporu*, 231.
[66] A.g.k, 234-37.
[67] Ag.k., 249.
[68] A.g.k., 262.
[69] A.g.k., 240.

topraklandırılması, fakirliğin ve şekavetin engellenmesi, idari görevlere Dersimliler yerine hükümetin güvenebileceği kimselerin atanması, yol inşaatlarıyla Dersim'in çevreye bağlanması böylece devlet müdahalesini kolaylaştırılması, halka iş sahalarının açılması, okulların açılması, kız çocuklarının okullara alınması ve Türklük propagandası yapılması.

1935 yılında İsmet İnönü, Şark Islahat Planı'nın sonuçlarını incelemek için Kürt illerine giderek incelemelerde bulunmuş ve 21 Ağustos 1935 tarihli kamuoyuna gizli Kürt Raporu'nu hazırlamıştır. İnönü Dersimlilerin soygun ve talan faaliyetlerinin tehlikesi ve bozgunculuğa neden gösterilen toprak ağalarının ortadan kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Devlete alternatif bu iktidar odakları vasıtasıyla bölgede Kürdistan kurulması tehlikesinden bahsetmiştir. Raporda Dersim ıslahatına dair mühim bir yer ayrılmış ve takip eden senelerde yapılacak müdahalenin programı çizilmiştir. Buna göre üç senelik program kapsamında Dersim'de katı bir askeri idare kurulacak, yargılamalar dâhil bu askeri idare tarafından gerçekleştirilecek, yollar ve karakollar inşa edilecek ve silahlar toplanacaktır[70].

Islahat önerilerinin ve programlarının yanı sıra devlet raporlarında Dersimlilerin etnik kimliği üzerinde durulmuştur. Bardakçı Dersimlilerin "aslen ve neslen Türk" Aleviler olduğunu ve bölgedeki memurların onları Kürtlerle karıştırarak baskı uygulamasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Dersimlilerin Türklüğü onların devlete karşı tehdit oluşturmadığının, "Cumhuriyet'in çok sadık ve fedakâr hadımları" olabileceklerinin delili olarak sunulmuştur[71]. 1930 yılında Pülümür'e yapılan harekâtın kumandanı Halis Bey Dersimlileri "bir kısmı Türkçe bilmeyen eski Türkler" olarak tanımlamıştır[72]. 1926-28 yıllarında Dersim'de çalışmalar yapan ve 1937-38 Dersim Harekâtı'nda da görev alan jandarma subayı Nazmi Sevgen'in Dersimlilerin kimliği üzerine görüşleri, devlet elitlerinin bu husustaki yaklaşımında belirleyici olmuştur. Sevgen'e göre Dersimliler Zaza olup Zazalar Kürtlerden farklı bir halktır; kökenleri Orta Asya'da göçen Dümbili-Dimili adlı Türk aşiretine dayanmaktadır[73]. Dahası Dersimlilerin 13. yüzyılda Anadolu'ya gelen Harezmşahların bakiyesi olduğunu iddia etmektedir. Dillerinin ise bölgeyi farklı dönemlerde etki altına alan Farslardan, Araplardan ve Kırmançlardan (yani Kürtlerden) etkilenerek bozulmuş bir Türkçe olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda devletin Dersimlileri ıslah planı, onlara unutmuş oldukları Türklüklerini yeniden hatırlatmayı ve "Kürtleşmelerine" engel olmayı ideolojik meşruluk zemini olarak tarif etmiştir.

---

[70] Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt raporu*.
[71] Çalışlar, *Dersim Raporu*, 234.
[72] A.g.k., 252.
[73] Sevgen, *Zazalar ve Kızılbaşlar*.

2.2.2 1935 Tunceli Kanunu ve 1937-38 Kırımı

25 Aralık 1935'te Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun çıkarılmış ve Dersim'in adı değiştirilerek Tunceli yapılmıştır. Tunceli korgeneral rütbesinde bir askeri vali tarafından idare edilen bir vilayet olarak teşkil edilmiştir. Askeri vali kentteki diğer idari birimlerin başına muvazzaf subayları atama, ilde yaşayanları gerek görüldüğü hallerde göç ettirme ve Tunceli'de yaşamaktan men etme de dâhil geniş yetkilerle donatılmıştır. İldeki yargılamalarda genel hukuk kuralları askıya alınmış, yargılananların haklarındaki iddianameyi görme ve kararlara itiraz etme hakları iptal edilmiş, savunmaları için en fazla iki günlük süre tanınmıştır. Yargılamaların son derece kısa sürede yapılmasına ve temyizsiz biçimde karara bağlanmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 6 Ocak 1936'da Bingöl, Tunceli ve Elazığ'ı kapsayan biçimde Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmuş, kararnamede gerekçe olarak "Dersim çevresinde idare ve inzibat işlerinin esaslı surette tanzim ve hükümet murakabesinin [denetiminin] daha yakından iflasını temin" ihtiyacı belirtilmiştir[74].

Bu düzenlemelerle beraber yukarıda bahsedilen raporlarda ve özelikle İnönü'nün Kürt Raporu'nda belirtilen öneriler uygulamaya geçirilmiştir. Dersim'de kışlalar, yollar, köprüler ve askeri karakolların inşaatına hız verilmiştir. Genelkurmay belgelerinde karakol inşaatlarının bazı aşiretleri rahatsız ettiği ve Seyit Rıza etrafında hükümete karşıtı bir ittifak kurdukları iddia edilmiştir[75]. 20/21 Mart 1937'de Pah Köprüsü'nün yakılması ve telefon hatlarının tahrip edilmesi devletin müdahalesine karşı ilk isyan hareketi olarak değerlendirilmiştir[76]. Dersim toplumunun bu döneme ilişkin hafıza anlatılarında çeşitli bölgelerde karakoldaki askerlerin faili olduğu taciz ve tecavüz vakalarından ve bunların Dersimliler arasında yarattığı tepkilerden söz edilmektedir[77].

4 Mayıs 1937'de bakanlar kurulu Tunceli'ye askeri harekât düzenlenmesi kararını almıştır. "Gayet gizlidir" ibareli iki maddelik karardaki şu ifade dikkat çekicidir:

> Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve

---

[74] Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952*, 231.
[75] *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II*, 168.
[76] A.g.k., 171.
[77] Örneğin 1923 doğumlu Dersimli Agop Krikoryan kendisiyle yapılan görüşmede Pax karakolundaki askerlerin çoban kızlara tecavüz ettiğini, bunun üzerine halkın karakola saldırdığını anlatmaktadır (Boztaş ve Föderation der Dersim Gemeinden in Europa, *Dersim 1937-38 Sözlü Tarih Proje Raporu 2009-2014*, 60). Kemal Kılıçdaroğlu, kendisiyle yapılan söyleşilerden derlenen Öteki Kemal adlı kitapta Pah Karakolu'nda yaşanan tecavüz vakasından bahsetmekte ve Dersim'de isyan diye nitelenen olayların jandarma baskısıyla patlak verdiğini söylemektedir. Ancak bu tecavüz vakasının Pah Karakolu'nda değil Ovacık'taki Mercan bölgesinde yaşandığına dair anlatımlar da mevcuttur.

sonuna kadar zarar vermeyecek hale getirmek, köyleri kâmilen [topluca] tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür[78].

Buna göre devlet Dersim'e düzenlediği eski seferlerden daha kapsamlı, yaşam alanlarını yok etmeyi ve toplu göç ettirmeyi içeren bir müdahalenin kararını almıştır. Resmi söylemde Dersim'e 1937 ve 1938 yıllarında yapılan harekât Dersimlilerin silahlarını teslim etmeyişi ve vergi vermeyi reddetmelerine bağlansa da son yıllarda araştırmacılar bu iddiaların gerçeklikle örtüşmediğini ortaya koymuştur[79]. 1937'nin bahar ve yaz aylarında askeri kuvvetler Dersim'de operasyon yürütmüş, isyana yatkın görülen aşiretlerin liderleri öldürülmüş ve yakalanmıştır. Devletin isyancıların lideri olarak tanımladığı Seyit Rıza eylül ayında teslim olmuş ve 15 Kasım 1937'de diğer altı aşiret önde geleniyle birlikte idam edilmiştir. Seyit Rıza'nın teslim oluşu, dönemin basınında ve devlet elitlerinin demeçlerinde Dersim'de devlet otoritesinin tam anlamıyla tesis edilmesi biçiminde yorumlanmıştır. Dönemin başbakanı İsmet İnönü "Dersim'de jandarma ve hükümet kuvveti tamamıyla teessüs etmiştir" ifadesini kullanmıştır[80].

Kimi devlet yöneticilerinin bölgede asayişin tesis edildiği yönündeki beyanlarına rağmen Dersim'e yapılan askeri harekât son bulmamıştır. 1938'in bahar ve yaz aylarında harekâtın ikinci safhası gerçekleşmiş; operasyonlar, devletin gözünde asi görülen aşiretlerin yaşadığı İç Dersim'i aşıp tüm vilayete yayılmış ve öldürmeler kitleselleşmiştir. Aşiretler devlete direnmesine ya da onun reformlarına uyum göstermesine bakılmaksızın kırıma uğramıştır. Bu süreçte yerel halkın bir kısmı milis olarak kullanılmış, devlet güçleri aşiretler ve bireyler arasındaki husumetleri kullanarak Dersimliler arasında kıyımlara neden olmuştur. Bu durum can kayıplarının yanı sıra ileriki yıllarda da etkisini sürdürecek biçimde birlik hissinin tahrip olmasına ve toplumsal ilişkilerde güvensizliğe neden olmuştur. 1937 ve 1938 yıllarını dağlarda askerlerden saklanarak geçiren bir Dersimli kendisiyle yapılan mülakatta milis şiddetine dair şu ifadeyi kullanmıştır:

O günler gitsin bir daha gelmesin! İnsanın insanlıktan çıktığı bir zamandı. Milislerin elleri, İmam Hüseyinlerin kanıyla kızıllaşan kekliklerin ayakları gibi kanımızla kırmızıya boyanmıştı[81].

Dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan'ın Kasım 2011'de açıkladığı resmi belgelere göre 1936-1939 yılları arasında Dersim'de 13.806 kişi öldürülmüş, 1938 sonuna dek 11.683 kişi

---

[78] *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II*, 316–17.
[79] Bu kapsamda bir çalışma için bkz. Aslan, "Sahi, Devlet Dersim'e Giremiyor Muydu?"
[80] A.g.k., 20.
[81] Taş, *Dağların Kayıp Anahtarı*, 93.

sürgün edilmiş, 2000 kişinin daha sürülmesi karara bağlanmıştır[82]. Zorunlu göç ettirilen Dersimliler trenlerle batı illerine gönderilmiş, Türk nüfusun ağırlıkta olduğu bölgelere yerleştirilerek dillerini ve inançlarını unutmaları hedeflenmiştir. Sürgün edilenlerin geri dönüşüne izin veren yasal düzenleme 1947 yılında yapılmıştır. Harekâtlar sırasında kız çocuklarının ailelerinden alınarak asker ailelere evlatlık verilmesi de yaygın olarak yaşanmıştır. Bağımsız araştırmacılara göre askeri harekâtlar neticesinde öldürülenlerin sayısı devletin açıkladığı sayıdan çok daha fazladır. Örneğin Hüseyin Aygün bir konuşmasında Dersim'de 1937 ve 1938'deki harekâtlarda öldürenlerinin sayısının 50 bin civarında olduğu tahminini dile getirmiştir[83].

Dersim'e yapılan operasyonlarda kitle imha silahı olarak zehirli gaz kullanıldığı da kaydedilmiştir. Harekât döneminde Elazığ Emniyet Müdürü olan İhsan Sabri Çağlayangil, Kemal Kılıçdaroğlu'nun kendisiyle yaptığı röportajda kıyımın boyutlarını ortaya seren ve zehirli gaz kullanımını doğrulayan şu ifadeleri kullanmıştır:

> Abdullah Paşa şimdiye kadar bu işin böyle olduğunu, fakat hükümetin bundan sonra kararlı olduğunu, Dersim'in de yurdun öbür parçaları gibi hükümetin otoritesinin cari olduğu ve hükümetin üstünde tek bir otoritenin bulunmadığı, ağaların lafına kapılmamasını, meseleyi tekrar tezekkür etmelerini söyledi. Bunlar kabul etmediler. Sonra biz geri döndük, yeni mehil istendi. Neticeyi söylüyorum. Bunlar kabul etmediler, mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı. Mağaraların kapısının içerisinden bunları fare gibi zehirledi. Ve yediden yetmişe o Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir harekât oldu. Dersim davası da bitti. Hükümet otoritesi de köye ve Dersim'e girdi. Bugün Dersim'e rahatça gidebilirsiniz. Jandarma da girer, siz de girebilirsiniz[84].

2.3 Cumhuriyet Döneminde Dersim Toplumunda Sosyal Yapı ve Siyasallaşma

Cumhuriyet döneminde Dersim'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre nüfus 76.290 kişi olarak tespit edilmiştir[85]. 1935 sayımlarında Dersim nüfusu Elazığ içinde gösterilmişse de ilçelerin nüfus sayılarından toplam nüfusu 107.723 olarak belirtmek mümkündür[86]. 1940 nüfus sayımına göre Tunceli'nin nüfusu 94.639'dur. Aradaki 13 bin civarı "kayıp nüfus" 1937-38 yıllarındaki askeri harekâtın ve zorunlu göçün etkisini

[82] "Erdoğan Dersim'in belgesini gösterdi", 23.11.2011, https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/11/23/erdogan.dersimin.belgesini.gosterdi/637777.0/index.html.
[83] Aygün 15 Mayıs 2016 tarihinde Esenyurt Dersimliler Derneği'ndeki söyleşisinde bu iddiasını dile getirmiştir.
[84] "'Dersim Katliamı'nda kimyasal izi ilk kez ortaya çıktı", 04.01. 2013, http://www.radikal.com.tr/turkiye/dersim-katliaminda-kimyasal-izi-ilk-kez-ortaya-cikti-1164486/.
[85] Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", 272.
[86] Aslan, "Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre: 'Dersim'de Kayıp Nüfus': 1927-1945", 404.

göstermektedir. Şükrü Aslan Dersim'deki kayıp nüfus üzerine incelemesinde nüfus düşüşünün yanı sıra 152 köyün kayıttan düştüğüne dikkat çekmiştir[87]. Bu da köylerin boşaltıldığını ya da yakıldığını gösteren bir değişiklik olarak okunabilir. 1947 yılında zorunlu göç ettirilen nüfusun Dersim'e geri dönebilmesi için yasal düzenleme yapılmıştır. Bunun etkisiyle 1940 sayımında 90.446 olarak belirtilen nüfus 1955'te 121.743'e çıkmıştır[88].

1927 sayımından itibaren en son 1965 nüfus sayımı olmak üzere nüfusun anadilleri ve dinleri kamuoyuna açıklanmıştır. Sayımların dil sınıflandırmaları arasına 1950'den itibaren Kürtçe'nin yanı sıra Zazaca, Kirmancca ve Kırdaşca gibi kategoriler eklenmiştir[89]. Daha öncesinde Zazacanın Kürtçe kategorisinde gösterildiği anlaşılmaktadır. Sonraki sınıflandırmaların ise pek bilinçli yapılmadığı, dillere verilen yerel adların yarattığı kafa karışıklığı neticesinde gerçekleştiği iddia edilebilir. Öyle ki Kırdaşça Sivas, Malatya gibi yörelerde Alevilerin kendi konuştukları Kürtçe dilini adlandırma biçimidir. Kirmancca ifadesi ise muhtemelen Kürtçenin Türkiye'deki ağırlıklı lehçesi Kurmançcayı ve Dersim Alevilerinin konuştukları Zazacayı adlandırma biçimi olan Kırmançcayı kapsayacak biçimde bir yanlış kullanımın ürünü olmuştur. 1927 sayımına göre Dersim'de 52.264 kişinin anadili Kürtçe, 556'sının Ermenice olarak belirtilmiştir[90]. Fuat Dündar'ın kitabında yer verdiği nüfus sayımı tablolarına göre 1945 sayımlarında Tunceli'de anadili Kürtçe olan 47.830 kişi, Ermenice olan 2 ve Türkçe olan 42.485 kişi kayda geçirilmiştir. 1950 sayımında anadil bakımından 54.056 kişinin Kürtçe-Kirmancca, 46.706 kişinin Türkçe, 1437 kişinin Kırdaşça, 3529 kişinin Zazaca ve 28 kişinin Ermenice konuştuğu tespit edilmiştir.

1955 yılından itibaren Tunceli'de anadili Kürtçe veya Zazaca olarak belirtilen nüfus dramatik bir düşüş göstermiştir. Bu düşüşün nüfus sayımında anadil tarifinin değişmesiyle ilgili olması mümkündür. Örneğin bir kişinin anadilinin Türkçe dışında bir dil olarak kaydedilmesi için Türkçeyi hiç bilmemesi gibi bir kriter getirilmiş olabilir. Ya da bölgenin Türklüğünü kanıtlamak adına anadili Kürtçe ve Zazaca olan nüfusun yok sayıldığı iddia edilebilir. 1950'de yeniden tek başına Kürtçe kategorisiyle ifade edilen, anadili Zazaca ve Kürtçe olan Tunceli nüfusu 27.081 olarak kişi tespit edilmiştir. 1960 yılında 140.068 olan nüfusun içinde anadili Kürtçe olarak belirtilen nüfus yalnızca 5727 kişidir. 1965 sayımında ise 154.175 olan toplam Tunceli nüfusu içinde anadili Kürtçe olarak gösterilen 33.431, Kırmancca 0, Kırdaşça 12, Zazaca ise 7 kişi olarak gösterilmiştir[91].

---

[87] A.g.m., 409.
[88] A.g.m., 410.
[89] Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, 70.
[90] Sertel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı", 276.
[91] Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, 220.

Dersim toplumunda Zazaca ya da yaygın yerel adlandırmasıyla Kırmancki baskın dildir. Dil bilimci Mesut Keskin, Dersim'de %75 oranında Zazaca/ Kırmancki, %20 oranında Kürtçe ve %5 oranında Türkçe konuşulduğu tespitini yapmaktadır. Dersim'de Pertek ve Çemişgezek ilçelerinde yerleşik olan anadili Türkçe olan Sünni nüfus yanında, Türkmen Alevi köyleri de mevcuttur. Keskin kendisiyle yapılan bir röportajda tarihsel açıdan Dersim'de konuşulan diller ve yaygınlıkları hakkında şunları söylemiştir:

> Pülümür'de 3 köyün Türkçe konuşması dışında tümü Zazaca konuşur, Kurmanci bilinmez, karşımızda bulunan Erzincan köyleri de keza öyle. Dersim (Tunceli sınırları olarak ele alırsak) genelinde %75 oranında Zazaca, %20 gibi ağırlıklı olarak Pertek, sonra kısmen Mazgirt, Çemişgezek ve Hozat'ta Kürtçe konuşulur. 1915'ten önce Ermenice de yaygın bir şekilde konuşulurdu. Son yüz yılda Zazaca'nın en yaygın dil olmasından ötürü Kurmanci konuşanların çoğu Zazaca'yı öğrenirdi. Kafkasya örneğinde olduğu gibi, insanlar fevkalade çok dilli olabiliyor. Kişi gidip yerleştiği yerin dilini edinebilir, bu sadece Dersim'e has bir olay değildir[92].

Tunceli nüfusu 1975 yılına kadar artış göstermiş ve bu sene düzenlenen nüfus sayımında 164.591 olarak tespit edilmiştir. 1975'ten sonra nüfus büyük şehirlere ve Avrupa ülkelerine göç nedeniyle düşmeye başlamıştır. 1990 yılında nüfus 133.143'e gerilemiştir. En büyük nüfus düşüşü 1990-2000 yılları arasında yaşanmıştır. 2000 yılında Tunceli nüfusu 93.584 olarak kaydedilmiştir. 1990'larda devlet güçleri ve PKK arasında yaşanan çatışmaların tırmanması ve 1994-95 yıllarında devletin uyguladığı köy boşaltma politikaları sonucunda OHAL Bölge Valiliği'nin verilerine göre 41.939 kişinin zorunlu göç ettirilmiştir[93]. 2011 yılından sonra nüfus 86 bin dolaylarında seyrederken 2015 yazında çözüm sürecinin sona ermesi, bölgede çatışmaların yeniden yükselmesi ve 2016 yılında tekrar olağanüstü hal ilan edilmesi nedenleriyle kentin nüfusu 82 bin dolaylarına gerilemiştir. Dersim Türkiye'nin batısına olduğu kadar Avrupa ülkelerine de yoğun göç vermiştir. 2016 TÜİK verilerine göre Türkiye genelinde Tunceli nüfusuna kayıtlı 255.302 kişi yaşamaktadır ve bunların 59.776'sı Tunceli'de ikamet etmektedir.

Tunceli 1960 yılında başlayan işçi göçlerinden beri Avrupa ülkelerine göç veren bir kenttir. Bu göç hareketi 1980 Darbesi'nin ardından siyasi mültecilik ve 1990'larda sığınmacılık biçimlerinde yeni boyutlar kazanmıştır. Tunceli'nin 1960 yılındaki nüfusu (140.068) ve ülke nüfusunun bu tarihten 2016'ya kadar büyüme oranı baz alındığında, toplam

---

[92] "Mesut Keskin'le Zazaca Üzerine Söyleşi" http://www.zazaki.de/zazaki/reportaji/mesutkeskin_eliforhan.htm.
[93] Hacaloğlu, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimlerine İlişkin Meclis Araştırma Raporu", 12, https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf.

402 bin dolaylarında Tunceli kütüklü birey olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu doğrultuda Avrupa ülkelerinde yaşayan 150 bine yakın Tunceli kütüklü birey olduğu çıkarımı yapılabilir. Ancak Tunceli sınırları içinde yer almayan; Elazığ, Erzincan ve Bingöl illerine kayıtlı ve fakat kültürel ve tarihsel açıdan Dersim toplumunun parçası sayılan, kendisini bu biçimde değerlendiren bir nüfusun varlığı düşünülünce bu sayının artması muhtemeldir.

2.3.1 1950'lerde siyasi hayat, Tunceli Kültür Derneği ve Kürt kimliği

2. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili sisteme geçen Türkiye'de ilk demokratik seçimler _1946'daki "açık-oy-gizli sayım" biçiminde yapılan şaibeli ilk genel seçimin ardından_ 1950'de gerçekleştiriliştir. Bu seçimlerde Demokrat Parti ülke genelinde %55 civarında oy alarak iktidar olmuştur. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerde bu seçim için DP'ye yönelik ortak bir destek görülmemektedir. Ancak Koçgiri ve Dersim'de Kemalist rejim ve CHP iktidarı tarafından şiddet gören Alevilerin alternatif arayışıyla 1950 seçimlerinde DP'ye yöneldiği çıkarımını yapmak mümkündür. Bu doğrultuda DP Tunceli'de oyların %60'ını kazanarak birinci parti olmuştur. Diğer doğu illerinde ise 1950 seçimlerinde DP'ye yönelik ortak bir tutum gözlenmemektedir. Bu seçimlerde DP Diyarbakır'da %53 oy alırken Hakkâri, Van gibi illerde CHP oyların çoğunluğunu kazanmıştır.

1954 genel seçimlerinde ise DP ülke genelinde oylarını %58'e çıkarmış; CHP'ye verilen destek %35'e gerilemiştir. Bu seçimlerde CHP Tunceli'deki oyların %53'ünü alarak küçük bir farkla galip gelmiştir. Demokrasi ve ekonomik kalkınma vaadiyle iktidara gelen DP sonraki yıllarda laikliğin temsilcisi konumundaki CHP karşısında kullandığı İslamcı söylemin dozunu arttırmıştır. Bu gerekçeyle Dersim toplumunda oy kaybetmiş olması muhtemeldir. DP'nin dinsel retoriğini iyice kuvvetlendirdiği, baskıcı ve dışlayıcı siyasetlerinin belirginleştiği ve ülkenin ekonomik krize girdiği 1957 genel seçimlerinde partinin oyu %48'e gerilemiştir. CHP'nin ülke genelindeki oy oranı ise %41'e yükselmiştir. Tunceli'de ise DP'nin oyları %47'den %34'e düşmüş ve CHP oyların %53'ünü kazanmıştır.

1944-50 yılları arasında Tunceli milletvekili olan ve 1950'de Demokrat Parti'ye katılan Necmeddin Sahir Sılan, bölge hakkında DP'ye yazdığı raporda 1950'lerin başında DP ve CHP'nin yereldeki çatışması ve 1937-38 Kıyımı'nın bu çatışma kapsamında yorumlanma biçimi üzerine fikir verici bir olay anlatmaktadır. Erzincan'da yaşayan Aytekin isimli genç il merkezinde çeşitli yerlere bildiri asmıştır. Sılan bu bildirinin içeriğini birebir aktarmamakla birlikte şunları söylemektedir:

> Vazifelilerce, kızıl fikirler bakımından olduğu kadar "Türklük" ve "Kürtlük" bakımından da tetkik ve tahlil edilmiş olan bu beyannamelerdeki imza şudur: Dersim'in Taçsız Kralı[94].

Kendisine "Dersim'in Taçsız Kralı" diyen, kızıl fikirler yaymak ve Kürtlük propagandası yapmakla suçlanan Aytekin polisler tarafından bu beyannameyi astıktan sonra öldürülmüştür. Sılan, Aytekin'le birlikte bildiriyi asan diğer gencin avukatlığını kentteki CHP yöneticilerinin üstlendiğini belirtmektedir. Bu bakımdan yereldeki CHP'lileri söz konusu beyannamenin hazırlanmasını tertip eden ekip olarak suçlamaktadır. Bunların DP'yi engellemek için Dersim meselesini yeniden canlandırmaya çalıştıklarını söylemektedir. Aynı zamanda Erzincan Lisesi'ndeki iki öğretmenin adını vererek bunların Aytekin'i öldüren polis memurunun mahkûm edileceğini yaydıklarını, bu öğretmenlerden bir tanesinin "kızıl şair" Nazım Hikmet'in affı için çalışan ve bundan dolayı tevkif edilenlerden olduğunu belirtmektedir. Bu olayla ilgili değerlendirmesinin sonunda Sılan, 1938'de Tunceli ile Erzincan sınırındaki bir mevkide gerçekleşen Zini Gediği Katliamı'na atıf yaparak CHP üyelerinin bu olayların soruşturulmaması için beyanname hadisesini tertip ettikleri gibi bir iddiada bulunmuştur.

> Bundan başka, Zihni Gediği olarak anılan yerde Cumhuriyet Halk Partisi zamanında vuku bulmuş olan katil hadiselerine dair, ortada bir iz bırakılmamış olmasına rağmen, husule gelen ukdelerin ve istifhamların hâlâ yaşamakta olduğu ve bu gibi vakaların canlanmasına ve kovuşturulmasına mani olabilmek için de son beyanname hadisesi gibi vakıaların Cumhuriyet Halk Partisi'ne mensup olanlar tarafından tertip edilmiş bulunduğu…[95]

1950'lerde Tunceli'de İstanbul'a göç eden Dersimliler örgütlenmeye başlamıştır. İlk olarak Ankara'da kurulan, ardından 1957'de İstanbul'da şubesi açılan Tunceliler Kültür Derneği kurulmuştur. Tunceliler Kültür Derneği "Ceride-i Dersim" adından bir gazete çıkarmıştır. Bu yayında esprili bir dil kullanılmış; siyasi hicivlere ve Dersim'in insanlarıyla ilgili komik hikâyelere yer verilmiştir. Aynı zamanda Dersim toplumunun o günkü meselelerine dair görüş yazıları ve derneğin baş amaçları arasında saydığı Dersimli öğrencilerin büyük şehirlerdeki eğitimin desteklenmesi üzerine yazılar mevcuttur. İstanbul derneğinin yöneticisi olan ve Ceride-i Dersim gazetesini çıkaran ekip içinde Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şıvan), Ali Anagür, Hüseyin Akar gibi o dönem İstanbul'da üniversite eğitimi alan ve yeni oluşan Kürt hareketi içinde yer alan genç Dersimliler bulunmaktadır. Bu

---

[94] Sılan, *Doğu Sorunu: Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953)*, 447.
[95] A.g.k., 448.

gazetede 1958 yılında yayınlanan, Kırmızıtoprak'ın siyasi partilerin Dersim'le kurduğu klientalist ilişkiyi mizahileştiren "Bütün Katırlar Gülüyor!" başlıklı hiciv yazısı Ceride-i Dersim'in genel tonunu ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir:

> Tuncelinden bildirildiğine göre üç dört aydan beri bütün Tunceli katırları gülmekten katılmaktadır. Bu gülüşün sebebiyse politiklerimizin seçin zamanında can havliyle ağalara ve seyitlere birer katır vaat etmeleridir. Böylece Tuncelinin maddi ve manevi bakımdan yüzünün gülmediğini söyleyenler artık kalmamıştır. Saadet insanları geçerek hayvanlara bile sirayet etmiştir[96].

Sait Kırmıztoprak, 1959 senesinde Musa Anter'in Kürtçe bir şiir yayınlamasının ardından açılan dava karşısında Anter'e destek veren 50 kişilik aydın grubu arasındadır. Kırmızıtoprak 49'lar Davası olarak bilinen ve Kürtçülük propagandası gerekçesiyle açılan davada yargılanmış ve tutuklanmıştır. 1963 yılında, bağımsız Kürt devleti kurma faaliyetleri suçlamasıyla açılan ve 23'ler Davası olarak bilinen davada Sait Kırmızıtoprak ve Tunceliler derneği İstanbul şubesi başkanı Ali Anagür tutuklanmıştır. Ali Anagür'ün üstünde ele geçen dokümanlar arasında 1937'de Dersim'den çıkarak Suriye'ye iltica eden Nuri Dersimi'yle mektuplaşmaların ve ona ait şiirlerin yer aldığı belirtilmiştir[97]. Anagür ya da başka Dersimliler vasıtasıyla Nuri Dersimi'nin Suriye'de basılan yazılarının Türkiye'ye girdiğini düşünmek olasıdır.

Dersimi'nin 1952'de Suriye'de basılan Kürdistan Tarihinde Dersim adlı kitabı aynı yılın Eylül ayında Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır[98]. Bu yıllarda siyasetle ilgilenen Dersim gençliği arasında söz konusu kitap dolaşımdadır. Gençliklerini 1950'lerden 1990'lara kadar dönemlerde yaşamış görüşmecilerim Dersimi'nin söz konusu kitabını ilk politikleşme dönemlerinde okuduklarını, bu kitap vasıtasıyla Kürt milliyetçiliğine dair fikirlerle tanıştıklarını anlatmışlardı. Örneğin 1937 doğumlu görüşmecim Haydar Işık 1960'ların başında bu kitabı okuduğunu söylemişti. 1973 doğumlu Haydar Karataş da lise yıllarında bu kitabın bir fotokopisinin öğrenciler arasında dolaştığını anlatmıştı. Aktarımlarının gerçekliği bugün oldukça tartışmalı olan bu kitap Kürt milliyetçiliği perspektifinden 1937-38'i bir Kürt başkaldırısı ve kahramanlık anlatısı olarak ele almaktadır.

Sait Kırmızıtoprak, Ceride-i Dersim'de yayınlanan 1961 tarihli "Türkiye'nin Kalkınmasında Tunceli" başlıklı yazısında Tuncelilerin "daha mutlu, özgür ve kişilik sahibi olması" için eğitim, aydınlanma, sanayileşme ve geleneksel sosyal organizasyon biçimleri

---

[96] Kırmızıtoprak, "Bütün Katırlar Gülüyor".
[97] "Topraklarımızda bir kürt devleti kurmak istiyen 13 kişi yakalandı", Cumhuriyet, 23.02.1963, 5.
[98] Kızıldağ-Soileau, "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?", 14.

olarak teşhis ettiği bölgesel sorunların çözülmesi gerektiğini söylemektedir. Kırmızıtoprak bu yazısında dönemin sol Kemalist analizlerinden ayrışan biçimde İttihat Terakki ve Kemalizmin yaptığı reformların "devlet kapısına doğrudan doğruya bağlı sınıf olan kapıkulu" tarafından yapılmış olması sebebiyle başarısız olduğunu; bu nedenle Türkiye'de kalkınma ve demokrasinin sağlanamadığını ifade etmektedir. Bu açıdan Kırmızıtoprak, aydınlanmacı ve sosyalist bir perspektifi savunmakla birlikte dönemin sosyalist aydınlardan farklılaşan şekilde Kemalizme eleştirel yaklaşmaktadır.

Tunceli'li kalkınsın, bölgesinde iş sahibi olsun, karnı doysun, insanca yaşasın, yeniçağların uygarlığından haberi olsun, okutsun, okusun, kısaca: Mutlu, özgür ve kişilik sahibi olsun diyoruz […] Aydınları da dâhil biz Tunceli halkının bilmemiz ve kabul etmemiz gereken bir gerçek var. İlimiz sosyal ve ekonomik yapısı ile Doğu Anadolu'nun, Doğu Anadolu da Türkiye'nin bir bölgesidir. O halde daha mutlu, daha insanca ve daha özgür bir yaşama düzeyine erişmemiz Türkiye'nin genel sorunlarının ve Doğu Anadolu'nun sosyal organizasyonunda diğer bölgelere göre daha yoğun bazı özelliklerinin (şeyhler, aşiret reisleri, toprak ağaları ve mezhep tüccarlarının) ele alınması ve bilimin ışığında geniş halk kitleleri yararına halledilmesiyle olabilir[99].

Kırmızıtoprak 1961'de itibaren "Doğulular" ekibi içinde YÖN dergisinde yazmaya başlamıştır. YÖN'deki ve Deng gibi diğer dergilerdeki yazılarında, Kürt sorunun çözümü için sosyalist bir perspektifi ve ağalık karşıtlığını savunmakla beraber Kürt kimliğinin yok sayılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. 1961 yılında Barzani etkisinde kurulan Türkiye Kürdistan Demokrasi Partisi (TKDP) içinde yer almıştır. 1960'ların sonunda TKDP'ye yönelik kovuşturmalar artmıştır. 49'lar Davası'nın sonuçlanmasıyla kamu haklarından men edilen ve Isparta'ya sürgün edilmiş olan Kırmızıtoprak, TKDP vasıtasıyla 1969 yılında Irak Kürt bölgesine gitmiştir. TDKP'yı milliyetçilikle eleştiren Kırmızıtoprak partiyle ayrışarak sosyalist bir çizgiye sahip Türkiye'de Kürdistan Demokrasi Partisi'ni kurmuştur. 1971 yılında TKDP başkanı Sait Elçi'yi öldürdüğü gerekçesiyle Barzani güçleri tarafından Irak'ta yargılanmış ve ölümle cezalandırılmıştır.

Dersimli siyasetçi Kemal Burkay, anılarında 1963 yılında yapılan Tunceli Kültür Derneği kongresindeki yaşanan ve dernekte Kürt kimliğinin siyasileşmesinin nasıl karşılandığına dair fikir sunan bir tartışmadan bahsetmektedir. Dönemin Tunceli milletvekili Vahap Kışoğlu kongrede yaptığı konuşmada 23'ler Davası'ndan tutuklu bulunan Ali Anagür'ü ve derneğin eski yöneticilerini Kürtlük propagandası yaptıkları gerekçesiyle

[99] Kırmızıtoprak, "Türkiye'nin Kalkınmasında Tunceli".

eleştirmiştir. Burkay'ın anlatımına göre Kışoğlu konuşmasında "Dernek gecesinde Kürtçe şarkılar söylettiler, bu olacak şey mi! Ben tarih hocasıyım, Kürt diye bir şey yoktur, hepimiz Türküz. Asıl Türk biziz!" ifadelerini kullanmıştır. Bu sözler üzerine salonda büyük alkış kopmuştur. Burkay bu sözlere sinirlenerek söz almış ve "Biz Kürdüz ve dilimiz Kürtçedir, kendi türkülerimizi söylemek en doğal hakkımızdır" demiştir. Onun bu konuşmasının ardından yine salonda alkış kopmuş, az önce Vahap Kışoğlu'nu alkışlayanlar aynı şevkle kendisini de alkışlamıştır. Burkay bu durum karşısında şaşkınlık yaşadığını belirtmektedir[100].

2.3.2 1960'larda TİP, sosyalizm ve Kürt örgütlenmeleri

49'lar Davası ve 1960 Darbesi Türkiye'de Kürt hareketinin gelişmesi için yeni dinamikler sunmuştur. Dönemin toplumsal muhalefetiyle paralel biçimde Kürt hareketi sosyalist bir çizgide gelişmiştir. Dersim toplumu ise 1960'larda ülke çapında yaşanan sol politizasyon sürecinde sol partiler, devrimci örgütler, sendikalar ve öğrenci örgütlenmeleri içinde yoğun biçimde yer almaya başlamıştır. 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve onunla bağlantılı Sosyalist Kültür Dernekleri kurulmuştur. TİP Tunceli gibi doğu illerinde Kürtlük bilincine sahip ve sol eğilimli kesimin desteklediği bir parti olmuştur. Parti içinde yer alan ve Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Kemal Burkay gibi isimler oluşan "Doğulular ekibi" parti siyasetleri vasıtasıyla Kürt meselesini gündeme getirmiş ve parti programında Kürtlerin taleplerinin yer alması için uğraşmıştır. Aynı zamanda TİP'in programında yer alan ağalığın tasfiye edilmesi ve toprak reformu gündemleri Doğu illerini etkilemiştir.

TİP Tunceli'de dikkat çekici bir destek bulmuştur. 1965 yılında girdiği ilk genel seçimlerde %5, 1969 seçimlerinde ise %16 oy almıştır. TİP'in bu iki seçimde de Türkiye genelinde aldığı %3 civarında oya karşılık Dersim'deki oy oranları kayda değer bir desteğe ve örgütlenmeye işaret etmektedir. 1965 yılından itibaren TİP içindeki Kürt yurtseverleri örgütlenmeye ve Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde TİP teşkilatları kurmaya başlamıştır. 1965 yılında TİP' üyesi olan Kemal Burkay, Elazığ ve Tunceli'deki parti teşkilatlanmasının başını çekmiştir. Anılarında 1966 yılındaki senatörlük seçimleri için TİP'in adayı olan Ali Fuat Cesur'un Tunceli gezisinde ziyaret ettikleri bir köyde köy muhtarının onlara fırsat vermeden sosyalizmi kendisinin anlattığını aktarmaktadır[101]. Bu anekdot Dersim toplumunda 1960'ların ortasında sosyalizm fikrinin yaygınlığı konusunda fikir vermektedir

1967 yılında TİP içindeki Doğulular ekibi Kürt illerinde Doğu Mitinglerini düzenlemiştir. Bu mitingler büyük ses getirmiş ve bölgede TİP'in desteğini arttırmıştır.

---

[100] Burkay, *Anılar Belgeler Cilt 1*, 148.
[101] A.g.k., 174.

Merkez nüfusu o yıllarda 13 bin olan Tunceli'de mitinge yaklaşık 5-6 bin civarında insanın katıldığı kaydedilmiştir[102]. Mitinge herhangi bir müdahale yapılmamasına rağmen, halk arasında kente gelenlerin tutuklanacağı, kendilerine ateş açılacağı biçiminde söylentilerle katılımın engellenmesine çalışılmıştır. Jandarma miting öncesi kimi yolları kapatmıştır[103]. Öyle ki mitingden iki gün evvel Tunceli'ye gelip konuşma yapan Özel İmar İskân Bakanı Haldun Menteşeoğlu "Doğu Mitingini yapanlar vatan hainidir" şeklinde bir açıklama yapmıştır[104]. Tunceli'deki mitingine halkı davet eden bildiride ise Doğu'nun devlet tarafından ihmal edildiği, bölgeden çıkan zenginliklerin eşitçe dağıtılmadığı, halkın kıtlık çektiği, hastalıklarla boğuştuğu gibi konulara değinilmiştir[105].

Dersim'deki TİP faaliyetleri ve Doğu Mitinglerinin estirdiği rüzgârla kentteki sol muhalefet, özellikle de gençlik arasındaki siyasallaşma yükselmiştir. Burkay TİP çalışmalarının yerel idarecilerin ve emniyetin tepkisini çektiğini; kimi ağalar, nüfuzlu dedeler, aşiret reisleri gibi tutucu yerel otoritelerin polisle birlik olarak TİP'e destek verenleri korkutmaya çalıştığını belirtmektedir. Kemal Burkay ve Tunceli'deki TİP üyeleri 1968'den itibaren "Ezilenler" adıyla yerel bir gazete çıkarmıştır. Bu gazetede yerel sorunlar, haksızlıklar ve TİP'in politikaları üzerine yazılar yer almış; mizahi şiirlerde Kürtçe kullanılmıştır. Dersim'deki TİP örgütlenmesinin bu yıllardaki çalışmaları arasında 1969 yılında Tunceli Gençlik Derneği'nin kurulması da vardır.

Tunceli'de 1960'ların ikinci yarısında mitingler, sokak eylemleri ve sol grupların örgütlenme çalışmaları devam ederken en büyük olay 1969 yazında "Pir Sultan" oyununun sergilenmesinde yaşanmıştır. Halk Oyuncuları tarafından sahneye konan, toplumcu görüşleri ve İslam dininin eleştirisini içeren "Pir Sultan" oyunu daha önce pek çok ilde valilikçe yasaklanmıştır. Gerekçe olarak oyunun milliyetçi ve İslamcı çevreleri tahrik etmesi, bu kesimlerden tepki görmesi ve protestolara neden olması gösterilmiştir. Tunceli'de de oyun valilik tarafından yasaklanmış ancak buna rağmen tiyatro grubu oyunu oynama taraftarı olmuştur. Polisler oyunculara ve oyunu izlemeye gelen halka müdahale etmiştir Burkay bu müdahale esnasında TİP yöneticisi Ali Gültekin'in kalabalığa Nuri Dersimi'nin Kürdistan Tarihinde Dersim kitabında yer alan Kürt gençliğine yazılmış hitabesinden bir bölüm okuduğunu aktarmaktadır[106].

---

[102] Gündoğan, "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri", 501.
[103] Burkay, *Anılar Belgeler Cilt 1*, 204.
[104] "Menteşeoğlu: 'Doğu Mitingini Yapanlar Vatan Hainidirler'".
[105] "Doğu mitinginin beşincisi, bugün Tunceli'de yapılıyor".
[106] Burkay, *Anılar Belgeler Cilt 1*, 246.

Müdahalenin ardından polisler oyuncuları ve TİP üyelerini gözaltına almıştır. Halk gözaltına alınanların götürüldüğü karakolun önünde toplanmış ve karakolu taşlamıştır. Bu esnada Mehmet Kılan adlı vatandaş polislerin açtığı ateşle öldürülmüştür. Gözaltına alınanlar ise işkence görmüştür. Burkay, tanıkların aktarımlarına dayanarak olaylardan sonra Hozat'taki askeri taburun kent merkezine geldiğini; kendilerine pusu kuran güçler olduğunu düşünerek kente sürünerek girdiğini söylemektedir[107]. PKK örgütünün kurucu üyelerinden olan ve o dönem 11 yaşındaki Dersimli Sakine Cansız ise anılarında bu günü şöyle anlatmıştır:

> Bu ölüm, en çok da karakol çevresinde direnen grubun öfkesini büyütüyor, "Mehmet Kılanlar ölmez!" sloganı bir anda tüm Dêrsim'e yayılıyordu. "Mehmet Kılanlar ölmez!"sesleri yükseliyordu. Sonrasında Elazığ ve Erzincan'dan takviye isteniyor ve 'Dersim'de süresiz sokağa çıkma yasağı ilan ediliyordu. Sabaha kadar herkes tedirgin bir bekleyiş içine girmişti. Her an yeni ölüm haberleri gelecek korkusu yaşanıyordu. Dêrsim şehir merkezine giriş çıkışlar yasaklanmış, mahalleler sokaklar jandarma ve polisle doldurulmuştu. Bu şekilde oluşan geniş çember sabaha doğru giderek daraltılıyordu. Her taraf tek tek aranıyor, olaya karışanlar gözaltına alınıyordu[108].

1960'larda Dersim'de Kürt kimliğine dair taleplerle siyaset yürüten Sait Kırmızıtoprak ve Kemal Burkay gibi figürler göz önüne alındığında, muhalif Dersimlilerin politik imgeleminde feodal otoritelere karşıtlık ve sosyalist fikirlerin savunusunun plana çıktığı görülmektedir. 1969'da kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) TİP ve diğer sol teşkilatlar içinde kimlik taleplerini ifade edemeyen sosyalist Kürt gençliği için yeni bir örgütlenme mecrası olmuştur. DDKO 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra kapatılmış ve kurucuları tutuklanmıştır. 1970'lerde yükselen sol muhalefet, parlementer mücadeleyi eleştiren ve silahlı mücadeleyi savunan devrimci örgütlere doğru evrilimiştir. Bunlar Türkiye'ye dönük siyaset yapan örgütlerdir. Dersim toplumunda bu örgütler zemin bulmuş, özelikle de TKP/ML hareketi baskın bir konuma gelmiştir. Kürtlüğe ilişkin talepleri merkeze alan ve Kürdistan'ın özerkliğini/ bağımsızlığını savunan Kemal Burkay'ın 1974'te kurduğu Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (TKSP) ve Özgürlük Yolu dergi çevresi, Kawa, Rızgari ve Tekoşin gibi hareketler Dersim toplumunda etkili olmuştur. PKK'nin faaliyeti geçtiği 1978'ten itibaren PKK ve bu örgütler arasında silahlı çatışmalar ve cinayetleri içeren bir güç mücadelesi yaşanmış ve 1980 Darbesi'nden sonra PKK, Türkiye'deki diğer bağımsızlıkçı

[107] A.g.k, 249.
[108] Cansız, "Hep Kavgaydı Yaşamım", 9.

Kürt örgütlerini büyük ölçüde tasfiye ederek Kürt hareketi içinde egemen güç haline gelmiştir[109].

2.3.3 1970'lerde sosyalist hareketler ve silahlı mücadele

1960'ların sonunda gelindiğinde DEVGENÇ çatısında örgütlenen üniversite gençliği hızla radikalleşmiş ve devrim için silahlı mücadeleyi savunan bir çizgiye gelmiştir. TİP'in mücadelesi fazla yumuşak, uzlaşmacı ve faydacı olarak değerlendirilmiştir. 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından TİP kapatılmış, liderleri tutuklanmış ve 15 yılan varan hapis cezaları almıştır. Darbenin ardından DEVGENÇ'in içinden çıkan ve bugün halen Türkiye solundaki ana yönelimleri şekillendiren üç karizmatik öğrenci liderinin etrafında üç devrimci örgüt kurulmuştur. Bunlar Deniz Gezmiş'in önderliğindeki THKO, Mahir Çayan'ın kurduğu THKP-C ve Doğu Perinçek'in ekibinden ayrılan İbrahim Kaypakkaya'nın kurduğu Türkiye Komünist Partisi/ Marksist Leninist (TKP/ML) olmuştur. Bu örgütler parlamenter demokratik mücadelenin sonuç vermeyeceği tespitini yaparak devrim için silahlı mücadele stratejisini benimsemiştir. Halk içinde hızla örgütlenmek, devrimci kadrolar oluşturmak ve kitlesel silahlı mücadeleyi başlatmak için Anadolu köylerinde çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Bunlar en çok Sivas, Tokat, Malatya gibi illerin Alevi köylerinde tutunabilmiştir. Öyle ki 12 Mart'tan sonraki iki sene içinde öldürülen üç devrimci önder de Alevi köylerinde çalışma yaparken yakalanmış ve öldürülmüşlerdir.

Dersim, Kürt ve Alevi kimliği, devletle yüzyıllardır yaşadığı karşıtlık ilişkisi, halkının yoksul oluşu gibi nedenlerle devrimci örgütlerin yoğun destek bulduğu bir bölge olmuştur. Kentte Türk ve Sünni nüfusun azlığı itibariyle dönemin sol jargonunda "sivil faşist" biçiminde tabir edilen yerel milliyetçi ve İslamcı örgütlenmelerin yokluğu sosyalistlerin bölgede örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Burkay 1960'ların sonunda Maocu Türkiye İhtilalcı İşçi Köylü Partisi'nin (TİİKP), yani DEVGENÇ'in içinden çıkan Doğu Perinçek ekibinin Dersim'de TİP'in kurduğu Tunceli Gençlik Derneği içinde çalışmalar yapmaya başladığını belirtmiştir[110]. Perinçek'in ekibinin çıkardığı Proleter Devrimci Aydınlık dergisinde 1970 sonlarında Tunceli'de gerçekleştirilen köy çalışması üzerine yer alan değerlendirmede köylülerin yaşadığı "milli baskı" üzerine şunlar söylenmiştir:

Kürt halkını eritme (asimilasyon) görünüşte başarı sağlamış vaziyette. Kürt köylüleriyle bu konuda fazla konuşma imkânı bulamadık. Köylülerin hemen hepsi "Türk olduklarını, Atatürk'ü çok sevdiklerini, Dersim isyanına katılmadıklarını" söylediler.

---

[109] White, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers*, 173.
[110] Burkay, *Anılar Belgeler Cilt 1*, 230.

İsyandan sonra devletin köylüye yaptığı baskı ve zulüm halkı bu konuda çok temkinli davranmaya sevk etmiş durumda. Bu yüzden köylerde çalıştığımız süre boyunca köylülerle aramızda kaynaşmayı önleyen bir duvar olduğunu sezdik. Bu duvarı yıkmak gereklidir[111].

Dersimli köylüler TİİKP üyelerine bu biçimde temkinli yaklaşırken, bu örgütten ayrılarak İbrahim Kaypakkaya'nın 1972'de kurduğu TKP/ML-TİKKO hareketi, Dersim toplumunda en çok kabul gören sosyalist hareket olmuştur. Dersim halkının toplumsal ve kültürel dokusuna sirayet etmiş, siyasi eğilimlerini belirlemiş ve zaman içinde neredeyse tamamen Dersimlilerden oluşan bir harekete dönüşmüştür. Bu biçimde Dersim'in toplumsal ve kültürel dokusu etkisinde şekillenmiştir. Partizan hareketinin devamcıları hâlen Dersim siyaset sahnesinin en önemli aktörlerindendir. Örgütün lideri 23 yaşındaki İbrahim Kaypakkaya ve ekibi 1972 yılında Dersim'e gelmiştir. Maoizmi ve kır gerilla mücadelesini benimseyen TKP/ML ekibi köylerde gerilla faaliyetine başlamıştır. 1973 kışında İbrahim Kaypakkaya ve yanındakiler faaliyet gösterdikleri Tunceli'nin Vartinik köyünde jandarma kuvvetlerinin baskınına uğramıştır. Örgütün liderlerinden Dersimli Ali Haydar Yıldız vurulmuştur. Bir askeri aracın arkasına bağlanan bedeni kent merkezinde dolaştırılmıştır. Yakalanan Kaypakkaya Diyarbakır'a görülmüş ve burada işkence altında ölmüştür.

1970'ler dernekler, sendikalar biçiminde örgütlenen legal solun ve silahlı devrimci örgütlerin ülke çapında en güçlü ve etkili olduğu dönem olmuştur. İşçi grevleri, üniversite boykotları ve toplumsal gösterilerin yanında, Alevilerin ve Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde kır ve kent gerillası biçiminde örgütlenen devrimci yapılar kolluk kuvvetleriyle çatışmalara girmiştir. Bu süreçte kimi iktidar odakları milliyetçi ve İslamcı ideolojinin gelişimini desteklemiştir. Bu fikirler etrafında örgütlenen güçleri, sol-sosyalist talepler yükselten toplumsal muhalefeti bastırmak amacıyla devreye sokmuştur. Dersim'de 1970'ler boyunca Tunceli Öğretmen Okulu sol ve Kürt hareketleri için bir siyaset merkezi olmuştur. Okulda boykotlar, eylemler ve çatışmalar yaşanmıştır. Bu olaylar dönemin gazetelerine de yansımıştır. 1974 Mart ayında Tunceli Öğretmen Okulu'nda sergilenen Güngör Dilmen'in Kurban adlı oyununda "Tanrı'nın içki içtiğini ima eden bir tablo" kullanılması gerekçesiyle ülkücü ve solcu öğrenciler arasında çıkan çatışma bu dönem basına yansıyan haberlerden biridir[112]. Olayların ardından basında dönemin Tunceli belediye başkanı CHP'li Süleyman Kırmızıtaş'ın açıklamasına yer verilmiştir. Kırmızıtaş, okuldaki kimi öğretmenlerin Anadolu'nun yoksul bölgelerinden gelen öğrencilerin milli ve dini hassasiyetlerini kışkırtarak

[111] "Tunceli Köylerinde Yapılan Çalışmalar", 228–29.
[112] "Herkes 'Tahrik Var' Diyor".

onları bir siyasi partinin militanları haline soktuklarını ve solcu öğrencilere saldırmalarına neden olduklarını söylemiştir[113].

1970'ler Dersim'inde bu biçimde ateşli bir politik ortam vardır. TKP/ML'nin yanı sıra devrimci sol içindeki Halkın Kurtuluşu, Devrimci Yol gibi örgütler ve Kürt hareketleri içindeki Doğu Devrimci Kültür Dernekleri ve PKK gibi örgütler kentte faaliyet göstermiştir. 1980 yazında Milliyet gazetesinde yayınlanan "Anarşi Raporu" başlıklı yazı dizisinde Tunceli üzerine değerlendirmede "Kentte sol fraksiyonların hemen tümü var. Çemişgezek ve Pertek dışında tüm Tunceli'de MHP yok" ve "Örgütlerin baskısıyla kentte halkın polis ve öteki güvenlik örgütleriyle ilişkileri tamamen kesilmiş. Kente atanan polis ve öğretmenler ev bulamıyor" şeklinde başlıklar kullanılmıştır[114]. Yazıda Tunceli nüfusunun eğitim oranının yüksekliğinden, kentin ülke genelinde en fazla gazete satılan illerden biri olduğundan bahsedilmiştir. Kentteki "anarşinin" nedeni dönemin ekonomist yaklaşımları doğrultusunda işsizliğe bağlanmıştır. Pertek'teki Sünni halkın mezhepsel bir boyut taşıyan sağ-sol çatışması nedeniyle göç ettiğine değinilmiştir. Emniyet yetkililerinin "Tunceli Öğretmen Okulu'nun terör yuvası haline geldiği" biçimindeki değerlendirmesi ve bu nedenle okulun kapatılarak okul binasına jandarma komando alayının yerleştirildiği belirtilmiştir.

Bu yazıda dönemin CHP'li belediye başkanı Veli Aytaç'ın görüşlerine de yer verilmiştir. Aytaç sol örgütler arasındaki çatışmaları eleştirmekte ve şunları söylemektedir: "Gençler saf ve temizdir. Türkiye'yi kurtaracaklarını, bunun mücadelesini verdiklerini söylüyorlar. Fakat gençler, MHP gibi karşı grup olmadığı için aralarında mücadele ediyorlar. Halkın bu konuda tedirgin olduğu gerçek. Birbirlerini vuruyorlar". 1977'den 12 Eylül Darbesi'ne kadar Tunceli belediye başkanlığını yürüten Aytaç'la 2017 yazında görüşme gerçekleştirdik. Bugün HDP'yi destekleyen Aytaç, o dönem Dersim'de solcuların halktan kopuk siyasetler yürüttüğü, sol örgütlerin birbirleriyle çatıştığı, aynı aileden insanların birbirini öldürdüğü, solcuların arasında çokça istihbarat elemanı olduğu biçimindeki değerlendirmelerini anlattı. Bu yıllarda kendisinin de silahlı saldırıya uğradığını belirtti.

2.3.4 Maocu Kaypakkaya geleneği ve DHF: Dersim'de sosyalizmin yerelleşmesi

TKP/ML 1970'lerden 1990'lara dek Dersim'deki en etkili sosyalist silahlı güç olmuştur. Dersim halkıyla organik ilişkiler geliştirmiş, pek çok Dersimliyi saflarına çekmiştir. Günümüzün Dersimli aydınlarının ve kültür-sanat üreticilerinin önemli kısmı bu örgüt içinde politik faaliyet yürütmüş; sonrasında bu örgütle yollarını ayırmış, kimi dostane ilişkilerini

[113] "Tunceli Belediye Başkanı, Öğretmen Okulu Olaylarını Düzenleyen..."
[114] "Anarşi Raporu: Kentte sol fraksiyonların hemen tümü var".

sürdüren kimiyse örgüte sert eleştiriler getiren kişilerdir. Bu kültür-sanat üreticileri, görüşmelerimizde örgütlü dönemlerine dair sıklıkla eleştirel anlatımlarda bulunmuş ve devrimci hareketlerin Dersim kültürünün egemen ideolojiye "asimile" olması yönünde bir etki yarattığına dair anekdotlar anlatmıştır. Ancak Dersim toplumu üzerine yapılan yüzeysel bir inceleme dâhi devrimci sol örgütlerin, özellikle de TİKKO'nun Dersim halkında büyük bir karşılık bulduğunu göstermektedir. Bu örgütler etnisite, mezhep ve sosyal örgütleniş bakımlarından merkezi otoriteyle tarihsel olarak karşıtlık ilişkisi yaşayan, toplumsal hafızaları bu karşıtlık tarihiyle biçimlenmiş Dersimlilerin yerel değer yargılarını ifade etmeleri için bir politik zemin olmuştur.

1972 yılında Dersim'de İbrahim Kaypakkaya ile birlikte faaliyet gösteren gruptaki edebiyatçı Muzaffer Oruçoğlu'nun yazıları, Dersim'de o dönemin siyasi mücadele atmosferini anlamak için önemli bir kaynaktır. Oruçoğlu, Tohum adlı romanında ve çeşitli anı yazılarında TİKKO militanlarıyla halkın ilişkilerini, militanların kendi iç çelişkilerini, ideallerini ve nesnel koşullarını anlatmıştır. Oruçoğlu'nun anlatımları, TİKKO içindeki Dersimli militanların halkın değer yargıları, aşiret ilişkileri ve kültürel-inançsal pratiklerine dair bilgisinin ve ilişki kurma kabiliyetinin, bu örgütün Dersim'de kabul görmesini sağlayan bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu biçimde örgüt halkın gündelik hayatına dokunan bir konuma gelmiştir. Örneğin Ali Haydar Yıldız'ın halkla iletişim kurma becerisi, bu örgütün Dersim toplumuna açılmasını sağlayan bir etki yaratmıştır.

> Süleyman Nakış'ın evinin önünden geçip, cem evine vardık. Cemin dedesi Kızılkanlardan, Kureyşanlı ve bizim güvenilir bir sempatizanımız. Dallıbahçe Karakol başçavuşunun da tavla arkadaşı. Bizden Başçavuşa, Başçavuştan da bize bilgi getirip götürüyor. Tabii bizden verdiği bilgiler uydurma. Aksi takdirde mağarayı bastırırdı. Karakolu, dedenin sayesinde karakol kadar tanıyoruz. Cem, Düzgün babanın babası Kureyşin evinde oluyor. Cemevine girdiğimizde halk ayağa kalktı, bizi saygıyla karşıladı. Şaşırdım ve bu durumu dedenin marifetine yordum. İçeride ve dışarıda elli altmış insan var. Evin dışına bir de nöbetçi dikmişler. Yerde oturma yok. Duvara dayalı uzun tahta oturaklar var. Her neyse oturduk. Evin önünde kesilen kurbanın etleri torbaya dolduruldu. Herkes avucunu açtı, biz de açtık. Önce etler, sonra da bir başka torbada bekleyen bozuk paralar avuçlara pay edildi. Aslan payı bize düştü tabi ve utandık. Gülbenkler, konuşmalar, küslerin barışması derken cem bitti. İki yaşlı bizi bir kenara çekti, "sizlerden bir ricamız var", dedi birisi, "Düzgün Baba ziyaretinde kurbanın kesilip etlerin paylaştırıldığı sırada, gençler birbirlerine giriyorlar, çirkin kavgalar oluyor, oraya bir iki adamınızı gönderirseniz, onları dinlerler, bu kavgalar da

olmaz". İhtiyarları efendice dinledikten sonra "tamam", dedik, "önceden haberimiz olursa, göndeririz."

Ali Haydar halkla iletişim kurmakta, gençleri dağa yönlendirmekte ve kaçanları ikna edip geri getirmekte oldukça yetenekliydi. "Şu köyde şu genç var. Onu dağa çekersek kaçmaz, ama anasını karşımıza alırız. En iyisi o köyünde örgütlü olarak kalsın. Şu anda toplam üç öğretmen iki ebe örgütlü. Elazığ, Karakoçan ve Dersim merkezinde birer komite kurmamız gerekiyor. Keban baraj inşaatından gidip dinamit ayarlamam gerekiyor. Bir komite de orada oluşturursak işlerimiz kolaylaşır"[115].

Yukarıdaki anlatım doğrultusunda, bu örgütün ilk yıllarında bile Dersim toplumunun iç ilişkilerinde söz sahibi olarak görülen, otorite olarak tanınan (gençlerin kendi aralarındaki kavgayı durdurmak için yaşlıların yardım istemesi gibi), kıymet verilen (cem için kesilen kurbanın ve lokmaların "aslan payına" layık görülmeleri gibi) bir aktör olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. 1980 Darbesi'nin ardından ülke genelinde sol yapıların örgütlülüğü büyük ölçüde dağılmış, ancak Dersim toplumu içinde bu örgütlerin varlığı devam etmiştir. Türkiye'nin diğer bölgelerinde 12 Eylül sonrası büyük oranda silinen TKP/ML için Dersim 1980'lerde son kale olmuştur[116]. Bu dönemde üyelerinin ve sempatizanlarının büyük bölümü Dersimli olan TKP/ML sol içinde "Tunceliler ekibi" olarak anılmaya başlamıştır[117].

TİKKO hareketinin Dersim toplumunda bu derece benimsenmesi hususunda etkili olmuş birkaç faktör saymak mümkündür. Örgütün kurucularından Ali Haydar Yıldız'ın Dersimli oluşu ve halk tarafından örgütün kabul görmesine aracılık etmesi bunlardan biridir. İbrahim Kaypakkaya'nın siyasal çizgisini Kemalizmden ayrıştırması ve Türkiye'de Kürtlerin durumu hakkındaki tezleri bu durumda etkili olan bir diğer faktördür. Kaypakkaya, dönemin diğer sol örgüt liderlerinden farklı olarak Kemalizme ve Türk milliyetçiliğine açık eleştiriler getirmiştir. Türkiye devletinin Kürdistan'da sömürgeci bir güç olduğu iddiasında bulunmuş ve Lenin'in "ulusların kendi kaderini tayini" ilkesi doğrultusunda Kürtlerin Marksizme uygun biçimde bağımsız olma hakkı olduğunu savunmuştur. Türk milliyetçiliğine karşı çıkan politik çözümlemesinin yanında İbrahim Kaypakkaya'nın Alevi olması bu örgütün Dersim toplumunda kabul görmesini sağlayan faktörlerden bir diğeridir. Hatta sosyalist çevrelerde ve Dersim toplumunda Çorumlu olan Kaypakkaya'nın ailesinin 19. yüzyılda veya 1938'de

[115] Oruçoğlu, "24 Ocak vartinik Baskını ve Ali Haydar Yıldız".
[116] Bruinessen, "'Aslini inkar eden haramzadedir!': the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevis", 19.
[117] Leezenberg, "Kurdish Alevis and the Kurdish Nationalist Movement", 199.

Dersim'den göç ettiğine, yani aile kökenlerinin Dersim'e dayandığına dair iddialar dile getirilmektedir[118].

TİKKO aynı zamanda 1970'lerde Türkiyeli Ermenilerin katılım gösterdiği bir hareket olmuştur. 1980 yılında öldürülen Diyarbakırlı Armenak Bakırcıyan bu örgütün önemli kahraman figürlerinden olmuştur. 2007 yılında suikasta uğrayan gazeteci Hrant Dink 1970'lerde TİKKO sempatizanıdır. Ermeni kimliğini 2000'lerin sonunda sahiplenmeye başlamış bir görüşmecim sohbetimizde İbrahim Kaypakkaya'nın aslında Ermeni kökenli olduğuna dair kanaatini dile getirmişti. Yervart Danzikyan ise bir köşe yazısında "TKP/ML-TİKKO'daki Ermeni izleri ne peki? İbrahim Kaypakkaya'nın örgütü 24 Nisan 1972'de kurması bir tesadüf mü?" diyerek Kaypakkaya'nın Ermeni kimliğine yakınlığına dair bir imada bulunmaktadır[119]. Kaypakkaya'nın muhtemel Ermeni kökenleri, TİKKO örgütünün Ermeniler ve özelde Dersim Ermenileri tarafından kabul görmesini sağlayan etken olarak yorumlanmaktadır. Kaypakkaya'ya atfedilen Dersim ve/veya Ermeni kökeni, Dersim toplumunda bir siyasi aktörün kabul görmesinde "içeriden" olma halinin önemini göstermektedir. Bu aktörün açıkça "içeriden" olmadığı durumlarda ise bu yakınlık ilişkisi söylemsel olarak kurgulanmaktadır. Yakınlığın bu biçimde kurgulanması, kişinin atalarının Dersim'den göç ettirilmiş olması, kimliklerini zaman içinde kaybetseler bile kökenlerinin yani özlerinin Dersimli/ Ermeni/ Alevi olduğu biçimindeki örtülü bilginin dolaşımı vasıtasıyla yapılmaktadır.

TİKKO hareketi Türkiye solunda sıklıkla rastlandığı üzere 1970'lerin sonundan 1990'ların ortasına çeşitli iç ayrışmalar ve bölünmeler yaşamıştır. Bugün Dersim'de Maoizmi ve Kaypakkayacı geleneği sahiplenen en etkili siyasi örgütlenme Demokratik Haklar Federasyonu (DHF) adlı yapıdır. DHF, Dersim yerelindeki diğer sol hareketlerin büyük kısmının aksine Kürt hareketiyle ilkesel bir ortaklık içinde değildir. Ancak konjonktürel olarak Kürt hareketine destek verebilmektedir. Bu iki örgüt arasında kentin siyasi ve kültürel ortamını belirlemek, yani kentte hegemonya kurmak üzerinden dönemsel olarak şiddetlenen, yer yer ortaklaşmaya dönen bir rekabet vardır. DHF Kürt açılımı sürecinde Kürt hareketinin AKP ile yürüttüğü müzakerelere yönelik eleştiriler getirmiştir. Kürt hareketinin bu süreçte devlet karşısında reformizm ve teslimiyetçilik şeklinde tarif ettiği uzlaşmacı bir politika izlediği tespitinde bulunmuştur. 2009 ve 2014 yerel seçimlerinde söz konusu siyasi yapı Tunceli merkezi ve ilçeleri için kendi bağımsız adaylarını çıkararak yerel yönetimlerde Kürt

[118] "İbrahim Kaypakkaya: Resmi ideolojiye ve Tarih Tezine Karşı Bayrak Açan Bir Komünist", http://muzafferorucoglu.org/press-details.php?lng=tr&pid=375.
[119] Danzikyan, "Soykırımın İzinde Adım Adım", 16.05.2014, http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7132/soykirimin-izinde-adim-adim.

hareketine rakip olmuştur. DHF'nin bağımsız adayı Murat Kur, 2009 seçimlerinde Tunceli merkezde oyların %24,7'sini olarak %31,8 oranında oy alan BDP adayının ardından ikinci olmuştur. 2013 seçimlerinde ise DHF adayı oyların %13,4'ünü kazanarak BDP ve CHP'nin ardından üçüncü olmuştur. Bunun yanında DHF adayları 2004 ve 2009 yerel seçimlerinde Hozat, 2009 ve 2014 seçimlerinde Mazgirt ve 2014 seçiminde Ovacık belediyelerini kazanmıştır. DHF ve Kürt hareketinin siyasi rekabeti, kentte çeşitli sürtüşmelere, hatta sokak kavgalarına neden olmuştur.

DHF aynı zamanda Türkiye kentlerine ve Avrupa'ya göç etmiş Dersimliler arasında da etkin bir politik güçtür. 2000'lerin ortasında federasyon olarak ortak bir çatı altında toplanmış Türkiye'deki Dersim hemşeri dernekleri (TUDEF/ DEDEF)[120], yöneticileri DHF üyesi olan, bu çizgide siyaset yürüten bir örgütlenmedir. DEDEF bünyesinde 2009 yılında Dersim'deki baraj ve HES projelerine karşı toplumsal mücadelenin başat aktörlerinden olan Munzur Koruma Kurulu kurulmuştur. Barajlara karşı verilen mücadelenin yanı sıra DHF ve DEDEF, Dersim yerelindeki Cemaat yapılanmasına karşı yürütülen protesto eylemlerinde de ön plana çıkan aktörler olmuştur. Bu kapsamda 2011 yılı başında kentte ve İstanbul'da geniş katılımı protesto gösterilerinin önünü çekmiştir[121]. DHF ve Kürt hareketi arasında 2014 Haziran ayındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden beri bir yakınlaşma vardır. 2015 yılında AKP hükümeti ve Kürt hareketi arasındaki müzakerelerin durması; Kürt hareketine dönük baskıların ve şiddet olaylarının artması nedeniyle DHF ve Kürt hareketi arasındaki ilişki yeniden şekillenmiştir. DHF Kürt hareketiyle belli alanlarda ortaklık geliştirmiştir. 2015 Haziran ve Kasım genel seçimlerinde DHF HDP'yi desteklemiştir. Buna mukabil DHF çizgisindeki Erdal Ataş, 2015 genel seçimlerinde İstanbul'un HDP milletvekilli adayları arasında üst sırada yer bularak meclise girmiştir.

Kürt hareketi Dersim toplumunda mühim bir destek görmekle beraber toplumsal yapıya Maocu Kaypakkaya geleneği kadar sirayet edememiş, onunla çatışmalı bir ilişkisi olmuştur. Bunun nedenlerini Dersim toplumunun etnik ve inançsal farklılığında ve tarihsel şekillenişinde aramak mümkündür. Dersim toplumunun kendisini ne Türkiye'nin ne de Kürt hareketinin sunduğu politik tahayyüllere tam olarak ait hissetmediği, bu bakımdan gündemleri kendisinin dışında biçimlenen politik projelere eklemlenmesinin sıkıntılı olduğu tespitini yapmak mümkündür. Kaypakkaya geleneği, bu topluma içkin bir politik güç olarak evrilirken onun iç dinamiklerini, duyarlılıklarını, kimliksel endişelerini ve Dersim yereline dair

[120] 2004 yılında Tunceli Dernekleri Federasyonu (TUDEF) adıyla kurulan çatı örgüt, 2010 yılında adını Dersim Dernekleri Federasyonu (DEDEF) olarak değiştirmiştir.
[121] "Dersimlilerden Gülen cemaatine karşı eylem", 23.01.2011, http://haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/dersimlilerden-gulen-cemaatine-karsi-eylem-haberi-38353.

korumacılığını yansıtmaya başlamıştır. Aynı zamanda Alevilik inancı içindeki direniş temasını sosyalist ideallere, yani ezilenlerin evrensel mücadelesiyle tahvil edebilmiştir. Bu özgün siyasallaşma biçimini anlayabilmek için Dersim'deki Alevi toplumunun Osmanlı döneminden beri Sünni karakterini ön plana çıkaran merkezi iktidarla ve kendisini çevreleyen Sünni-Şafi Kürt toplumuyla yaşadığı çelişkileri, bunlarla kültürel sınırlarını hesaba katmak gerekir. Özcü bir analiz yapmak pahasına Dersimlilerin inanç ve kültür temelinde geliştirdikleri ortak kimliğin siyasi örgütlenme biçimlerinde de belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Kolektif hafızadaki ortak acıların, dışarıya kapalı güçlü bir birliktelik ve örgütlenme geleneği ve aidiyetlik hissi yarattığı görülmektedir.

2.3.5 Kürt hareketi: Baskın ancak hegemonya kuramayan siyasi güç

Dersim'de ve Türkiye genelinde 1980 Darbesi'nden sonra en güçlü Kürt örgütü PKK olmuştur. İlk yıllarında bu hareket, diğer Kürt örgütlenmeleri ve sosyalist örgütlerle çatışma içine girmiş ve bunları etkisiz hale getirmiştir. PKK'nin temelleri 1974'te atılmıştır. 1978 yılındaki kuruluş kongresiyle önceden Apocular olarak bilinen hareket PKK adını almıştır. 1970'ler boyunca Tunceli Öğretmen Okulu, sosyalist hareketler için olduğu kadar Kürt hareketleri için de bir siyaset merkezi olmuştur. 1970'lerin ortasında bu okulda öğrencilik yapmış eski PKK üyesi Bingöllü Selim Çürükkaya, kendisiyle 1991 yılında yapılan röportajda o dönem Dersim'deki politik atmosferi şöyle tarif etmiştir:

> Tunceli Öğretmen Okulu'na gidince orada daha çok okuma ve tartışma olanağı buldum. Dersim Tarihi'ni öğrendim. Baytar Nuri'yi okudum. Tunceli'deki sol, kelimenin tam anlamıyla Kemalistti. Kürt sorununu dile getirdiğimizde, bizi çok hor görüyorlardı. Tıpkı yengem gibiydiler. Oradaki siyasetlere mensup kişilerin büyük çoğunluğu Kürttü. Ama, kendilerine, kültürlerine, sınıflarına, ülkelerine yabancılaşmışlardı.

Tunceli'de Abdullah Alpdoğan Mahallesi diye bir mahalle vardı. Burada bulunan bir bodrum katı kahve olarak kullanılıyordu. Sık sık tartışmalar olurdu burada. Çin Devrimi, Şanghay'daki bilmem hangi ayaklanma, Brejnev'in kravat sayısı, Gine'deki liman işçileri, Güney Afrika'daki zenciler, Zimbabwe'nin durumu tartışılıyordu, günlerce haftalarca. Ama kimse tartışmalarda bulunduğu mahallenin adı üzerinde tek kelime söylemiyordu. Neden mahallenin adı Alpdoğan Mahallesi idi?

General Abdullah Alpdoğan, elli yıl önce o kahvede tartışanların, dedelerini, amcalarını, ninelerini kurşuna dizmiş, sağ bıraktıklarını köleleştirmiş, kendi uluslarına yabancılaştırmış; kendi adını mahalleye vermişti. Ama kırılanların torunları bunun bilincinde değildi. Gine'yi, Şanghay'ı biliyorlar, konuşuyorlardı. Kendi gerçekleri hakkında dilsiz,

bilinçsiz ve kördüler. Bu halleriyle kendilerine enternasyonalist diyorlardı, işte burası sinirime dokunuyordu[122].

Çürükkaya'nın "sinirime dokunuyordu" dediği, Dersimli solcuların kendi tarihlerine ve kültürlerini yabancı oldukları, Dersimlilerin 1938'in etkisiyle asimile olup Kemalizmin etkisine girdikleri ve kendilerini kıran düzene "köleleştikleri", kentteki devrimci hareketlerin Kemalizmle ve Türk milliyetçiliğiyle bağlarını koparamadığı fikri Kürt hareketi çevresinde hâlen dillendirilen bir kanıdır. Buna göre sosyalist hareket yerelle bağlantısız, yabancı kaynaklı tartışmaları ülke gündemine ithal eden, ayakları yere basmayan, hayalci bir politik imgelemle sınırlı kalmıştır. Böylece Kemalizmle hesaplaşamamakta, onu yeniden üretmektedirler. Sosyalist hareketlerin Türkiye'deki güçsüzlüğü Kürt hareketi çevresinde bu çözümlemeyle açıklanmaktadır.

1970'lerin ortasında, Dersim'de başka bir Kürt örgütlenmesi adına faaliyet yürüten Cemil Gündoğan'ın, o dönem Apocular olarak adlandırılan grubun Dersim'deki Newroz kutlamasıyla ilgili anlattığı anekdot ise başka bir perspektif sunmaktadır. Gündoğan'ın anlatımına göre 1977 yılında Apocular Newroz için 21 Mart akşamı dağa çıkıp lastik yakarlar. Ateşi gören Dersimli köylüler bunun ne anlama geldiğini bilmemektedir. Dersim'de Hawtemal/Heftemal adıyla bu tarihe yakın günlerde kutlanan ve Newroz'la bağlantılandırılan bir bahar bayramı olmasına rağmen bu bayramın ritüelleri ve taşıdığı anlam farklılık göstermektedir[123]. Kürt milliyetçiliğinin politik imgeleminde Newroz bayramı Demirci Kawa'nın zalim Kral Dehak'a başkaldırı efsanesini anmakta ve Kürtlerin tarihsel bağımsızlık mücadelesini simgelemektedir. Bu simgeselleştirmenin geçmişi oldukça yenidir; 20. yüzyılın başındaki Kürt milliyetçiliği inşasında üretilen modern bir kurgudur. Gündoğan'ın aktardığı anekdota göre Dersim'de gece ateşi gören köylüler "ziyaretlerin gazaba geldiğini" düşünmüş ve kurban kesmiştir. Gündoğan bunun üzerine yaşadığı kafa karışıklığını şöyle anlatmıştır:

> Hamik'teki ateşleri gören bazı köylüler "Ziyaretler gazaba geldi!" diyerek paniklemiş ve güneşin doğuşunu bile beklemeden kurban kesmişlerdi! Tevatür veya gerçek, ilçedeki "Kürtçü"lerin Newroz kutlaması, köylerde kan banyosuna sebep olmuştu... Yoksulların bu vesileyle biraz et yemiş olmalarına sevinmiştim, ama kafam da karışmıştı: Mademki, Newroz, Kürtlerin yaradılış efsanesiydi, nasıl oluyordu da geleneğin asıl taşıyıcıları olması gereken köylüler bunu bilmiyorlardı? Bu soruya o

---

[122] "Dehakların olduğu ülkelerde Kawa'lar da çıkar" http://madiya.net/index.php?option=com_content&view=article&id=141:dehakln-olduu-uelkelerde-kawalarda-ckar&catid=37:roeportaj&Itemid=56.

[123] Gezik, "Bir Takvimin Analizi: Gağan, Xizir, Çarşemê Reş, Haftemal (1)", https://kulseyyid.blogspot.com/2017/05/gagan-xizir-haftemal-kara-carsamba.html.

zaman ne cevap verdiğimi hatırlamıyorum, ama o günden beri Newroz mitinin reifiye edilmesine, yani gerçekmiş gibileştirilmesine karşı hep soğuk durdum[124].

Newroz bayramının Demirci Kawa'nın Kral Dehak'a başkaldırısını konu alan efsaneyle ilişkilendirilmesi 20. yüzyılın başındaki Kürt milliyetçi hareketleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Newroz'un bu biçimde mitleştirilmesi 1950'lerde Irak Kürtleri tarafından milli bayram olarak kutlanmasıyla yaygınlaşmıştır. Irak'taki Kürt hareketiyle ilişkiler vasıtasıyla Newroz miti Türkiye'deki Kürt hareketlerine aktarılmıştır[125]. Gündoğan'ın anlattığı anekdot Kürt hareketinin de, bu hareketin eleştirdiği sosyalistler gibi Dersim toplumuna "yabancı" siyasi ve kültürel tahayyülleri esas aldığına dair bir bakış açısı sunmaktadır. Dersim toplumunun dışındaki bir kültürel kimliği esas aldığını ve bunu üretmeyi hedeflediğini göstermektedir. Bu durum bir bakıma sosyalist ya da milliyetçi, bütün politik projeler için geçerlidir. Politik projeler, özellikle kimlik eksenli olanlar, kendilerini organik kolektif aidiyetlerin ve geleneklerin temsilcisi olarak sayarken aynı zamanda bunları icat ederler ya da var olan kimlik ve gelenek örüntülerini kullanarak bunlara yeni içerikler kazandırırlar. Bu semboller ve mitler vasıtasıyla kitleyi ortak bir duygu durumu etrafında birleştirmeyi ve harekete geçirmeyi hedeflerler. Türkiye'deki Kürt hareketi için, çoğunluğu Şafii kökenden gelen ve anadilleri Kurmanci olan Kürtlerle Dersimlileri aynı simgeler ve köken anlatıları etrafında ortaklaştırma çabası oldukça zorlayıcı bir alan olmuştur.

1984 yılında devlet güçlerine karşı silahlı eylemlere başlayan PKK, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Dersim'de sol örgütlerle ve diğer Kürt hareketleriyle çatışmalara girmiş ve ajanlık ya da işbirlikçilik gerekçeleriyle sivil halktan kişilere dönük şiddet eylemlerinde bulunmuştur. Bu biçimde Dersim'de egemenlik kurmak için bir alan mücadelesine girişmiştir. Örneğin 1986 yılında Seyit Rıza'nın torunu Ali Rıza Polat ajan olduğu gerekçesiyle öldürülmüştür[126]. PKK örgütünün yayın organı Serxwebun incelendiğinde 1980'lerin ortasından 1990'lara "Kemalist sol" ifadesiyle sosyalist hareketlere yönelik eleştiriler içeren, bunların sosyal şoven ve "T.C. sömürgeciliğinin" uzantısı olarak tarif eden ve Kürt özgürlük mücadelesine engel teşkil ettiklerini ifade eden yazılar yayınlanmıştır. Dersim, sosyalist örgütlerin kuvvetli olduğu ve PKK'nin üzerinde hak ettiği bir bölge olduğu için bu yazılarda sıklıkla konu edilmiştir. Öcalan'ın 1985 yılına ait şu ifadeleri, örgütün Dersim'deki egemenlik iddiasını ve Dersim'de sol hareketlere çizdiği sınırı ortaya koymaktadır:

---

[124] Gündoğan, "Newroz'unu Söyle Kim Olduğunu Söyleyeyim", http://bianet.org/biamag/kultur/120789-newrozunu-soyle-kim-oldugunu-soyleyeyim.
[125] Aydın, "Mobilizing the Kurds in Turkey: Newroz as a Myth", 59–78.
[126] "15 Ağustos 1986-15 Ağustos 1987 Döneminde Ulusal Kurtuluş Savaşımızın Bilançosu", 7.

Kürdistan ve onun bir parçası olan Dersim, Türkiye halkını da, Türkiye'den gelen devrimcileri de saygıyla karşılayacaktır. Ama bunu yaparken, onların, kendi tarihsel ve somut gerçekliğine saygılı davranmalarını isteyecektir. Dersim, Kürdistan halkının en eski nüvesidir. Onun ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye solu, Dersim'in bu gerçekliğini inkar etmemelidir. Kemalizm egemenlik sağladı, Türk dili ve kültürü egemen oldu diye halkımız, Dersim'den vazgeçecek değildir[127].

1993 yılında örgütün bölgedeki sorumlusu kendisi de Dersimli olan Dr. Baran kod adlı Müslüm Durgun'dur. Dr. Baran'ın yönettiği silahlı grup Erzincan'a bağlı Sünni halkın yaşadığı bir köyde düzenlenen Başbağlar Katliamı'nı gerçekleştirmiştir. Madımak Katliamı'na misilleme olarak düzenlendiği ilan edilen ve provokatif yapıdaki bu saldırı PKK tarihinde şaibeli bir yere sahiptir. Bu dönemde örgüte Dersim'de egemenlik kurma girişimleri ve silahlı eylemleri şiddetli bir boyuta taşınmıştır. PKK Dersim'de halka dönük gençlerin zorunlu olarak örgüte katılması ve vergi toplama uygulamalarına başlamıştır. 1993 yılının sonbaharında örgüt, TDKP ve TİKKO örgütlerine dönük silahlı eylemlere girişmiştir. PKK militanları ekim ayında dört TDKP militanını öldürmüş ve TİKKO destekçisi Murat Kahraman'ı kaçırarak işkence yapmıştır. Sonrasında Kahraman'ın ailesinin evi yakılmış, babası ve iki kız kardeşi bu militanlar tarafından öldürülmüştür[128]. Sosyalist örgütler PKK'nin bu şiddet eylemlerine karşı bildiriler yayınlamıştır. Yine bu dönemde PKK faaliyet gösterdiği bölgelerde Türk eğitim sisteminin kabul edilmemesine ilişkin bir tutum almış ve öğretmenlerin görevlerini bırakmasını istemiştir. Bu kapsamda öğretmenlere dönük saldırılar gerçekleştirilmiştir. PKK Dersim'de de bazı öğretmenleri öldürmüştür. Bunların arasında sol sendikalara üye ve TİKKO'yu destekleyenlerin olduğu iddia edilmiştir.

Özgür Gündem gazetesinin kendisiyle yaptığı ve 28 Ekim 1993'te yayınlanan röportajda Dr. Baran, "devrimci-demokratlık adı altında düşmanın siyasetini getirip aynı temelde çocuklarımıza vermek, bir o kadar, yani bir silahlı asker kadar, bu da siyasal bir askerdir" ifadesini kullanmış, ancak öldürülen öğretmenlerin solcu değil MHP'li olduğunu söylemiştir[129]. Yine bu röportajda PKK'nin Dersim'de ev sahibi olduğu, sol örgütlerin ise misafir olduğunu vurgulamıştır. Öldürülen sol örgüt militanlarının ise "kontrolden çıkmış" bir grup olduğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda Dersim'de devrimci-demokrat görünümlü, aslında devletle işbirliği yapan, ajan kesimler olduğunu söylemiştir. Dr. Baran 1994 yılında

[127] "70. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti Dağılmayı Yaşıyor", 3. Söz konusu yazı 1993'te yayınlanmakla beraber Öcalan'ın alıntılana ifadesinin 1985 yılının başlarına ait olduğu belirtilmiştir.
[128] Kahraman, *Çığlık: Zulüm, Adalet, Yaşam...* Murat Kahraman, 1980'lerden 1993'e, Dersim'de TİKKO, PKK ve halk arasındaki ilişkileri ele aldığı 2005 tarihli anı-romanında, kendi kaçırılışını ve ailesinin öldürülmesini de anlatmıştır
[129] Orhan, "Dr. Baran: Biz Filistin'de Misafirdik, Türkiyeli Dostlar da Bizim Misafirimiz".

şüpheli koşullar altında ölmüş, PKK bu ölümü intihar olarak nitelemiş ancak sonrasında onu şehit ilan etmiştir. 1993-1994 yılları bir yandan Dersim'de 1000'ye yakın gencin katılımıyla PKK'ye rekor düzeyde bir katılımın gerçekleştiği, ancak diğer yandan toplumsal hafızada bu örgüte karşı tepkilerin biriktiği bir dönem olmuştur[130].

Bu yıllarda Abdullah Öcalan'ın Dersim toplumuna ilişkin tahlilleri, PKK'nin Dersim'le ilgili sıkıntılarını ortaya koymaktadır. Öcalan, Cumhuriyetin eğitim yoluyla Alevileri ve Dersimlileri asimile ettiğini söylemektedir. Bu durumu farklı yazılarında ve röportajlarda "yeniçerileşme" ve "Aleviliğin iğdiş edilmesi" ifadeleriyle tanımlamıştır[131]. 1990'ların ortasında Kürt toplumunu Serhat, Botan kişiliği gibi çeşitli kişilik kategorileri altında analiz ettiği yazılarında Dersim toplumunu katliama ve ihanete uğramış, kendisi de ihanete yatkın bir yapıda olarak tarif etmiştir:

> Dersim kişiliği halen kendini arayan bir kişiliktir. Hem katliama uğramış, hem ihanete uğramış, hem de oldukça ihanete bulaşmış karmaşık bir durumu yaşıyor, aynı zamanda da isyan etmek istiyor. Böylesine karmaşık bir durumdur. Biraz ağlamaklıdır, çok duygusaldır, sosyalizme ilgisi vardır, ama çok küçük burjuvadır. Ulusal özellikleri itibariyle oldukça Türkleşmeye uğramıştır, Kürt özelliklerinden korkar, onlardan çekinir. Siyasileşmeye bir isyancı gibi son derece fanatik yaklaşır. Kişilikte oldukça karmaşık, çelişkili, kendine göre bir duygusal şekillenmesi, yine mantık tarzı söz konusu, fakat düşman karşısında genelde olduğu gibi kendini yenilgiden kurtaramayacak bir durumu yaşar.[132]

PKK'nin Dersim'deki gelişimi yerel halk ve politik örgütlerle böylesine çatışmalı bir seyir izlerken, Kürt hareketi 1990'ların ortasında bir Alevi açılımı gerçekleştirmiştir. Madımak Katliamı (1993) ve Gazi Mahallesi Saldırısı (1995) gibi katliamlar Alevi toplumundaki kimliksel duyarlılığı harekete geçirmiş; inanç temelli örgütlenmeler ve cemevlerinin kurulması gibi gelişmelerle bir kimliksel bir uyanışı beraberinde getirmiştir. Kürt hareketi Alevi uyanışına karşılık Aleviliği konu alan ve Alevilere hitap eden siyasetler ve söylemler üretmeye başlamıştır. Ancak bu söylemlerde Kürt milliyetçiliği baskın çerçeve olmuş, Alevilik Zerdüştlüğün bakiyesi olarak Kürt karakterli bir inanç olarak tanımlanmıştır. Kürt hareketinin 1990'lardaki Alevi açılımı aynı zamanda Kürt Aleviliğinin merkezi olarak kıymet gören Dersim'e ve 1937-38'e ilişkin araştırmaları ve kültürel üretimleri tetiklemiştir.

---

[130] Dr. Baran ve dönemle ilgili bir değerlendirme için, bkz. Aygün, *Mahsur: Bir Tutsaklık Öyküsü*, 277–81.
[131] Öcalan, "Alevi Muhalafeti Halkçıdır, Zulme ve Adaletsizliğe Karşıdır", 299–300.
[132] Öcalan, "Bütün Çabalarımız Trajik Sonlarınızı Önlemek İçindir", 2 Kasım 1994, *Apocu Militan Kişilik 1. Cilt*, 160.

2000'lerin başından itibaren Kürt hareketi kültürel çoğulculuğu, devletsiz yönetim biçimlerini ve radikal demokrasiyi ön plana çıkartan sol bir çizgide politik hattını yeniden inşa etmiştir[133]. Bu doğrultuda katı Kürt milliyetçilik çerçevesi esnemiştir. Kürt hareketi Kürt olarak addedilen toplulukların iç farklılıklarını, heterojenliğini ortaya koymayı, bunlara Mezopotamya'nın kültürel zenginliği olarak değer vermeyi içeren bir söylemsel dönüşüm yaşamıştır[134]. Ancak Dersim söz konusu olduğunda Kürt hareketinin CHP ve DHF'yle yaşadığı siyasi rekabet, Dersim toplumunun etnik, kültürel ve siyasal farklılığının temsil edilmesine dair sınırları daraltan bir faktör olmuştur. Dersimliler Türkiye'deki Kürt nüfusunun genelinden ayrılan bir takım nitelikler taşımaktadır. Buna rağmen PKK'nin kurucuları ve günümüzdeki lider kadroları içinde Mazlum Doğan, Sakine Cansız, Ali Haydar Kaytan ve Bese Hozat gibi Dersimli isimler ön planda yer almıştır. Polis Akademisi bünyesinde hazırlanan bir raporda, PKK'ye en yoğun şekilde katılımın Hakkâri'nin ardından Tunceli kütüklü bireyler arasından gerçekleştiği belirtilmiştir[135].

Kürt hareketinin siyasi partileri ve bağımsız adaylar, 1990'lardan itibaren Türkiye'de olduğu gibi Dersim'de de yerel ve genel seçimlere katılmıştır. Ancak Kürt hareketi, genel seçimlerde 2002 yılına, yerel seçimlerde ise 2004'e kadar Dersim'de milletvekilliği ya da belediye yönetimi kazanamamıştır. 2004 yılından Kasım 2016'da Tunceli belediyesine kayyum atanmasına kadar, Tunceli merkez belediyesini Kürt partilerinin adayları yönetmiştir. Son senelere kadar yerel seçimlerde aşiret ilişkilerinin belirleyicilik taşıdığı, adayların buna göre belirlendiği, örneğin partilerin Dersim'in geleneksel toplumsal hiyerarşisi içinde en prestijli aşiret olan Kureyşan aşiretinden adaylar çıkarmaya dikkat ettiği bilinmektedir. Bu durum genel seçimler için milletvekili adaylarının belirlenmesinde de geçerlidir.

Aşiret ilişkilerinin yanında, PKK'nin kentteki silahlı varlığının ekonomik ve siyasi hayatı etkileyen bir güç olduğu belirtilmektedir. Görüşmelerimde PKK'nin sivil alandaki meselelere dâhil olmasına dönük eleştirilere ve bireylerin "gerillanın desteğini" alarak haksız işler yaptığına dair anlatımlar dinledim. Örneğin Munzur ve Pülümür ırmaklarının kenarlarında yer alan ve barış döneminde turizmin gelişmesiyle sayıları artan, ancak çarpık yapılaşma nedeniyle belediyenin engellemeye çalıştığı kimi işletmelerin bu biçimde destek aldığı ve kendilerini korudukları kentte konuşulmaktaydı. Böylece yerelinin siyaset sahnesinin geleneksel aşiret ilişkilerinin, politik-ideolojik ayrımların ve silahlı gücün belirleyiciliğinin iç içe geçtiği girift güç dengeleriyle kurulduğu tespitini yapmak mümkündür.

---

[133] Yeşiltaş, "Rethinking the National Question: Anti-Statist Discourses within the Kurdish National Movement", 153–59.
[134] Leezenberg, "The ambiguities of democratic autonomy", 671.
[135] UTSAM, "Terör Örgütlerinde Militan Kimlik İnşası ve Eleman Profili: PKK/KCK Örneği".

Bu bağlamda 1990'larda bir yerel seçim için seçim çalışması yürüten bir görüşmecim şu ilginç anekdotu anlatmıştı:

> Seçim çalışmasını bitirdim, o gün en son gittiğim köyde yatıya kaldım. Köy X partisinin [görüşmecinin adına çalışma yaptığı parti] adayı A1'in akrabalarının yaşadığı bir köydü. Akşam A1'in amcası geldi. Seçim çalışması boyunca da yanımızdaydı, her yere bizimle gelmişti. O gece "Oğlum" dedi, "Sen bu kadar çalıştın ettin ama biz aşiretler olarak toplandık karar verdik, oyumuzu Y partisine vereceğiz". Y'nin adayı olan A2 de aynı aşirettendi. A2, X partisinin adayının dayısıydı. Ama aşirette daha saygındı, daha sevilen bir tipti. İşte aşiret ikisini tartmış, Y'nin adayını daha uygun bulmuş, o yüzden onu desteklemişler. Ben de dedim ki "Dayı, gezdiğimiz bütün evlerde şehitler, duvarlarda resimler, her evden bir şehit var, niye partinizi desteklemiyorsunuz?". Ama sonra düşündüm, benim ailemde hiç şehit yok. Bu insanlarsa neler yaşamış, köyleri yakılmış, oğlu dağa gitmiş, kızı gitmiş, anası babası ölmüş, felaketler yaşamışlar. Utandım kendimden, bu davanın sahibi onlar zaten. Ben niye onlara propaganda yapıyorum, zaten biliyorlar. Ondan sonra gittim bizim adaya, A1'e, dedim "Senin aşiretin Y'yi destekleyecekmiş, bana böyle böyle dediler". O da "Şişt, kimseye söyleme ben de ona vereceğim oyumu" demez mi! Sonra gerilladan mektup geldi, adaylıktan çekilmesi için. Ben de mektubu teslim edeceğim A2'ye. O da bana "amcaoğlu" der, dedelerimiz akrabadır. Gittim yanına. Beni gördü, anladı durumu. Yarım saat uğraştım, almadı mektubu.

Bu anlatıdaki belediye başkanı adaylarını ve parti isimlerini anonimliğin korunması amacıyla gizledim. Anlatıma göre, birbiriyle rakip X ve Y partisinin adayları aynı aşiret yapısının üyeleridir. Görüşmecinin desteklediği partinin adayı A1 ve A1'in aile çevresi, oylarını aşiret içinde daha saygın görülen Y partisinin adayı A2'ye vermeye karar vermiştir. Bu örnekte, yerel sosyal ilişkilerin ve aşiret bağlarının siyasi aidiyetleri aşan bir etki yarattığı görülmektedir. Bu örnek, Dersim toplumunda genellenemez bir tutum olmakla beraber siyasi örgüt aidiyetlerinin kapsayıcı olamadığı durumların varlığını gözler önüne sermektedir.

2000'ler boyunca Kürt hareketinin ülke çapında parlementer siyasete yüklediği önem artmıştır. Hareket demokratik siyaset alanında deneyim ve beceri kazanmıştır. Bu dönemde Dersim'de Kürt siyasi partilerinin hem yerel hem de genel seçimlerde aldığı destek artmıştır. 2002 yılı genel seçimlerinden itibaren Kürt partileri Tunceli ilinden milletvekili çıkarmaya başlamıştır. 2011 seçimlerinde kentin meclisteki iki milletvekili pozisyonunu da CHP'li adaylar kazanmıştır. Bu seçimlerde CHP'den aday olarak parlementer siyasete giren EMEP kökenli avukat Hüseyin Aygün, Kürt hareketi karşısında seçim kampanyasında Dersimli

kimliğini ön plana çıkarmıştır. Yeni nesil Dersimli müzisyenlerden Doğan Çelik'in Kırmançca dilindeki *Zewt* [Beddua] adlı şarkısını kampanya müziği olarak kullanmıştır. Bu şarkının sözleri Dersimli kimliğine ve kültürüne dair korumacı duyguları vurgulamakta ve "içeriden ve dışarıdan" Dersim'e zarar verenlere beddua etmektedir. Bu sözlerin bir kısmının Türkçe çevirisi şu şekildedir. "Kim oynarsa bahtıyla Kırmanciye'nin/ Karanlık mezara atın/ Pepug kuşu ötüp dursun mezarı başında."[136]

2011 genel seçimlerinde, tam da kamuoyunda 1937-38 tartışmalarının yükseldiği ve CHP'nin Dersim'de gerçekleştirilen kıyımın karar vericisi olarak suçlandığı dönemde, Tunceli'de CHP adaylarının kazanması tepki çekmiştir. Hem AKP hem de Kürt hareketi çevresinde ortaya konan kamusal değerlendirmelerde, özellikle de sosyal medyada "gerçekten Dersim değil Tunceli'ymiş", "Dersim Stockholm Sendromu yaşıyor" biçiminde ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler Dersim toplumun büyük kesiminde haddini aşan, aşağılayıcı ve saygısızca ithamlar olarak tepki uyandırmıştır. Kürt hareketi çizgisindeki bir gazetede yayınlanan ve "Babasının katili, anasının tecavüzcüsüne aşık, efendisine tapınan köle ruhlular, yıllardan beri 'Pirus zaferine' hazırlanıyorlardı" ifadesini kullanan köşe yazısı[137] ise bu bağlamda Dersim kamuoyunda en çok tartışılan ve tepki çeken eleştiri olmuştur.

Dersim yerelindeki seçmen davranışını incelendiğinde Kürt partilerine ve CHP'ye verilen oy oranları arasında ciddi farklılaşmalar olduğu görülmektedir. Bu durumun partilerin gösterdiği adayların halk arasındaki popülerliği ve konjonktürel etkenlere bağlı olduğunu çıkarımı yapılabilir. Örneğin 2011 genel seçimlerinde CHP'nin Dersim toplumunda sevilen, sosyalist kökenli Hüseyin Aygün'ü aday göstermesiyle oy oranı %57'ye çıkmıştır. Müzisyen Ferhat Tunç'u birinci sıradan aday gösteren Kürt hareketi ise oyların %22'sini kazanabilmiştir. Bunda Kürt hareketinin bu dönemde AKP ile müzakere sürecinin doruk noktasını yaşaması ve AKP'nin İslami muhafazakârlığı destekleyen politikaları sonucunda tepki oylarının CHP'ye yönelmesi etkili olmuştur. Yani Dersim halkının tercihinde mezhepsel kimliği ve hayat tarzından kaynaklanan kaygıları belirleyici olmuştur. 2015 yılındaki 7 Haziran genel seçimlerinde HDP'nin AKP ve Tayyip Erdoğan karşıtı bir retorik kullanması ve laikliği seçim çalışmasında ön plana almasıyla Dersim'de aldığı oy oranı %61'e çıkmıştır. CHP ise oyların %20,6'sını kazanabilmiştir. 2015 Kasım genel seçimlerinde ise HDP %56'ya gerilerken CHP oylarını arttırarak %28,2'ye çıkmıştır.

---

[136] Kırmançca dilindeki orijinal sözleri şu biçimdedir: "Kam ke bexte Kırmanciye de kaykeno/ Bere berze mezela tari / Pepuge dina sero sere mezele de bıwano".
[137] Kahraman, "Kürdistan'da Yeni Süreç ve Dersim Yarası", 14.06.2011, http://www.binboga.org/kurdistan-da-yeni-surec-ve-dersim-yarasi/.

Burada sunulan veriler ışığında Kürt hareketinin Dersim'in toplumsal muhalefet alanında ve 2004-2016 yılları arasında Tunceli'de baskın ancak hegemonya kuramayan bir politik güç olduğu tespiti yapılmaktadır. Dersim'deki siyasi yapı Kürt hareketine alternatif olan sosyalist hareket, Dersimli kimliğini ön plana çıkaran siyasi aktörler ve CHP'nin varlığıyla rekabet içeren, parçalı bir yapıya sahiptir. Bu siyasi aktörler dönemsel olarak birbirlerine karşı güçlerini arttırabilmektedir. Ancak Kürt hareketinin mücadelesi, Dersimli kimliğinin son otuz yıldaki görünürleşmesi ve yeniden inşası için mühim bir alan açıcı rolü üstlenmiştir. Bu durum, Dersim kamuoyunda onu eleştiren kesimler tarafından da kabul görmektedir. Bu doğrultuda görüşmemizde müzisyen Metin Kahraman, geçmişte kimi Dersimlilerin "bizim dili eşeğe versen almaz" diye baktıkları anadile ve kültüre dair bakışın değişmesinde, bunlara kıymet verilmeye başlamasında Kürt hareketinin mücadelesinin rolü olduğunu söylemişti:

> Kürt hareketinin bu özgürlük arayışı diyelim, Anadolu'daki 80 yıllık tekçi anlayışı yıktı. Bu en başta beyinlerde, mentalitede gerçekleşti. Bu da birçok insanları kendi kültürüne yöneltti. Kültürün önemi ortaya çıktı. Her dilin ayrı bir dünya olduğunu anladık. Her dilde insanlığa lazım gelecek farklı bilgiler olduğunu keşfettik[138].

2.4 1990'lardan 2010'lara Tunceli'deki Dönüşümler

Dersim 1970'lerden itibaren politik ve askeri çatışmaların yaşandığı bir bölge olmuştur. Kentte 1979 yılında ilan edilen sıkıyönetim 1980 darbesinin ardından devam etmiştir. 19 Temmuz 1987'de kentte olağanüstü hal ilan edilmiş ve OHAL yönetimi 46 kez uzatılarak 1 Ağustos 2002'ye kadar sürmüştür. Böylece kent 21 sene kesintisiz şekilde sıkıyönetim ve olağanüstü hal yasalarıyla yönetilmiştir. 2015 yazından itibaren kentte yine özel güvenlik bölgesi ilanları başlamış, belli alanlar sivillerin giriş çıkışına kapatılmıştır. 2016 Temmuz ayındaki darbe girişiminin ardında ülke genelinde olağan üstü hal ilan edilmiştir. Bu kapsamda 27 Ekim 2016'da Tunceli Valiliği kentte basın açıklamalarını izne bağlayan ve açık alanlardaki toplantı, gösteri yürüyüşleri, oyun, temsil, stant kurma, bildiri dağıtma, çadır kurma, oturma eylemi ve konser gibi etkinliklerini yasaklayan bir düzenleme getirmiştir[139].

---

[138] Metin Kahraman'la görüşme, 20 Nisan 2013, İstanbul.

[139] "Tunceli'de OHAL Düzenlemesi", 27.10.2016, Gazete Vatan, http://www.gazetevatan.com/tunceli-de-ohal-duzenlemesi-1000350-gundem/.

Çizelge 2.3 Tunceli'de 1991-2015 Genel Seçim Sonuçları[140]

Genel Seçimler	Kürt partisi/ adayı	CHP/ SHP	AKP	DYP	Bağımsız
1991	9574 %19.7	28.222 %57.9 XX			
1995	6109 %16.9	8434 %23.4 X		6048 %16.8 X	5979 %16.6
1999	5290 %13.4	7250 %18.3 X		6155 %15.6	8052 %20.4 X
2002	13.470 %32.5 X	10.188 %24.6 X	2759 %6.7		
2007	25.424 %59.96 XX	7029 %16.58	5204 %12.27		
2011	10.347 %22.96 X	25.327 %56.21 X	7314 %16.23		
2015 7 Haziran	32.529 %60 XX	11.117 %20.5	6241 %11.5		
2015 1 Kasım	28.133 %54.8 X	14.320 %27.9 X	6612 %12.9		

Çizelge 2.4 2004-2014 Tunceli Yerel Seçim Sonuçları[141]

Yerel Seçimler/ Tunceli Merkez	SHP/ DTP/ HDP	Bağımsız/ DHF	CHP	AKP	Toplam Seçmen
2004	3812 %35.7	-	825	826	16.803
2009	4327 %31.8	3364 %24.7	2024 %14.9	2908 %21.4	17.435
2014	7244 %42.4	2290 %13.4	5248 %30.8	1592 %9.3	24.921

2.4.1 1990'larda OHAL yönetimi

1990'larda Dersim, köylülere, siyasi temsilcilere ve hak savunucularına karşı işlenen insan hakları ihlallerine, faili meçhul cinayetlere ve kitlesel köy boşaltmalara sahne olmuştur. PKK ile devlet güçleri arasında yükselen çatışmalar, iki taraftan da halka dönük işlenen şiddet olayları ve kitlesel köy boşaltmaları 1990'ları Dersim toplumu için oldukça karanlık ve acılı bir dönem kılmıştır. Bir fabrikada sekreter olarak çalışan Ayten Öztürk'ün 27 Temmuz 1992 tarihinde belirsiz kişilerce kaçırılıp öldürülmesi bu faili meçhul cinayetlerden bir tanesidir. 1980'lerde büyük kızı örgüt üyesi olmak suçuyla tutuklanan Hıdır Öztürk, 1992 baharında

[140] Tablo Yüksek Seçim Kurulu verilerine göre hazırlanmıştır. X'ler milletvekili sayılarını ifade etmektedir.
[141] Tablo Yüksek Seçim Kurulu verilerine göre hazırlanmıştır. 1984-2004 yılları arasında yerel seçimleri kazananlar CHP/SHP ve bağımsız adaylardır (Hasan Korkmaz, Mehmet Kocademir, Mazlum Arslan, Hasan Korkmaz).

Tunceli Alay komutanı tarafından çağrılmıştır. Aralarında Ayten'in de olduğu diğer üç çocuğuyla komutanın makamına giden Öztürk, burada "olaylara karışmamaları" yönünde uyarıldıklarını aktarmaktadır[142]. Bundan birkaç ay sonra politikaya karşı ilgisiz, herhangi bir siyasi yapıyla ilişkisi olmayan bir birey olarak tanımlanan Ayten kaçırılmıştır. Ağır şekilde işkence görmüş bedeni on gün sonra Elazığ'daki bir mezarlık yakınında bulunmuştur. Ayten Öztürk'ün kardeşi Makbule Öztürk, kendisiyle yapılan röportajda ablasının cenazesinin Dersim'de büyük tepki yarattığını, bu ölümün kentteki korku havasını dağıttığını ve geniş katılımlı bir tören yapıldığını aktarmıştır:

> Dersim'e götürdük, ablamın ölüsü Dersim'i ayağa kaldırdı. O'nun ölüsüyle Dersim'i korkutmak isteyenler, o gün çok korktular ve ablamın ölüsü Dersim'deki korkuyu öldürdü [...] Dersim yas tuttu, işçiler işe gitmedi, esnaf kepenk açmadı, arabalar yolcu taşımadı o gün. Dersim'de ne kadar araç varsa ve bu araçlar ne kadar yolcu taşıyabiliyorsa ablamın gömüleceği Taptik köyünün yoluna dizildiler. Başı sonu görünmez bir konvoydu. Korku duvarlarını yıkan kadınlar, özgürce ağıtlar yakıyorlar, gençler özgürlük türküleri söylüyorlardı[143].

1996 Kasım ayındaki Susurluk Kazası'nın ardında "Yeşil" kod adıyla bilenen Mahmut Yıldırım adlı istihbarat teşkilatı üyesinin fotoğrafları basına yansımıştır. Öztürk ailesi, Yeşil kod adlı bu şahsın Tunceli Alay Komutanıyla görüşmelerinde odada olduğunu belirtmektedir. Onlara "Ahmet Bey" olarak tanıtılan bu kişinin karşısına hedef olarak tanınmaları için çıkartıldıklarını düşünmektedirler. Bu doğrultuda Ayten Öztürk'ü terörle mücadelede kullanılan derin devlet elemanlarının ve Yeşil'in öldürdüğünü iddia etmektedirler.

1993 yılında İHD Erzincan şubesi kurucularından Cemil Akar, Elazığ şube başkanı Metin Can ve doktor Hasan Kaya kaçırılmış, cesetleri Şubat ayında Tunceli'de bulunmuştur. 1996 yazında Mazlum Mansuroğlu isimli köylü devlet güçleriyle çatışmaya giren bir militana benzetilerek özel timler tarafından alıkonulmuş ve sonrasında öldürülmüştür. Çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından Tunceli üzerine hazırlanan bir raporda, Mansuroğlu'nun çıplak cesedinin bozkurt işareti yapan ve slogan atan özel tim görevlilerince bir panzerin üzerinde kent merkezinde dolaştırıldığı kaydedilmiştir[144]. İHD Tunceli temsilciliği kentte PKK ile çatışmaların yoğunlaştığı 1994 yılında onlarca kayıp vakasının yaşandığını belirtmiştir[145]. Bu kayıpların bir kısmının cesetleri bulunmuş, bazılarından ise bir daha haber alınmamıştır.

---

[142] Öztürk, *Ayten'in Acıklı Akıbetini Anlattılar*, 21.
[143] A.g.k., 23.
[144] Taş, *Külden Evler: Dersim'de Yakılan Köylerin Öyküsü*, 117.
[145] "İHD Tunceli Temsilciliği Kayıplar Haftası Açıklaması", 23.05.2009, http://www.ihd.org.tr/ihd-tunceli-temsilciligi-kayiplar-haftasi-aciklamasi/.

2000'lerin sonunda Ergenekon yargılamaları ve AKP hükümetinin "derin devletle yüzleşme" vaadi kapsamında Dersim kamuoyunda bu kayıpların ve faili meçhul cinayetlerin araştırılması için talepler yükselmiştir ancak bunlar sonuçsuz kalmıştır. Örneğin 1994 yılında Mirik'te askeri operasyon sonrası kaybolan ve aralarında 3 yaşında bir çocuğun da olduğu 7 kişinin akıbetinin araştırılması için ailelerinin yaptığı başvurulardan sonuç sağlanamamıştır[146].

Devlet PKK ile mücadelesinde 1985 yılında geçici köy koruculuğu sistemini getirmiştir. Dersim bölgesinde köy koruculuğuna katılacak olan bölgeler nüfus bakımından oldukça az olan Sünni köyleriyle sınırlı kalmıştır. Martin van Bruinessen, köy boşaltmalar üzerine yazdığı 1995 tarihli raporda devletin Tunceli'de köy koruculuğu sistemi uygulamasını muhtemelen Dersimlilere güvenmeyerek kısıtlı tuttuğunu söylemiştir[147]. PKK ile çatışmaların yoğunlaştığı 1994 ve 1995 yıllarında Tunceli'de 183 köy ve 823 mezranın boşaltıldığı, 41.939 kişinin zorunlu göç uygulamasına tabii tutulduğu kaydedilmiştir. OHAL kapsamında köy boşaltmalara ek olarak köylerin ve ormanlık arazilerin yakılması, seyahat yasakları, yol kapatmalar, kimlik kontrolleri ve kent halkının örgüt militanlarına gıda yardımı yapmasının engellenmesi gerekçesiyle gıda ambargosu uygulanmıştır. Bu dönemde köylerde yaşayan Dersimliler erzaklarını karneyle karakollardan teslim almaktadır. Kent girişlerinde bulunan kontrol noktaları aracılığıyla Tunceli merkezde yaşayan halkın evlerine götürdüğü gıda maddeleri kısıtlamaya tabi tutulmuştur[148].

1994-95 yıllarında göç ettirilen köylüler Tunceli kent merkezine, Elazığ'a ve daha fazla oranda İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlere yerleşmiştir. Kimileri de Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Bu dönemde boşaltılan bir köyün muhtarı yaşanan mağduriyetlerin ve baskıların boyutunu ortaya koyan şu anlatımda bulunmuştur:

> 1994'te köylerimize askeri operasyonlar başladı. Karakol komutanı bizi çağırdı; "Köyleri boşaltın, mezralar ile birleştirip köy-kent yapacağız" dedi. Sonra Ali Boğaz mıntıkasını jetlerle bombaladılar. O günlerde beni alıp helikoptere bindirdiler, yarbayın yanına götürdüler. Yarbay: "Muhtar, Başbağlar Köyü'nü neden bastınız?" dedi. O günlerde bizden de beş kişi yargılanıyordu. Cevap veremedim, tekrar sordu: "Senden cevap istiyorum" dedi. Aramızda karşılıklı bir diyalog gelişti, bana sordu: "Alevi misin, Sünni misin?" "Aleviyim!" "Ayrı bir dilin var mı?" "Var!" "O ana dil ile, 'Mühür

---

[146] "Tunceli'den Mirik Kayıpları Bulunsun Talebi", 09.07.2011, http://www.ozgurdersim.com/haber/tunceliden-mirik-kayiplari-bulunsun-talebi-2873.htm.
[147] Bruinessen, "Forced Evacuations and Destruction of Villages in Dersim (Tunceli) and Western Bingöl, Turkish Kurdistan", 20.
[148] Taş, *Külden Evler: Dersim'de Yakılan Köylerin Öyküsü*, 113.

kimde ise, Sultan Süleyman odur' de." "Mor ke kami dero, Sultan Suleyman owo!" "Muhtar konuştuğun dil Türkçedir!" dedi.

Sonra köyde çatışma çıktı. Üç asker vurulmuş bahanesi ile bizi karakola götürdüler, falakaya yatırıp bizi meşe sopaları ile dövdüler. Köyleri boşaltın diye baskı yapıp tehditler savurdular. 20 yaşındaki oğlumu da askere yollamıştım, devlete vatandaşlık görevimizi yapıyoruz, yine de bize reva görülenlere bakın… Köylerimiz boşaltılınca Hozat'a sığındık. Belediye'nin bir düğün salonu var, 18 haneye göre hasırlarla bölümlere ayırarak içine yerleştik, her bölüm 3-4 metrekare. Her ailede var en az 5-6 kişi… Yatak sermeye bile yer yok… Hava soğuk, ısınma yok, banyo yok, tuvalet yok… Ayrıca yokluk ve sefalet içindeyiz.[149]

2.4.2 2000'lerde baraj karşıtı mücadele, Tunceli Üniversitesi ve dışa açılma

2000'ler Dersim'de dışa açılma, kapitalizme eklemlenme ve ticarileşme süreçlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu süreçler, 2002 yılında Güneydoğu illerinde OHAL uygulamasının kaldırılması ve AKP hükümetinin 2015 yazına kadar devam eden Kürt açılımı ve demokratikleşme siyasetleri etkisinde gelişmiştir. Bu dönemde yükselen baraj karşıtı toplumsal mücadele, Kürt hareketinin kentteki nüfuzunu arttırması, kentin merkez belediyesini yönetmeye başlaması, 2008 yılında Tunceli Üniversitesi'nin kurulması kentin toplumsal ve siyasi yapısını etkileyen dönüşümler olmuştur.

1990'ların ortasında kentteki OHAL uygulamalarına ve köy boşlatmalara karşı bir araya gelen Dersim dernekleri ve Dersimli aydınlar, kent hayatını canlandırmak için çeşitli komisyonlar kurmuştur. Munzur Gözeleri'nden çıkan suyu işleyen Munzur A.Ş.'nin kurulması bu kapsamda kurulan ekonomi komisyonunun projesidir. Munzur A.Ş. kentteki ekonomik hayatı canlandırmak, halka iş sahası açmak ve yoksullukla mücadele etmek için hayata geçirilen bir proje olmuştur. 1999 yılında 240 ortakla kurulan Munzur A.Ş., 2004 yılında üretime başlamıştır. Kentteki ilk ve tek büyük çaplı sanayi yatırımı olma özelliği taşımaktadır. Gürçağ Tuna ve Bayram Şen, Munzur A.Ş.'yi kültürel anlamla yüklü yerel değerlerin metalaştırıldığı bir sermaye birikimi örneği olarak ele aldıkları makalelerinde, şu eleştirel değerlendirmeyi ortaya koymuştur:

Munzur A.Ş. örneğinde […] para ve meta formları kültürel öğeleri içeren formlar haline gelmiştir. Diğer yandan Dersim'de, devletin başrolde olduğu tarihsel geçmişin ve kültürel yapının belirleyiciliği üzerinden politik bir alan yaratılmış olmasından dolayı Munzur A.Ş., sermayenin tarihsel söylemi olan 'devlete karşı' olma formuna da

[149] A.g.k., 30-31.

kendiliğinden bürünmüştür. Dolayısıyla Dersim'de sanayi yatırımı yapmayan devlete karşı, devletin yapmadığını yapan bir Munzur A.Ş. algısı oluşmuştur. Munzur A.Ş. yerel sermaye ve anonim şirket olmasından dolayı ulusal sermayeye karşı bir söylem geliştirmiş ve böylece yerel değerlere olan yakınlığına sürekli dikkat çekmiştir. Yerel sermaye olmasının yanında kültürel değerleri simgeleyen Munzur isminin de markalaştırılması, Munzur A.Ş. için Alevi ve Kürt coğrafyasında pazar elde etmenin yolunu açmıştır[150].

Görüşmelerimde Munzur A.Ş.'ye dair çeşitli eleştirilerle karşılaştım. Sosyalist siyasetlere destek veren kimi görüşmecilerim, Dersim inancına göre kutsal sayılan ve bütün Dersimlilere ait olması gereken su kaynağının ticarileştirilmesine karşı ahlaki-toplumsal bir eleştiri getirmektedir. Bunun yanına 2015 sonbaharında Munzur A.Ş. işçilerinin toplu sözleşme taleplerinin kabul edilmemesi gerekçesiyle başlattıkları grev, kentteki sol duyarlılığı bu şirkete karşı harekete geçiren bir faktör olmuştur[151]. Bu süreçte Munzur A.Ş.'yi savunan paydaşları ise şirketin kar etmediğini ve grev nedeniyle kapanması hâlinde bu durumun Dersim'e zarar vereceğini savunmuştur. Diaspora örgütlenmesinin kentte yarattığı bir diğer büyük dönüşüm 2000 yılında başlayan Munzur Kültür ve Doğa Festivali'dir. Festivalin kent hayatı üzerindeki etkisi bu tez çalışmasının beşinci bölümünde kapsamlı şekilde ele alınmaktadır. Munzur Festivali ve Dersim diasporasının yerele dönük diğer ekonomik ve kültürel müdahaleleri, yereldeki hayatı dışarıya açan, ekonomik ve kültürel getiri sağlayan etkiler yaratmaktadır. Ancak bunların ortaya çıkardığı ticarileşme ve rant olgusu tepki çekmektedir. Turistikleşme, dışa açılmayla birlikte yerel kültürel ve doğal varlıkların metalaşması Dersim toplumunda eleştirilere neden olmaktadır. Dersim'de yaşanan dışa açılma ve kapitalizme eklemlenme süreçleri, diasporanın yerele dönük müdahalelerinin yanı sıra, ya da buna eşlik eden biçimde bölgedeki ve kentteki politik atmosferin değişimiyle, yani barış süreciyle de bağlantılıdır.

1990'ların ortasında Dersim bölgesindeki nehirler üzerinde barajlar ve HES'ler yapılması gündeme gelmiştir. Munzur nehri üzerindeki ilk baraj olan Uzunçayır'ın inşaatına 1996 yılında başlanmış ve baraj 2000'lerin sonunda su tutarak çeşitli yerleşim yerlerini ve dinsel açıdan önemli ziyaret yerlerini, örneğin kent merkezindeki Gola Çetu'yu sular altında bırakmıştır. Barajın su tutması kent merkezinin mekânsal kullanımını değiştiren bir etki yaratmıştır. 1999-2000 yılları arasında Peri suyu üzerinde inşa edilen Özlüce Barajı'nın proje

[150] Tuna ve Şen, "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri", 118.
[151] "Munzur Su grevi: İşçilerin örgütlendiği sendika tanınmalı", 27.11.2015, Evrensel, http://www.evrensel.net/haber/266183/munzur-su-grevi-iscilerin-orgutlendigi-sendika-taninmali

müdürü, barajın PKK'lıların kullandığı yolları sular altında bırakarak bunların geçişini engelleyeceğini ifade etmiştir[152]. 2000'li yıllarda Munzur ve Pülümür nehirleri üzerinde yapılması planlanan baraj ve HES projelerine karşı güçlü bir toplumsal muhalefet ve hukuki mücadele gelişmiştir. DHF, Dersim'de baraj ve HES karşıtı mücadeleyi yükselten, buna öncülük eden siyasi aktör olmuştur.

Dersim toplumundaki baraj karşıtı mücadelenin motivasyonları kültürel, politik, toplumsal ve ekolojik açılardan çok boyutludur. Kürt hareketi, doğu illerinde yapılan barajları devletin PKK'nin bölgedeki faaliyetini engelleme stratejisi olarak değerlendirmiştir. Dersim halkı barajlara hem yaşam alanlarının boşaltılması ve zorunlu göç ettirme bakımından, hem de inanç mekânlarının sular altında bırakılmasıyla kültürel dokunun bozulması açısından karşı çıkmaktadır. Dersim kamuoyunda yaşam alanlarını sular altında bırakması ve halkı göçe teşvik etmesi açısından baraj projeleri, geç Osmanlı döneminden beri devam eden, iktidarın "Dersim'i insansızlaştırma" projesinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir[153]. Bunların yanında barajlara ve HES'lere, bunların milli park statüsünde olan Munzur Vadisi'nde yaratacağı tahribat, hayvan ve bitki çeşitliliğine vereceği zararlar gibi Dersim'in ekolojisi üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle tepki gösterilmektedir. Barajlar ve HES'ler, su kaynaklarını o bölgede yaşayan halkın kullanımına kapatan özelleştirme hamleleridir. Bu açıdan Dersim'de sosyalist ideolojiyle şekillenmiş toplumsal muhalefet, HES projelerine doğal kaynakların özelleştirilmesi ve suya erişiminin engellenmesi bakımlarından karşı çıkmaktadır.

2002 yılında OHAL'in kalkması, devletle PKK arasındaki çatışmaların azalması ve 2000'lerin sonundaki barış süreci kentteki dışa açılma sürecini beslemiştir. 1990'lar boyu terör, savaş, çatışma, faili meçhul haberleriyle basında yer bulan Tunceli ilk defa 2000'lerde doğal kaynakları ve turizm potansiyeliyle basında yer almaya başlamıştır. Bu süreçte kentte turizm ve kente açılan üniversitenin etkisiyle işgücüne katılım ve istihdam oranlarında artış yaşanmıştır. Ana akım basında 2009'da resmen başlayan Kürt açılımıyla, "Burası Bodrum değil Tunceli", "Terör bitti Tunceli'de mavi tur başladı", "Tunceli'de teröre inat insanlar bikini ve şortlarıyla Pülümür çayında rahatlayıp güneşin tadını çıkarıyor" biçimindeki haberler çıkmaya başlamıştır. Bu haberlerde bikiniyle nehir kenarında güneşlenen kadınları yaygın biçimde kullanılmıştır. Ana akım basında yer alan bu haberlerde bikinli kadın imajlarına yaygın biçimde yer verilmesi, bir yandan kadın bedeninin çekicilik unsuru olarak

[152]"Özlüce Barajı Proje Müdürü Biltekin 'PKK'lılar daha önce bu bölgeyi geçiş yolu olarak kullanıyordu. Özlüce Barajı'nın hizmete girmesiyle bu yol kapanacak'", "Kazakistan'a Elektrik Satacağız", Milliyet, 25 Ocak 1996, 7.
[153] Orhan, "Ekoloji ve Siyaset: Munzur Baraj Projelerine Karşı Toplumsal Direniş Örneği", 264.

kullanılması kalıbıyla bağlantılıdır. Diğer yandan bu durum, Türkiye'nin kültür evreninde modernliğin en kolay temsil edilme biçiminin kadın bedeni olması, kadın bedenlerinin modernliğin vitrini olarak iş görmesiyle ilişkilidir. Kapalılık ve taassupla karakterize edilen "doğu"da, "batı"ya has manzaraların _kadınlarla erkeklerin rahatça bir arada eğlenmesi, kadınların "açık" giyinebilmesi gibi_ yaşandığı biçimindeki temsiller, şok etkisi yaratmayı ve ilgi çekmeyi amaçlamaktadır.

Barış süreciyle Dersim'de gelişen turizm potansiyeli, kentteki hizmet ve eğlence sektörünü genişletmiştir. Munzur ve Pülümür ırmakları kenarındaki küçük işletmeler büyümüş, çok kişiye hizmet veren tesislere ve restoranlara dönüşmüştür. Dönemin belediye başkan yardımcısı görüşmecim, 2014 yazındaki sohbetimizde Munzur Vadisi'nde kontrolsüzce büyüyen ve doğal görünümü bozan restoranlardan yakınmıştı. "Burada insanlar son on yılda parayla tanıştı, ellerindekinin para ettiğini gördüler, bu da küçük çaplı da olsa bir yıkım yaratıyor" demişti.

Çizelge 2.5 Tunceli'de Nüfus Artışı ve Tunceli Dışı Kütüklü Bireylerin Nüfus Değişimi[154]

	Tunceli Nüfusu	Merkez Nüfusu	Tunceli Kütüklü	Elazığ Kütüklü	Diyarbakır Kütüklü
1990	133.143				
2000	95.584				
2007	84.022	31.147	62.738	2058	194
2008	86.449	33.316	64.318	2375	436
2009	83.061	35.909	62.677	2313	291
2010	76.699	30.702	62.253	2312	545
2011	85.062	37.123	61.806	2574	1023
2012	86.276	35.898	61.121	2496	1092
2013	85.428	36.143	61.848	2739	1455
2014	86.527	38.015	61.321	2783	1628
2015	86.076	38.878	60.481	2888	1711
2016	82.193	37.116	59.766	2724	1542

Dersim'de 2008 yılında kurulan Tunceli Üniversitesi, kentte demografik, sosyo-ekonomik ve mekânsal dönüşümleri tetiklemiştir. 2009 yılında eğitime başlayan üniversite, kent merkezindeki nüfusun, çoğunluğu Dersimli olmayan bir öğrenci ve üniversite personeli

[154] TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

nüfusla artması biçiminde bir etki ortaya çıkarmıştır. Bu nüfus artışı kentte inşaat, ulaşım ve hizmet sektörlerinin genişlemesiyle bir ekonomik büyüme yaratmıştır. Munzur Üniversitesi'nin öğrenci ve personel sayısı 2015 yılında 8315 kişiyle en yüksek seviyeye ulaşmıştır[155]. Merkez nüfusu 35 bin olan Tunceli gibi nüfusu oldukça az ve homojen bir il için, bu sayı kayda değer dönüşümlere neden olacak niteliktedir.

Kentin nüfus artışı verileri incelediğinde 2007'den beri Tunceli kütüklü bireylerin sayısı düşerken, Elazığ ve Diyarbakır başta olmak üzere çevre illerden gelen nüfusun arttığı görülmektedir. Üniversite öğrencileri ağırlıklı olarak Diyarbakır, Van gibi illerden gelen Şafii Kürt gençlerdir. Bu durum Dersim halkında kentin Alevi homojenliğinin bozulması ve "Dersim'in Kürtleşmesi" biçiminde kimliksel endişeleri tetiklemiştir. Üniversiteyle kente yerleşen nüfusun yerel seçimlerde Kürt hareketinin oylarının artışına katkı yapmış olması muhtemeldir. 2009-2014 yılları arasında kent merkezi nüfusu 7500 kişi civarında artış göstermiş, yerel seçimlerde Kürt hareketinin Dersim merkezinden aldığı oylar ise 3000 civarında artmıştır. Öğrenciler bir yandan kentte sayıları artan zincir mağazalar, restoranlar ve kafeler gibi hizmet sektörünün tüketicilerini oluştururken aynı zamanda Dersimli işletmeciler için ucuz işgücü olarak görülmüştür. Pek çok öğrenci kentte garson ve satış görevlisi olarak çalışmaktadır.

Üniversite kampüsü kent merkezinin 10 km dışında, Atatürk Mahallesi'nden Elazığ yoluna doğru bölgedeki Aktuluk Mahallesi'nde (Türüşmek) yer almaktadır. Üniversitenin kuruluş aşamasında, kent merkezinde bulunan eski kışla binasının bir eğitim ve konferans merkezi olarak kullanımı bazı Dersimli akademisyenler tarafından önerilmiştir. Bu biçimde kent ile üniversite arasında ilişki kurulması hedeflenmiştir. Ancak bu öneri uygulamaya geçirilmemiştir. Üniversitenin adı 2016 yılında, hükümetin Dersim açılımı siyasetleri çerçevesinde Munzur Üniversitesi olarak değiştirilmiştir.

Kent merkezinde 2000'lerin ortasından beri, özellikle de Tunceli Üniversitesi'nin eğitim vermeye başladığı 2009 yılından itibaren hızlanan şekilde siteleşme artmaktadır. Şehir merkezinden Elazığ yoluna doğru çok katlı modern siteler, marketler, şık görünümlü standart orta sınıf tüketim kalıplarını yansıtan kafeler ve restoranlarla gelişen Atatürk Mahallesi (eski adıyla Sihenk), bu büyümenin en temel göstergelerinden biridir. 2015 yazındaki Dersim ziyaretimde inşaat halindeki bir sitenin adı dikkatimi çekmişti: "Dersim City Saray Evleri". İnternette yayınlanan bir ilanda evler şu ifadeyle pazarlanıyordu: "Doğa harikası manzarası ve

[155] "Tunceli Üniversitesi 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu", https://www.munzur.edu.tr/birimler/idari/sgd/Pages/File/FR%202015%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1%201-128.pdf

ultra lüks daireleri ile Dersim'de bir ilk. Dersim City Saray Evleri Tunceli'nin yeni yaşam merkezinde sizleri bekliyor. 2016 teslim daireler". Barış süreciyle beraber Kürt illerinde baskı ve çatışmaları hafifleten gelişmeler, Dersim dışında yaşayan Dersimlilerin kentte konut sahibi olma arzusunu arttırmıştır. "Dersim City Saray Evleri", yakın geçmişte devlete karşı politik bir tavrın göstergesi olarak muamele gören "Dersim" adını markalaştırarak Dersimlilere orta sınıf bir tüketim kalıbı yoluyla kolektif aidiyeti pekiştirmenin, mekânsal egemenliği talep etmenin bir yolunu sunmuştur. Yani politik-ideolojik bir duruşu ifade eden kolektif kimlik adlandırması ticarileşmiştir. Site isminin yansıttığı kültürel-ekonomik söylem, Dersimlileri Türkiye genelinde neoliberal konut politikaları çerçevesinde modern orta sınıf hayat tarzlarına yönelik pompalanan arzuya eklemlemektedir. Bu kültürel meta formu Dersimlileri sistemin yaygınlaştırdığı bir kategori olan modern orta sınıflığa içerlemektedir.

Barış süreciyle Türkiye ve Avrupa kentlerindeki Dersimlilerin yazlarını geçirmek için kente gelmesi, kentte konut sahibi olması ve Tunceli Üniversitesi'nin açılması, hizmet ve inşaat sektörü odaklı büyümeyi de beraberinde getirmiştir. Öğrenci nüfusun ve üniversiteyle birlikte kente gelen memurların barınma ihtiyaçları doğrultusunda Atatürk Mahallesi'nde yurtlar ve site tarzı barınma alanları inşa edilmiştir. Aynı zamanda zincir mağazalar, restoranlar ve kafeler açılmıştır. Dersim'in kent mekânındaki bölünme üzerinde toplumsal farklılaşmalar ve kapitalizme eklemlenme biçimlerini okumak mümkündür. Ahmet Kerim Gültekin ve Uğur Yeşiltepe, kent mekânını "Eski Dersim" ve "Yeni Dersim" olarak adlandırarak bu bölünmeye işaret etmektedir[156]. Buna göre 1930'larda Tunceli'nin şehir merkezi olarak kurulmuş ve Dersim'in sosyo-kültürel karakterini ve siyasi özgünlüğünü yansıtan Çarşı "Eski Dersim'dir. Atatürk Mahallesi'ndeki siteler ve modern tüketim mekânları, Türkiye'nin herhangi bir kentinde rastlanabilecek jenerik bir yaşam ve tüketim alanı olarak "Yeni Dersim"dir.

2000'ler Dersim'inde Tunceli Üniversitesi'yle birlikte en çok tartışılan kurum 1995 yılında açılan Tunceli Cemevi'dir. Cemevi, devletin Kürt ve Alevi açılım siyasetlerinin görünürleştiği bir zemin olarak, Dersim kamuoyunda yaygın biçimde devletin Dersim'i asimile etme çabalarının bir parçası biçiminde algılanmaktadır. Cemevi'nde Dersim Aleviliğinin Sünni İslam'a göre yeniden biçimlendirilmesi yönünde uygulamaların gerçekleştiği düşünülmektedir. Örneğin Cemevi'nde devlet yöneticilerinin katılımıyla Aleviliğin geleneksel inanç pratiklerinden olmayan "Muharrem İftarı" yemeklerinin düzenlenmesi, korumaların içeriye silahla girmesi, devlet büyüklerinin ziyaretlerinde seyirlik

[156] Gültekin ve Yeşiltepe, "Dersimli Alevilerim Makus Tarihi mi? Dersim (Alevileri) İçin Yeni Fırsatlar mı?", 115–17.

semah gösterileri düzenlenmesi, devlet yöneticilerinin cemaatten farklı konumlarda oturtulması gibi uygulamalar tepki çekmektedir.

Aynı zamanda 2010'ların başında Cemevi, kentteki Fethullah Gülen örgütlenmesinin faaliyet gösterdiği bir alan olarak görülmüştür. Cemevi yöneticileri, devlet erkânıyla ve Tunceli Üniversitesi'yle yakın ilişkiler kurmuştur. Örneğin 2011 yılında Cemevi yönetim kurulu başkanı, üniversitenin kurduğu Alevilik Uygulama ve Araştırmaları Merkezi'nin müdürü olarak atanmıştır. 2016 başında araştırma merkezinin enstitüye dönüştürülmesi için yazılan metinde, Alevilik üzerine çalışmaların "İslam dini, Müslüman kimliği ve Anadolu vurgusu" doğrultusunda yapılması ve "ideolojik, ülkemize karşıt, birliğimizi ve beraberliğimizi tehdit eden düşüncelere ve girişimlere karşı" konulması gerekliliği vurgulanmıştır. "Kuran-ı Kerim'e de bağlılık Alevi-Bektaşi inancının en önemli inançsal temellerindendir. Alevi-Bektaşi topluluklar için İslam dini son hak din olup Müslüman kimlik vazgeçilemez değerdir" ifadeleri kullanılmıştır[157].

2015 yazında barış sürecinin sona ermesi ve PKK ile devlet güçleri arasındaki çatışmaların yeniden başlamasının ardından, kentte barış sürecinde canlanan sosyo-ekonomik ve kültürel hayat darbe almıştır. 2014 yılında 86.527 olan kent nüfusu 2016 yılı sonunda 82.193'e gerilemiştir. Kentte sivil ölümlerin yaşandığı çatışmalar artış göstermiştir. Çatışmaların yoğunlaştığı yaz aylarında köylülerin ve ormanlık alanlarda piknik yapan halkın öldüğü ve yaralandığı vakalar yaşanmıştır. 1990'lardaki "terörle mücadele" stratejisiyle paralellik gösteren biçimde yeniden orman yangınları başlamıştır. 2017 yazında PKK'nin kaçırdığı bir öğretmen örgüt tarafından öldürülmüştür. 2016 Temmuz ayındaki darbe girişiminin ardından Ekim ayında yayınlanan bir valilik genelgesiyle kentte basın açıklaması dışında açık alanlarda yapılacak toplantı, gösteri ve etkinlikler yasaklanmıştır. Takip eden aylarda, kentteki birçok dernek terör örgütleriyle irtibatlı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. 2016 Kasım ayında HDP'li eş başkanların yönettiği Tunceli Belediyesi'ne kayyum idaresi atanmıştır. 2013 Aralık ayında BDP il örgütü, belediye hizmet binasının girişindeki "Tunceli Belediyesi" tabelası kaldırarak yerine "Dersim Belediyesi" yazılı tabelayı asmıştır[158]. 2017 Temmuz başında ise bu tabela indirilerek yeniden "Tunceli Belediyesi" tabelası yerleştirilmiştir[159].

---

[157] Özcan, "Alevilik-Bektaşilik Enstitüsü İçin Skandal Metin", 17.02.2016, http://www.ozgurdersim.com/haber/alevilik-bektasilik-enstitusu-icin-skandal-metin-10862.htm.
[158] "Tunceli Belediyesi'ne Dersim Tableası Asıldı", 19.12.2013, https://www.cnnturk.com/guncel/tunceli-belediyesine-dersim-tabelasi-asildi
[159] "Dersim Tabelası İndirildi, Tunceli Asıldı", 03.07.2017, http://www.iha.com.tr/haber-tunceli-belediyesine-dersim-belediyesi-yazili-tabela-asildi-317745/

3. DERSİM'İN KÜLTÜREL SİYASETLER ALANI: AKTÖRLER, İLİŞKİLER VE MÜCADELELER

1960'lardan itibaren sosyalist yapılar ve Kürt bağımsızlıkçısı örgütler Dersim toplumu içinde etkili olmuştur. Siyasi perspektifleri sosyalist devrim veya bağımsız Kürdistan için mücadeleyi içeren bu örgütlerin söylemlerinde 1937-38 kısıtlı biçimde yer bulmuştur. İsyan, başkaldırı ve ayaklanma biçimlerinde tarif edilen 1937-38 bunların mücadelesi için tarihsel bir dayanak olarak yorumlanmıştır. 1980 Darbesi'nin ardından çok sayıda Dersimli, siyasi mülteci olarak Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Bunun öncesinde de Dersim toplumu, Almanya'yla Türkiye arasındaki ilk göçmen işçi anlaşmasının yapıldığı 1960'dan beri Avrupa'ya yoğun göç vermiştir. Bu biçimde Avrupa ülkelerinde geniş bir Dersimli diasporası oluşmuştur. 1980'den sonra sosyalist ve Kürt bağımsızlıkçısı örgütlerle bağları zayıflayan Avrupa ülkelerindeki kimi Dersimliler kendi kimliklerine dair bir arayışa girmiştir. Küresel ölçekte eski sol olarak tarif edilen sınıf mücadelesinin zayıflaması, kimlik siyasetlerinin kuvvet kazanması ve Avrupa ülkelerinde etnik azınlıkların örgütlenmesine imkân sağlayan altyapı bu kökenlere dönüş hareketini besleyen faktörlerdir. Bu çerçevede Avrupa'daki Dersimliler Zazaca/ Kırmançca anadili, Dersim inancı, kültürü ve 1937-38'e dair sözlü tarih çalışmalarını konu edinen etnografya dergileri ve dernekler etrafında örgütlenmeye başlamıştır.

Türkiye'de 1990'lardan itibaren Dersim toplumu ve bu toplumda etki sahibi siyasi çevreler Dersim'le alakalı kültürel üretimler ve siyasi girişimler ortaya koymaya başlamıştır. Bu durum Avrupa'da olduğu gibi sosyalist ideolojinin güç kaybetmesi ve kimlik hareketlerinin yükselmesiyle ve Türkiye özelinde sosyalist örgütlerin 1980 Darbesi'yle birlikte mühim oranda güç kaybetmesiyle bağlantılıdır. Diğer yandan 1990'larda Madımak ve Gazi katliamlarının etkisinde yaşanan Alevi Uyanışı ve Kürt hareketinin Alevileri, özellikle de Kürt Alevileri mobilize etmeye dönük söylemler geliştirmeye başlamasıyla ilişkilidir. Dahası 1990'ların ortasında Dersim yerelinde yaşanan ve ağır toplumsal tahribat yaratan köy boşaltmalar Dersim kültürüne ve tarihine dönük ilgiyi tetiklemiştir. 1990'ların ilk yarısında Türkiye kentlerindeki Dersimliler yöre dernekleri ve sonrasında Dersim Dayanışma Kurulu

adlı ortak bir dayanışma platformu etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Böylece Avrupa ve Türkiye'deki Dersim toplumu, Kürt hareketi ve sosyalist örgütlerin dâhil olduğu, bir taraftan da bunlardan bağımsızlaşan bir kültürel siyasetler alanı üretmiştir. Kürt hareketinin ve sosyalist örgütlerin Dersim toplumuna müdahaleleri ve Dersimli kimliğine ilişkin iddiaları eleştirilmeye başlamıştır.

2000'lerin ortasından itibaren hükümetin yürüttüğü demokratikleşme reformları ve Kürt açılımıyla birlikte bu kimliksel örgütlenmeler ve kültürel siyasetler alanı genişlemiştir. 2010'ların başında Dersim meselesinin ülke gündemine taşınması 1937-38'de neler yaşandığına dair ulusal çapta bir ilgi uyandırmıştır. Bu doğrultuda 1937-38'e ve Dersimli kimliğine dair bir kültürel söylem ve üretim patlaması yaşanmıştır. Bu dönemde, 1915 ve 1938 sonrasında Alevileşen bazı Dersim Ermenileri de Ermeni kimliklerine dönmeye ve bu kimlik etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Dersim Ermenilerinin kimlik uyanışı olarak nitelenebilecek bu gelişme Dersim toplumunda genel itibariyle olumlu karşılansa da, Dersim'de Ermeni kökeninin yaygınlığına dair iddialar tartışmalara neden olmuştur.

3.1 Kavramsal Çerçeve

Kültürel siyasetler iktidar ilişkilerinin fikirler, değerler, semboller ve gündelik pratikler yoluyla ortaya konduğu, kabul edildiği, tartışıldığı ve bozulduğu bir süreçtir[160]. Dezavantajlı gruplar, kültürel siyasetleri hegemonyanın kendilerine atfettiği tanımlamaları yerinden etmek ve karşıt anlamlar geliştirmek için kullanmaktadır. Madun gruplar için kültürel siyasetler, eşitsizlik deneyiminin kamusal alanların ve toplumsal hareket ağlarının kullanılmasıyla siyasi dönüşüm imkânı sunun meşru sanatsal ürünler olarak ifade edilmesidir[161]. Bu çizgideki kültürel siyasetler ortaya koydukları popüler tahayyüller vasıtasıyla hegemonyayı sarsan, kitleleri harekete geçiren bir güce sahiptir. Bu açıdan toplumsal hareketler ve madun gruplar için kültürel siyasetleri politik mücadelenin bir çıktısı olarak değerlendirmek eksiktir. Bunlar kolektif aidiyetlikleri kurarak ve alternatif kavrayışları kullanıma sokarak politik mücadelelerin kurucu unsuru olma vasfı taşımaktadır. 1960'lardan beri batılı toplumlarda kimlik temelli mücadelelerin ve yeni toplumsal hareketlerin yükselişi, kültürel siyasetleri toplumsal hayatın gündemine sokmuştur. Bunlar kültürel hak taleplerinin temsiller, semboller ve performanslar yoluyla ifade edildiği yeni aktivizm biçimleri doğurmuştur[162].

---

[160] Schiller, "Cultural Politics and the Politics of Culture", 2.
[161] Alvarez, Dagnino, ve Escobar, "Introduction: The Cultural and the Political in Latin American Social Movements", 7.
[162] Eyerman, "Music in Movement", 444.

3.1.1 Kültürün üretimi yaklaşımı

"Kültürün üretimi" perspektifini açıklayan Peterson ve Anand sanat eserleri, popüler kültür, gazetecilik, vs. gibi kültürün sembolik öğelerinin, içinde üretildikleri, öğretildikleri, değerlendirildikleri ve korundukları sistemlere göre şekillendiğini belirtmiştir[163]. Buna göre kültürel ifadeler hem içeriksel hem de biçimsel olarak toplumsal, ekonomik, yasal ve politik yapıların etkisinde ortaya çıkmaktadır. Kültürün üretimi yaklaşımı kültürel söylemlerin kurgulanışında siyasi projelerin, piyasanın özelliklerinin ve iktidar ilişkilerinin etkisini görmemizi mümkün kılmaktadır. Ancak kültürün kabaca politik ve ekonomik süreçlerle belirlendiği gibi indirgemeci bir pozisyonu savunmak eksik kalacaktır. Kültürün üretimi perspektifini benimseyen bir analiz bu sürecinin ilişkisellik ve tarihsellik boyutlarını hesaba katmalıdır.

Bu açıdan hegemonyayı eleştiren ve etnik kimliği yansıtma iddiasındaki alternatif kültürel üretimleri incelemek için bunların içeriklerinin yanında kimlik siyaseti alanıyla ilişkisini değerlendirmek gereklidir. Bu da kültürel üretimlerin söz konusu alandaki aktörler, söylemler ve mücadelelerle bağlantısını ortaya koymak demektir. Kimlik siyasetleri çerçevesinde kültürel farklılık, politik motivasyonlarla yeniden üretilen, araçsallaştırılan ve stratejik özcülüğe tabi tutulan bir olgudur. Buna göre etnopolitik aktörler ortaya koydukları söylemlerde etnik farklılığı kendi politik ajandalarına göre sabitleme ve şeyleştirme (reification) eğilimindedir. Söz konusu eğilim, etnik kimliği üreten tarihsel bağlamı, onun dağılma ve dönüşme kapasitesini ve etnik grubun taşıdığı içsel farklılıkları görmezden gelmeyi içermektedir. Bu stratejik özcülük grubu üretmek ve harekete geçirmek için pratik bir gerekliliktir. Fakat sosyal bilimin bakış açısı bu şeyleştirme sürecini, bir gruba aitlik hissinin politik ve kültürel kurgulanışını ve buradaki performatif niteliği, yani kurgular vasıtasıyla etnik kimliği üretme çabasını, çözümlemek durumundadır[164]. Dersim'e dair kültürel üretimler bu toplumdaki etnopolitik aktörlerle yakından ilişkilidir. Bunlar, birbirleriyle rekabet halindeki kimlik söylemlerini, siyasi projeleri ve Dersimli kimliğine dair farklı kurguları hâkim kılma çabasını yansıtmaktadır.

Diğer yandan çok kültürcülüğün normlaştığı bir çağda kültürel farklılık, piyasa içinde tüketilebilir formlar içine sokularak ticarileşmektedir. Etnik kültürel üretimler politik getirilerinin yanında ekonomik bir değer kazanmaktadır. Etnisite ortak etnik aidiyetler üzerinden dayanışma ağlarının gelişmesi gibi açılardan önemli bir sosyal sermaye tabanıdır. Aynı zamanda 1980'lerden beri ayırt edici bir kültürel sermaye kaynağı olarak değer

---

[163] Peterson ve Anand, "The Production of Culture Perspective".
[164] Brubaker, *Ethnicity Without Groups*, 10.

kazanmıştır. Kültür endüstrisinin alternatif mecraları içinde etnik farklılıklar "kültürel melezlik" kavramının popülerleşmesiyle ilgi çekici egzotik metalara dönüşmektedir[165]. John ve Jean Comaroff günümüz neoliberal kapitalizminde etnik kimlik ekonomisini inceledikleri çalışmalarında, bu ekonomi bağlamında ortaya çıkan içerlenme ve ticarileşme momentlerinin diyalektik ilişkisini açıklamaya çalışmıştır[166]. Buna göre etnik kimlik grubu kültürel farkını piyasa dolayımına sokarken performans, temsil ve tüketim yoluyla kolektif aitliğini pekiştirmektedir. İktidara, devlete veya baskın/ resmi kültüre karşı kendi yaşantısı, tarihi ve toprakları üzerinde egemenlik talep etmektedir. Ancak aynı zamanda sisteme içerlenmenin neoliberal etik-politik düzen çerçevesindeki koşullarına ve sınırlarına tabi olmaktadır.

Türkiye'de 2005-2015 yılları arasında belli kesintilerle olsa da yürütülen çözüm süreci ve AKP hükümetinin Kemalist rejimin tasfiyesine dönük araçsallaştırdığı "geçmişle yüzleşme" söylemi etnisitenin toplumsal değer kazanmasına zemin sağlamıştır. Kültür piyasasında etnisitenin şeyleşmesi ve bir kültürel sermaye kaynağı olarak kıymet kazanması, daha öncesinde sistem karşıtı ve alternatif mecralarda yer bulan marjinal konumdaki Dersimlilere bir içerlenme imkânı sağlamıştır. Dersimli kültür üreticileri, Kirmancki bilgileri, 1937-38 ve Dersim'in geleneksel kültürü üzerine kaynaklık edebilecek yaşlılara erişimleri gibi etnik-kültürel sermayelerini kullanarak kültür piyasası içinde değer kazanmıştır. Geçmişle yüzleşmeye katkı sağlama iddiasındaki tarihsel incelemeler, romanlar ve etnik müzik gibi formlar sistem karşıtı bir politik aktivizm biçimi olarak değer görmüştür. Bunlar hem üreticilerini hem de alılmayıcılarını muhalif özneler olarak kimliklendirmiştir. Bununla beraber üreticilerine prestij, siyasi sermaye ve ekonomik kazanç da vaat etmişlerdir.

1990'lardan beri sol ve liberal çevrelerin habitusundan ve beğenilerinden doğru gelişen liberal kültür piyasası, 2000'lerin sonundan itibaren Dersim'i konu edinen kültürel üretimlerde yaşanan patlama için zemin olmuştur. 2010-17 yılları arasında Dersim'le ilgili on dört tarihsel inceleme ve üç roman basan İletişim Yayınları ve alternatif ve etnik müzik piyasasının lideri konumundaki, sahibi Dersimli Hasan Saltık olan Kalan Müzik Dersim'le ilgili kültürel üretim patlamasını tetikleyen kültürel eşik bekçileri konumundadır. Bunlar müzikal, edebi ve tarihsel araştırma türlerindeki yayınlarla Dersim meselesine görünürlük kazandırmıştır. Aynı zamanda bu kültürel aracılar hangi üreticilerin ve anlatıların kültür piyasasında yer bulacağına karar veren eşik bekçileri olmuştur.

---

[165] Hutnyk, *Critique of Exotica*, 123.
[166] Comaroff ve Comaroff, *Ethnicity, Inc.*

3.1.2 Alan kavramı ve kültürel üretim alanı

Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği alan kavramı eğitim, spor, bilim, edebiyat, sanat, politika ve bunların özelleşmiş dallarını incelemeyi mümkün kılan bir analitik araçtır. Bu kavram "kıymet gören kaynakları biriktirmek ve böylece meşruluk ve otorite, yani sembolik iktidar sağlamak için çeşitli sermayeler üzerinden mücadele verilen özelleşmiş toplumsal pratiklerin sahası" biçiminde tarif edilmiştir[167]. Buna bağlı olarak alan, konumlanışlar arasındaki objektif ilişki ağlarını ve düzenlenişi ifade eden; aktörlerin ve kurumların üzerinde mücadele ettiği, bu mücadelelerle dönüşen, yani tarihsel boyutu olan ilişkiler bütünüdür[168].

Bourdieu bu kavramı tartışırken ilişkisellik ve tarihsellik üzerinde durmuştur. İlişkisellik, iradeci biçimde bireyler arasındaki etkileşimlere değil de toplumsal uzamı düzenleyen sermaye biçimlerinin dağılımının biçimlendirdiği nesnel ilişkilere işaret etmektedir. Örneğin prestiji ve meşruluğu, yani sembolik sermayesi yüksek deneyimli bir aktörle alana yeni giren genç bir aktörün mücadelesinde, ikinci aktör kültürel sermayesini (örneğin akademik başarılar, diplomalar gibi) ve/veya toplumsal sermayesini (harekete geçirebileceği ilişki ağlarını) devreye sokarak mücadele edebilir. Edebiyatı ve sanat dallarını düşündüğümüzde alan kavramını kullanmak, bu mecraları salt bireylerin edimleri ve yaratıcılıkları ekseninde okuyan, ürettiği değer ve prestiji verili kabul eden, bunları çevreleyen sosyo-ekonomik ve siyasi bağlamı geri planda bırakan çözümlemelerin ötesine geçmemizi sağlamaktadır. Tarihsellik ise mücadeleye, dinamizme ve değişen konumlanışlara işaret etmektedir. Bir alandaki aktörler sahip oldukları sermayelerin çeşitlerine ve dağılımına göre baskın ve ikincil, merkez ve çeperdeki pozisyonlarda bulunur. Aktörler alandaki güç ilişkilerini ve meşru tanımları muhafaza etme, bunlara eklemlenip sağladıkları sembolik güçten ve imkânlardan faydalanma ya da bunlara karşı çıkarak devirme, yeni tanımları meşru kılma gibi stratejilerle mücadele eder.

Bourdieu farklı sermaye türlerinin mücadelenin konusu olduğu bütün alanların, toplumsal hiyerarşileri yansıtan bir meta alan olarak düşünebileceğimiz iktidar alanıyla [*field of power*] ilişki içinde olduğunu söylemektedir. Sınıfsal ve siyasi eşitsizliklerin matrisi biçiminde düşünebileceğimiz, diğer alanları kapsayan ve etkileyen toplumsal uzam olarak iktidar alanı, diğer alanlardaki aktörlerin güçlerini belirler. Bu bakımdan sınıfsal eşitsizlikler, sınıflı toplum düzenine karşı mücadele eden muhalif siyasi alanlardaki aktörlerin dâhi kendi aralarındaki konumlanışlarını ve hiyerarşilerini etkilemektedir. Edebi ve sanatsal pratiklerin mecrası olan kültürel üretim alanı ise siyasi ve ekonomik iktidardan uzaklaştıkça, bunların

[167] Swartz, *Culture and Power*, 122.
[168] Bourdieu ve Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, 97–102.

dikte ettiği hiyerarşileri sorguladığı, tersine çevirmeyi hedeflediği ölçüde otonomi kazanmaktadır. Fakat en otonom alan dâhi ekonomik ve politik çıkarların alanının kurallarından etkilenmektedir[169]. Diğer yandan herhangi bir kültürel alan kapsayıcı iktidar alanından bağımsızlaştıkça, piyasanın ve siyasi iktidarın etkisinden çıktıkça daha dar ve uzmanlaşmış bir kamuoyuna hitap etmektedir. Etki alanı daralmakta ve sunduğu sermayelerin hacmi azalmaktadır.

Bourdieu kültürel üretim alanını tartışırken 19. yüzyıl Fransası'ndaki edebiyat alanını analiz ederken üç tür alt-alanın kuruluşunu ve bunların farklı sermayeleri ön plana çıkarmasıyla nasıl birbirine göre konumlandığını ele almıştır. Burjuva sanatı piyasa için yapılan sanattır. Ekonomik ve politik iktidarın alanı tarafından belirlendiği için heteronom bir işleyiş ilkesine sahiptir. Toplumsal sanat "halk için sanat" ilkesiyle işleyen bir alandır. Ekonomik ve politik iktidar alanına karşıttır, buradaki hiyerarşileri tersine çevirmeyi hedefler. Sanat için sanat ise hem piyasa için yapılan burjuva sanatını hem de politik ideallerle kitlelerin kurtuluşu ideali için üretilen toplumsal sanatı aşağı görür. Bu alanın örgütleyici ilkesi ekonomik ve politik hiyerarşilerin dışında kalmaktır. Otonom ve alana içkin bir hiyerarşi ilkesi olarak saf estetiği temel almaktadır.

Bu konumlanışlar aynı zamanda sanat ve kültür alanındaki kategorilere denk düşmektedir. Örneğin popüler kültür alanı siyasi ve ekonomik iktidarı yeniden üreten, onunla örtüşen bir yapıdadır. Bu açıdan bu alandaki aktörlerin samimi ve idealist olmadığı düşünülür. Popüler kültür toplumu uyutan, cehaleti ve vasatlığı üreten, gelip geçici modalar sunan bir mecra olarak değerlendirilir. Popüler kültürün sunduğu anlatılar toplumun büyük kısmını etkileyip kabul görmekle birlikte bu türün sağladığı prestij kısıtlıdır ve sembolik sermaye açısından zayıftır. Kavramsal sanat akımı ise yüksek sanat türü olarak kendi içinde özelleşmiş, akademik referansları olan bir dile sahiptir. Üreticisine ve alımlayıcısına sunduğu prestiji yüksektir; ancak tam da bu nedenle kısıtlı ve seçkin bir kitleye hitap eder. Politik idealler doğrultusunda üretilen kültür, örneğin milli edebiyat veya toplumcu sanat ise bir toplumsal-kültürel grubun deneyimlediği ya da yaşadığını iddia ettiği mağduriyeti gözler önüne sermek ve o grubu yüceltmek iddiasındadır. Bu sanat türleri onu üretenlere ve tüketenlere politik ideallerden türetilen bir prestij ve sembolik sermaye sunmaktadır.

Ağırlıklı olarak burjuva sanatı ve sanat için sanat alanlarını birbirine kaşıt ilkesel kuruluşları ve alansal kuralları üzerinden ele alan Bourdieu, toplumsal ya da politik sanat üzerine kısıtlı değerlendirmeler sunmuştur. Jarad Zimbler, apartheid dönemi Güney

[169] Bourdieu, *The Field of Cultural Production*, 93.

Afrika'sındaki edebi üretim alanı üzerine incelemesinde Bourdieu'nün tarif ettiği otonom ve heteronom sanat alanlarının dışında kalan, politik ideallerle üretilen ve bunlara adanmış olması ölçüsünde kıymet kazanan siyasi bir edebiyat alanından söz etmiştir[170]. Politik kültürel üretimlerin alanı piyasanın sağladığı değer ya da saf estetik kaygılar dışında ideolojik, ahlaki ve dinsel değerlerle kurulmaktadır. Dersim toplumunun yaşadığı kimliksel uyanış bağlamında ortaya koyduğu kültürel siyasetleri resmi ideolojiyi eleştiren kültürel-sanatsal üretimler olması bakımından bir politik kültür alanı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kültürel siyasetler Dersim kamuoyunda "Dersim davası" olarak ifade edilen, 1937-38'e dair adalet arayışını ve yitirilen kültürün korunmasını içeren bir ideali amaç edinmiştir.

3.1.3 Dersim toplumunda karşıt kültürel siyasetler alanı

Bourdieu alan analizinin üç adımından bahsetmiştir[171]. Öncelikle alanın onu çevreleyen, toplumsal hiyerarşileri ve eşitsizlikleri oluşturan kapsayıcı iktidar alanıyla ilişkisi ortaya konmalıdır. İkinci olarak alanda meşruiyet ve otorite sağlamak için mücadele eden aktörler konumlanışları ve bunlar arasındaki nesnel ilişkilerin yapısı çözümlenmelidir. Yani bu aktörlerin tasarrufunda bulunan ekonomik, kültürel ve siyasi sermayelerin dağılımı ele alınmalıdır. Üçüncü adım aktörlerin habituslarının dikkate alınmasıdır. Yani bunların toplumsal ve sınıfsal arka planlarından kaynaklanan eğilimlerinin, eyleyiş ve düşünüş kalıplarının alandaki konumlanışları, aralarındaki hiyerarşiler ve mücadele seyirleriyle ilişkini değerlendirmektir.

Bu üç adım çerçevesinde Dersim'in karşıt kültürel siyasetler alanı özetle şu şekilde değerlendirilebilir:

3.1.3.1 İktidar alanıyla ilişki

Dersim toplumu uzun yıllardır egemenlerin fiziksel ve sembolik müdahalelerine maruz kalmıştır. Bu toplumunun ürettiği karşıt kültürel siyasetler, görünmez kılınan tarihin ve öznelliklerin ifade bulduğu, kolektif kimliğe dair taleplerin dile geldiği bir mücadele ve direniş alanı olarak kapsayıcı iktidar alanının karşısında veya çeperinde durmaktadır. Bu açıdan Dersim'e dair Türkiye'de ortaya konan karşıt kültür-sanat üretimleri yasaklamalar ve cezalarla karşı karşıya kalmıştır. 1980'lerde ve 1990'larda, 1937-38'i katliam ve soykırım olarak niteleyen ve Kırmançca dilinde yazılan birçok kitap hakkında toplatma kararı verilmiş ve yazarlarına davalar açılmıştır.

---

[170] Zimbler, "For neither love nor money".
[171] Bourdieu ve Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, 104–5.

Ancak iktidar alanı ve Dersim toplumunun ona göre konumlanışı statik değildir. Devletin Kürt, Alevi ve Dersim toplumlarına yönelik değişen siyasetleri Dersim toplumunun karşıt siyasetler alanını etkilemiştir. 2005 yılında devlet ve PKK arasındaki Oslo görüşmeleri için ön çalışmalar başlamış, dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan'ın Diyarbakır'da yaptığı konuşmada Kürt sorununda demokratik çözümden yana olduğunu beyan etmiş ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik görüşmeleri başlamıştır. 2009 yılında ise "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" adıyla Kürt açılımını ve kamuoyunda daha az ilgi uyandıran Alevi çalıştaylarını başlatmıştır. Bu bağlamda 2000'lerin sonundan itibaren Türkiye'de etnik kimliklerin görünürleşmesi ve ulus devlet milliyetçiliğinin neden olduğu tarihsel travmaların konuşulması için kamusal alanda zemin oluşmuştur.

Bu çerçevede Dersim meselesi popülerleşirken bu toplumun ortaya koyduğu kültürel üretimler 2009 yılından itibaren artış göstermiş ve ana akım kamuoyuna ve kültür mecralarına açılmıştır. Örneğin çevrimiçi bir kitap satış sitesinden Dersim anahtar kelimesiyle araştırma yapıldığında satışta olan 139 kitaptan 99'unun 2010 yılı ve sonrasında basıldığı görülmektedir[172]. Dersimli kültür-sanat üreticileri bu süreçte popülerlik kazanmış ve sermayelerini arttırmıştır. 2015 yılında çözüm sürecinin sona ermesi ve siyasi elitlerin demokratikleşme söylemini askıya alması ulusal kamuoyunda Dersim meselesine dönük ilginin sönümlenmesine neden olmuştur. Tezin son bölümünde ele aldığım Munzur Kültür ve Doğa Festivali'nin tarihsel seyri, devletin demokratikleşme ve açılım siyasetlerinin ve bunların yerini tekrardan "terörle mücadele" söylemine bırakmasının etkilerinin en net biçimde okunacağı alandır.

Diğer taraftan devletin Kürt meselesinin çözümünde "yumuşak güç" kullandığı çözüm süreci Dersim'in siyaset alanındaki aktörlerin birbirlerine karşı konumlarını da etkilemiştir. Açılım sürecinde sosyalist hareketler, özellikle de Demokratik Haklar Federasyonu (DHF) ve onun etkisindeki etno-politik aktörler Kürt hareketiyle daha çatışmalı bir ilişki sürdürmüş ve onu uzlaşmacı bir pozisyon almakla eleştirmiştir. Örneğin Abdullah Öcalan'ın Türklerin ve Kürtlerin tarihsel ortaklığını vurgulayan, İslam'ın bu süreçteki birleştiriciliğinden bahseden ve "barış mesajı" olarak yorumlanan Mart 2013'teki Newroz konuşmasının ardından DHF'nin yayın organı Halkın Günlüğü'nde şu eleştiriler yapılmıştır:

[172]http://www.kitapyurdu.com/index.php?route=product/search&filter_name=dersim&sort=publish_date&order=ASC&page=1, Erişim tarihi 01 Ekim 2017.

Öcalan'ın mevcut projesiyle ulusal hareket silahlı reformist özelliğini de atarak doğrudan reformist hatta oturdu. Yaptığı çağrı ve açıklamalarla Türk hâkim sınıflarının istediği çizgiye geldi ve bu anlamda onların yardımına koştu denilebilir[173].

Siyasi elitlerin Kürt meselesinde yeniden "sert güç" kullanımına dönmesi ve toplumsal muhalefete karşı baskılayıcı siyasetler ortaya koyması bu iki aktör arasındaki güç mücadelesini bitirmemekle birlikte onları daha fazla birlikte hareket etmeye yönlendirmiştir. Benzer biçimde Avrupa diasporasında etkin güç olan, Kürt hareketi ve sosyalist örgütlerle çatışma yaşayan Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu (FDG) 2017 yazında bu siyasi aktörlerle ortak etkinlikler düzenleme eğilimi göstermiştir.

3.1.3.2 Alanın Nesnel Yapısı ve Sermayeler

Dersim toplumunun karşıt kültürel siyasetler alanı bu toplumun siyasi ve uzamsal farklılaşmasını ve çatışmalarını yansıtmaktadır. Kürt hareketi, DHF ve bu ikisine de eleştirel yaklaşan, Dersim kimliğini Kürtlük ve sosyalizm mücadelesi dışında tarif eden etnopolitik aktörlerin ajandaları ve kendi aralarındaki ilişkiler kültürel siyasetler alanını şekillendirmektedir. Dahası Dersim toplumunun uzamsal dağılımı, yani Dersim yereli, Türkiye'nin büyük kentleri ve Avrupa ülkelerinde yaşayan Dersimliler arasındaki farklılaşma, söz konusu alana mekânsal ve sınıfsal bir gerilim dinamiği katmaktadır. Bu aktörlerin Dersimli kimliğinin özüne, 1937-38'in nasıl anlaşılması gerektiğine ve Dersim toplumunu geleceğine dair ortaya koydukları anlatılar siyasi ve toplumsal pozisyonları ekseninde farklılaşmaktadır. Bu açıdan Dersim'in kültürel siyaset alanında kimlik ve hafıza oldukça tartışmalı alanlardır.

Kürt hareketi, DHF, "otonom Dersim" savunucuları[174], Zaza milliyetçileri ve Dersim Ermenileri bu alanda mücadele eden siyasi aktörler ve kimlik projeleridir. Kürt hareketi 1990'lardan itibaren mecliste temsil edilen, 2000'lerin ortasından 2015 genel seçimlerine oy tabanını genişletmiş, ulusal düzeyde örgütlenmiş bir siyasi yapıdır. 2004-2017 yılları arasında Tunceli Belediyesi'nin Kürt siyasi partileri tarafından yönetilmesi Kürt hareketinin Dersim toplumunun kültürel siyasetlerindeki belirleyiciliğini arttıran bir etken olmuştur. DHF çok büyük oranda Dersim toplumunda örgütlenebilmekle beraber bu toplumu aşan siyasi taleplere

[173] Halkın Günlüğü, 1-15 Nisan 2013, sayı 61, 14.

[174] Almanya'da doktora eğitimi almış ve hâlen Dersim'de yaşamakta olan siyaset bilimci Hüseyin Çağlayan 1998 yılında "Otonom Coğrafya ve Sorunları" başlıklı bir makale yazmıştır. Çağlayan, makaleyi o dönem İstanbul Tunceliler Derneği tarafından yayımlanan Dersim adlı derginin 6. sayısı için hazırlamıştır. Bu yazıda Dersim'i dilsel ve inançsal farklılığı ve tarihsel olarak onu diğer gruplardan ayıran bir yönetimsel birliğe ve özerkliğe sahip olması açısından "otonom bir coğrafya" olarak tanımlamıştır. Dersim toplumunun Türklerden ve Kürtlerden farklı olduğunu vurgulamıştır.
http://members.tripod.com/~zaza_kirmanc/research/derotonom.htm, Erişim tarihi: 01 Ekim 2017.

sahip bir sosyalist yapıdır. Türkiye çapında örgütlenen Dersim Dernekleri Federasyonu (DEDEF) DHF'nin etki alanında bir örgütlenmedir. Bu durum DHF'nin özellikle 1937-38'le yüzleşme yönünde yürütülen kültürel siyasetlerdeki etkinliğini sağlamaktadır.

"Otonom Dersim savunucuları" olarak adlandırdığım kesimler bir siyasi yapı biçiminde örgütlenmemiştir ve ortak bir çatıları yoktur. Bunlar Dersimli kimliğini kültürel, inançsal ve tarihsel birlik üzerinden ayrı bir etnik aidiyet olarak tanımlamakta ve Dersim'in özerkliğini savunmaktadır. Kırmançlık biçiminde tarif edilen kolektif aidiyeti Dersim'in kimliği olarak tanımlamaktadırlar. Dersimli kimliğini bu biçimde tanımlayan etno-politik aktörler, Dersimli yaşlıların "siz kimsiniz, kendinizi nasıl tanımlarsınız" sorusuna biz Kırmançız anlamına gelen "*Ma Kırmancime*" cevabını verdiklerini belirterek Dersim'e dair kendi kimlik tanımlarının en doğru olduğu iddiasında bulunmaktadır[175]. Bu kimlik yorumunu savunan kesim kendi arasında farklılaşabilmektedir. Avrupa diasporasında örgütlenmiş olan Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu (FDG) bu kimlik siyasetinin önde gelen kurumsal aktörüdür. Zaza milliyetçiliği hem Avrupa'da hem de Türkiye'de görece etkisiz bir eğilimdir. Ancak Dersimli kimliğinin yeniden inşasında Kürtlükten ayrı şekilde tarif edilmesinde Avrupa ülkelerinde Zaza dili hakkında üretilen çalışmalar vasıtasıyla etkisi olmuştur. Dersim Ermenileri ise 2000'lerin sonundan itibaren Dersim'in kimlik ve kültür siyasetleri alanına dâhil olmuştur. Bunlar önce İstanbul'da ardından Dersim'de dernekleşmiştir.

Dersim toplumundaki bireysel kültür-sanat üreticileri genelde bu siyasi eğilimler ve kimlik hareketleriyle bağı bulunan ya da onlara yakınlık gösteren kimselerdir. Bu aidiyet ve yakınlık ilişkileri bireysel kültür-sanat üreticilerine bir alımlayıcı kitlesi sağlamaktadır. Örneğin Kürt hareketine yakın olan müzisyenler, Kürt partisinin yönettiği belediyelerin festivallerinde sahneye çıkabilmektedir. Siyasi ve kimliksel örgütlenmelerin kullanımındaki sermayeler bunların alandaki gücünü ve etkisini belirlemektedir. Örneğin diaspora örgütlenmeleri ve diasporadaki kültür-sanat üreticileri dâhil oldukları ulus-aşırı ağlar ve sosyal sermayeleri sayesinde alanda daha etkili olabilmektedir.

Bireysel kültür-sanat üreticileri için en mühim toplumsal sermayelerden biri Dersimli kimliğinin yitirilen özünü taşıdığı düşünülen, Dersim folkloruna ve 1937-38'e dair kaynaklık edebilecek yaşlılarla ilişkilerdir. Buna mukabil derlemecilik ve sözlü tarih, Dersim'in kültürel siyasetler alanının temel üretim yöntemidir. Kimi derlemeci kültür-sanat üreticilerinin topladıkları kayıtları paylaşmak konusunda korumacı davrandığı, alandaki rekabet nedeniyle bunları Dersimli diğer kültür üreticilerine açmakta isteksiz oldukları dile getirilen bir

[175] Örneğin Aygün, "'Dersim'den Halaçoğlu'na Bir Yanıt' Ermeniler ve 'Biz'", 27.08.2007, https://m.bianet.org/bianet/siyaset/101389-ermeniler-ve-biz.

durumdur. 1937-38'e dair devlet arşivlerine ve devlet görevlilerinin resmi ya da şahsi kayıtlarına erişim sahibi olmak da yine bu bağlamda aktörleri birbirinden ayrıştıran, bunları alanda güçlendiren bir sermaye çeşididir. Dersim'in kültürel siyasetler alanının en mühim eşik bekçisi konumundaki, sahibi Dersimli Hasan Saltık olan Kalan Müzik 1937-38 üzerine en geniş arşive sahip olan kurumdur. Bu arşivler ve Hasan Saltık'ın ana akım medyayla ve kültür-sanat dünyasıyla yakın ilişkileri ona büyük bir güç katmaktadır. Kalan Müzik ve Hasan Saltık'la kurulan ilişkiler ise bireysel kültür-sanat üreticilerinin alanda güçlenme stratejilerindendir.

3.1.3.3 Habitus

Dersim'in kültürel siyasetler alanındaki aktörler çoğunlukla sosyalist örgütler içinden gelen, bu yapılar içinde rol alarak ve/veya eğitim yoluyla kültürel sermaye edinmiş ve sol-muhalif çevrelerde entelektüel alana dâhil olmuş bireylerdir. Örgütsel ve siyasi bağlılıklar aktörlerin kendi aralarındaki bir araya gelme, rekabet ve çatışma eğilimlerini belirlemektedir. Yani aynı siyasi eğilime sahip aktörler birbirlerini desteklerken farklı siyasi görüşe sahip aktörlerle çatışma yaşamaktadırlar. Benzer siyasi eğilimlere sahip aktörler dergi ve gazeteler, araştırma merkezleri gibi entelektüel örgütlenmeler içinde bir araya gelebilmektedir.

Aktörlerin sosyalist örgütlerle geliştirdiği geçmiş veya güncel bağlar, bunların değer verdiği eşitlik, adalet, insan hakları, özgürlük, sermaye karşıtlığı gibi ilkelerin Dersim'in kültürel siyasetler alanında kıymet görmesine neden olmuştur. Diğer yandan Dersim'in Alevilik inancıyla ilişkilendirilen hoşgörü teması da Dersim kültür alanı habitusunda böyle bir yere sahiptir. Bu ilkeler pratiğe geçirilmese de kültürel siyasetlerde, örneğin aktörlerin kendilerini ve Dersim toplumunu tarif etme biçimlerinde, sıklıkla bunlara atıf yapılmaktadır. Bu ilkeler aynı zamanda retorik düzleminde siyasi projeler için meşruluk kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Dersim'in kültürel siyasetler alanındaki aktörlerin habitusu, sosyalist ve Kürt örgütlenmelerine duyulan bağlılığın yanında bunların merkeziyetçi siyasetlerine yönelik eleştirel bir yaklaşımı da içermektedir. Dersimli kültür-sanat üreticileri arasında siyaset alanındaki aktörleri ve bunların sunduğu Dersim kurgularını eleştiren, bu alanın egemen güçlerinden bağımsızlaşmak isteyen bir eğilim söz konusudur. Bu açıdan politik örgütlerle kültür-sanat üreticileri arasında bir gerilim dinamiği mevuttur. Alandaki kimi kültür üreticileri ve etnopolitik aktörler resmi ideolojinin Dersim'e yaklaşımına karşı çıktıkları kadar Dersim toplumundaki örgütlü siyasetleri, bunların merkeziyetçi yapısını ve şiddet kullanma pratiklerini eleştirmektedir. Bunların geliştirdiği söylemler yer yer modernizm karşıtı bir

perspektifi yansıtmaktadır. Bu açıdan söz konusu habitus milliyetçilik ve aydınlanmacılık eleştirisini ve yerel kültürde var olduğu düşünülen çok renkli, heterodoks karakterin idealize edilmesi gibi postmodern eğilimleri taşımaktadır.

Dersimli kültür-sanat üreticilerinin habitusu, bu toplumu 1980'lerden beri yeniden biçimlendiren ulus aşırı göç deneyiminin etkilerini yansıtmaktadır. Bu durum sosyal ve kültürel sermayelerin artışı ve çeşitlenmesi biçiminde bir etki oluşturmuştur. 1990'ların ortasındaki kitlesel köy boşaltmalar Dersimlilerin Avrupa ülkelerine göçünü yoğunlaştırmıştır. Ancak bunun öncesinde de 1960'larda başlayan işçi göçleri ve 1980 Darbesi'nin ardından siyasi mültecileşmeyle Dersimliler bu ülkelere yönelmiştir. Ulus ötesi göç hareketini teşvik eden siyasi baskı ve şiddet ortamı ve ekonomik nedenlerin yanında, Dersim toplumunda kültürel bir karakter olarak gelişmiş risk alma, adaptasyon ve mekânsal hareketlilik kabiliyetinin yüksekliği göze çarpmaktadır. Bu durum öncelikle Dersimlilerin 1937-38'de büyük bir kıyım yaşamaları ve göç etmek zorunda kalmalarıyla bağlantılıdır. Diğer taraftan, göç etmeye ve başka memleketlerde hayat kurmaya yatkınlığın, Dersimli Alevilerin 19. yüzyıl sonu- 20. yüzyıl başı dönemde Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göç eden Ermeni komşularından etkilenerek geliştirdikleri bir özellik olması muhtemeldir.

Fransa'da yaşayan yazar Davut Kurun, bir tesadüf sonucu 1938 Kırımı'nın ertesinde Marsilya'ya göç eden Dersimli Ali Haydar'ın hikâyesine ulaşmış ve bunu yazıya dökmüştür. Ali Haydar, Pülümür'de Alevilerin ve Ermenilerin iç içe yaşadığı bir köyde doğmuştur. Bölgedeki Ermenilerin bir kısmı, 19. yüzyıl sonunda bölgeye gelen Amerikalı misyonerlerin etkisinde Amerika'ya işçi olarak göçmüştür. 1915'de yaşanan kitlesel katliamlar nedeniyle Ermenilerin Amerika ve Avrupa'ya göçleri devam etmiştir. Kırımdan sağ kurtulan Ali Haydar, Ermeni komşularından etkilenerek Amerika'ya göç etmek ister ancak Amerika yerine Marsilya'ya ulaşır. Önce Yunanistan'da sonra Marsilya'da karşılaştığı Ermeniler, ki bazıları Dersim'den göçmüş kimselerdir, ona yardımcı olur.

> Bir kaç gün içinde Marsilya'ya sığınmış olan Ermeniler arasında Dersimli bir Kürtün geldiği yayıldı. Her gün birileri gelip Ali Haydar'ı ziyaret ediyordu. Özelikle Dersim ve Xarpet yöresinden gelenler vatan hasretini gidermek için uzun uzun sohbet eder, evlerine davet eder ya da yemeğe götürürlerdi. Ali Haydar'ın Amerikan sevdası da her gün biraz daha zayıflıyordu. Ali Haydar Ermenilerin yardımı ile küçük bir oda kiraladı. Bir kaç ay sonra da sebze halinde bir Yahudi'nin yanında işe başladı […] Haydar'ın Marsilya'daki arkadaşlarının çoğu Fransız Komünist Partisi taraftarlarıydı. Haydar gençliğinden beri bu düşünceye yabancı değildi. Ermeni partileri ve Erzincan'daki Rus ordusunda komutayı devralan Bolşevik'lerin etkisi Dersim içlerine

kadar tartışılıyordu ve çoğu tarafından da kabul görüyor. Marsilya'da da benzer şeyler konuşuluyordu[176].

Ali Haydar, Pülümür'deki köyünde Birinci Dünya Savaşı yıllarında devrimci Ermeniler ve bölgeye gelen Rus ordusundaki Bolşevik askerler vasıtasıyla sosyalizmle tanışmıştır. Marsilya'da Fransız Komünist Partisi'ne katılan Ali Haydar, Nazilere karşı mücadele eden Partizanların içinde yer almıştır. Bu hikâye, Dersimlilerin memleketlerinde maruz kaldıkları şiddet ve baskılar neticesinde göç etmeye dair motivasyonlarını ortaya koymaktadır. Avrupa'nın 1960'lardaki işçi talebi, 1980'lerdeki siyasi baskılar ve 1990'ların ortasındaki köy boşaltmalar Dersimlileri Türkiye dışında hayatlar kurmaya yönelten faktörler olmuştur. Alevilik inancının da Dersimlilerin batı ülkelerine göç etme eğilimini pekiştiren bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Sünni Müslümanlardan farklı olarak Aleviler, göç ettikleri batı ülkelerinin kültürlerine uyum sağlamaya ve bu toplumlara entegre olmaya daha açık olmuştur.

Hem objektif koşulların etkisinde, hem kültürel bir yatkınlıkla, hem de kendilerini destekleyecek sosyal ağların varlığında, alandaki Dersimli kültür-sanat üreticilerinin büyük kısmı çok-mekânlı hayatlar sürmektedir. Benim görüştüğüm kültür-sanat üreticilerinin pek çoğu ya hayatlarının bir bölümünde Avrupa ülkelerinde yaşamış ya da sıklıkla bu ülkelere gidip gelen kimselerdi. Bunların Berlin başta olmak üzere çeşitli Avrupa kentleri, İstanbul ve Dersim arasında kurduğu ağlar, bu mekânlarda edindikleri sosyal ve kültürel sermayeler, ortaya koydukları ürünlere zenginlik kazandırmaktadır. Tasarruflarındaki kaynakları, hitap ettikleri alılmayıcı kitlesini, kullandıkları ifade araçlarını ve biçimleri çeşitlendirmektedir. Örneğin Almanya'da ve Rotterdam'da klasik gitar ve flamenko gitar çalım teknikleri üzerine eğitim alan Ahmet Aslan, bu teknikleri geleneksel Dersim müziğini yeniden yorumlamak için kullanmaktadır. Yönetmen Kazım Öz, kariyerinin 1990'ların sonundaki ilk zamanlarından beri çalışmalarını Almanya, Fransa, İspanya, İtalya gibi ülkelerde düzenlenen festivallerde göstermekte ve ödüller almaktadır[177].

Dersim toplumunun kültür alanı habitusunun bir diğer göze çarpan özelliği çatışmacılık ve güçlü ayrışma dinamiğidir. "İki Dersimli yan yana geldiğinde bir örgüt kurar, üçüncü kişi geldiğinde örgüt ikiye bölünür" biçimindeki esprili deyiş Dersim toplumunda bu durumu eleştirmek için kullanılmaktadır. Bu deyiş bir yandan Dersimlilerin örgütlenme kapasitesini ortaya koymakta, diğer yandan kişisel ve siyasi rekabetin yarattığı ayrışma dinamiğine işaret etmektedir. Çatışmacılık ve ayrışma, Dersim kamuoyunun kendisi üzerine düşünürken teşhis ettiği bir rahatsızlık kaynağıdır. 1937-38'deki kitlesel kırımının

[176] Kurun, "Marsilya'da Bir Dersimli (1938-1986)", http://alev-i.com/marsilyada-bir-dersimli-1938-1986/.
[177] Bkz. Kazım Öz'ün wikipedia sayfası https://tr.wikipedia.org/wiki/Kaz%C4%B1m_%C3%96z

görünürleşmesi, anadilin ve inancın korunması biçiminde tarif edilen "Dersim davası" için bir türlü birlik olamama, ortak mücadele yürütememe olarak tarif edilmektedir. Bu durum Dersim toplumunu etkileyen farklı etno-politik projelerin etkisinde, siyasi ve kişisel kavgalarla bölünme biçiminde yorumlanmaktadır. Dersimliler kişisel çıkarları ya da siyasi ayrılıkları yüzünden bir araya gelememekte; kısır kavgalarla birbirlerini yıpratmakta ve Dersim toplumuna zarar vermektedirler. Bu parçalanmışlığın alandaki bir tezahürü de aktörlerin polemikleri ve birbirilerine yönelik suçlamalarıdır. Polemiklerde tarafların birbirini Dersim toplumunu asimile etmek ve bölmek isteyen güçlerle bilerek ya da bilmeyerek işbirliği yapmakla suçlaması yaygındır. "Düşmanla işbirliği" ve ihanet vurgularının, Dersim toplumunu derinden etkilemiş, kültür-sanat üreticilerinin mühim kısmının da hayatlarının bir döneminde dâhil olduğu merkeziyetçi örgüt kültürüyle bağlantılı olması muhtemeldir.

Çizelge 3.1 Alandaki Aktörler, Kurumlar ve Siyasetler

PERSPEKTİFLER	AKTÖRLER	KURUMLAR	YAYINLAR	SİYASETLER
Kürt milliyetçiliği: Aleviliğin İslam dışı, Kürt karakterli bir inanç ve Zazacanın Kürtçenin lehçesi olarak tanımlanması	Kürt siyasi partileri	Demokratik Alevi Dernekleri Federasyonu, Dersim Yeniden İnşa Cemiyeti, Dersim Araştırmaları Merkezi (2013)	Çağdaş Zülfikar, Zülfikar, Dersim gazetesi	Munzur Festivali, Avrupa Dersim Kültür Festivali (2009, FDG'den ayrı), AP ve Berlin Parlamentosu'nda 1937-38 konferansları (2008-2012)
Sosyalizm: Dersim'in direniş geleneği	Demokratik Haklar Federasyonu (DHF)	Dersim Dernekleri Federasyonu (2004), Avrupa Demokratik Dersim Birlikleri Federasyonu	Dersim'in Gündemi gazetesi	Munzur Festivali, Avrupa Dersim Festivali (Kürt hareketiyle birlikte), 4 Mayıs Dersim Tertelesi Anma Günü (2010, FDG'yle birlikte)

Dersim kimlik siyaseti/ “Otonom Dersim” savunuculuğu: Kürt hareketi ve solla ayrışma, “kökenlere dönüş”	-	Berlin, Köln, Mannheim ve Hollanda Dersim dernekleri (1993-96), Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu (FDG, 2005)	Desmala Sure, Kırmanciya Beleke, vb. gibi dergiler	Avrupa Dersim Kültür Festivali (2007, Kürt hareketinden ayrı), “Seyitlerimizin Mezarları Nerede?” kampanyası (2007), 1937-38 Sözlü Tarih Projesi (2009-2014)
Zaza hareketi: 1980’lerin ortasında Dersim kimlik siyasetinin geliştiği mecra	-	Zaza Dil ve Kültür Derneği (ZAZA-DER)	Ayre, Piya, Ware, vb. dergiler (Avrupa)	-
Dersim Ermenileri kimlik siyaseti: Dersim kimlik siyasetiyle köken tartışması	-	Dersim Ermenileri İnanç ve Sosyal Yardımlaşma Derneği (2010), Dersimli Ermeniler ve Alevler Dostluk Derneği (2015)	DERSİYAD dergisi	Ermenice kursları, Ermenistan gezileri, Patrikhaneyle bağlantı, Gölbağı Kilisesi’nin (Mazgirt) restore edilmesi ve ibadete açılması projesi
Çözüm süreci: Kemalizmin tasfiyesi ve CHP’yle rekabet	AKP hükümeti	-	-	Tunceli (Dersim) sempozyumları (2010, 2013) “Dersim özrü” (2011), TBMM Dersim Komisyonu (2012), Dersim Kent Müzesi projesi, Tunceli Üniversitesi’nin adının Munzur yapılması

3.2 AKP Döneminde Devletin Dersim'e İlişkin Söylemleri ve Kültürel Siyasetleri

1990'lardan itibaren Türkiye'deki sol ve liberal entelektüel çevreler içinde Batıdaki modernizm ve aydınlanmacılık eleştirilerine paralel olarak ulus devlet milliyetçiliğinin ve Kemalist devlet pratiklerinin eleştirisi dile getirilmeye başlamıştır. Bu dönemde siyasi alanda yükselen İslami hareket ve Kürt hareketi, ulus devletin tarihsel homojenleştirme siyasetlerini ve bunları meşrulaştıran resmi tarih yazımını eleştiriye tabi tutmuştur. AKP hükümetinin ilk dönemlerinde ortaya koyduğu söylemler bu eleştirilerden beslenmiştir.

2000'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye kamuoyunda "geçmişle yüzleşme" söyleminin yerleştiği ve belirleyici nitelik kazandığı bir dönem yaşanmıştır. Bu çerçevede kamusal söylemlerde ortaya çıkan; romanlar, filmler, televizyon dizileri, tarihsel araştırmalar, müzikal üretimler ve entelektüeller ve siyasetçilerin söylemleriyle gelişen bir hafıza patlaması yaşanmıştır. Bunlar Osmanlı ve Türkiye tarihindeki otoriter yönetimleri, askeri darbe süreçlerini, Anadolu'daki etnik azınlıkların kültürlerini ve bunlara uygulanan katliam ve göç ettirme gibi tasfiyeleri eleştirel bir perspektiften ele almıştır. Baskılanan ve görünmez kılınan hafızaları kamusallaştırma iddiasında olmuştur. Bu çoklu alternatif hafızalar, egemen hafıza çerçevesi olan Kemalist tarih yazımını yerinden etmiştir.

Onur Bakıner bu yerinden etme sürecinde, AKP hükümetinin neo-Osmanlıcılık vizyonuyla ilişkili "çoğunlukçu muhafazakârlık" bir ortak hafıza çerçevesini egemen kılmaya çalıştığını belirtmiştir[178]. Bu yeni hafıza çerçevesi, AKP tabanını oluşturan muhafazakâr ve milliyetçi çoğunluğun dünya görüşüyle uyum içindedir. Bu kesimin tahayyülünde Osmanlı geçmişi, gurur duyulan Türk-İslam kimliğinin gücünü ve bu kimlik grubunun bölgesel bir güç olduğu, romantize edilen ve fantezileştirilen bir organik kökendir. AKP'nin egemen kılmaya çalıştığı ortak hafıza anlatısı 20. yüzyılı "demokrat" Müslümanların, Kemalist elitlerin otoriter müdahalelerine karşı demokrasiyi ve insan haklarını savunduğu bir geçmiş olarak kurgulamıştır[179]. Bu anlatı muhafazakâr ve milliyetçi kesimlerin etnik azınlıklara ve muhalif politik gruplara karşı gerçekleştirilen şiddet eylemlerindeki tarihsel rolünü gizlemektedir. Bu açıdan AKP hükümeti, alternatif tarih anlatılarını Kemalizmi tasfiye etmek için desteklemiş ve "geçmişle yüzleşme" retoriğini araçsallaştırmıştır. Ancak kendi savunduğu egemen hafıza çerçevesine ve kimlik projesine meydan okuduğu noktalarda bu eleştirel tarih yazımlarını sessizleştirmeye çalışmıştır.

Hükümet açısından 1938'in gündeme taşınması, Kemalizmin ulus devletleşme siyasetlerinin eleştiriye tabi tutulması yoluyla Kürtler ve Alevilerle ilişkilerini yeniden tesis

[178] Bakiner, "Is Turkey coming to terms with its past?", 696.
[179] A.g.m., 698.

edebileceği bir imkân sunması bakımından özel bir önem taşımıştır. Aynı zamanda hükümetin kendisini demokratikleşmeci bir aktör olarak sunarak uluslar arası kamuoyundan destek sağlamasına olanak vermiştir. Hükümetin 1938'e dair hafıza söylemleri ve kültürel siyasetleri, geçmişle yüzleşme söyleminin siyasi ajandasıyla ilişkisini, sınırlarını ve araçsallaşma biçimleri ortaya koymaktadır. Böyle bir ideolojik hat değişikliği yaşanırken Cumhuriyet'in kusurlarıyla hesaplaşma bağlamında Dersim meselesi ana akım kamuoyunda popülerlik kazanmış ve Dersim'e dair karşıt kültürel söylemlerin kamuoyundaki dolaşımı artmıştır.

3.2.1 "Dersim özrü"

2005 yılı, özüm süreci, barış süreci, demokratik açılım, Kürt açılımı gibi isimlerle anılan ve AKP hükümetinin Kürt hareketiyle barış görüşmelerini ve demokratikleşme reformlarını içeren sürecin başlangıcı olmuştur. Recep Tayip Erdoğan 2005 yılında Diyarbakır'da yaptığı konuşmada "Kürt sorunu hepimizin sorunu" diyerek kamusal alanda sürecin ilk sinyallerini vermiştir. Devlet yetkilileri ve PKK arasında 2005-2011 yılları arasında Oslo'da gerçekleşen barış görüşmeleri başlamıştır[180]. Dahası 2005'te Türkiye'nin AB'yle tam üyelik müzakereleri başlamıştır. 2009 yılında Oslo görüşmeleri hız kazanmış ve Erdoğan "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" adıyla Kürt sorunun siyasi yöntemlerle çözümü yönünde irade göstereceklerini beyan etmiştir. "Analar ağlamasın" ifadesi bu sürecin sloganı olarak sıklıkla kullanılmıştır. 2008 yılında hükümet Kürt açılımı kadar ses getirmeyen, Alevi toplumunda genel kabul ve beklenti oluşturmayan Alevi açılımını başlatmıştır. Bu kapsamda dönemin AKP İstanbul milletvekili Reha Çamuroğlu'nun organize ettiği ve Tayyip Erdoğan'ın da katıldığı, tüm Alevi derneklerinin temsilcilerinin çağrıldığı "Muharrem Ayı Orucu İftarı" adıyla bir yemek düzenlenmiştir[181]. Ancak yemeğe çok az sayıda dernek temsilcisi katılmış, Alevi kamuoyunda AKP'nin düzenlediği etkinliklere katılanların düşkün ilan edilmesi yönünde tartışmalar yapılmıştır. Daha sonra ilki 2009 Haziran ayında olmak üzere, hükümet Alevi dernekleri ve sivil toplum örgütlerinin çağrıldığı çeşitli Alevi çalıştayları düzenlemiştir.

AKP hükümetinin ilk defa Dersim konusunu gündeme taşıması CHP milletvekili Onur Öymen'in 10 Kasım 2009 tarihinde mecliste yaptığı konuşmadan sonra gerçekleşmiştir. Hükümetin başlattığı demokratik açılımın konuşulduğu oturumda Onur Öymen, müzakere sürecini ve onu meşrulaştırmak için kamuoyunda kullanılan "analar ağlamasın" sloganını hedef almış ve şu sözleri sarf etmiştir:

---

[180] Cavanaugh ve Hughes, "A Democratic Opening?", 17.
[181] "Tartışmalı Alevi İftarı Gerçekleşti", 11.01.2008, https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/11/tartismali.alevi.iftari.gerceklesti/418305.0/index.html.

> Atatürk'ün ölüm yıldönümünde yapılan iş, aslında maalesef, Türkiye için üzüntü vericidir, ibret vericidir ve çok hazindir. Atatürk Şeyh Sait'le müzakere mi etti? Dersim isyanını yapanlarla müzakere mi etti? Onların sözcüleriyle, temsilcileriyle masaya mı oturdu? Bunların hiçbirini yapmadı arkadaşlar. Yabancı ülkelerin istihbaratından mı yararlandı? Hayır. Türkiye'nin istihbaratından yararlandı ve kısa bir sürede bütün terör örgütlerini dize getirdi. Değerli arkadaşlarım "Analar ağlamasın." diyorlar. Maalesef, bu ülkenin anaları çok ağladı. Çok şehit verdik. Tarihimiz boyunca çok şehit verdik. Çanakkale Savaşı'nda 200 bin şehidimiz var. Hepsinin anası ağladı. Bir kişi çıkıp da "Analar ağlamasın. Biz bu savaştan vazgeçelim." demedi. Kurtuluş Savaşı'nda analar ağlamadı mı? Kimse çıkıp da "Analar ağlamasın. Biz şu Yunanlılarla anlaşalım." dedi mi? Şeyh Sait isyanında analar ağlamadı mı? Dersim isyanında analar ağlamadı mı? Kıbrıs'ta analar ağlamadı mı? Bir tek kişi Türkiye'de çıkıp da "Analar ağlamasın diye, bu mücadeleyi durduralım." dedi mi?[182]

Onur Öymen'in bu sözlerine konuşması esnasında BDP'li milletvekillerinden itirazlar yükselmiş, ertesi gün ise medyada Öymen'i eleştiren bir dizi makale yayınlanmıştır. Dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan 20 Kasım 2009 tarihli konuşmasında Öymen'in sözlerine cevaben şunları söylemiştir:

> Ne diyorlar; "Bırakın anneler ağlasın", bunu demek vicdansızlıktır. "Anneler tabii ki ağlayacak" demek merhametsizliktir. Ölümleri, katliamları, işkenceyi masum yavruların mağaralarda boğazlanmasını onaylamak, hatta yüceltmek, sevgiden, merhametten nasibini almamaktır. "Evladı Kerbelayız, bu hatadır, günahtır, zulümdür, ayıptır" diyenlere yapılan Kerbela muamelesini onaylar şekilde Meclis kürsüsüne taşımak millet sevgisiyle, insan sevgisiyle nasıl bağdaşır? Alevi kardeşim bu istismarcıların gerçek yüzünü görecektir.[183]

Hükümet için Dersim meselesi ana muhalefet partisi CHP'yi köşeye sıkıştırmak, Türkiye devletinin suçlarını bu partiye yıkmak için oldukça kullanışlı bir araç sunmaktaydı. Üstelik parti başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun kamuoyunda "Dersim" adını kullanmaktan uzun süre imtina etmiş bir Dersimli oluşu ve parti içinde sol eğilimli Aleviler ve ulusalcı ekip arasında yaşanan gerilim, AKP'nin Dersim meselesini gündeme taşımanın getireceği siyasi kazancı arttırmıştır. 23 Aralık 2011 tarihinde Tayyip Erdoğan, "Dersim özrü" olarak yorumlanan ve kamuoyunda büyük ses getiren bir açıklama yapmıştır. Konuşmanın girişinde

---

[182] Korkut, "Öymen'in Sözlerinden Sonra CHP'nin Tunceli'de Etkisi Yok", 11.11, 2009, https://bianet.org/biamag/siyaset/118193-oymen-in-sozlerinden-sonra-chp-nin-tunceli-de-etkisi-yok.

[183] "'Evladı Kerbelayız' Diyene Yapılan Onaylanır Mı?", 21.11.2009, http://www.milliyet.com.tr/-evladi-kerbelayiz--diyene-yapilan-onaylanir-mi-/siyaset/haberdetayarsiv/21.11.2009/1164636/default.htm

"üstad" dediği Necip Fazıl Kısakürek'in 1950 tarihli "Son Devrin Din Mazlumları" kitabındaki bir bölümden alıntılar yapmıştır. İlgili bölümde Kısakürek "Dersim faciası" diye adlandırdığı kırımı, "dayandığı tek sebep de birtakım asayişsizlik ve itaatsizlik bahanesi altında, bütün Doğu Anadolu'yu kapsayıcı olarak, o mıntıkanın bir türlü sulandırılamayan koyu İslâmi rengidir" diyerek Cumhuriyet rejiminin Müslümanlara karşı giriştiği bir vahşet olarak anlatmaktadır[184]. Yaşananları "50 bin kişinin katledildiği din mazlumluğunun en çarpıcı levhası" olarak tarif ederken bölge halkının Kürt ya da Alevi kimliklerine değinmemiştir.

Erdoğan söz konusu konuşmasında Genelkurmay arşivlerinde bulunan Jandarma Umum Komutanlığının 1939 yılındaki bir raporundan alıntı yaparak harekât sonucunda öldürülen ve sürgün edilenlerin sayısını açıklamıştır. Konuşmanın büyük kısmında ise Kılıçdaroğlu'nu ve CHP'yi suçlayan, onları 1937-38'le ilgili asıl özür dilemesi gerekenler olarak konumlandıran ifadeler kullanmıştır:

> Bakın burada, bir belgeyi sizlere göstermek istiyorum. 8 Ağustos 1939 tarihli bir belge. Jandarma Umum Komutanlığından başvekâlet yüksek makamına gönderilmiş. Dersim'e yapılan müdahalenin bilançosunu veriyor, kati netice alınıncaya kadar baskınların devam edeceğini bildiriyor. Ekte de bir cetvel var, ölü, diri, teslim olanların rakamlarını gösteriyor. 1936, 1937, 1938 ve 1939'da, toplam 13 bin 806 kişinin öldürüldüğü bu belgede ifade ediliyor. Belgenin altındaki imza çok ilginç. Faik Öztrak, Dâhiliye Vekili, yani İçişleri Bakanı […] Kılıçdaroğlu nereye kaçıyorsun ya. Bunlardan nasıl sıyrılacaksın. Ben mi özür dileyeceğim sen mi özür dileyeceksin. Devlet adına özür dilemek gerekiyorsa böyle bir literatür varsa, ben özür dilerim, diliyorum. Ancak CHP zihniyeti adına özür dilemesi gereken varsa güya 'yeni CHP'nin genel başkanıyım' diyorsun sensin. Hadi onurunu kurtar bakalım.[185]

3.2.2 Devletin 1937-38'e dair hafıza ve kültür siyasetleri

2009 sonunda başlayan ve 2011 yılındaki özürle iyice yükselen kamuoyundaki "Dersim depremi" AKP hükümetinin 1937-38'le ilgili yüzleşme taleplerine cevap üretmek için çeşitli siyasetler üretmesiyle karşılık bulmuştur. Bu çerçevede Ekim 2010'da kısa süre önce açılmış olan Tunceli Üniversitesi'nde Cumhurbaşkanlığının mali desteğiyle ve himayesinde gerçekleştirilen "1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu" adıyla geniş katılımlı bir

[184] Çelik, "Erdoğan'ın Dersim Katliamını Öğrendiği Kitap!", 23.11.2009, http://www.haber7.com/kitap/haber/809247-erdoganin-dersim-katliamini-ogrendigi-kitap

[185] "Erdoğan Dersim İçin Özür Diledi", 23.11.2011, http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dersim-icin-ozur-diledi-siyaset-1466430/.

etkinlik düzenlenmiştir. 2013 yılında sempozyumun ikincisi düzenlenmişse de birinci sempozyum kadar geniş katılımlı ve kamuoyu ilgisine mazhar bir etkinlik olmamıştır. Birinci sempozyum sürecinde yeni kurulan ve açılım siyasetlerinin yürütücülerinden olan Tunceli Üniversitesi yönetimiyle etkinliğin Dersimli paydaşları arasında yaşanan ayrışmalar ve Dersim toplumundaki siyasi aktörlerin üniversiteye ve devlet aktörlerine tepkileri görünürleşmiştir.

Birinci sempozyumun düzenleme kurulu sekreteri Şükrü Aslan, 2013'te yayınlanan ve bazı etkinlik bildirilerinin yer aldığı kitabında, etkinliğe dair detaylı bilgi veren bir değerlendirme sunmuştur[186]. Buna göre Dersim üzerine bir sempozyum düzenleme fikri üniversitenin kurulduğu 2008 yılında Dersimli akademisyenler tarafından ortaya atılmıştır. 2009 sonbaharında öneri somutlaşmış ve Tunceli Üniversitesi Rektörlüğü sempozyum için hazırlıklara başlamıştır. Aslan, sempozyum duyuru taslağında kullandığı "Tunceli/Dersim" ifadesi yerine Rektörlüğün "Tunceli (Dersim)" kullanımını önerdiğini aktarmaktadır. Tayfun Atay'ın aynı kitaptaki değerlendirme yazısında belirttiği gibi, Dersim adını parantez içinde tutmak bir ikincilleştirmeye işarettir[187]. Devlet aktörlerinin o dönemdeki vaatlerine karşın ulus devlet milliyetçiliğiyle tam anlamda yüzleşmeye dair niyet veya cesaret taşımadığını göstermektedir. Sempozyuma dair bir diğer tartışma Rektörlüğün etkinlik davetiyesinde ve etkinliğin diğer aşamalarında kullandığı "Cumhurbaşkanımız Sayın Abdullah Gül'ün himayelerinde düzenlenen" ifadesi olmuştur. Şükrü Aslan ve etkinliğin düzenleme kurulundaki bazı Dersimliler, etkinliğin "politik ve/veya resmi bir kurum tarafından himaye edilmesinin akademik/bilimsel değerini tartışmalı hale getireceği" biçimindeki eleştirilerini Rektörlüğe bildirmişler ancak söz konusu ifade değiştirilmemiştir[188]. Bu eleştiriye mukabil, sempozyum bildirilerin yayınlanma sürecinde Şükrü Aslan, Rektörlük tarafından yayın kurulu dışında bırakılmıştır.

Sempozyuma Türkiye ve yurtdışından önde gelen akademisyenler ve Dersimli araştırmacılar davet edilmiştir. 1937-38'de yaşanan katliamın boyutlarını ortaya koyan, ulus devlet milliyetçiliğini eleştiren ve Dersim'in kültürünü inceleyen sunumlar yapılmıştır. Sempozyum başlığında parantez içinde yer alsa dâhi Dersim adının kullanılması, liberal sol çevrelerde hükümetin Dersim açılımı konusunda umut ve beklenti yaratmıştır. Sempozyumun ardından Hüseyin Aygün ve Baskın Oran gibi entelektüeller "devrim yapan üniversitede

[186] Aslan, "1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Notlarından".
[187] Atay, "Dersim'i Parantezden Çıkarmak", 357.
[188] Aslan, "1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Notlarından", 23-24.

hakikat sempozyumu"[189] gibi ifadeler kullanarak etkinliğin düzenleyicilerini ve dönemin üniversite rektörü Durmuş Boztuğ'u tebrik eden yazılar yazmıştır. Sempozyumun açılış konuşmasını yapan Baskın Oran'ın bu konuşmada, Dersim halkının 2010 anayasa referandumunda yüksek oranda "hayır" oyu vermesini Stockholm Sendromu'na bağlaması ise sol görüşlü ve Dersimli kimi sempozyum katılımcılarının tepkisini çekmiştir[190].

Dersim yerelinde sempozyum, Tunceli Üniversitesi yönetiminin Gülen Cemaatiyle bağlantıları ve Dersim'de Cemaat örgütlenmesini büyüten bir aktör olduğu gerekçesiyle Kürt hareketi ve DHF taraftarı kesimlerden ve sendikalardan tepki görmüştür. Bu dönemde Dersim'deki muhalif siyasi aktörler Cemaat'in Dersim'deki eğitim kurumları üzerinden çocukları ve gençleri Sünni İslam kodlarına göre asimile ettiği tespitinde bulunmaktaydı. BDP'li Tunceli Belediye başkanı Edibe Şahin ve BDP Tunceli milletvekili Şerafettin Halis programda isimleri bulunmasına rağmen meşguliyetleri gerekçesiyle sempozyuma katılmamış, ancak bununla ilgili kamusal bir açıklama yapmamıştır. Sempozyuma konuşmacı olarak davet edilen ancak katılmayı reddeden Dersim Eğitim-Sen temsilciliği, etkinliği "Dersim halkını, Kürtleri yok saydığı, Dersimlileri ve Seyit Rıza'yı yok saydığı" ve "Fethullah Gülen ve Zazacı kesim tarafından gerçekleştirildiği" değerlendirmesiyle protesto etmiş ve bir basın açıklaması düzenlemiştir[191]. DHF'nin yayın organı Devrimci Demokrasi'deki değerlendirme ise Tunceli Üniversitesi ve sempozyum üzerinden AKP, Cemaat ve liberal solcuların ittifakına vurgu yapmaktadır[192]. Bu ittifak vasıtasıyla gerçekleşen sempozyumun, açılım maskesi altında Dersim'i asimile etme projesinin parçası olduğunu iddia etmektedir. Yazıda sempozyum "emperyalizmin yeni yerli uşağı liberal muhafazakârlığın Dersim açılımı"nın parçası olarak tarif edilmiştir.

Hükümetin Dersim açılımı kapsamındaki diğer hamlesi, Şubat 2012'de TBMM Dilekçe Komisyonunun alt birimi olarak "Dersim Olayları (1937-1938) ve Sonrasında Yaşananlar Nedeniyle Oluşan Mağduriyetlerin Giderilmesi İle İlgili Alt Komisyon"u kurmak olmuştur. Bu komisyon Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, İçişleri Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığının arşivlerindeki kamuoyuna kapalı durumdaki 1937-38'e ilişkin belgelerin TBMM'ye aktarılmasını talep etmiştir. Ancak arşivlerin ilk toplanma döneminde dâhi sorunlar yaşanmıştır. Milli İstihbarat Teşkilatı elinde Dersim'le ilgili arşiv olmadığını

---

[189] Aygün, "'Devrim Yapan Üniversite'de Hakikat Sempozyumu".
[190] Kurtuluş, "Gölgelere Rağmen Mağrur", 09.10.2010, https://m.bianet.org/biamag/diger/125333-golgelere-ragmen-magrur
[191] "Tunceli'de 'Dersim' Sempozyumu", 04.10.2010, https://www.haberler.com/kesk-uyeleri-fethullahci-toplantisi-diyerek-2266203-haberi/
[192] "Tırmanan Tehlike ve Acil Görevler", 18-31 Ekim 2010, Devrimci Demokrasi, s. 8, 11.

iddia ederek belge göndermemiş, Adalet Bakanlığı ise arşiv depolarını su bastığı için konuyla ilgili belgelerin okunamayacak hale geldiğini belirtmiştir[193].

Dönemin CHP Tunceli milletvekili Hüseyin Aygün, arşivlerin bulunduğu kurumlara bunların bağımsız gözlemciler tarafından tasnif edilmesi ve kamuoyuna açıklanması için resmi taleplerde bulunmuş ancak taleplerin büyük kısmı reddedilmiştir. 2012 Haziran sonunda komisyon başkanı AKP milletvekili Mehmet Daniş, TBMM'ye gönderilen yaklaşık 140 bin sayfalık belgenin tasnifi için Yıldırım Beyazıt ve Ankara Üniversitesi'ndeki akademisyenlerle görüşüldüğünü söylemiştir[194]. Hüseyin Aygün'ün 2014 sonundaki açıklamasına göre mecliste toplanan belgeler bağımsız araştırmacılar bir yana, AKP'li olmayan komisyon üyelerine dâhi kapalıdır[195]. Kasım 2017 itibariyle TBMM'deki Dersim arşivlerinin tasnifinin tamamlanıp tamamlanmadığına dair bir haber yoktur ve belgeler hâlen bağımsız araştırmacılara ve kamuoyuna kapalı durumdadır. TBMM Dersim komisyonu, 1937-38 konusunda kamuoyunun aydınlatılması ve Dersim toplumunun yüzleşme hususundaki en temel taleplerinden olan 1937'de Seyit Rıza ve onunla birlikte idam edilen aşiret liderlerinin mezar yerlerinin açıklanması konusunda herhangi bir somut sonuç ortaya koymamıştır.

Arşivlerin açılması vaadi bu biçimde sonuçsuz kalırken Kasım 2014'te dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu Hacıbektaş'a yaptığı ziyarette Dersim'de yaşananları katliam olarak tanımlamış ve "modern Kerbela'ydı" ifadesini kullanmıştır. Bunun ardından aralarında Tunceli Eğitim ve Sağlık Vakfı ve DEDEF'in de bulunduğu Dersimli kurumlar ortak bir basın açıklaması düzenlemiş; Davutoğlu'nun yaklaşımını takdire şayan bulduklarını kaydederek şu taleplerde bulunmuştur:

> Bu çerçevede Sayın Başbakana sorumuz şudur: Dersimli kanaat önderlerinin mezar yerlerini açıklamak, Dersim arşivlerini araştırmacılara açmak, anıt mezar girişimlerinin önündeki engelleri kaldırmak, Dersim ismini ve diğer yerel isimleri geri vermek gibi temel veya gündelik taleplere olumlu yanıt vermek için neyi ve kimi bekliyorsunuz?[196]

Söz konusu basın açıklaması, ertesi gün ana akım ve hükümet yanlısı muhafazakâr basında "Dersimli kurumlardan Davutoğlu'na teşekkür"[197], "Alevilerden Davutoğlu'na

---

[193] "Bakanlık: Arşivi su bastı Dersim belgeleri yok oldu", 04.05.2012, HaberTurk, http://www.haberturk.com/gundem/haber/739517-bakanlik-arsivi-su-basti-dersim-belgeleri-yok-oldu
[194] http://t24.com.tr/haber/genelkurmay-baskanligi-dersim-belgelerini-tbmmye-verdi,233124
[195] Karabağlı, "Meclis'in Dersim Arşivleri 'Memurlara' Emanet", 29.11.2014, https://zete.com/meclisin-dersim-arsivleri-memurlara-emanet/index.html.
[196] http://www.hurriyet.com.tr/dersimli-kurumlar-basbakan-davutoglu-nun-sozleri-takdire-sayandir-27565350
[197] http://www.yenisafak.com/video-galeri/dersimli-kurumlardan-davutogluna-tesekkur-bahceliye-kinama-22061

Dersim teşekkürü" biçiminde başlıklarla yer bulmuştur. Kısa bir süre sonra Davutoğlu Tunceli'yi ziyaret etmiş ve burada bir kez daha devlet adına dilenen özrü yinelemiştir:

> O yıllarda devlet anlayışı dolayısıyla bütün milletimizden bir kez daha özür diliyorum. Eski Türkiye'nin alışkanlıkları artık bitmiştir. Yeni Türkiye milli iradenin egemen olduğu hak ve özgürlüklerin egemen olduğu bir ülke olacaktır. Dersim biziz, biz Dersimiz. Kim ne engel çıkarırsa çıkarsın çözüm süreci kararlılık ile sürdürülecektir. Önümüzdeki seçimlerde Tunceli'den tarihi bir netice bekliyoruz[198].

Alıntılanan bölümdeki son cümle, AKP hükümetinin 1937-38 için dilediği özrün ve yüzleşme siyasetlerinin "seçimlerde tarihi neticeyle", yani AKP'ye Dersim'de verilecek destek beklentisiyle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 2014 yerel seçiminde AKP'nin Tunceli'de aldığı oy yüzde onu bulmamıştır. Davutoğlu Tunceli konuşmasında, Tunceli Üniversitesi'nin adının değiştirilerek Munzur Üniversitesi yapılacağını ve kent merkezinde bulunan ve 1937-38'de askeri üs olarak kullanılmış eski kışla binasının "1938 Dersim olayları sırasında hayatını kaybedenlere ait eşyaların, belgelerin, yöreye ait tarihi eserlerin ve Alevi ocaklarının belgelerinin" sergileneceği "Dersim Müzesi" olarak düzenleneceğini duyurmuştur. Dersim kamuoyunun kentin adının resmi olarak yeniden Dersim yapılması, 1937-38'e ilişkin arşivlerin kamuoyuna açılması ve Seyit Rıza ve arkadaşlarının mezar yerlerinin açıklanması taleplerine ise değinilmemiştir. Bu açıdan kamuoyunun esas talepleri sonuçsuz kalmıştır.

Tunceli Belediyesi, müze yapılması planlanan kışla binasının kendilerine devredilmesi ve binayı restore ederek kültür merkezine dönüştürmek için 2012 yılında Kültür Bakanlığı'na başvurmuştur. Ancak bu başvuru reddedilmiştir. Davutoğlu'nun açıklamasından sonra Kültür Bakanlığı kışla binasının müzeye dönüştürülmesi için çalışmalara başlamıştır. Uzun yıllar boyunca memurların yaşadığı lojman statüsünde olan kışla binasında 2015 Nisan ayında restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. 2017 baharında restorasyon çalışması biten müzenin teşhir ve tanzim düzenlemelerinin 2018 yılı sonunda tamamlanması planlanmaktadır. Restore edilen binanın üzerindeki isim "Tunceli Dersim Müzesi" olarak görülmektedir.

[198] https://www.haberler.com/davutoglu-nun-tunceli-ye-mujdesi-dersim-muzesi-ve-6713726-haberi/

Şekil 2.1 Restore edilen kışla binası[199]

Kültür Bakanlığı, müze projesinin başında çoğunluğu Dersimli akademisyenlerden oluşan bir danışma kurulu oluşturmuştur. Danışma kurulunda yer alan Şükrü Aslan görüşmemizde 2015 yılında müzedeki sergilere dair bir öneri raporu hazırlandığını belirtmiştir[200]. Danışma kurulu, müzede inanç, arkeoloji, etnografi ve toplumsal tarih seksiyonlarının bulunması önermiştir. Toplumsal tarih bölümünde 1915 ve 1937-38 yıllarında yaşanan katliamlara dair materyal kanıtlara, belgelere ve sözlü tarih çalışmalarına yer verilmesi ve Dersimli yönetmenlerin 1937-38 üzerine çektiği belgesellerin gösterilmesi önerilmiştir. Bu öneriler Kültür Bakanlığı görevlileri tarafından herhangi bir itirazla karşılaşmamıştır. Danışma kurulunun Kültür Bakanlığı yetkilileriyle son toplantısı 7 Haziran 2015'teki genel seçimlerden kısa süre önce gerçekleşmiş, ardından başka görüşme yapılmamıştır. Aslan bu durumun 7 Haziran seçimlerinden sonra çözüm sürecinin akamete uğramasıyla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Devlet aktörlerinin Dersim ve Kürt meselelerine yaklaşımındaki değişimin, müze için önerilen içeriğin uygulanmasına nasıl yansıyacağını, örneğin müzede Dersimli yönetmenlerin 1937-38 belgesellerine yer verilip verilmeyeceğini zaman gösterecektir.

3.2.3 Dersim açılımının Dersim kamuoyundaki etkileri

Hükümetin Dersim'le ilgili açıklamalarının ardından ana akım basında ve hükümete yakın medya kuruluşlarında Dersim'e ve 1938'e ilişkin bir söylem patlaması yaşanmıştır. Nezahat Gündoğan, Cafer Solgun ve Hüseyin Aygün gibi Dersimli kültür-sanat üreticileri

[199] http://www.zeydanliinsaat.com.tr/details.php?id=146
[200] Şükrü Aslan'la görüşme, 22 Eylül 2015, İstanbul.

televizyon programlarına çağrılmaya, röportajlar vermeye başlamıştır. Bu dönemde kimi Dersimli aydınlar hükümetin Dersim meselesini çözebileceğine dair, konunun siyasi bir araç haline getirilmesine ve AKP'nin samimiyetine ilişkin çekincelerini ifade etmekle beraber, umut taşıdıklarını beyan etmiştir. Söz konusu Dersimli kültür-sanat üreticilerinin Dersim Katliamı'nın sorumlusu olarak Cumhuriyeti, CHP'yi ve Atatürk'ü işaret ettiği ve bunların ırkçı ve faşist politikalar yürüttüğüne dair sözleri, Zaman ve Taraf gibi gazetelerde manşetlere taşınmıştır. Ancak 2013 baharındaki Gezi Protestolarıyla başlayan ve hükümetin toplumsal muhalefet üzerindeki baskısının ve mezhep eksenli toplumsal kutuplaşmanın gittikçe yükseldiği siyasi iklim, Dersimli kültür sanat üreticilerinin bu çekinceli beklentilerinin sönümlenmesine yol açmıştır. 2000'lerin sonunda büyük bir medya desteğiyle başlayan Dersim açılımı, Dersim toplumunda AKP'nin umut ettiği desteği bulamamıştır.

2010 yılında belgeselci ve araştırmacı Nezahat ve Kazım Gündoğan'ın Zaman gazetesine verdiği röportaj "CHP yapamaz ama AKP isterse Dersim katliamının yaralarını sarar" başlığıyla yayınlanmıştır. Nezahat ve Kazım Gündoğan, CHP'nin Dersim meselesiyle toplumsal yüzleşme sağlanmasının mümkün olup olmadığı üzerine sorulan soruya şu yanıtı vermiştir:

> Geleneksel CHP'nin yapmayacağını biliyoruz. AKP istese yapabilir. Aslında bu ne CHP'nin sorunu, ne AKP'nin, ülkenin sorunu. Başbakan, Dersim için katliamdır dediğinde, bu ülkenin demokratikleşmesi ve yaraların sarılmasını isteyen bir ana muhalefet başbakana şunu diyebilirlerdi: Evet, doğru söylüyorsunuz. Gelin bunu birlikte çözelim. Ama bu mesele işte siyasi çekişmenin bir aracı haline getirildiği zaman bu hep insanların acısıyla oynamak anlamına geliyor[201].

Kazım Gündoğan 2016 yılında verdiği bir röportajda bu döneme ilişkin "Ben hep temkinli davrandım. AKP'ye demokrat payesi biçen pek çok arkadaşla da ayrı düştük" ifadesini kullanmıştır[202].

Sürecin ilk zamanlarında kamuoyunda en çok ses getiren ve CHP'li kesimlerin tepkisini çeken, dönemin CHP milletvekili Hüseyin Aygün'ün Zaman gazetesine verdiği röportaj olmuştur. Zaman, sembolik biçimde seçildiğini düşündürtecek biçimde 10 Kasım tarihinde yayınlanan röportaj için Aygün'ün sözlerinden alıntılanan "Dersim katliamının sorumlusu devlet ve CHP'dir" başlığını kullanmıştır. Hüseyin Aygün, bu röportajın yarattığı tepkiler ve CHP'li bir grup vekil tarafından aleyhine yapılan açıklamaların ardından katıldığı

---

[201] Akman, "CHP Yapamaz Ama AKP İsterse Dersim Katliamının Yaralarını Sarar", 29.11.2010, http://arsiv.ajans5.com/detay/2010/11/29/chp-yapamaz-ama-akp-isterse-dersim-katliaminin-yaralarini-sarar.html.

[202] http://t24.com.tr/k24/yazi/zorla-muslumanlastirilan-alevilestirilen-dersimli-ermenilere-dair,588

tartışma programında, Zaman gazetesinin sözlerini çarpıttığını ve röportajda 1937-38'in tek başına CHP'ye mal edilemeyeceğini vurguladığını söylemiştir. Bunun üzerine Zaman gazetesi röportajın ham metnini yayınlamıştır[203].

Bu dönemde, liberal ve muhafazakâr basında Dersim ve Aleviler konusundaki görüşleri en fazla yer bulan Dersimli kültür-sanat üreticisi Cafer Solgun olmuştur. Eski bir devrimci örgüt üyesi olan, uzun süre cezaevinde yatan ve sonrasında gazeteci olan Solgun 2007 yılında "Toplumsal Olayları Araştırma ve Yüzleşme Derneği" adıyla bir sivil toplum kuruluşu kurmuştur. 2008 Ocak ayında "Alevilerin Cumhuriyet ve Laiklikle İmtihanı" başlıklı yazı dizisini Taraf gazetesinde yayınlamıştır. Taraf gazetesi bu yıllarda Kemalizmin tasfiyesi, Ergenekon davaları ve AKP'nin demokratikleşmeci bir siyasi aktör olarak sunulmasında operasyonel bir rol oynamıştır. Yazı dizisinde farklı kesimlerden Alevi kanaat önderleriyle yaptığı görüşmeleri kullanmıştır. Ergin Doğru, Doğan Munzuroğlu, Caner Canerik, Metin Aktaş gibi Dersimli araştırmacı ve yazarların Cumhuriyetçi kesimin Alevileri kullandığı yönündeki görüşlerine yer vermiştir. Aynı zamanda AKP'nin 2008 başında düzenlediği Muharrem Orucu İftarı yemeğine denk gelecek biçimde, iftar yemeğini organize eden dönemin AKP milletvekili Alevi yazar Reha Çamuroğlu'yla yapılan röportajı yayınlamıştır.

Solgun yazı dizisinin girişinde Alevilerin Cumhuriyet'le ilişkisini "Stockholm sendromu gibi bir şey" ifadesiyle tarif etmiştir[204]. Bu tarif ilerleyen yıllarda AKP'yi destekleyen pek çok muhafazakâr yazar tarafından ve Kürt hareketi çevresinde, Alevilerin ve Dersimlilerin seçimlerde CHP'ye verdiği desteği sorunsallaştırmak için kullanılmıştır. Bu popüler tahlil, Alevi ve Dersim kamuoyundan Alevileri pasif birer özneye indirgediği, onların failliğini reddettiği ve aşağılayıcı olduğu için tepki görmüştür. Bu dönemde Solgun CHP'ye ve Kemalizme getirdiği itirazların yanında Türkiye'deki sosyalist mücadeleye dönük eleştiriler yapmış, bunları Alevilileri asimile etmek ve Aleviliği kendi amaçlarına alet etmekle suçlamıştır. Bu görüşleriyle muhafazakâr ve liberal kesimler içinde popülerlik kazanmıştır. Taraf'taki yazı dizisini 2008 yılında "Alevilerin Kemalizm'le İmtihanı" adıyla kitaplaştırmıştır. Bu kitap güncellenerek 2011 yılında "Alevilerin Kemalizm'le İmtihanı: Stockholm Sendromu, Onur Öymen Vakası ve Kılıçdaroğlu" adıyla yeniden basılmıştır. Solgun, 2012 yazından itibaren AKP hükümetini mezhep ekseninde kutuplaştırıcı bir siyaset yürüttüğü gerekçesiyle eleştirmeye başlamıştır[205]. 2013 baharındaki Gezi protestolarının

[203] http://www.mynet.com/haber/politika/zaman-chpli-aygunun-ses-kaydini-yayinladi-604443-1
[204] Solgun, "Alevilerin Cumhuriyet ve Laiklikle imtihanı 1", Taraf, 08 Ocak 2008, https://alevi-bektasi-dernegi.tr.gg/Alevilerin-Cumhuriyet-ve-Laiklikle-imtihani.htm.
[205] http://t24.com.tr/haber/cafer-solgun-akp-kutuplasmayi-arttiriyor-alevi-sunni-gerginligini-besliyor,208522

ardından Solgun'un muhalif tutumu belirginleşmiş ve sol-liberal entelektüellerin mühim kısmı gibi AKP'yle ve onu destekleyen muhafazakâr entelektüel kesimle yolları ayrılmıştır.

Hüseyin Aygün Mayıs 2015'e ait bir köşe yazısında AKP'nin 2010'ların başındaki geçmişle yüzleşme vaatlerini ve bu kapsamda Dersim açılımını yorumlamıştır. Makalesinde AKP'nin dilendirdiği özrün baştan beri temelsiz ve samimiyetsiz olduğunu belirtirken, Dersimli yaşlıların ve sözlü kültürünün İslamcı kesime güvenilmemesi, onlardan yalnızca "zulüm" geleceği biçimindeki sezgisine atıf yapmıştır. Yazısında yaşlıların bu sezgisini Dersim açılımının ilk dönemlerinde oluşan umutlu beklentinin karşısına koymaktadır. Bu kıyaslama, Dersim toplumunun kültürel siyasetlerinin önemli bir teması olan yaşlılar ve geleneksel kültürün sunduğu sağlam bilgelikle güncel siyasetin aldatıcılığı ikiliğini örneklemesi bakımından ilginçtir. Aygün yazısında kendisinin de kısa bir dönem AKP'nin 1937-38'le yüzleşme sağlayabileceğini düşündüğü belirtmiş ve bu nedenle kendisini "budala" olarak nitelemiştir:

> Bundan 5 yıl evvel bu ülkede bir Dersim rüzgârı esiyormuş, bu kalemin İslamcı-Vahhabilerden sadece zulüm geleceğini masallardan da değil, yaşlılardan dinlemiş budala yazarı bile -bir-iki gün- acaba Dersim'le yüzleşilebilir mi, diye kendine sormuş. Açılan arşivler, saçılan belgeler, bugünün diktatörünün Dersim'den devlet adına özür dilemek gerekirse, ben diliyorum sözü, herkeslerin feleğini şaşırtmış. Sonra görülmüş ki, özür-mözür yokmuş, Erdoğan sadece Alevilerin acılarını sömürüyormuş, nitekim meclisteki Dersim komisyonu 2012'de yalnız iki defa toplanmış, zavallı gözü yaşlılara, teyze amca sizi Atatürk mü kırdı, yoksa İsmet miydi, bu CHP niye özür dilemiyor, sorusunu sormak dışında bir iş yapmamış. Meclise gelen mağdur dilekçeleri raflarda toza, arşiv belgeleri farelere yem olmuş, Dersim katliamı da yokmuş, bizim ecdat o işleri yapmaz, Müslümanlar soykırım yapar mı hiçmiş[206]. "Dersim açılımı" döneminde ardı ardına 1938'i konu alan araştırmalar ve romanlar

basılmış, belgeseller yayınlanmıştır. Bunların bir kısmı konu üzerine 1990'lardan beri çalışmalar yapan, tanıkların anlatılarını derleyen Dersimli araştırmacılar tarafından üretilirken daha önce konu üzerine çalışmamış Oya Baydar, Murathan Mungan ve aşağıda bahsedilen MAF Prodüksiyon gibi "Dersim dışından" kültür-sanat üreticileri de Dersim ve 1938'e dair kültürel üretimler alanına dâhil olmuştur. Bu açılım siyasetleri Dersimli kültür-sanat üreticilerinin liberal, ana akım ve hatta muhafazakâr basında yer bulmasını mümkün kılmış ve Dersim meselesine popülerlik kazandırmıştır. Ancak söylem düzeyinde kalan bu açılımlar

[206] https://www.birgun.net/haber-detay/yuzlesme-111253.html

Kürt, Alevi ve Dersim toplumlarına kültürel ve siyasi haklar bağlamında kayda değer bir fayda sağlamamıştır. Dersimlilerin Tunceli adının kaldırılarak Dersim adının iade edilmesi, devletin 1938 mağdurlarına tazminat ödemesi, kırım için resmi makamların tanıdığı bir anıt mezar yapılması ve devlet arşivlerinin kamuoyuna açılması yönündeki talepleri gerçekleşmemiştir.

3.2.4 Devlet kanalında bir Dersim belgeseli: *Koça Dawi*

Devletin Kürtçe yayın yapan kanalı TRT Şeş, 2013'ün başında 1937-38'i ve sonrasında uygulanan zorunlu göçü ele alan *Koça Dawi* [Son Göç] adlı yedi bölümlük Kürtçe belgeseli yayınlamıştır. TRT Şeş söz konusu belgeseli Muhsin Kızılkaya, Abidin Parıltı ve Fırat Ceweri'den oluşan MAF Prodüksiyon'a hazırlatmıştır. Koça Dawi diğer Dersim belgesellerinden farklı olarak Dersimli olmayan bir ekip tarafından çekilmiştir. Belgesel katliamı yaşayanlarla yapılan görüşmelerin yanı sıra çeşitli sosyal bilimcilerin ve araştırmacıların konuyla ilgili görüşlerine yer vermektedir. Yapım Hasan Saltık'ın ve Kalan Müzik'in desteğini almış ve bunların dönemle ilgili arşivlerini kullanmıştır. Belgesel dönemin ruhuna uygun biçimde devletin bölgede uyguladığı şiddete eleştirel yaklaşmakta, ulus devlet pratikleriyle yüzleşmenin gerekliliğini savunmaktadır.

TRT Şeş kanalını devletin ajandasını ve tercihlerini yansıtan bir kültürel eşik bekçisi olarak düşünmek mümkündür. O dönemde Dersimli araştırmacılar Çayan Demirel, Kazım-Nezahat Gündoğan ve Özgür Fındık tarafından 1937-38 üzerine hazırlanmış belgeseller olmasına rağmen, kanalın yeni bir belgesel hazırlatması siyasi bir tercihtir. Bu durum, bahsedilen belgeselcilerin yapımlarının, devletin Dersim meselesinin tartışılmasında öngördüğü sınırların dışında kalması şeklinde yorumlanabilir. Koça Dawi'nin yönetmeni Abidin Parıltı'yla gerçekleştirilen mülakatta belgeselci, devletin yüzleşme siyasetlerinin özrün resmileşmemesi, tazminat taleplerinin yerine getirilmemesi, 1937-38'le ilgili bir anıt hazırlanmaması gibi eksikliklerinden söz etmelerine rağmen çalışmanın içeriği konusunda TRT Şeş'in kendilerine müdahale etmediğini ifade etmiştir. Ancak belgesel, Dersim toplumunu temsil eden siyasi aktörlere ve Dersimli araştırmacılara yer vermeyişi, bunların 1937-38'e dair perspektiflerini dışarıda bırakması bakımından kendi sınırlarını oluşturmuştur.

Parıltı, hükümetin Dersim'le yüzleşme girişimini eksik olsa da olumlu bulduğunu, hükümetin Dersim Katliamı'nı araçsallaştırdığı ve samimiyetsiz olduğu eleştirilerine katılmadığını belirtmiştir. Bu açıdan araştırma kapsamında görüşme yapılan Dersimli kültür-sanat üreticilerinin genelinden farklı bir değerlendirme yapmıştır. Tayyip Erdoğan'ın özrünün

resmi bir devlet özrü olmasa ve kıyımın etkileri tazmin edilmese dâhi, Türkiye siyaseti için bir ilk olduğunun altını çizmiştir:

> Ben bu tanıklar ölmeden kayıt altına alıyorum. Bu bir siyasi malzemedir, şudur, budur, beni ilgilendirmiyor. Bu yapılan iyi bir şey. Devlet Bahçeli de, Selahattin Demirtaş da, Tayyip Erdoğan da, Kılıçdaroğlu da söylese iyi bir şeydir. Bizim işimiz siyaset değil. Siyaset kendi hesabına gelen her şeyi malzeme yapar. Hükümet kullanıyor demek doğru bir bakış açısı değil […] Devlet kim, soyut bir şeyden bahsediyoruz. Somut olan iktidardır, hükümettir. O zamanın devlet aklı Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Celal Bayar. Bugün devlet aklını Recep Tayyip Erdoğan temsil ediyor. Devlet aklı somut biçimde kimdir? Bu ülkenin devlet geleneğinde özür dileme yok. Bu devletin ne kadar zalim olduğunu bilen biriyim. Başbakanın çıkıp Dersim'den özür dilemesi resmi bir özürdür. Ama sonra ne yapıldı dersen katılırım. Tazminat verilmesi, toprakların iade edilmesi, bir anıt dikilmesi, katliamın yapıldığı yerlerdeki kemiklerin bulunması, kimlik tespiti, mezarlar yapılması, verilen kız ve erkek çocuklarının bulunması... Bunu da biraz biz yapacağız[207].

Koça Dawi katliamdan bugüne uzanan, katliamın günümüzde nasıl tartışıldığını ele alan bir belgesel olmasına rağmen, yapım hazırlanırken Tunceli Belediyesi, şehirdeki demokratik kitle örgütleri veya Dersimlilerin örgütleriyle görüşülmemiştir. Parıltı bu tercihi, Dersim Katliamı'na dair nesnel ve gerçeklere dayanan bir anlatı kurmaya çalışmaları ve yaptıkları işin taraf tutan, siyasi bir nitelik kazanmasını istemeyişleriyle gerekçelendirmiştir. Konuya "siyasi" bakmadığını, işinin "siyaset" olmadığını, kültürel haklar meselesini ön plana aldığını görüşme boyunca sıkça dile getirmiştir.

Bourdieu'nün kültürel üretim alanına dair en temel tezlerinden biri bu alanın ürettiği sembolik değer vasıtasıyla toplumsal hiyerarşileri ve eşitsizlikleri meşrulaştırma gücü taşıdığıdır. Parıltı'nın savunduğu siyasetten kaçınarak objektiflik sağlama iddiasının ve dolayımsız biçimde hakikate ulaşılabileceği fikrinin iktidar ilişkilerini ve güç eşitsizliklerini gizleyen, hatta hegemonyanın aracı olan bir potansiyel taşıdığı sosyal bilimler literatüründe dile getirilmektedir[208]. Siyaset kavramanı manipülasyon ve gerçeklerin çarpıtılmasıyla eş tutan bu söylem vasıtasıyla, Dersimlilerin perspektiflerini ve taleplerini görünmez kılan bir temsil biçimi inşa edildiğini söylemek mümkündür. Böylece kapsayıcı iktidar alanın, buradaki sosyo-politik eşitisizlikleri gizleyen ve yeniden üreten; Dersimlileri kendi geçmişleri üzerine tartışma alanının dışına iten bir sembolik şiddet uyguladığı iddia edilebilir.

---

[207] Abidin Parıltı'yla görüşme, 26 Mayıs 2013, İstanbul.
[208] O'Meara, "Causation and the Postmodern Critique of Objectivity".

Bilerek bölgedeki hiçbir kurumla bağlantıya geçmedik. Yönlendirilmek istemedik. Bir Hozat Belediye başkanına gittik, o yardımcı oldu biraz. Ne emniyete, ne resmi kurum kuruluşa, ne belediye ne de sivil kuruluşlara gittik [...] Ben siyasi bir birey değilim; kültürel haklar meselesinde daha aktif olmaya çalışıyorum. Bugüne kadar yaptığım çalışmalar, kitaplarım bu yöndedir. Meseleye siyasi bakmam, bir partinin elemanı değilim çünkü […] Her meselede kuruma danışmak gerekmiyor. Kürt meselesini inceliyorsanız illa BDP'ye gitmenize gerek yok. Ben bir Dersim belgeseli yapıyorum, ihtiyacım olan tanıklar ve belgeler. Bu kimsenin tekelinde değil. Kurumsal olan sizi yönlendirmek ister. Devlet nezdinde de kimseyle görüşmedim, meclise de gitmedim, Başbakanla da görüşmedim, Hüseyin Aygün'le de görüşmedim. Meseleyi siyasi, kolektif bir yere çekmek istemedik, biz belgesel yapıyoruz[209].

3.3 1980'lerin Sonundan Günümüze "Dersim Kimlik Uyanışı" ve Kültürel Siyasetlerin Gelişimi

Dersimlilerin başkaca siyasi, etnik ve dinsel aidiyetlerden ayrı biçimde kendi kimliklerini tarif etmeleri, bu bağlamda örgütlenmeleri ve kültürel söylemler üretmeleri 1980'lerin sonuna dayanan bir süreçtir. Dersim toplumunun inançsal, dilsel ve tarihsel özgünlüğüne odaklanan biçimlerde ele alınmasını ve özgün kimliksel taleplerin ifade edilmesini getirmiştir. Bu süreç Dersimlilerin kendi tarihini ve kültürünü resmi ideolojinin Türklüğü dayatan kurgularından kurtarmak, bunlar hakkında kendi beyanlarını ve tanımlarını hâkim kılmak yönündeki çabalarını yansıtmaktadır. Bu karşıt kimliksel ve kültürel siyasetler alanını ilginç kılan kendi içindeki çok parçalılık ve mücadelelerdir. Bu alandaki kimi aktörler Dersim toplumunda etkili olan, bu toplum üzerinde hak iddia eden Kürt ve sol-devrimci hareketlere eleştiriler getirmektedir. Dersim'in kültürel siyasetler alanı politik aktörlerin ve kimlik projelerinin kimi zaman çatıştığı, kimi zaman ortaklaştığı bir zemin olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980'lerin sonundan itibaren Avrupa ve Türkiye şehirlerinde Dersimli dernekleri biçiminde yöresel örgütlenmeler kurulmuştur. Bunların yanında dilsel, folklorik ve tarihsel araştırmalar, süreli yayınlar, tarihsel romanlar, müzik ve belgeseller alanındaki kültürel-sanatsal üretimler yapılmaya başlamıştır. Bu karşıt kültürel siyasetler devletin Dersim toplumuna yönelik baskı, asimilasyon ve şiddet politikalarıyla hesaplaşmaktadır. Dersimli araştırmacılar ve sanatçılar, milliyetçi ideolojiyi ve resmi tarihi eleştirirken alternatif olarak kolektif hafızanın ve sözlü kültürün peşine düşmüştür. 1938'e dair mağdurların hafızasının

[209] Abidin Parıltı'yla görüşme, 26 Mayıs 2013, İstanbul.

görünür kılınması, Dersim Katliamı'nın Türkiye devleti tarafından resmen tanınması, resmi yüzleşme ve tazminat taleplerinin yerine getirilmesi, Avrupa Parlamentosu'nda 1938'in soykırım olarak kabul edilmesi yönündeki çabalar Dersimli derneklerinin ve diğer etnopolitik aktörlerin ürettiği hafıza siyasetlerinin ana izleklerini oluşturmaktadır.

Dersimlilerin ortaya koyduğu kültürel-sanatsal üretimlerin büyük kısmı sözlü anlatıların, yerel deyişlerin, ağıtların, şarkıların ve tanıklıkların derlenmesine dayanmaktadır. 2000'lerin ortasına kadar bu üretimler neredeyse tamamen Dersimli, Kürt ve sol kamuoylarına hitap eden küçük yayınevleri ve müzik şirketleri tarafından yayımlanmış ve bu mecralara hitap etmiştir. Son yıllarda ise bunlar daha geniş bir kamuoyu ile buluşmuştur.

3.3.1 Avrupa'daki yayınlar ve örgütlenmeler

Dersim kimlik uyanışı olarak tanımlanacak süreç 1980'lerin sonunda Avrupa'ya siyasi mülteci olarak göçmüş Dersimlilerin dilsel ve etnografik çalışmaları ve örgütlenme faaliyetleriyle başlamıştır. Azınlıkların dernekleşmesi ve kültürel yeniden üretim faaliyetleri için yönetimsel altyapının mevcut olduğu ve kültürel çoğulculuğun desteklendiği Avrupa ülkeleri, Dersimlilerin kendi kimlikleri etrafında örgütlenmesine olanak sağlamıştır. Dahası 1980'lerin ortasından itibaren Avrupa'da dergiler etrafında gelişen Zaza milliyetçiliği anadilleri Zazaca/Kırmancki olan Dersimlilerin kendi kültürel kimliklerini fark etmeleri için zemin sağlamıştır. Kürt hareketi Zaza milliyetçiliğini devlet tarafından kendilerine karşı desteklenen yapay bir hareket olarak görmüştür. Türkiye'de kayda değer biçimde örgütlenemeyen Zaza milliyetçiliği Avrupa ülkelerinde kendisine zemin bulmuştur. Zaza uluslaşmasını destekleyen ve Almanya'da yaşayan yazar Sait Çiya görüşmemizde bu konuda şunları söylemiştir:

> Avrupa'da insanlar farklılıklarını daha kolay ifade ediyor. O yüzden Zaza hareketi Avrupa'da hem Türk devletinin hem de Kürt hareketinin baskılarından bağımsız daha rahat gelişebildi. Türkiye'de iki ateş arasındayız; ya devletin ya da Kürt hareketinin belirlediği alan içinde kalmak zorundasınız. Bunun dışında çok yaşam, söz hakkı tanınmıyor. Devlet de Kürt hareketine karşı Zaza milliyetçiliğini kullanmak istiyor. Kürtler de paranoyayla yaklaşıyor. Devlet bu ikiliğe oynuyor [...] Zazalar ulus sürecini tamamlayamamış bir halk. Dersimliler olarak diğer Zazalarla mezhepsel farklılığımız var ama bu tarihsel olarak bir millet olmadığımızı göstermez[210].

Zaza ve Dersimli entelektüeller Avrupa'da dilsel ve kültürel incelemelere odaklanan pek çok dergi çıkarmıştır. Bunların başlıcaları şu şekildedir: Ayre (1985-87, İsveç), Piya

[210] Sait Çiya'yla mülakat, İstanbul, 27 Aralık 2014.

(1988-1992, İsveç), Berhem (1988-1993, Stockholm ve Ankara), Desmala Sure (1990-1994, Londra), Ware (1992-2003, Frankfurt) ve Tija Sodıri (1995-1997, Frankfurt)[211]. Bu dergilerde Zazaca/Kırmancca dili, Dersim toplumunun etnik kimliği ve tarihsel kökenleri, Dersim folkloru ve inanç sistemi ve 1937-38 Kırımı üzerine yazılar mevcuttur. Aynı zamanda bu dergiler Dersimli yaşlıların kaynaklık ettiği sözlü tarih anlatılarının ve folklorik derlemelerin toplanması ve kayda geçmesi için önemli birer mecra sağlamıştır.

Avrupa ülkelerinde Dersim kimlik uyanışını üreten etnopolitik aktörler Türkiye'de sol ve Kürt hareketlerinde yer almış ve daha sonrasında siyasi mülteci olarak buralara göç etmiş kişilerdir. Bu durum Türkiye'de yaşayan kültür-sanat üreticileri ve diğer etnopolitik aktörler için de büyük oranda geçerlidir. Yani Dersim kimlik siyasetinin üreticilerinin habitusu ağırlıklı olarak sosyalist örgüt geçmişiyle şekillenmiştir. Bu durum eşitlik, adalet, insan hakları ve evrenselcilik ilkeleriyle tanımlanan bir dünya görüşünü ortaya çıkarmıştır. Dersim toplumunun güncel kimlik söylemlerinde sıklıkla bu ilkelere atıf yapılmaktadır. Ancak diğer yandan bu örgüt geçmişi sıklıkla olumsuz biçimlerde hatırlanmakta ve hesaplaşılması gereken bir geçmiş olarak ortaya konmaktadır. Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu'nun (FDG) bir dönem yöneticiliğini yapmış ve Dersim'in Divane Delileri adlı kitabın yazarı Nurettin Aslan mülakatımızda bu geçmişe dair şunları anlatmıştır:

> 16 yaşımda cezaevine girdim. 1990'da yurtdışına çıktım [...] Benim de içinde olduğum harekette [Partizan] Dersim hep isyan diye anlatılırdı. Ulusal soruna bakışta Stalinist yaklaşım vardı, Dersimliler de Kürttü. Ama buraya gelince daha net fark ettim ki Dersimliler Sırplar ve Hırvatların ayrımı gibi Kürtlerden farklı. Dersim'e solun ve Kürtlerin tek sarıldığı nokta bu isyan meselesi olmuştur. İbrahim'in [Kaypakkaya] de sarıldığı nokta buydu. Dersim'in başına ne geldiyse bundan geldi. Bu Dersimliler isyancıdır lafıyla, böyle egoist pohpohlamalarla sosyalistlerin ve Kürtlerin Dersim'in temel dinamiklerini yok etmekte çok rolü oldu. Dersim'in de bu konuda zaafı oldu, öyle bir kahramanlık miti geliştirdiler. Kızılbaş Aleviliğinde bu biçim bir dinsel egoistlik, tekçilik yoktur. "Rızkı önce dedene ver, sonra kurda kuşa ver, sonra kalanı senindir" şeklinde bir anlayışla büyüdük. Pir talip ilişkisi vardı, pir gelince sorunlar çözülürdü. Senede bir kez taliplerine gelir çıralık alırdı. Biz [solcular] piri sömürücü diye kovduk […] Dersimliler birbirine ne kadar kızarsa kızsın yine de bir biçimde buluşuyor ama. Yunanistan'da Lavrion kampında tabii Partizan'da Dersimliler çoğunluktaydı. Orada örgütler kendi üyelerini ayrı tutuyordu, çok bir araya gelinsin

[211] Selcan, "Zaza Dilinin Gelişimi", http://zilfiselcan.net/wp-content/uploads/2016/11/ZazaDilininGelisimi_A4_tr.pdf.

istemiyorlardı. Akşamları PKK'den ve diğer örgütlerden Dersimliler gizli gizli buluşurduk. Yine de bir arada olmak istiyorduk[212].

Bu anlatımda görüldüğü gibi Avrupa'ya siyasi mülteci olarak gelen kimi Dersimliler sosyalist hareketlerle ve Kürt hareketiyle kopuş yaşamıştır. İngiltere'de yaşayan ve Dersim kimlik uyanışının en fazla göze çarpan aktörlerinden olan Seyfi Cengiz de benzer bir geçmişe sahiptir. 1949 doğumlu Cengiz Türkiye'de sosyalist Kurtuluş örgütü içinde yer almıştır. Sonrasında Kürt sosyalist örgütü Tekoşin'in kurucularından olmuştur. 1980 Darbesi'nden sonra Avrupa'ya çıkmıştır. 1990 yılında İngiltere'de Desmala Sure [Kızıl Sancak] adlı dergiyi çıkarmaya başlamış ve Koma Komünista Kırmanciye [Dersim Komünist Hareketi] adlı örgütlenmeyi kurmuştur. Bu hareket Avrupa'daki Dersimliler arasında kısıtlı bir kesimi etkilemiş, Türkiye'de ise takipçi bulmamıştır. Ancak Dersim toplumunu ilk defa Kürtlerden ve Zazalardan ayrı bir ulus olarak tarif etmesi bakımından kayda değerdir. Seyfi Cengiz 1991 tarihli kitabında Dersimli kimliğine dair şu tanımlamayı yapmaktadır:

> Dersim; kendine özgü dili, dini inançları, kültürü ve tarihi ile Anadolu'nun ortasında adeta apayrı bir kıta gibidir. Dersimli kendisini anadilinde Türk veya Kürt olarak tanımlamaz, kendisine başkaları tarafından dışarıdan empoze edilmeye çalışılan bu sıfatları kabul etmez. Dersimli kendisini Kırmanç veya Alevi; dilini Kırmancki veya Dımılki, ülkesini Kırmanciye veya Dersim olarak adlandırır[213].

Dersim Komünist Hareketi'nin 1992 tarihli manifestosunda "Kırmanciye işçi sınıfı" Dersim mücadelesinin öncü gücü olarak tanımlanmıştır. Bu mücadelenin işgalci Türk yönetiminin yanı sıra onun işbirlikçisi olan "feodal kalıntılar ve aşiret yapısı"na karşı da verilmesi gerektiği belirtilmiştir[214]. Desmala Sure çevresinde ortaya konan ve Dersimlileri dilsel, kültürel ve inançsal farklılıklarıyla ayrı bir etnik grup olarak tarif eden bakış açısı 2000'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye'deki Dersim toplumunda da kuvvet kazanmıştır. Ancak bu yaklaşım 1990'ların başında ortaya konandan farklı olarak kültüralist bir boyut taşımaktadır ve modernist çizgideki sosyalist ve Kürt hareketlerinin geleneksel ilişkilerin tasfiye edilmesi gerekliliği fikrini eleştirmektedir. Bu güncel Dersim kimlik söylemi "feodal kalıntılar" diye nitelenen geleneksel toplumsal örgütlenme biçimini, aşiret ilişkilerini ve inanç yapısını Dersimli kimliğinin temel bileşenleri olarak görmekte ve kıymet vermektedir.

1990'ların başında Avrupa'da dergicilik faaliyetlerinin yanı sıra geceler ve kültür şenlikleri gibi organizasyonların ardından dernekleşme faaliyetleri de başlamıştır. 1991

---

[212] Nurettin Aslan'la mülakat, 26 Şubat 2015, Stuttgart.
[213] Cengiz, *Dersim ve Dersimli*, 45.
[214] Kırmanciye (Dersim) Komünist Hareketi, "Manifesto", 24.

yılında Almanya'nın çeşitli kentlerin "Dersim Kültür Şenlikleri" adıyla buluşmalar düzenlenmiştir. Berlin'de yaşayan Kemal Karabulut bu etkinliklerin ana örgütleyicilerinden olmuştur. Bu şenlikleri düzenleyen ekip 1993 yılında Berlin Dersim Cemaati adıyla dernekleşmiştir. Bu derneğin ardından iki sene içinde Köln, Mannheim ve Hollanda merkezli Dersimli dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler cem ayinleri, Seyit Rıza'nın idam tarihi olan 15 Kasım'da yapılan anmalar ve Kırmancki dili, folklor ve müzik üzerine kurslar düzenleyerek Avrupa'daki Dersimliler için kültürel yeniden üretim merkezleri olmuştur. Yanı sıra bu dernekler 1993-94 yıllarında Dersim'de PKK ve devlet arasındaki çatışmaların yoğunlaşması ve buna mukabil yaşanan kitlesel köy boşaltmalar nedeniyle meydana gelen tahribatı gidermek ve bölgeye insani yardım sağlamak için kampanyalar yürütmüştür.

Kemal Karabulut 1991 yılından itibaren şenlik düzenleme ve dernek kurma çalışmalarında Kürt hareketi tarafından tepki gördüklerini ve tehdit edildiklerini anlatmaktadır. 1992 yılında düzenlemeyi planladıkları kültür şenliğini bu nedenle iptal ettiklerini ifade etmiştir.

> O sıralar, PKK'nın Avrupa sorumlusu Selim Çürükkaya idi. Start almamıza bir hafta kala, bu etkinliklerden vazgeçmemiz ve bunların "Kürdistan'ın bölünmesine hizmet ettiğini" belirterek beni telefonda tehdit etti. "Sen kendini ne sanıyorsun" dedi ve nitekim ertesi gün de benim evimi bastılar. Sadece benim değil, bu şenliklerin her şehirdeki sorumlularının da evlerini bastılar, şiddet uyguladılar. O günlerde Tunceli Belediye Başkanının [Mehmet Kocademir] da evini bastılar, uydurmalarla "ajan" ilan ettiler başkanı. Bu tehditler üzerine, belediye başkanlığı görevini ve Dersim'i terk etti. Bir daha da dönmedi. O günden bu yana Almanya'da yaşamaktadır kendileri[215].

PKK çevresinde gelişen Kürt hareketi Dersimlilerin Avrupa'daki bu örgütlenmelerine tepkiyle yaklaşmıştır. Ancak kendisi de bu gelişmelere cevap üretmek durumunda kalmıştır. 1990'ların ortasında Türkiye'de yaşanan Madımak ve Gazi katliamlarının ardından gelişen Alevi Uyanışı Kürt hareketini Alevileri mobilize etmek yönünde siyasetler geliştirmeye yöneltmiştir. Kürt hareketi Almanya'da Kürdistan Aleviler Birliği'ni kurmuş ve 1994 yılından itibaren "Aslını inkâr eden haramzadedir" sloganıyla Avrupa'da Zülfikar Türkiye'de ise Çağdaş Zülfikar adıyla yayınlanan dergiler çıkarmıştır[216].

---

[215] "Kemal Karabulut: Avrupa'da, diaspora "Dêsım/Dersim Örgütlenme" süreci üzerine!", Ocak 2016, Çıla Gazete, http://www.cilagazete.com/kemal-karabulut-avrupada-diaspora-desimdersim-orgutlenme-sureci-uzerine/.html

[216] Çakır, "Değişim Sürecinde Alevi Hareketi -7", 08.07.1995, Milliyet, http://rusencakir.com/Degisim-Surecinde-Alevi-Hareketi-7/2258

Bu dergilerde Dersim geçmişi ve bugünüyle ele alınan başlıca konulardan olmuştur. Kürt hareketinin tezleri doğrultusunda Aleviliğin, Kürtlerin İslam öncesi "milli dini" olarak kodlanan Zerdüştlüğün mirasını taşıyan ve önce sömürgeci İslamlaşmaya sonra da Osmanlı sömürgeciliğine karşı bir direniş geleneği olduğu tezi işlenmiştir. Böylece Alevilik Kürt karakterli bir inanç sistemi olarak tarif edilmiştir. Kürt hareketi etrafında bulunan araştırmacılar 1996 yılında Stockholm'de Kırmancki üzerine çalışmalar yapmak için Vate çalışma grubunu kurmuştur. 1997 yılında aynı adlı dergiyi çıkarmaya başlamışlardır. Bu grup Zazaca adlandırması yerine Kırmançca ve Dımili adlandırmalarını kullanmayı tercih etmektedir. Vate çevresi, Zaza milliyetçileri ve otonom Dersim savunucuları tarafından benimsenen Zazaca/Kırmancki'nin ayrı bir dil olduğu tezine karşı çıkmaktadır. Kırmanç dilini Kurmanci gibi Kürtçenin bir lehçesi olarak tarif etmektedir.

3.3.1.1 2000'lerin ikinci yarısında dernekleşme faaliyetleri ve 1937-38 hafıza siyasetleri

Kürt hareketi çevresinde 2004 yılında Almanya'da Dersimli yazar Haydar Işık'ın başkanlığını yaptığı Dersim'i Yeniden İnşa Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet Avrupa Parlamentosu'nda ilki 2008'de yani 1938'in 70. yılında düzenlenen beş Dersim Konferansı'nın örgütleyicileri arasında olmuştur. Söz konusu konferanslara Kürt partisinin milletvekilleri, akademisyenler ve 1937-38 üzerine çalışan araştırmacılar katılmıştır. İlk yıllarda bu konferans Türkiye'de hükümetin ve kamuoyunun yoğun tepkisini çekmiştir. Devlet 2008 yılında konferansın iptal edilmesi için girişimlerde bulunmuş ve dönemin Dışişleri Bakanı bu etkinlik için "Avrupa Parlamentosu çatısı altında, terör örgütüne, teröre destek niteliği taşıyan ya da zımnen terör örgütünü, terörizmi destekleyen organizasyonlar" ifadesini kullanmıştır[217]. 2011 yılından itibaren hükümetin Dersim Katliamı'nı aktif biçimde gündemleştirmesi, bununla ilgili yüzleşme ve telafi sürecini başlatması ve Kürt hareketiyle yürütülen barış süreci bağlamında 2012 yılındaki konferansa AKP ve CHP milletvekilleri de katılmıştır. Konferansta konuşan TBMM Dersim Araştırma Komitesi raportörü AKP milletvekili İsmail Aydın, terörle Kürt meselesinin ayrı tutulması gerektiğini belirtirken hükümetin tazminat ödenmesi, şehir ve köy adlarının değiştirilmesi, anıt ve müze yapılması gibi taleplere cevap vermeyi değerlendirdiğini anlatmıştır[218].

---

[217] "Avrupalılar Terörle Mücadeleye Destek Olmalı", 03.11.2008, https://www.dunya.com/gundem/quotavrupalilar-terorle-mucadeleye-destek-olmaliquot-haberi-59375, Erişim tarihi: 02 Ekim 2017.

[218] "Avrupa Parlemetosunda Dersim Katliamı Tartışıldı", 07.06.2012, http://t24.com.tr/haber/avrupa-parlamentosunda-dersim-katliami-tartisildi,205813, Erişim tarihi: 02 Ekim 2017.

Dersim'i Yeniden İnşa Cemiyeti kamuoyunda bu biçimde etki uyandıran konferansların örgütleyicisi konumunda olmasına rağmen Avrupa'daki Dersim toplumu içinde belirleyici aktör konumunda değildir. Haydar Işık mülakatımızda bu konuyla ilgili şunlar söylemişti:

> Halkımız FDG'ye daha çok yardım etti. Biz Kürdüz dediğimiz için o kadar destek olmuyorlar. Burada [Avrupa'da] dahi bunun etkisi oluyor. Ben Aleviyim, ben Zazayım demek devleti daha çok memnun ediyor. Biz de sosyal ve kültürel kampanyalarla Dersim'e yardım etmek istiyorduk, belediyeyle birlikte çalışıyorduk. FDG ise devletle ve CHP'yle çalışıyordu[219].

Avrupa'daki Dersimli örgütlenmelerinin çatısı olarak 2006 yılında Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu (FDG) kurulmuştur. FDG Dersimliliği Kürtlükten ayrı bir kimlik olarak tanımlamaktadır; bu bakımdan Kürt hareketiyle ilişkisi çatışmalı bir seyir izlemiştir. PKK, TKP/ML ve MKP gibi silahlı örgütlerin Dersim toplumundaki varlığına ve şiddet kullanma biçimlerine karşı çıkmaktadır. Bu açıdan sosyalist örgütlerin etki alanındaki Dersimli örgütlenmeleriyle de gerilimli bir ilişkisi vardır. Ancak FDG dönemsel olarak söz konusu örgütlerle birlikte çalışmalar düzenlemektedir. FDG'nin yanı sıra Avrupa'da 2011 yılında DHF çevresi etkisinde kurulmuş Dersim İnisiyatifi ve ardından Avrupa Demokratik Dersim Birlikleri Federasyonu (ADEF) adında çatı örgütlenmeleri mevcuttur. Bu yapılar FDG'yi antidemokratik bulduklarını ve "Dersim'in özgün yapısının ve muhalif duruşunun korunması gerektiğini" belirten bir deklarasyonla FDG'den ayrılan dernekler tarafından kurulmuştur[220].

FDG'nin ilk çalışmalarından biri 2007 yılında "Khulê 70 Serre Mezelê Seydunê Ma Kotiê?/ 70 Yıldır Kapanmayan Yara Seyitlerimizin Mezarları Nerede?" başlığıyla 1937 yılında idam edilen Seyit Rıza ve diğer aşiret liderlerinin mezar yerlerinin açıklanması için düzenlenen kampanya olmuştur. Aynı yıl Seyit Rıza'nın torunu ve FDG yöneticilerinden Rüstem Polat Seyit Rıza'nın mezar yerinin açıklanması talebiyle Türkiye'de dava açmıştır. FDG o dönem ismi Tunceli Dernekleri Federasyonu (TUDEF) olan ve DHF etkisindeki Dersim dernekleri örgütlenmesiyle beraber 2009 yılında idamların gerçekleştiği Elazığ'daki Buğday Meydanı'nda bir basın açıklaması düzenlemiştir.

---

[219] Haydar Işık'la mülakat, Münih, 27 Şubat 2015.

[220] "Avrupa'da yaşayan Dersimlilerin demokratik birligi yolunda yeni bir adım: Avrupa Dersim İnisiyatifi Kuruldu", 17 Haziran 2011, http://288757.forumromanum.com/member/forum/entry.user_288757.2.1112142581.avrupa_dersim_nisiyatifi_kuruldu-piya.html

FDG 1938'i soykırım olarak değerlendirmektedir ve Avrupa Parlamentosu'nda bu soykırımın tanınmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda 2009 yılında kıyımın tanıklarıyla görüşmeleri içeren "Dersim 1937-38 Sözlü Tarih Projesi"ni başlatmıştır. 2010 yılında FDG ve DEDEF, TBMM'de Dersim'e askeri harekât kararının açıklandığı 4 Mayıs 1937 tarihini esas alarak 4 Mayıs'ı "Dersim Tertelesi'ni Anma Günü" olarak belirlemiş ve ortak anma etkinlikleri düzenlemeye başlamıştır. Tertele kelimesi Dersimlilerin dilinde soykırımı karşılayacak biçimde kullanıldığı fikriyle seçilmiştir. Bu adlandırmanın 1937-38'de yaşanan felaketi kamusal alanda ifade eden hafıza siyasetlerinde kullanılması bir yandan yerel kültüre verilen önemi yansıtmaktadır. Diğer yandan Türkiye'de "soykırım" kelimesinin taşıdığı kutuplaştırıcı etkiden kaçınmaya dönük bir hareket olarak yorumlanabilir.

Avrupa'da Dersim konusunda üretilen kültürel siyasetlerin bir boyutunu da festivaller oluşturmaktadır. Avrupa'daki Dersim diasporası içindeki bölünme yaklaşık aynı tarihlerde iki ayrı Dersim festivali yapılması biçiminde bu alana da yansımıştır. FDG 2006 yılından beri Avrupa Dersim Kültür Festivali'nin düzenlemektedir. Kürt hareketi çevresindeki Dersimli ve Alevi örgütlenmeleri ve ADEF ise 2009 yılından beri festival düzenlemektedir. Bu festivale Kürt partisinin milletvekilleri, siyasi yapılara angaje müzisyenler ve aydınlar çağrılmaktadır. Festivalin yansıttığı politik ajanda Kürt hareketinin perspektifiyle uyuşmaktadır. Örneğin 2016 festivalinin sloganı "Özgür Kürdistan'da Özerk Dersim" olarak belirlenmiştir[221]. 2017 yılında Dersim'de uygulanan devlet baskısının ve kısıtlamaların artması, pek çok kurumun kapatılması, Tunceli Belediyesi'ne kayyum atanması gibi gelişmeler neticesinde FDG yönetimi Kürt hareketinin temsilcisi konumundaki Demokratik Alevi Federasyonu (FEDA) ve ADEF ile birlikte festival düzenleme kararı almıştır. Bu festival kimi eski FDG yöneticileri tarafından Dersim'den çok Kürt hareketinin gündemini yansıtmakla ve "Mardin festivaline benzemekle" eleştirilmiştir. FDG yönetimi yaptığı açıklamada Kemal Karabulut, FEDA ve ADEF'in festival alanında yaptığı örgütsel propagandayı hoş görmediğini belirtmekle beraber şunları söylemiştir:

> Söz konusu güçlerin hatalarını eleştirmek elbet gereklidir. Fakat aklı başında hiç bir Dersimli bu kurumlara eleştirisini, devletin muhalif güçleri terörist ilan edip kriminalize etme aklı paralelinde yürütüme düşkünlüğüne tenezzül etmez[222].

[221] "8. Avrupa Dersim Kültür Festivali binlerin katılımı ile başarıyla sonuçlandı", 13.06.2016, http://adhk.de/?p=11865.
[222] "FDG'den, "2017 Festivalê Dêsımı yê Awrupa" için açıklama", 06.06.2017, Çıla Gazete, http://www.cilagazete.com/fdgden-2017-festivale-desimi-ye-awrupa-icin-aciklama/.html

3.3.2 Türkiye'deki kültürel siyasetler ve örgütlenmeler

Askeri darbenin ardından siyasi yasakların gevşediği 1980'lerin ikinci yarısında Dersim toplumu da örgütlenmeye başlamıştır. 1990 yılında İstanbul Tunceliler Kültür ve Dayanışma Derneği açılmıştır. Derneğin kurucularından Selman Yeşilgöz, görüşmemizde bu yıllarda sol yapıların ve Kürt hareketinin demokratik alanda örgütlenmesinin zorluğundan ve bu açıdan Tunceliler derneğinin bir ilgi odağı olduğundan bahsetmiştir. Dernek kurucuları arasında politik olmayan kişiler yanında siyasi olarak angaje, ancak çok sivrilmemiş kişilere yer verdiklerini söylemiştir. Bu açıdan dernek, siyasi yapılar için de kendilerini ifade edebilecekleri bir zemin olmuştur. İstanbul Tunceliler Derneği kuruluşundan itibaren polis baskısı, aramalar, kimlik kontrolleri ve kapatmalar gibi uygulamalarla karşılaşmıştır.

Dernek çerçevesinde folklor kurslarının yanı sıra Dersim eksenli ancak siyaset alanına da yönelik paneller ve söyleşiler düzenlenmiştir. Dernek 1995 yılında Dersim adlı dergiyi çıkarmaya başlamıştır. 2000 yılına kadar 11 sayı yayımlanan dergiye karşı "terör örgütü propagandası" ve "Türklüğe hakaret" gerekçeleriyle davalar açılmıştır. Bu dergide yer alan 1937-38'e tanıklık eden yaşlılarla ve Dersim sürgünleriyle yapılan röportajların en ilgi çeken bölümler olduğu belirtilmiştir. Dergi 1937-38'e ve Dersim'in geleneksel inanç ve kültür yapısına dair sözlü tarih çalışmalarının gelişmesi için bir zemin sağlamıştır. Kırmancki dilinde makaleler de yayınlanmıştır. Dergide Kürt hareketinin Dersim'e dair perspektifi ağırlık taşısa da farklı görüşten Dersimlilerin yazılarına yer verilmiştir. 1998 yılından itibaren dernekte Kırmancki dil kursları da verilmeye başlamıştır. Derneğin açılma süreci hakkında iki kurucu isim söyleşimizde şunları anlatmıştı:

> Sosyalist yerelle uğraşmaz gibi bir algı vardı biz bu çalışmalara ilk başladığımızda, eleştiriler geliyordu siz yerelcilik yapıyorsunuz, bölgecilik yapıyorsunuz diye. Yerel bir derneğe ihtiyaç var mı gibi sorular vardı. Ama süreç de bunu dayatıyordu, köylerimiz, ormanlarımız yakılıyordu. Köy boşaltmalarla insanlarımız mağdur oluyordu. Bir de Dersim'in bizde başka bir yeri vardır, dilimiz, inancımız, 1938'i yaşamış olmamız… Kürdistan'da hep acılar yaşandı ama bizim gördüğümüz biraz daha farklıydı. Bundan da derneğimiz çok rağbet gördü. Kendi dilimiz, inancımız üzerine çalışmalar yapmamızla acayip bir ilgi başladı[223].

Dersim derneklerinin en önemli faaliyet sahası 1993-94 yıllarındaki köy boşaltmalara ve diğer OHAL uygulamalarına karşı gelişmiştir. İstanbul Tunceliler Derneği 1996 yılında geniş katılımlı bir toplantı düzenlemiştir. Buna Dersim toplumunda örgütlü olan siyasi

[223] Hüseyin Ayrılmaz ve Selman Yeşilgöz'le mülakat, İstanbul, 11 Mart 2015.

yapıların temsilcileri ve çeşitli STK'lardan Dersimliler, esnaflar, sanatçılar ve aydınlar katılmıştır. Bu toplantının sonucunda Dersim Dayanışma Kurulu kurulmuştur. Bu kurul zorunlu göçü engellemek, geri dönüşleri sağlamak, kentteki şiddet ve baskı içeren uygulamalara çözüm oluşturmayı hedeflemiştir. Kurul, köy boşaltmalarla evsiz kalan halk için dayanışma geceleri ve yardım kampanyaları düzenlemiştir. Yanı sıra dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le de olmak üzere devlet yetkilileriyle toplantılar gerçekleştirmiştir. Türkiye ve Avrupa'da kamuoyu oluşturmak ve Dersim'de yaşanan tahribatı gözler önüne sermek için Avrupa'dan gelen milletvekilleriyle birlikte heyetler oluşturarak Dersim'e ziyaretler düzenlemiştir[224]. Bu biçimde köy ve orman yangınları, gıda ambargosu, zorunlu göçler, ekolojik tahribat ve insan hakları ihlallerini görünür kılmayı hedeflemiştir. Bu heyet gezilerinin bir kısmı emniyet güçleri tarafından engellenmiş, dernek yöneticileri ve üyeler hakkında soruşturmalar açılmıştır.

Dersim Dayanışma Kurulu etrafında ekonomi, hukuk, kültür ve sağlık komisyonları kurulmuştur. Kültür komisyonunun çalışmaları neticesinde 2000 yılından beri düzenlenen ve Dersim toplumunun en büyük kültürel buluşması olan Munzur Kültür ve Doğa Festivali doğmuştur. Bu etkinliğin çıkış amacı Dersim'deki sosyal hayatı canlandırmayı ve geri dönüşleri teşvik etmektir. Ekonomi komisyonu Dersim'e yatırım yapılması ve kentteki ekonomik hayatın canlandırılması için çalışmalar yapmıştır. Bunların sonucunda Dersim'deki su üretim şirketi Munzur A.Ş. kurulmuştur. Sağlık komisyonu büyük şehirlerdeki ve yereldeki Dersimliler için sağlık kontrol ve tedavi hizmetleri sunmuştur. Hukuk komisyonu ise köy yakmalar, keyfi gözaltı ve işkenceler, faili meçhuller gibi insan hakkı ihlallerine yönelik hukuki mücadele verilmesiyle ilgilenmiştir. Dersimli dernekleri 1999 yılında baraj ve HES projelerine karşı Munzur komisyonunu kurmuş ve "Munzur'a Sahip Çık" adıyla kampanya başlatmıştır.

İstanbul Tunceliler Derneği 2000 yılında tamamen kapatılarak yöneticilerine siyasetten men yasağı getirilmiştir. Ancak bu dönemde İstanbul'da Dersimlilerin yoğun yaşadığı semtlerde ve diğer kentlerde başka yöre dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler 2004 yılında kurulan Tunceli Dernekleri Federasyonu (TUDEF) çatısı altında bir araya gelmiştir. Federasyon 2010 yılında Dersim Dernekleri Federasyonu (DEDEF) adını almıştır. Bu isim değişikliği kamuoyunda Dersim tartışmalarının başlaması ve Dersim adının meşru politik zeminde kullanılır olmasıyla gerçekleşmiştir. DEDEF DHF'nin etki alanında ve onun siyasi çizgisinde bir örgütlenmedir. 2009 yerel seçimlerinde DHF'nin Dersim'de Kürt hareketi

[224] 1990'ların ortasından itibaren Dersim Dayanışma Kurulu ve Dersimli derneklerinin gerçekleştirdiği çalışmalar için bkz. Taş, *Külden Evler: Dersim'de Yakılan Köylerin Öyküsü*.

karşısında aday göstermesi ve onunla açıkça siyasi rekabete girmesi bu iki hareket arasındaki ilişkiyi gerginleşmiştir. TUDEF/DEDEF üyesi olan dernekler içinde Kürt hareketi çizgisinde kurumlar olmakla beraber, federasyon yönetimi DHF'yi destekleyen isimlerden oluşmaktadır. TUDEF/DEDEF 2000 yılından beri düzenlenen Munzur Festivali'nin Tunceli Belediyesi'yle birlikte iki ana örgütleyicisinden biridir. 2007 yılında FDG tarafından düzenlenen kampanyayla eşgüdümlü olarak Seyit Rıza ve onunla beraber idam edilenlerin mezar yerlerinin açıklanması için imza kampanyası başlatmıştır. 2009 yılında FDG'yle birlikte idamların gerçekleştiği Elazığ Buğday Meydanı'nda bu taleple basın açıklaması düzenlemiştir. 2011 yılından itibaren 14 Kasım'da İstanbul Taksim Meydanı'nda Seyit Rıza'yı anma yürüyüşleri gerçekleştirmektedir. 2010 yılından beri yine FDG'yle birlikte "4 Mayıs Dersim Tertelesi'ni Anma Günü" kapsamında bir katliam sahası olan Dersim Halvori kayalıklarında anma düzenlemektedir. Bunun yanında, DHF ve DEDEF'in Dersim toplumuna dair siyasetleri Munzur ve Pülümür nehirleri üzerine yapılan ve yapılması planlanan barajlara karşı verilen mücadeleyi ve Dersim'e geri dönüşleri teşvik eden söylemleri içermektedir. Bu kapsamda basın açıklamaları, protesto gösterileri ve paneller düzenlemektedirler.

Kürt hareketi çevresindeki kültür-sanat üreticileri 2013 sonunda Dersim Araştırmaları Merkezi'ni (DAM) kurmuştur. Merkez 1937-38 üzerine paneller, konferanslar ve basın açıklamaları düzenlemenin yanında bir yayınevi olarak faaliyet göstermektedir. Bu çevredeki sanatçılar, araştırmacılar ve yazarlar aynı zamanda 2011 yılından beri aylık olarak Dersim adlı gazeteyi çıkartmaktadır. DAM Seyit Rıza'nın 15 Kasım'daki idam yıldönümünde araştırmacıların, aydınların ve Kürt partisinden bazı milletvekillerinin katılımıyla paneller düzenlemektedir. Bu günü "kara gün" anlamına gelen Zazaca *Roca Şae* ve Kürtçe *Roja Reş* adlandırmalarıyla 1937-38 kırımının anma günü olarak hafızalaştırmaktadır. Bu açıdan Kürt hareketi çevresindeki Dersimli kültür-sanat üreticileri, 1937-38'e dair hafıza ve anma siyasetlerinde DEDEF ve FDG'nin 4 Mayıs gününü ön plana çıkarmasından farklılaşmaktadır.

3.3.2.1 Türkiye'de kültür-sanat üretimleri

Türkiye'de 1990'ların başından itibaren 1938 ve Dersim üzerine resmi tezleri eleştiren, Dersimlilerin geleneksel kültürünü ve tarihsel acılarını ortaya koyan kitaplar yayımlanmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı bugünün tartışmalarını da şekillendiren çalışmalar olmuştur. 1983'de yürürlüğe konan 2932 sayılı "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" 1991 senesinde kaldırılması Kürtçe ve Zazaca dillerinin kitaplar, dergiler ve müzikal çalışmalarda kullanılmasını mümkün kılmıştır. Ancak bu yayınlar yine de

yasaklama ve toplatılma uygulamalarıyla karşılaşmıştır. Mustafa Düzgün ve Hawar Tornecengi'nin hazırladığı 1992 yılında basılan ve Kırmancki dilinde ağıtları içeren "Tae Lawıke Dersimi/Dersim Türküleri" adlı kitap toplatılmış ve yayıncıları hakkında dava açılmıştır[225]. Maocu Aydınlık hareketinin devamcısı niteliğindeki İşçi Partisi'nin yayınevi Kaynak Yayınları tarafından Dersimli araştırmacı ve yayıncı Mesut Özcan'ın hazırladığı "Dersim (Zaza) Atasözleri" kitabı 1992 yılında basılmıştır.

İsmail Beşikçi'nin "Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi" 1990 yılında Belge yayınlarından çıkmış ve kısa süre içinde toplatılmıştır. Beşikçi kitabın önsözünde söz konusu çalışmasını 1977 yılında Komal Yayınları tarafından basılmak üzere hazırladığını ancak kitabın kendisi dışında nedenlerle basılamadığını, darbenin ardından ise kitabın yayınevi tarafından kaybedildiğini belirtmiştir[226]. Faik Bulut'un hazırladığı "Belgelerle Dersim Raporları" 1991'de Yön Yayınları tarafından basılmıştır. Kürt milliyetçisi Nuri Dersimi'nin çalışmalarını kaynak olarak kullanan bu iki çalışma, konuya Kürt hareketi perspektifinden yaklaşmaktadır. Bu çalışmalar Dersim'in kültürel siyasetler alanında günümüzde de referans verilen temel kaynaklardandır. Ancak bu kitaplar, Dersimlileri ve tarihlerini Kürt kimliği ve mücadelesi içinde tarif etmeleri ve aktarımlarının gerçekliği sıklıkla sorgulanan Nuri Dersimi'yi kaynak göstermeleri noktasında sıklıkla eleştirilmektedir.

M. Kalman'ın Nujen yayınlarından basılan 1995 tarihli "Belge ve Tanıklıklarıyla Dersim Direnişleri" 1937-38'in tanıklarıyla yapılan görüşmeleri içermesi bakımından önem arz etmektedir. M. Kalman kitabın girişinde, 1972 yılında "Dersim Direnişi'nde yer alan savaşçı ve devlet yanlısı milislerle" konuşmalar ve kayıtlar yapmaya başladığını ancak bu kayıtların "12 Eylül'ün hışmına uğradığını" belirtmektedir. Yazar bu nedenle kitabın hazırlanma çalışmalarına 1985 yılında yeniden başlamıştır. 1937-38'e tanıklık etmiş Dersimli sendikacı Şükrü Laçin'in "Dersim İsyanı'ndan Diyarbakır'a/Bir Kürt İşçisinin Siyasal Anıları" da yine 1995'te basılmıştır.

1980'lerden itibaren edebiyat alanında da devlet perspektifi dışında 1937-38'i konu edinen çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır. Dersim kökenli eğitimci ve yazar Vecihi Timuroğlu 1983 yılında "Bir Sürgünün Ezgileri: Dersim'in Ağıtı" isimli şiir kitabını yayınlamıştır. Bu kitap nedeniyle Timuroğlu 12 Eylül sonrası dönemin askeri mahkemelerinde yargılanmıştır. Timuroğlu şiirinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki bazı ayaklanmaları savunduğu, Kürtlük propagandası yaptığı ve yaşanan bir tecavüz olayını devlete mal ettiği gibi gerekçelerle 1984 yılında on yıl hapse mahkûm edilmiştir. Sonrasında

[225] Selcan, "Zaza Dilinin Gelişimi", 11.
[226] Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, 3.

bu karar bozulmuş ve beraatına karar verilmiştir. 2000'lere dek Dersim'le ilgili ortaya konan karşıt kültür-sanat üretimleri benzer davalarla karşılamıştır.

1988 yılında Ali Arslan tarafından yazılan ve 1938'de evlatlık verilen bir Dersimli kız çocuğunun hikâyesini anlatan "Serçe" romanı basılmıştır. Haydar Işık'ın kaleme aldığı "Dersimli Memik Ağa" 1990'da; "Dersim Tertelesi" 1996 yılında basılmıştır. TİKKO örgütünün kurucularından Muzaffer Oruçoğlu, örgütün kuruluşu ve Dersim'deki faaliyetleri üzerine 1992 yılın "Tohum" adlı romanını yayınlamıştır. 1997 yılında ise 1937-38 dönemini anlattığı "Dersim" romanını yayınlamıştır. Bu roman basımından kısa süre sonra Dersim Hollanda Vakfı tarafından cinselliği ön plana çıkardığı ve Dersim'de bir isyan yaşandığı tezini doğruladığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Bu eleştiri Dersim'in kültür ve hafıza siyasetleri alanındaki kilit bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Avrupa diasporasında "otonom Dersim" savunusu yapan kesimler arasında gelişen ve 2000'lerin sonunda hükümetin Dersim açılımıyla ağırlığını arttıran revizyonist tarih anlatısına göre 1937-38 yıllarında Dersim toplumu isyan etmemiş ve devlete direniş göstermemiştir. Bu tarih anlatısında Dersim'de yaşananların katliam, zorunlu göç, kız çocuklarının evlatlık verilmesi gibi soykırım politikaları olan boyutları ön plana çıkarılmaktadır.

Kürt hareketi ve devrimci sol örgütler çevresindeki kültür-sanat üreticileri devletle mücadele perspektifleri doğrultusunda 1990'lara kadar 1937-38'i isyan ve ayaklanma kategorileri kapsamında değerlendirmiştir. Sonrasında ise bu dönemi jenosid, soykırım, tertele ve katliam terimleriyle adlandırmakla beraber Dersimlilerin devlete karşı direndiklerini vurgulamışlardır. Bu direniş anlatısı, Kürt bağımsızlıkçısı ve devrimci örgütlerin Dersim toplumuna dair güncel kavrayışlarını ve öngördükleri siyasal mücadele vizyonunu temellendiren bir tarihsel temel misyonu görmektedir. Oruçoğlu Hollanda Dersim Vakfı2nın Dersim kştabına getirdiği eleştirilere cevap verdiği makalesinde şunları söylemektedir:

> Dersim Vakfının görüşlerine dönelim. "Romanınızda Seyit Rıza'ya hayali ordular kurdurup cephe komutanı gibi göstererek devletin şakilik teorisini oldukça doğruluyorsunuz." Dersim tarihine ve 68 gerçeğine uymayan teslimiyetçi bir anlayış bu. Ordusu olan ve de direnen şaki mi oluyor? Ben Dersim romanında, Seyit Rıza'yı koca bir ordusu olan bir generale benzetmiyorum. Bunu Dersimli Nuri yapıyor. Benim romanımda Seyit Rıza, hiç bir aşirete sözünü geçiremeyen, kendi aşiretine egemen olan ve en çok da Bahtiyaranlılarla birlikte direnen bir insandır. Hıdır Göktaş'ın, "Kürtler, İsyan-Tenkil" adlı kitabında, o dönem Dersim aşiretlerinin sayısı silah gücü veriliyor. Seyit Rıza'nın lideri olduğu yukarı Abbas Uşağı'nın nüfusu 4000, silah gücü ise 1400'dür. Tarihte olduğu gibi, 38'de de Dersim silahlıdır. Hem dış istilacılara karşı

hem de iç dalaşmalarından dolayı bu böyledir. Alişer'e, "Aslanlar yurdudur tilkiler giremez" dedirten gerçeklik tam da bu gerçekliktir. Devlet, 38'de, Dersim'e mutlak egemen olmak, Dersim'i eritmek istedi. Dersim buna direndi. Devlet hem direneni, hem de masum halkı tenkile uğrattı[227].

1990'larda Dersim toplumunun kimliksel uyanışının yaşandığı bir diğer alan müzik olmuştur. Metin ve Kemal Kahraman kardeşler, 1990 yılında kurucularından oldukları sosyalist müzik grubu Grup Yorum'dan ayrılmıştır. Kemal Kahraman siyasi nedenlerle 1992 yılında Berlin'e yerleşmiş ve 2014 yılına kadar hiç Türkiye'ye gelmemiştir. Metin Kahraman ise Berlin, İstanbul ve Dersim arasında hayatını sürdürmektedir. Kahraman kardeşler, modern Dersim müziğinin ve Dersim toplumundaki kültürel derlemeciliğin öncüleri olmuştur. Metin'in 1991 yılında Hasan Saltık'ın prodüktörlüğünde çıkardığı Desmal (Seher Yeli) albümünden beri Zazaca derlemeleri ve özgün şarkıları albümlerine koymaktadırlar. 1997 yılında "Yaşlılar Dersim Türküleri Söylüyor" adıyla yaşlı nesil Dersimlilerin ağzından geleneksel Dersim türküleri ve ağıtlarına yer verdikleri bir albüm çıkarmışlardır. Metin Kahraman görüşmemizde Grup Yorum'dan ayrılma sürecinde, yaptığı Zazaca bir şarkının "bizi temsil etmiyor" denerek albüme konulmamasının ve müzik grubunun merkezi bir örgüt yapısına dönüşmesinin etkili olduğunu anlatmıştı:

Yorumdan ayrılmadan önce ilk kez Zazaca bir beste yaptım. Bu da nasıl yaptım, bir gerillanın ölüm haberini gazetede okudum. O dönem giderek gerilla ölümleri tek tük haber oluyordu. Ama o öldüğü yerde nasıl bir etki bırakıyordu, onun akrabaları ne hissediyordu. Kendi akraba çevremizde biz bunlara tanık olduk, yakın akrabalarımızdan ölenler oldu. "Kar yağıyor ve dağlardan silah sesleri geliyor. Kayaların önünde kim olduğunu bilmediğim bir genç yatıyor. Kız vallahi billahi bu bizim kaderimiz değil" diyen yaşlı bir adamın, yakını katledilen bir yaşlının ağzından yaptım o besteyi. O zaman Yorum'un içinde bu kabul görmedi. Biz Yorum'u kurduğumuzda hiçbir [siyasi örgüte] yakın değildik, antifaşist bir gruptuk. Ama sonra Dev-Genç ağırlık kazandı […] O yapı olunca şef de oldu. Şefimiz cezaevinden çıkmıştı. O bu şarkının bizi anlatmadığını, Kürt milliyetçiliğini, Kürt hareketini anlattığını söyledi. Ben o zaman bir kırılma yaşadım. 5-6 ay grupta kaldım o sıkıntıyla. Sonra ikinci Zazaca besteyi de yaptım, o şef arkadaşa gittim okudum. Aynı şekilde bu şarkı albüme giremez dedi, ben de gruptan ayrıldım[228].

---

[227] Oruçoğlu, "Eleştiriler", http://muzafferorucoglu.net/makale.asp?id=93, erişim tarihi: 05 Ekim 2017.
[228] Metin Kahraman'la görüşme, 21 Nisan 2013, İstanbul.

Kahraman kardeşler, açık politik mesajlar veren örgütlü sol bir müzik grubundan ayrılara kendi kökenlerini yansıtan bir müzik yapmaya başlamıştır. Leyla Neyzi, Metin ve Kemal'in "Dersimli olmak için önce Berlin'e gitmeleri gerektiği" tespitini yaparak Dersim toplumundaki kökenlere dönüş ve geleneğin keşfi süreçleri için Avrupa ülkelerine göçün tetikleyici etkisinden bahsetmiştir[229]. Metin ve Kemal, bu kökenlere dönüşü görmezden gelinen, aşağılanan, politik ajandalar içinde araçsallaştırılan Dersim kültürünü korumak ve yeniden üretmek biçiminde açıklamaktadır. Metin-Kemal Kahraman, 1997 yılında Dersim dergisine verdikleri röportajda şunları söylemiştir:

> Dersim'deki kültürel çözülme keskinleşip kültürün en önemli temsilcileri de bir bir aramızdan ayrılmaya başlayınca fark ettik ki, eldeki olanaklarla bunların en azından kayıtlarını tutmamız gerekiyor. Bu tarihten sonra ki, 1991 yılı yaz aylarına denk geliyor, bizzat kendimiz Pülümür'e giderek kayıtlar yapmaya başladık […] Hatta bunları "işte bizim müziğimiz", "işte Dersim müziği" diye dinletmeye dahi çekiniyorduk. Bunun nedenine dahi girmeye gerek görmüyorum. Çünkü biliyorum ki bu yarayı hepiz taşıdık, taşıyoruz… Dolayısıyla da anlıyoruz. Ama zamanla dilimizle, kültürümüzle barıştık; yaşlılarımızla barışmak istedik[230].

Metin-Kemal Kahraman'ın ardından Mikail Aslan, Ahmet Aslan ve Erdoğan Emir gibi müzisyenler derlemeler ve özgün Kırmancki şarkılar yaparak modern Dersim müziğini üretmiştir. Mikail Aslan ve Erdoğan Emir de, Kahraman kardeşlerin durumunda olduğu gibi örgütlü sol bir müzik grubundan (Grup Munzur) ayrılarak etnik müzik üretmeye başlamıştır. Grup Munzur DHF'nin müzik grubudur ve bünyesindeki müzisyenlerin neredeyse tamamı Dersim kökenlidir. Bu müzisyenlerin örgütlü müzik gruplarından bireysel müzisyenliğe evrilen kariyerleri, örgütlü yapıların belirleyiciliğinden ve bunların kısıtlı kitlesinden uzaklaşarak daha geniş kitlelere dönük müzik üretme isteği biçiminde yorumlanabilir. Bunların çalışmaları genelde Kırmancki dilindedir. Unutulan anadili ve sözlü kültürü yeniden üretme kaygısını taşımaktadır. Aynı zamanda geleneksel Dersim ezgilerinin ve ağıtlarının modern altyapılar ve batılı enstrümanlarla yeniden yorumlanmasını içermektedir. Ürettikleri şarkılar örgütlü sol müzik gruplarının farklı olarak sınıf mücadelesi, yoksulluk, direniş gibi açık politik mesajlar yerine Dersim'in kolektif acılarını, geleneksel ve bireysel temaları taşımaktadır. Modern Dersim müziği Kürt, Dersimli ve sol kamuoylarına olduğu kadar beğeni paletlerini genişletmek isteyen yeni orta sınıflara da hitap etmiş ve bir ölçüde ana akım kültür piyasasına dâhil olmuştur. Hatta bu müzisyenlerden Ahmet Aslan 2017 yılında pop müzik

[229] Neyzi, "Embodied Elders", 106.
[230] "Metin-Kemal Kahraman Kardeşlerle Yapılan Röportaj", 50.

şarkıcısı Demet Akalın'la birlikte popüler bir televizyon dizisinin tema müziklerinden biri olarak kullanılan "Çeşmi Siyahım" türküsünü seslendirmiştir[231]. Bu örnek yeni nesil Dersimli müzisyenlerin ana akım kültür piyasasına içerlenme kapasitesini göstermektedir.

2000'lerin ortasından beri belgeseller Dersim'in karşıt kültüre siyasetler alanının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bülent Bilmez'e göre son yıllarda artan belgeseller ve sözlü tarih çalışmaları, daha öncesinde Dersim toplumu içinde kalan anlatıların genel kamuoyunda görünür kılınmasıyla "marjinallikten çıkışın öncüleri" olmuştur[232]. Bu belgesellerin büyük kısmı 1937-38'i konu edinmekte ve kıyımın tanığı ve mağduru olmuş Dersimli yaşlılarla yapılan sözlü tarih çalışmalarına ve kayıtlara dayanmaktadır. Yanı sıra Dersim'in inançsal ve kültürel yapısını, bölgedeki barajların yol açtığı tahribatı ve 1993-1994 yıllarındaki köy boşaltmaları ele alan belgeseller mevcuttur. Bu belgeseller arasında öncü olan Çayan Demirel'in 2006 tarihli 1938 Katliamı'nı konu edinen ve katliamın tanıklarıyla ve tarihçilerle yapılan mülakatlara dayanan "Dersim 38" belgeselidir. Kültür Bakanlığı bu belgeselin toplu gösterimlerinin yapılabilmesi için gerekli olan eser işletim belgesi vermemiştir. Bu durum filmin yönetmeni ve sol kamuoyu tarafından örtülü bir sansür olarak yorumlanmıştır. 1937-38 üzerine diğer belgeseller arasında Nezahat Gündoğan'ın 2010 yılında çıkan "İki Tutam Saç", 2013 tarihli "Hay Way Zaman" ve 2016 tarihli "Vank'ın Çocukları" adlı çalışmaları, Özgür Fındık'ın 2009 tarihli "Qelema Sure" ve 2011 tarihli "Kara Vagon" belgeselleri sayılabilir. Bu çalışmalar 2015 sonrasına dek açık ya da örtülü biçimde herhangi bir devlet sansürü ile karşılaşmamıştır.

Belgesellerin yanında yönetmen Kazım Öz tarafından 1937-38'i konu edinen 2017 tarihli "Zer" isimli kurgusal bir film çalışması yapılmıştır. Bu film babaannesi 1938'de Dersim'den evlatlık verilmiş bir kız çocuğu olan ve Amerika'da yaşayan müziyen bir gencin Dersim'e yaptığı yolculuğu anlatmaktadır. Filmin kahramanı genç, babaannesinin söylediği Zer adlı bir şarkının peşine düşüp geldiği Dersim'de, müzik aracılığıyla kökenleriyle karşılaşmıştır. Hazırlıklarına 2014 yılında başlanan bu filmin prodüksiyon giderlerinin büyük kısmı Kültür Bakanlığı'nın verdiği destek fonuyla sağlanmıştır. Ancak filmin gösterime girdiği 2017 yılında siyasi iklim değişmiş, Kürt ve Dersim meselelerinde kısıtlama ve açık sansür mekanizmaları yeniden devreye girmiştir. Bu doğrultuda Kültür Bakanlığı filmin içeriğine yönelik çeşitli kısıtlama talepleri ortaya koymuştur. Filme eser işletim belgeseli verilmesi için bazı sahnelerin kaldırılması şart koşulmuştur. Eser işletim belgesinin

[231] "Ahmet Aslan ve Demet Akalın'dan yılın düeti: Çeşm-i Siyahım", Posta, 27 Eylül 2017, http://www.posta.com.tr/ahmet-aslan-ve-demet-akalin-dan-yilin-dueti-cesm-i-siyahim-eskiya-dunyaya-hukumdar-olmaz-haberi-1336535

[232] Bilmez, "Sözlü Tarih ve Belgesel Film Aracılığıyla Bir Kıyımla Yüzleşmek ve Hesaplaşmak", 18.

verilmemesi ise Türkiye'de filmin ticari gösteriminin yapılamaması, dolayısıyla Kültür Bakanlığı'nın bu şartla verdiği desteğin geri ödenmesi zorunluluğu anlamına gelmektedir. Kültür Bakanlığı'nın çıkartılmasını istediği sahneler 1937-38 yaşanan kırımda devlet aktörlerinin rolünü ortaya koyan anlatımlar ve filmin ana karakterinin Dersim dağlarındaki gerillalarla karşılaşma sahneleridir. Kazım Öz, bu sahneleri filmden çıkarmakla beraber, 2017 Nisan ayındaki İstanbul Film Festivali kapsamındaki gösteriminde karartılan sahnelerde "Bu sahne T.C. Kültür Bakanlığı Sinema Genel Müdürlüğü Üst Denetim Kurulu tarafından sakıncalı bulunduğu için izleyemiyorsunuz" ifadesini koymuştur[233]. Bu biçimde filme uygulanan sansüre dikkat çekmiştir.

Edebi üretimler alanında 1937-38, 2010'ların başında açılım politikaları ve hükümetin Dersim'i gündeme getirmesiyle beraber popüler bir konu haline gelmiştir. Dersimli yazar Haydar Karataş'ın İletişim Yayınları'ndan çıkan 2010 tarihli "Gece Kelebeği" ve 2012 tarihli "On İki Dağın Sırrı" eserleri Türkiye kamuoyunda oldukça ilgi çekmiştir. Gece Kelebeği 2017 sonu itibariyle on baskı yapmıştır. Yazarın 2017 yılında yayımlanan üçüncü romanı "Ejma'nın Rüyası", önceki iki romanın çıktığı İletişim Yayınları yerine daha küçük bir yayınevi olan Notabene'den çıkmıştır. Ejma'nın Rüyası, olumlu eleştiriler almasına rağmen kamuoyunda daha az ilgi uyandırmıştır. 2009-2012 yılları arasında Dersim kültür alanı dışından Sema Kaygusuz, Oya Baydar ve Murathan Mungan gibi edebiyat alanında yer edinmiş yazarlar da 1937-38'i konu edinen romanlar ve hikâyeler yayınlamıştır.

Sözlü tarih çalışmaları, Dersim'e dair söylem patlamasıyla gelişen karşıt kültürel üretimlerinin en dikkat çekici boyutlarındandır. Bunlar 1937-38 dönemi tanıklarının anlatılarının derlendiği kitaplardır. 1990'lardan beri yaşlılarla kayıtlar yapan Cemal Taş'ın "Dağların Kayıp Anahtarı" (İletişim, 2010), şair Emirali Yağan'ın "Dersim Defterleri Beyaz Dağ'da Bir Gün" (İletişim, 2013), belgeselciler Nezahat Gündoğan ve Kazım Gündoğan'ın evlatlık verilen Dersim'li kızlar üzerine çalışması "Dersim'in Kayıp Kızları" (İletişim, 2012) ve 1937-38'den sağ kurtulan Dersim Ermenilerinin hayat hikâyelerinin anlatıldığı "Keşiş'in Torunları Dersimli Ermeniler" (Ayrıntı, 2016) bu çalışmalardan bazılarıdır.

Edebiyat alanında Dersim konusunda 1938 dışındaki daha güncel dönemlere odaklanan çalışmalar olarak 1970'lerin ve 1980'lerin Dersimi'ndeki gündelik hayattan anekdotlar sunan Nurettin Aslan'ın "Dersim'in Delileri" (Belge Yayınları, 2002) ve 1990'lar Dersimi'ndeki silahlı örgütlerin mücadelelerini anlatan Murat Kahraman'ın Çığlık (Belge Yayınları, 2005) ve Ozan Munzur'un "Peri 17'ler: Dersim'den Kırsala Liseli Gençlerin

[233] "Zer Filmi İlk Gösteriminde Sansüre Uğradı", Evrensel, 12 Nisan 2017, https://www.evrensel.net/haber/315597/zer-filmi-ilk-gosteriminde-sansure-ugradi

Hikâyesi" (Dersim Yayınları, 2015) gibi anı ve belgesel türündeki kitaplar sayılabilir. Bunlar Dersim toplumuna hitap eden daha küçük yayınevlerinden çıkan çalışmalardır. Nurettin Aslan'ın bahsedilen çalışması 2015 yılında İletişim Yayınları'ndan "Dersim'in Divane Delileri" adıyla tekrar basılmıştır. Dersim'in kültür-sanat üretimleri alanının belirgin bir özelliği kültür-sanat üreticilerinin birden fazla alanda çalışma yapmasıdır. Örneğin müzisyen Metin-Kemal Kahraman kardeşler aynı zamanda belgesel çekmekte, belgeselci Nezahat-Kazım Gündoğan ve Özgür Fındık belgesellerini aynı zamanda kitap formatında yayınlamakta, müzisyen Mikail Aslan roman yazmakta, bir dönem FDG eş başkanı olan Nurettin Aslan Dersim'in delileri üstüne anı-roman türünde kitap yazmaktadır.

3.3.2.2 Eşik bekçileri: Kalan Müzik ve KOM Müzik

Türkiye'deki en büyük alternatif müzik şirketi nostalji, etnik müzik, ve protest müzik gibi kategorilerde albümler çıkaran Kalan Müzik'tir. Şirket 1991 yılında Dersimli Hasan Saltık tarafından kurulmuştur ve hâlen onun tarafından yönetilmektedir. Saltık, Dersim kültür-sanat alanının en önemli isimlerinden biridir. Aynı zamanda 1937-38'le ilgili bölgede görev yapmış askerlerin kayıtları ve katliamı belgeleyen fotoğrafları içeren en kapsamlı arşivin sahibidir. Hasan Saltık, Dersim'le ilgili belgesel, kitap ve film projelerinde kullanılmak istenen bu geniş arşive sahip olması, ana akım medyayla ve kültür-sanat piyasasındaki bağlantıları nedeniyle belirleyici bir aktördür. Dersimli kültür-sanat üreticileri alanda güç ve tanınırlık kazanmak için onunla ilişki kurmaktadır.

Pek çok Dersimli müzisyenin albümü Kalan Müzik tarafından yayımlanmakta, belgeselciler ve tarihsel incelemeler yapan kişiler Saltık'ın arşivlerinden faydalanmaktadır. Saltık ekonomik, sosyal ve arşivsel sermayeleri bakımından bu alanda kimin ana akım kamuoyuna taşınacağını belirleme gücüne sahiptir. Onunla çalışan müzisyenler, Kalan Müzik'in ağırlıklı dinleyici kitlesini oluşturan eğitimli orta sınıf kesime açılmakta ve Hasan Saltık'ın bağlantıları sayesinde ana akım kültür piyasasında _örneğin şarkılarının popüler TV dizilerinde çalınması gibi_ yer bulabilmektedir. Kalan Müzik bu bakımdan Dersim'in kültürel üretimler alanında eşik bekçisi konumundadır. Saltık kendisiyle görüşmemizde Kalan Müzik'in dinleyici kitlesi ve alandaki gücüyle ilgili şunları anlatmıştı:

> Kardeş Türküler için, etnik müzikler için ağırlıklı öğrenci kesimi dinliyor. Nostalji serisini hali vakti yerinde, benim mutlu azınlık dediğim kesim dinliyor, kredi kartı borcu olmayan, rahatı yerinde, eski arşivlere meraklı… İşçi kesimi azdır, bizi daha çok burjuva kesimi dinliyor. Mesela Aynur'u çıkardık, onu Kürtler değil Türkler dinliyor daha çok. Repertuarını ben seçtim, ona göre bir şekil verdik, kılığını kıyafetini,

konuşmalarını. Onu dünya starı olarak sunduk. […] Zaten Kalan Müzik bir şeyi isterse popüler eder, bu güce sahibizdir[234].

"İstediğini popüler edecek" güce sahip olan Kalan Müzik, Dersim müziğinin aynında Anadolu'da yaşayan Süryaniler, Ermeniler, Kürtler ve Lazlar gibi etnik grupların geleneksel müziklerinin de yeniden üretiminde kilit bir role sahiptir. Bu açıdan Türkiye'de 2000'lerde gelişen etnik kimliksel uyanışlar ve kültürel üretimler bakımından Kalan Müzik, bunlara alan açan önemli bir aktör olmuştur. Saltık, mülakatımızda etnik müzik piyasasının, Anadolu'da görmezden gelinen ve baskı gören etnik grupların kendisini keşfetmesi açısından önemli rolü olduğunu ifade etmişti. Bu piyasanın Kalan Müzik vasıtasıyla nasıl geliştiğini ve Dersim müziğinin evrimini şöyle anlatmıştı:

Türkiye'de Yezidi olduğunu bilmiyorlardı, bizimle öğrendiler. Laz müziğini derledik. Köylere gittik derleme için, adamın dedesi Türkçe bilmiyor Rumca konuşuyor, adam diyor biz özbeöz Türküz. Sonra sonra Lazlar da kendi kimliğini keşfetti. Tabii senelerce asimilasyona yönelik politikalar vardı, sonra bunun zenginlik olduğunu keşfetti insanlar. Hakkâri türkülerini yaptık Eyhok diye; o derlemeleri yaparken kaymakamlıktan, valilikten sorun çıkarıyorlardı hep, davalar açıldı Kürtçe müzik filan diye. En son Diyarbakır'da bir savcı keyfine yasakladı Aynur'u [Doğan], ben de ona karşı dava açtım "sen nasıl benim ticaret yapma özgürlüğümü kısıtlarsın" diye. Baktı tazminat ödeyecek hemen vazgeçti davadan […] Kalan Müzik'i kurarken piyasada alternatif müzik alanında bir eksiklik vardı, bunu gördüm. Etnik müzik açısından da piyasada boşluk vardı, bu biraz siyasi nedenlerleydi biraz da alanda iş yapan yoktu [...] Dersim müziği için Metin-Kemal Kahraman'dır, öylece Neo-Dersim müziği başladı. Grup Yorum'dan ayrıldılar, Deniz Koydum Adını'yı yaptılar, biz de destek olduk. Kardeş Türküler de, şu an Dersim müziğinin en iyi temsilcileri Mikail Aslan, Ahmet Aslan da Metin-Kemal'den çok etkilenmiştir, onlar özgün bir tarz oluşturdular[235].

Saltık'ın "Neo-Dersim müziği" olarak adlandırdığı müzikal üretimler, Dersim toplumunun kimliksel uyanışında ve genç kuşakların etnik aidiyetlerini yeniden üretmesinde en önemli mecra olmuştur. Barış süreci ve hükümetin Dersim açılımı, Dersim toplumunda kültür-sanat üreticiliğine duyulan ilgiyi arttırmış ve bu alanın popülerleşmesine neden olmuştur. Pek çok genç 1937-38 ve geleneksel kültür üzerine müzikal ve belgesel tarzında çalışmalar yapma hevesi duymuştur. Hasan Saltık 2015 sonunda bir dergiye yazdığı makalesinde Dersim'de bir silahlı örgüt üyesi militanların Youtube'dan yayınladıkları müzik

[234] Hasan Saltık'la görüşme, İstanbul, 9 Mayıs 2013
[235] A.g.g.

çalışmaları için kendisinden yardım istediğini anlatmaktadır. Bu anekdot, Dersim toplumunda devrimci örgütlerin kültür-sanat alanıyla, özellikle de kolay erişilebilir, tüketilebilir ve duygulara seslenen yapısıyla popülerleşebilir bir niteliğe sahip müzikal üretimle bağlantısını ortaya koyması bakımından ilginçtir.

> Gerilla çevirme yapmış. Ablam şaşırdı kaldı, yeğenim ilk kez böyle bir şey görüyor, heyecandan ölecek. Bana "arabadan in" dediler. Kimlikleri topladılar. Yeğenimin nüfusu İzmir'de, il o verdi; İzmir'i görünce "ne işiniz var burada" dediler. O hemen beni işaret etti; "Dayım beni gezdiriyor, Hasan Saltık"… Onun kimliğini alan çocuk benim kimliğimi de aldı, göz göze geldik. "Evet, Saltıklardan" dedim. "Bu bir PKK-TİKKO ortak eylemidir" diye açıklamaya başladı. Beklemeye başladık. O sırada yanıma bir gerilla yaklaştı; "Abi, sen Hasan Saltık mısın?" "Evet" dedim. "Abi biz dağda bir müzik grubu kurduk, çalışmalarımızı da telefondan çekip Youtube'a koyduk, senin değerlendirmeni istiyoruz" dedi. Ablam kurşuna dizileceğimizi düşünüyor, ben tedirginlikten ne yapacağımı şaşırmışım, karşımızda el bombaları, kalaşnikoflar… Çocuk öyle gelince beni aldı mı bir gülme. "Oğlum" dedim, "dün burada operasyon vardı, siz bizi çevirirken basılsak ne olu?" "Rahat ol abi, bir minibüs daha gelecek sonra gideceksiniz." Kendince beni rahatlattı ya devam ediyor, "Abi TİKKO Müzik Grubu, Youtube'da bulursun izlersin. Bizim gibi sol gruplara daha çok destek vermelisiniz[236].

Bu anekdota göre Hasan Saltık'la ilişki geliştirmek ve onun desteğini almak, Dersim'in diğer kültür-sanat üreticileri gibi silahlı örgüt üyesi olanlar için de kendi ideolojilerini yaymak ve müzik vasıtasıyla görünürlük kazanmak için arzu edilen bir durumdur. Bu anekdot aynı zamanda Dersim toplumunda sosyal medya kanallarının ve internet teknolojilerinin yaygınlığına dair bir perspektif sunmaktadır. Sosyal medya, mekânlar arasındaki mesafeyi ve sınırları kaldırdığı için hem ideolojik söylemlerin, hem kültür-sanat ürünlerinin, hem de bunların iç içe geçtiği estetik anlatıların yayılması için çok etkili bir mecra niteliğindedir. Silahlı örgüt üyeleri dâhi sosyal medyadan yayınladıkları klipleri vasıtasıyla görünürlük sağlamak ve popülerleşmek istemektedir.

Dersimli müzisyenler için Kürt hareketinin çevresinde bulunan KOM Müzik bir diğer önemli yapım şirketidir. 1990'lardan beri Dersimli kimliğinin politik, dilsel ve inançsal özgünlüklerini politik ve kültürel bir birlik olarak Kürt toplumu tahayyülüne sığdırmakta zorlanan Kürt hareketi, Dersim meselesinin popülerleştiği 2000'lerin sonundan itibaren

[236] Hasan Saltık "Abi Biz Bir Dinleseniz", OT dergisi, sayı 32, Ekim 2015.

kültürel siyasetlerinde Dersim'e büyük yer ayırmıştır. Bu alandaki kimi müzisyenler, kendileriyle yaptığım sohbetlerde KOM Müzik'in Dersim müziğine önem verdiği ve Dersimli müzisyenlerin albümlerini çıkarmak konusunda istekli davrandığını dile getirmişti. Bu doğrultuda barış sürecinin yükseldiği ve Kürt hareketinin güç kazandığı 2010'ların ilk yıllarında, eskiden DHF taraftarı olan bazı müzisyenler KOM Müzik'le çalışmaya başlamış ve Kürt hareketiyle yakınlaşmıştır. Söz konusu müzisyenlerin yaşadıkları fikirsel ve siyasi tercih değişimlerinin bu tercihte şüphesiz etkisi vardır. Fakat bunun yanında, KOM'la çalışmak onlar için Dersim toplumu ve sosyalistlerin dışında, daha geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmayı sağlamaktadır. KOM'dan albümlerini çıkartan müzisyenler 4000-5000 TL civarındaki albüm yapım ücretini kendileri ödemektedir, ancak bu sayede daha fazla etkinliğe çağrılmakta ve gelirlerini arttırabilmektedir. KOM'la çalışan müzisyenler, Kürt hareketinin kültür alanına dâhil olma fırsatı bulmaktadır. HDP çevresinde düzenlenen Türkiye ve Avrupa'daki etkinliklerde ve bu partinin yönettiği belediyelerin festivallerinde sahne almaları mümkün olmaktadır.

3.4 Dersim Ermenilerinin Kimlik Uyanışı ve Kültürel Siyasetleri

Dersim toplumunda Ermeni kimliği 2000'lerin sonundan beri dernekleşmeler, kamusal tartışmalar ve kültürel-sanatsal üretimlerle bir uyanış ve yeniden inşa süreci yaşamaktadır[237]. 1915 ve 1938 kırımlarından sonra kimliklerini gizleyen ve Alevileşen Ermenilerin çocukları, vaftiz olarak yeniden Ermeni kimliklerine dönmektedir. İstanbul'da yaşayan 30'lu yaşlarının ortasındaki Dersim Ermenisi avukat görüşmecim, 1938'de sürgün edilen ailesinin 1947'de çıkarılan geri dönüş kanunuyla Dersim'e geri dönebilmesi için dini kimliklerini değiştirip Müslüman olmalarının şart koşulduğunu anlatmıştı. Buna göre 1938'in, sürgün edilen Ermeniler üzerinde dini kimliklerini unutturma biçiminde bir etki yaratmış olması muhtemeldir. 2010'larda basında yer bulan vaftiz törenleriyle pek çok Dersimli Ermeni kimliklerine dönmeye başlamıştır. 2015 yılında, on iki Dersimlinin vaftiz olduğu bir törende bir Dersimli duygularını şöyle ifade etmektedir:

> Benim için çok mutlu bir gün. Hem vaftiz oldum, hem de dinî nikâhım yapıldı. Bu mutluluk tarif edilemez. Biz hiçbir zaman dinimizi unutmadık. Artık özgürce yaşayacağız. Anneme ve babama bir sözüm vardı, onları Ermeni mezarlığına

[237] Dersim Ermenilerinin kimliksel uyanışı ve çoklu etno-politik aidiyetlerini nasıl deneyimlediklerine dair bir çalışma için bkz. Tosun ve Bal, "Yol'da Kurulan bir Kimlik: Dersim Ermenileri".

gömecektim, o sözümü de tutabildim. Vaftiz olmak için yola çıktığımızda üç kişiydik, sonra sayı 12'ye çıktı. Çok mutluyuz[238].

2010 yılında İstanbul'da Dersim Ermenileri Sosyal İnanç ve Yardımlaşma Derneği (DERSİYAD) kurulmuştur. 2015 yılında ise Dersim'de DERSİYAD'la bağlantılı olarak Dersimli Aleviler ve Ermeniler Dostluk Derneği (DERADOST) kurulmuştur. DERADOST bünyesinde Ermenice kursları verilmiştir ve dernek kentte 24 Nisan'da soykırım anmaları düzenlemiştir. Bu dernek, 2016 sonbaharında Dersim'de pek çok demokratik örgütün kapatılmasının ardından 2017 yılında faaliyetlerini sonlandırma kararı almıştır. İstanbul'daki DERSİYAD kuruluşundan beri aynı isimle bir dergi çıkarmaktadır. Bu dergide Ermeni ve Dersim toplumlarının gündemleri üzerine, örneğin bunların örgütlenmeleri, geçmişleri ve 1915 ve 1938 kırımları hakkında makaleler yayınlanmaktadır. Yanı sıra, Dersim Ermenilerinin tarihsel varlıkları ve kültürel mirası üzerine makaleler bulunmaktadır. Bu yazılarda Dersim'den 1925'te göç eden Ermenilerle yapılmış röportajlar; Dersim'deki yer adlarının, genelde Aleviliğe bağlanan kültüre-inançsal pratiklerin ve söylencelerin Ermeni kökenleri; 1915 öncesi Dersim'deki büyük Ermeni aşireti Mirakyanlar ve kiliseler, okullar gibi tarihi Ermeni yapıları hakkında makaleler yer almaktadır.

DERADOST ve DERSİYAD derneklerinin kurucusu Miran Pırgiç Gültekin'dir. 1960 doğumlu Gültekin 2000'lere kadar Kürt hareketi çevresinde bulunmuştur. 2007 yılındaki Hrant Dink cinayetinin ardından Selahattin olan adını Miran Pırgiç olarak değiştirip ardından vaftiz olmuştur. 1963'te Dersim'de doğan Pırgiç, görüşmemizde ailesinin Alevileştiğini, ancak çevrede Ermeni kökenli olduklarının bilindiğini, kendisinin gençliğinde dönemin din karşıtı sol politizasyonu etkisinde ailesinin inanç pratiklerine karşı çıktığını anlatmıştı. Pırgiç Ermenice "kurtarıcı" anlamına gelmektedir ve Hz. İsa'nın sıfatlarından biridir. Aynı zamanda araştırmacı Hovsep Hayreni, Pertek'in Balışer köyünde Surp Pırgiç adlı bir kilisenin olduğunu aktarmaktadır[239]. Bu açıdan Miran Pırgiç'in isim seçimi, Dersim'de üstü örtülen, tasfiye edilmeye çalışılan Ermeniliği kurtarmak misyonunu üstlendiğine işaret etmektedir. 2007 başındaki Hrant Dink cinayetinin Türkiye'de yarattığı ortam ve AKP hükümetinin o yıllardaki demokratikleşme ve geçmişle yüzleşme söylemi bağlamında, Anadolu'daki Ermeni varlığı ve 1915 üzerine kültürel ve kimliksel siyasetler hız kazanmıştır. Bu doğrultuda Anadolu'daki Müslümanlaşan Ermeniler dernekler kurmaya ve vaftiz olarak Ermeni kimliklerine dönmeye başlamıştır. Dersim Ermenileri örgütlenmesi, Dersim'in siyasi ve kültürel yapısının bu husustaki esnekliği nedeniyle söz konusu dernekler içinde en büyük etki yaratanlardan

[238] http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11579/12-dersimli-ermeni-vaftizle-kimligine-dondu
[239] Aksoy, *Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*, 44 içinde geçmektedir.

olmuştur. DERSİYAD yöneticilerinden olan görüşmecim, İstanbul'da yaşayan 30'lu yaşlarının ortasındaki avukat, 2015 sonbaharındaki söyleşimizde ailesinde gizli tutulan Ermeni kimliğini öğrenmesini ve bu kimliğe geri dönüşlerini, dernek örgütlenmesini ve projelerini şöyle anlatmıştı:

> Ermenilik ailemizde tabuydu. İçeride çok az konuşurduk, dışarıda hiç. Babam ilk 17 yaşında söz etti. Kumkapı'da yaşıyorduk, Alevi toplumunun içindeydik daha çok. Ermenilere hayran hayran bakardık. Biz gençler olarak hep kendi aslımız gibi yaşamak isterdik; cami, cemevi bizi kapsamıyordu, bir nevi tiyatro gibiydi. Yurtdışında bazı akrabalarımız Ermeniliğe geçmişti. Biz de konuştuk ailece ve karar verdik […] Derneğin yüz üyesi var, ancak potansiyeli çok fazladır. 700-800 kişi sayarım ben Dersim Ermenisi. Dersim'de en ihtiyaç olan kilise ve okul, eğer bunlar olursa 1000-2000 kişilik cemaat toplanır. Tam bu sene kiliseyi yapmaya başlayacaktık, çatışmalar başladı. Ortalığın durulmasını bekliyoruz […] Derneği çok siyasi çerçeveye sokmuyorum. Bizim için tek kriter kendini Ermeni hissetmektir. CHP'lisi de var aramızda, HDP'yi destekleyen de. Kobane için açıklama yapmadık, Kürt çevresi bizi eleştirdi […] 2013'te Ermenistan'dan dans ekibi getirmiştik, festival programına dâhil olamadık. Günü geldiğinde bazı siyasi örgütler bizi karşı görebilir. Dersim'in sıkıntılı bir siyasi atmosferi var. Hep bir kardeşlik vurgusu yapılıyor ama kimi zaman altı boş. Ermenilik Dersim'de de tabu oluyor.

Bu anlatıma göre derneğin 2015 sonbaharı itibariyle 100 civarı üyesi vardır ve bu üyeler farklı siyasi görüşlere sahiptir. Dersim toplumunda kabul gören HDP ve CHP gibi farklı siyasi oluşumları destekleyebilmektedirler. DERSİYAD'ın herhangi bir siyasi yapıyla doğrudan ilişkisi yoktur. Bu durum, derneğin HDP'nin Kobane için yaptığı açıklamaya katılmaması örneğinde olduğu gibi eleştirilere neden olabilmektedir. Derneğin birincil amacı Dersim Ermenilerinin İstanbul Ermeni cemaatiyle ve Patrikhane'yle bağını kurmak ve Ermeni kimliklerini yeniden sahiplenmelerine aracılık etmektir. Bu bağlamda hem DERSİYAD başkanı İsmail Cem Halavurt hem de Gültekin, Ermeni Patrikhanesi'nin vaftiz olarak Ermeniliğe geçmek isteyen Dersimlilerle sıkıntılı bir ilişkisi olduğunu anlatmıştı. Ermeni Patrikhanesi ilk zamanlarda vaftizler konusunda zorluk çıkarma eğiliminde olmuştur, bu durum Patrikhane'nin kendisini misyonerlik suçlamalarından koruma isteğiyle ilgilidir. DERSİYAD'ın ve Gültekin'in çabaları bu bağı sağlamak yönündedir. Dersim'de faaliyet gösteren DERADOST, Ermenice kurslarının ve 24 Nisan anmalarının yanında, 2015 Nisan ayında dönemin DEDEF yöneticisiyle birlikte Dersimli muhtarların katıldığı Ermenistan

seyahati düzenlemiştir[240]. Ayrıca Dersim Ermenileri örgütlenmeleri Türkiye'nin ve dünyanın farklı yerlerinden Ermenilerin katıldığı Dersim gezileri düzenlemiştir. DERSİYAD ve DERADOST yöneticileri, çözüm sürecinin sona ermesinden önceki en büyük hedeflerinin Dersim'de Ermeni toplumunun kendisini yeniden üretebilmesi için bir kilisenin restore edilerek ibadete açılması ve Ermeni mezarlıklarının bakımının yapılarak kullanıma ve ziyaretlere açılmasıdır. Ermeni mezarlıklarının açılması, Amerika'ya ve Avrupa'ya göç etmiş Dersim Ermenilerinin atalarının mezarlarını ziyaret etmek için bölgeye dönmesini sağlayacaktır. Mazgirt'te bulunan Gölbağı Kilisesi'nin restorasyonu için Osman Kavala'nın başkanı olduğu Anadolu Kültür'den maddi destek sağlanmış ancak çözüm sürecinin bitişiyle bu proje askıya alınmıştır.

Dersim Ermenilerinin örgütlenerek Dersim siyaset alanına girişi, bu alandaki hâkim aktörlerin "ezilen halkların birliği" ve/veya "Mezopotamya'nın kültürel çeşitliliğin kutlanması" biçimindeki politik söylemleri doğrultusunda olumlu karşılanmıştır. Dersim Ermenileri 2000'lerin sonundan beri örgütlü bir grup olarak kendi gündemlerini Dersim'in kültürel siyasetler alanına dâhil etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Munzur Festivali'nde dönem dönem Ermeni yazarların söyleşileri, Ermenistan'dan gelen müzik ve dans gruplarının gösterileri, Hrant Dink üzerine paneller gibi etkinliklere ye verilmiştir. Ancak bu durum Munzur Festivali'nin hazırlığında içeriğin belirlenmesi konusunda siyasi grupların yaşadığı çekişmelerden ve güç savaşlarından bağımsız değildir. Temsil ettiği kesimin sayısal azlığı nedeniyle güçlü olmayan Dersim Ermenilerinin talepleri kimi zaman dikkate alınmamıştır. Örneğin yukarıda alıntıladığım mülakatta görüldüğü gibi, 2013 yılındaki festivalde Ermenistan'dan gelen dans ekibine programda yer verilmemiştir. Görüşmeci, Dersim'de etkin olan siyasi yapıların, günü geldiğinde Dersim Ermeni örgütlenmesini kendilerine karşıt görebileceği çıkarımını yapmaktadır. Dersim Ermenileri 2013'ten beri Dersim'de 24 Nisan anmaları gerçekleştirmektedir. Soykırımın 100. yılı olan 2015'te Dersim'in Hozat ilçesindeki bir katliam yeri olan Kayışoğlu Yarması'nda anma düzenlenmiştir. Bu etkinliğe katılan HDP'li Dersim Belediye eş başkanı ve CHP'li Hozat Belediye başkanı Ermenilere yapılan katliamı kınayan, Kürtlerin, Alevilerin ve Ermenilerin ortak acılarını vurgulayan konuşmalar yapmıştır[241].

Dersim'in siyaset alanındaki Kürt hareketi ve DHF/ DEDEF gibi daha güçlü aktörler, Dersim Ermenilerinin kimliksel uyanışına ve Ermeni toplumunun hak mücadelesine alan açan

---

[240] "Dersimli 9 Muhtar Ermeni Soykırımı Anıtını Ziyaret Etmişti".
[241] "Hozat'ta 1915'te Ölen Ermeniler Anıldı", 24.04.2015, https://www.cnnturk.com/turkiye/hozatta-1915te-olen-ermeniler-anildi.

bir pozisyon almıştır. Ancak Dersim Ermenilerinin Dersim'in kimliğine ve Dersim Alevilerinin 1915 döneminde Ermenilere dönük şiddet ve mülke el koyma edimlerinde bulunduklarına dair kimi iddiaları kamuoyunda tepki çekmektedir. Bu iddiaların başlıcaları şu şekildedir: Dersim Alevililerinin kökenlerinin pagan Ermenilere dayanması, Dersim adının 17. yüzyılda yaşamış Der Simon adlı rahipten gelmesi[242], Dersimlilerin büyük oranda Alevileşen Ermeniler olması ve 1915'de Hozat Kayışoğlu Yarması'nda bir Alevinin ihbarıyla binlerce Ermeninin katledilmesi. Otonom Dersim savunucuları olarak adlandırdığım kesim arasında bu iddialara çevrimiçi portallardaki yazılar ve kamuoyuna yapılan açıklamalarla tepki gösterenler vardır. Bunlar, söz konusu iddiaların çarpıtma olduğunu; Ermenilerin, Dersimli kimliğini hedef aldığını; Dersimli Alevileri sorumlusu olmadıkları bir soykırımın müsebbibi kılmaya çalıştıklarını savunmaktadır. Bu konuda Hollanda Dersim Vakfı dikkat çekici bir hassasiyet taşımaktadır. Vakıf, Kayışoğlu'nda bir Ermeni katliamı yaşandığı iddiasını yalanladığı açıklamasında şunları söylemektedir:

> Bu çapta bir katliamın Dersimliler tarafından yapılmadığı da aşikâr. Münferit olarak öldürülen Ermenilerin kimler tarafından öldürüldüğünü bugün bile bilen Dersim hafızasının bu katliamı unutması mümkün mü? Dersim hafızası unutsa bile, Dersim'in her şeyini Ermenileştiren Ermeni tarih yazıcılığı bu fırsatı kaçırır mı? Hamidiye alaylarının Ermenilerin katledilmesindeki rolünden yola çıkan işgüzarların işi bu alayları Kayışoğlu yarmasına getirdikleri yetmiyormuş gibi bir de onlara bir muhbir buldular. Hayal ürünü bu hikâyeyi gerçek gibi göstermeye çalışanların Dersim'e tarihine, kültürüne ve dinine bir saygılarının olmadığı aşikâr[243].

Araştırmamda Kürt hareketi ve DHF çevresindeki kurumların ve kişilerin, Dersim Ermenilerinin iddialarına yönelik bu biçimde kamuoyuna açık tepkiler gösterdiğine rastlamadım. Aksine bunlar Dersim Ermenileri hakkındaki kamusal söylemlerinde halkların kardeşliği, Mezopotamya'nın kültürel çoğulluğu, milliyetçilik ve devlet karşısında birliktelik vurgularını yapmaktadır. Örneğin Avrupa Demokratik Haklar Konfederasyonu'nun internet sitesindeki bir haberde "Hozat Kayışoğlu Yarması Ermeni halkıyla acılarımızın kardeşleştiği yerdir" biçiminde bir başlıkla 1915 ve 1938 arasındaki paralellik vurgulanmıştır[244]. Ancak araştırmamda, Kürt hareketini ve Zaza milliyetçiliğini destekleyen iki ayrı görüşmecimin Dersim üzerine ortaya konan Ermeni iddialarına benzer biçimde tepki gösterdiğine rastladım.

---

[242] Seropyan, "Efsanelerin Harman Yeri, Dağlar Ülkesi Dersim".
[243] Hollanda Dersim Vakfı, "Dersim'de Ermeniler Kayışoğlu Yarması'ndan Atılarak Öldürüldü mü?", 30.04.2015, http://dersimnews.com/haberler/2015-04-30/dersimde-ermeniler-kayisoglu-yarmasindan-atilarak-olduruldu-mu
[244] "Hozat Kayışoğlu Yarması Ermeni halkıyla acılarımızın kardeşleştiği yerdir", 05.05.2014, http://adhk.de/?p=4649

Bu görüşmecilerime göre Dersim'de yükselen Ermeni kimlik siyaseti, Ermeni milliyetçileri tarafından Dersim'in öz kimliği olarak gördükleri Kürtlüğü ya da Zazalığı massetmek için desteklenmektedir. Kürt hareketi taraftarı görüşmecim, Ermeni milliyetçilerine kastederek "Bu Ermeni toplum mühendisleri, Dersim üzerinde Zazaları, Zazacılığı destekliyor" demişti[245]. Ona göre bu durum, Ermeni milliyetçilerinin Dersim'de Kürt hareketinin etkisini bölmek, onu güçsüzleştirmek yönündeki ajandasının parçasıydı. Zaza hareketi taraftarı görüşmecim ise "Ermeni milliyetçileri, 'Dersimlilerin %80'i Ermenidir, zaten 'Zazaca dediğin nedir, %80'i Ermenicedir' diyor. Kürt hareketi de bunlara alan sağlıyor" demişti. Burada ilginç olan iki tarafın da benzer bir akıl yürütmesiyle, birbirlerinin etno-politik projelerini eleştirerek Ermeni milliyetçilerine tepki göstermesidir.

Bunların yanında, Dersim kamuoyunda Dersim'in kimliğini özcü ve tekçi biçimde Ermeniliğe dayandıran iddialar, Dersim'in senkretik ve çok katmanlı toplumsal-kültürel yapısını tekçileştirmek isteyen kimlik tahayyülleri olarak eleştirilmektedir. Dersim'e dair kimlik inşalarının kayda değer bir kısmı dilsel ve etik çokluluğa vurgu yapmaktadır; Alevi, Ermeni, Kürt kültürlerinin ve bunların İslam öncesi inanç sistemlerinin iç içe geçtiğini belirtmektedir. Örneğin Metin Kahraman görüşmemizde "Dersim diyorlar yalnız Kürttür, Zazadır, Kızılbaştır, Ermenidir. Türkler siz Kürtleşmiş Türksünüz diyordu; farkı yok. Dersim'e geçen sene ziyarete gelen bir Ermeni grup vardı, siz hepiniz aslında Ermenisiniz dediler, tartıştım onlarla"[246] diyerek bu pozisyonu örneklemektedir.

Dersim Ermenilerinin kimliksel uyanışı, 2010'ların başında kültür-sanat alanındaki sayıları artış gösteren çalışmaları da kapsamaktadır. Bu görünürleşme ve sayıları artan kültür-sanat çalışmaları, söz konusu dönemde liberal politikaların ve çok kültürcülük söyleminin etkisinde yaşanmıştır. Bunlar Dersim Ermenileri için kimliği ve hafızayı görünür kılarak kimliksel güçlenme sağlamıştır. 2005 yılında Belge Yayınları'ndan basılan Murat Kahraman'ın Çığlık adlı romanı, Diyarbakırlı Ermeni TİKKO militanı Armenak Bakırcıyan'ın (Orhan Bakır) hikâyesinden bahsetmektedir. Bakırcıyan 1970'lerin sonunda Elazığ ve Dersim bölgelerinde faaliyet göstermektedir. Kahraman'ın yarı belgesel öyküleştirmesinde Armenak, Elazığ'da hayatını imam olarak sürdüren ama aslında Ermeni olan yaşlı bir adamın evinde kalır. Armenak 1980 yılında Karakoçan'da öldürülür. Bunu öğrenen yaşlı Ermeni, bir gece sakalını keser, boynuna hacını takar ve papaz kıyafetlerini giyer. Köyünden çıkıp karanlıkta yürümeye başlar. Yolda askerlerle karşılaşır. Ona dur ihtarı

[245] Görüşmecinin bu tepkisi, Abdullah Öcalan'ın "milliyetçi Ermeni lobisi" tahliliyle beraber düşünülebilir. http://t24.com.tr/haber/ocalan-bugune-kadar-ermeni-meselesiyle-ilgili-neler-soyledi,248672
[246] Metin Kahraman'la görüşme, 20 Nisan 2013, İstanbul.

veren askerlere "Tam yetmiş yıldır, her gün teslim oluyorum" der ve öldürülür[247]. Armenak Bakırcıyan, hem Dersim Ermenileri hem de Dersim toplumundaki sosyalistler için önemli bir kahraman figürüdür. 24 Nisan 2015'te Nazımiye'de Armenak için bir anıt mezar yapılmıştır. Mezarın açılışına HDP'li belediye eş başkanları, DHF ve DERADOST temsilcileri katılmıştır.

Murat Kahraman 2015 yılında İletişim Yayınları'ndan "Dersimli Gregoryan Ailesinin Anıları: Gökyüzünü Kaybeden Kartal" adlı, 1938'i yaşayan Dersimli Ermenilerin anlatılarını derleyen çalışmasını yayınlamıştır. Bu kitapta, Hovsep Hayreni'nin Ermeni kaynakları referans aldığı "Dersimli Ermeniler: Çifte Damgalı Bir Kimliğin Yaşam Mücadelesi" adlı makalesi de yer almaktadır. Nezahat ve Kazım Gündoğan'ın "Dersim'in Kayıp Kızları" adlı belgesel (2010) ve kitap (2012) çalışmaları 1938'de evlatlık verilen Ermeni bir kız çocuğunun yaşam hikâyesine de yer vermektedir. İkilinin 2016'da yayımladıkları "Keşiş'in Torunları: Dersimli Ermeniler" kitabı ve "Vank'ın Çocukları" belgeseli 1938'de sürgün edilen Ermenilerin hikâyelerine odaklanmaktadır. Sözlü tarih incelemeleri ve belgesellerin yanında müzik alanında da Dersim Ermenileri üzerine üretim yapılmıştır. Mikail Aslan'ın Dersim Ermeni halk şarkılarını derlediği Petag adlı albümü 2010 yılında Kalan Müzik'ten çıkmıştır.

Dersim'de Ermenilik hem 1915'in hem de 1938'in travmasıyla şekillenen bir kolektif kimliktir. Dersim örneğinde, tarihsel acılarını hafızalaştırarak modern sosyo-politik düzen içinde kendilerini yeniden inşa eden Ermeni ve Dersimli kimlikleri, potansiyel gerilimler taşıyan bir yakınlık içindedir. Aynı ulus devletleşme sürecinde şiddete maruz kalmak, egemen Türk Müslüman kimlik tarafından dışlanmak ve hem Dersimlilerin hem de Ermenilerin katılım gösterdiği Kaypakkayacı hareketin hafızası bu kolektif kimlikleri ortaklaştırmaktadır. Ancak Dersim toplumundaki etno-politik projelerin kolektif kimliği tarif etme konusundaki rekabeti, Dersim Ermenilerinin kimlik siyasetlerine dönük itirazları da beraberinde getirmektedir.

3.5 Dersim Toplumunda Kültür ve Siyaset İlişkisi

Wendy Brown, siyasetin kültürelleşmesini, "her kültürün somut bir özü olduğuna ve siyasetin bu özün neticesinde geliştiğine" dair kabuller olarak tarif etmektedir. Ona göre siyasetin kültürelleşmesi, analitik kavramlar olarak ekonomi politiği, devleti, tarihi, uluslar arası ve ulus ötesi ilişkileri ortadan kaldıran bir süreçtir. Bu durum, siyasi çatışma ve istikrarsızlığa dair tahlillerden sömürgecilik, sermaye, sınıf tabakalaşması ve dış siyasi tahakkümü çıkarmaktadır. Bunların yerine kültür, çatışmalara yol açan bütün motivasyonları

[247] Kahraman, *Çığlık: Zulüm, Adalet, Yaşam...*, 208–9.

ve amaçları açıklayan neden olarak görülmektedir[248]. Slavoj Zizek siyasetin kültürelleşmesi hakkındaki makalesinin girişinde, günümüzde toplumsal sorunların eşitsizlik, sömürü ve adaletsizlik yerine neden tolerans kavramı etrafında ele alındığını sormaktadır. Bu sorunun uzantısı olarak toplumsal sorunlara dair siyasetlerin, neden özgürleşme mücadeleleri, politik kavga ya da silahlı mücadele yerine hoşgörü çağrısı yapan kültürel siyasetler biçimini aldığını eklemektedir[249]. Dersim toplumundaki kimliksel uyanış, kültür ve siyasetin girift biçimde ilişkilendiği bir alan ortaya çıkarmıştır. Siyaset kültürelleşirken kültürel üretimler alanı da son derece siyasal ve çatışmalı bir yapı içinde gelişmiştir.

Dersim toplumunda 2000'lerin ikinci yarısından itibaren, kimlik mücadelesinin ve siyasi aktivizmin ağırlıklı biçimde kültür-sanat üretimleri ve semboller üzerinden ifade edildiği bir dönem yaşanmıştır. Örneğin ticari bir ürün olan Munzur Su'yu tüketmek, Dersimli kimliğini sahiplenmek bakımından siyasi bir anlam kazanabilmiştir. Böylece Munzur Su bir kimlik sembolüne dönüşmüştür. Hükümetin açılım süreçlerinin oluşturduğu siyasi iklimde kültür-sanat üreticileri, Dersimlilerin tarihsel acılarını ve kültürel zenginliğini göstererek toplumsal bilinçlenme yaratacaklarına dair bir motivasyonla hareket etmiştir. Ancak birçok kültür-sanat ürünü ve kültürel söylem, ortaya koyduğu kimlik ve hafıza temsillerinin otantikliği ve siyasi sonuçları bakımından Dersim kamuoyunda tartışmalara neden olmaktadır. Bu durum alanda yaygın bir tutum olan kültürel özcülükle bağlantılıdır. Kültürel özcülük, kültürlerin tutarlı, homojen ve sabit bir özü olduğuna ve bu özün bir kaynağa dayandırılabileceğine dair inançtır[250]. Bu doğrultuda bir araştırmacının Dersim inanç sisteminin Dersim Aleviliği dışındaki kaynaklarına ilişkin antropolojik çözümlemesi "inanca hakaret" olarak değerlendirilebilmektedir. Bir yazarın yarı kurgusal romanı onun Dersim'in Kürt kimliğini görmezden gelmesine ve "utangaç Kemalist" olmasına delil sayılabilmektedir. Başka bir yazar, kırım döneminde geçen romanında cinselliğe yer verdiği için Dersimlilerin yaşadığı felaketi ikinci plana attığı ve Dersimli kadınları cinsellik düşkünü olarak gösterdiği gerekçesiyle tepki görmektedir. Bir müzisyenin Dersim Ermenileri şarkıları albümü Dersim'de Ermeni varlığının yaygınlığına dair tartışmaları alevlendirebilmektedir.

Bu eleştirilerde, eleştiren taraf savunduğu kimliğin ne kadar yaralı olduğunu (Dersim toplumunun kırımdan geçmesi, geçmişte ve bugün farklı aktörler tarafından asimile edilmeye çalışılması) ve/veya dış güçler tarafından tehdit altında olduğunu (devletin Kürt kimliğine dönük baskıları ve Kürt hareketini bölme çabaları) vurgulamaktadır. Bu yara ve saldırı altında

[248] Brown, *Regulating Aversion*, 20.
[249] Žižek, "Tolerance as an Ideological Category", 660.
[250] Courtois, "Are Multiculturalist Theories Victims of the 'Cultural Essentialism' Fallacy?"

olma hâli, eleştiren tarafı mağdur, mağrur ve daima haklı tayin eden bir temeldir. Wendy Brown kimliğin siyasallaşması üzerine değerlendirmesinde kimliklerin yaralı bağlılıklar [*wounded attachments*] olduğu tahlilini yapmaktadır[251]. Buna göre kimlikler, hem yaradan türer hem de bu yarayı varlığının kurucu unsuru olarak kutsar. Hınç duygusuyla şekillenmiş kimlik siyasetleri, özne pozisyonu olarak kendi mağduriyetlerine yatırım yapar. Toplumsal erdemin ölçütü olarak mağduriyeti alırken etrafında suçluluk duygusu üretmeye çalışır. Bu açıdan kimlik siyaseti, geçmişteki acıları bugünün toplumsal güçsüzlüğünün nedeni olarak sabitleyen, sürekli geçmişe bakan ve acının ötesinde kendisi ve toplum için herhangi bir gelecek tahayyülü oluşturamayan bir eğilim taşımaktadır. Bu noktada kolektif kimliğin yeniden üretimi, tarihsel yaranın ve dışlanmışlık deneyiminin yeniden üretimi olarak negatif bir edimdir. Acıyı ve dışlanmayı yaratan toplumsal ilişkilerin çözülmesi yönünde kurucu bir siyaset geliştirmek konusunda güçsüzdür. Yazar Haydar Karataş bir röportajında Avrupa'daki Dersimlilerin buna benzer bir siyasi psikoloji yaşadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

> …Dersim insanı şaşkın, kendini bir yere koyamıyor. Kendisine Kürt diyemiyor, Türk hiç demiyor, Zaza dese, ona da karşı çıkan var… bu tartışmalar çok şiddetli bir şekilde sürüyor ve bu kendini tanımlayamama bazen kafa göz kırmaya kadar da götürüyor onları. 38'in etkileri bütün hızıyla sürüyor, üstü kapatılmış bu acı, büyük ölçüde Avrupa'da dillendi ve acıya bir tapınma durumu da yaşandı. Gittiğim toplantılarda bunu görürüm. Hırçın ve öfkesi zapt edilemez bir gençlik meydana geldi. Ama Dersimlilerin de mağdur ettikleri var lafını duymak istemezler. Anlatılacak, romanı, filmi yazılacak ve insanlığın bir daha böyle acılar yaşamaması için uğraş verilecek, demeniz halinde, "acımızı hafife alıyorsunuz" algısına kapılmaktadırlar. Hayır, gelen kuşak asla bunu duymak istemiyor, acısını kutsuyor. Bir şeyi kutsadığınızda oradan çıkmak artık zorlaşır[252].

2000'lerin sonunda Dersim davasına ilişkin politik aktivizm, siyasi kurumların ve hukukçuların mücadelelerinden daha belirgin biçimde kültürel-sanatsal ve akademik üretimler alanına taşınmıştır. Bu durum bir bakıma kültürel-sanatsal üretimlerin vaat ettiği popülerlikle ilişkilidir. 2015 yazında konuştuğum Dersim Belediyesi'ndeki bir yönetici, son dönemlerde pek çok kişinin "38 belgeseli" çekmek üzere belediyeye gelip yardım istediğini anlatmıştı. Ancak bu kişiler çoğu zaman film çekme bilgisinden yoksun hevesli gençler olmaktadır. Görüşmecime göre Dersimlilerin kültürel üretimleri Dersim kamuoyunun dışında pek fazla

[251] Brown, "Wounded Attachments", 70–76.
[252] Çetin, "Dersimli Derdini Toprağa Anlatır", 2012, Evrensel Kültür, http://www.haydarkaratas.com/dersimli-derdini-topraga-anlatir-evrensel-kultur-basindan-43.aspx

yer bulamamaktadır. Ona göre kimi Dersimlilerin geçmişle ve kimlikle kurduğu adeta takıntılı ilişki evrensel bakış açısının daralmasına neden olmaktadır.

> Gençlerde belgesel çekmek, yaşlıları konuşturmak yönünde bir heves var. Belediyeye geliyorlar, destek almaya. Oturup konuşuyoruz, Tarkovsky'yi bilmiyorlar daha. O belgesellerde de şöyle durumlar oluyor; mesela konuşan adamın yaşına bakıyorsun, en fazla 70. 38'i sanki yaşamış gibi anlatıyor. O zaman da iş biraz fanteziye varıyor. Birikimsiz işler yapılıyor. Hani çeken Dersimli, konu Dersim, izleyen Dersimli, öyle fasit daire bir durum var; dışarı açılamıyor. Biz hep 38'e çakılmışız, ancak 38 de olayların son noktası. Mesela en büyük katliamlar 37'de oluyor… Ya da bunlar işin iktisadi, sosyal yanlarına dair bir şey söylemiyor. Daha etnografik, folklorik detaylar üzerine çalışmalar da az, yetersiz [...] 1970'lerde Dersim'de 13 tane kooperatif kuruluyor, 38'in etkisinin kırıldığı bir andır mesela. Bunlar ele alınmıyor. Demagoji, salya sümük ağlamayı daha iyi görüyor. Duyguların üzerinden şey yapmayı daha kolay buluyor. Biraz da kişisel travmaları, başarısızlıkları 38'e bağlama eğilimi var […] "Dersim'i kaybediyoruz" söylemi var. Kişiliğini bulamama, kendini tanımlayamama problemi... Kürt müyüm, Alevi mi, Ermeni mi, neyim? Dedenin dedesini merak edeceğine yarınını düşün. Böyle böyle evrensel bakış açımız gittikçe daralıyor.

Dersimli kültür-sanat üreticilerinin kayda değer bölümünün Dersim'in siyaset alanındaki örgütler ve derneklerle organik bağları veya yakın ilişkileri vardır. Bu da siyasi alandaki aktörlerin ajandaları ve konumlanışlarının kültür-sanat alanını biçimlendirmesini beraberinde getirmektedir. Kültür-sanat üreticileri çalışmalarını Dersim siyaset alanındaki aktörlerin, Kürt hareketinin ve devrimci siyasetlerin kültürel mecralarında dolaşıma sokmaktadır. Bu politik aktörlerin düzenlediği konserlere, toplantılara, festivallere çağrılmaktadırlar. Kitapları, albümleri bunların etki alanındaki kültür aracıları tarafından yayınlanmaktadır. Politik örgütlerin etki alanı dışındaki kültür aracıları (Kalan Müzik, İletişim Yayınları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları gibi) tarafından kabul görmüş; Dersimli, sol ve Kürt kamuoyları dışında da tanınan, görece popülerleşmiş kültür-sanat üreticileri sınırlıdır.

Dersimli yönetmen Kazım Öz son yıllarda çalışmalarıyla çeşitli festivallerden ödüller alan bir isimdir. Yönetmenin 1990'lı yıllarda Kürt hareketine katılan Dersimli bir gencin hikâyesini anlattığı 2008 tarihli Bahoz isimli filmi büyük başarı kazanmış, Kürt gençliği arasında büyük ilgi görmüştür. Ancak bu film, Kürt hareketi içindeki genç bir kadınla erkeğin sevişme sahnelerine yer vermesi ve kadın karakterin filmde çıplak görünmesi nedeniyle hareket çevresinden çeşitli eleştiriler almıştır. Kazım Öz'le gerçekleştirdiğim mülakatta bu

tepkileri nasıl yorumladığını sormuştum. Öz aldığı eleştirileri kültürel kökenlerine bağlayan şu değerlendirmeyi yapmıştı:

> Bizim Bahoz'da bir tartışma yaşandı ya, bu açık sahne meselesi. Belki de bu benim Dersimli olmamdan kaynaklanıyordu. Dersim'de bir kadın istediği şekilde rahat giyinir, kadın nasıl isterse giyinir. Bu Dersim kimliğiyle ilgili bir şeydir. Benim ablam mini etek giyer, ben ona karışmam, böyle bir şey olabilir mi? Bu bir inanç ve kültür kimliği; herhalde İslamiyet öncesi Diyarbakır'da da böyleydi. Şimdi hoş karşılanmıyor. "Vay sen nasıl Kürt kadını çıplak gösterirsin, seviştirirsin", işte bir takım tepkiler oldu filme de böylece. Ama filmim harekete çok büyük katkı yaptı, internette filmi bir buçuk milyon kişi izlemiş. Gösterildiği yerlerde hep ful doldu salonlar[253].

İstanbul ve Avrupa'daki kültür endüstrisinin ilişki ağlarıyla bağlantıları olan, bu ağlara dâhil olabilen Dersimli kültür üreticilerinin Dersim siyaset sahnesindeki güç ilişkilerinden görece bağımsızlaştığı söylenebilir. Avrupa'daki diasporik uzamda, Dersim kimliğinin Kürt ve Alevi kimliklerinin içine tam olarak oturmayan ve bunlarla farklı boyutlarda çelişkiler yaşayan yapısı daha özgür biçimde ifade edilebilmektedir. Dersim toplumunun kültür-sanat üretimlerinde ağırlıklı biçimde geçmişe ve yerelliğe ilişkin unsurlar ve nostalji duygusu işlenmektedir. Günümüz Dersimi ve onun yaşadığı toplumsal çelişkiler geri planda kalmaktadır. Sermayenin ve modernitenin müdahaleleriyle kaybolan geçmişi ele almanın, onu nostaljik ve romantik bir öğe olarak kurgulamanın, güncel siyasete dair umutsuzlukla ilişkili olduğu düşünülebilir. Yine de bunu söylerken bütün bu çabanın baskılanan ve şiddet gören kültürel gruplar için adaleti tesis etmek yönündeki rolünü gözden kaçırmamak gerekiyor. Görüştüğüm birçok Dersimli kültür üreticisi, Dersim'de yaşanan ulus devlet şiddetinin Ermeniler, Rumlar, Süryaniler ve Lazlar gibi diğer halkları da farklı biçimlerde hedef aldığını; geçmişle tam bir yüzleşmenin ancak Anadolu'da şiddet, baskı ve ayrımcılık gören tüm halkların tarihlerinin ve kültürlerinin açığa çıkarılmasıyla mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

3.5.1 Kültür üreticilerini alana dair yorumları

1938 Katliamı ve Dersim kimliği, AKP'nin etnik gruplara göreli kültürel haklar tanıyarak meşruiyetini arttırma girişimleri çerçevesinde Türkiye kamuoyunda yer bulmuştur. Bu dönemde Dersimli kültür üreticileri bir yandan hükümetin Dersim Katliamı'nı gündemleştirmesine olumlu bakmıştır; ancak pek çoğu AKP'nin ve hükümet yanlısı aktörlerin Dersim meselesiyle yüzleşmek konusundaki samimiyetini inandırıcı bulmamıştır. Yönetmen

[253] Kazım Öz'le görüşme, 11 Temmuz 2014, İstanbul.

ve araştırmacı Nezahat Gündoğan, 1938 tartışmalarında ön plana çıkan isimlerden biri olmuştur. Gündoğan, 1938 döneminde evlatlık verilen Dersimli kadınlardan bir kısmıyla birlikte 2012 Ağustosu'nda TBMM'de kurulan Dersim Komisyonu'na konunun araştırılması için dilekçe vermiştir. Aynı zamanda yönettiği "İki Tutam Saç: Dersim'in Kayıp Kızları" belgeselini söz konusu komisyona iletmiştir. 2013 yılı Ekim ayında Dersim Katliamı'nda ailesinden koparılıp evlatlık verilen bir kadının hikâyesini takip eden Hay Way Zaman adlı belgeseli Altın Portakal ödülünü kazanmıştır. Gündoğan, görüşmemizde siyasi alanda ve basında Dersim'in ele alınmasını katliama dair tartışmaların resmiyet kazanmasını ve bir tartışma alanı açılmasını faydalı bulduğunu anlatmıştı. Ana akım basını kullanarak çalışmalarının daha geniş bir kamuoyuna ulaşmasını, etki alanının sadece Dersimlilerden oluşan bir kamuoyuyla sınırlı kalmamasını önemsediğini ifade etmişti:

> Kayıp kızlardan bir grupla gittim Komisyon'a. Orada sözlü de ifade ettim bunları. Ama akıbeti ne olacak bilmiyorum. Şu ara biraz sönümlendi, evet. Rapor hazırlayıp sunacaklar. Bir yandan da çok belge var, Genelkurmay'dan, diğer devlet kurumlarından […] Ağırdan gidiyor, sürece yayıp sönümlendirecekler mi? Yapmış olmak için yapıyorlar gibi geliyor. Çok ümitli değilim, pek beklentim yok. Ama bunlar şu açıdan önemli, kamuoyunda tartışılıyor, konuşuluyor; bu iş resmiyet kazandı. Dersimliler, bu konuya duyarlı insanlar tarafından mücadele devam edecek. Bugünün sorunlarının çözülmesi, geçmiş yaraların sarılması için yüzleşme gerekiyor. Bunun takipçisi olacak çok insan var. O açıdan meclis komisyonu, başbakanın açıklamaları önemli, resmiyet kazanması açısından önemli […] Sabah'tan röportaj talebi geldi, ilk talebimiz söylediklerimiz çarpıtılmasın oldu. En büyük kaygım bunların magazinleştirilmesi, siyasi polemiklerde bir tarafın hoşuna gidecek yaklaşımların ön plana çıkarılması; ama böyle bir durum olmadı. Benim bir dünya görüşüm varsa karşı tarafın da bir bakışı vardır, ona göre ele alacaktır. Ama ben bu kaygıyla bu araçları kullanmayacağım dersem kendimi sınırlarım. Söylediklerimin özü korunduğu, çarpıtılmadığı sürece, benim bakışım net olduğu sürece ben bu yöntemleri kullanma taraftarıyım. Bana niye Sabah gazetesine röportaj verdin, biz o gazeteyi okumuyoruz diye soranlar oluyor. Siz okumuyorsunuz ama binlerce insan okuyor, ben daha geniş bir çevreye derdimi anlatmak istiyorum. Belgeseli de sadece Dersimliler izlesin diye yapmadım, bu konuda fikri olmayan toplumu aydınlatmak istiyorum[254].

[254] Nezahat Gündoğan'la görüşme, 13 Nisan 2013, İstanbul.

Metin Kahraman ise görüşmemizde devletin 1938 Katliamı'yla yüzleşme girişimleri konusunda şüpheleri olduğunun altını çizmişti. Ona göre Alevilere yönelik ayrımcılığın ve kısıtlamaların devam etmesi bu girişimin inandırıcılığını ortadan kaldırmaktaydı. Kahraman, hükümetin Dersim'le yüzleşme söyleminden çok Dersim üzerine yapılan akademik çalışmaların artışından memnun olduğunu anlatmıştı. Bilimsel çalışmaların etkisiyle Dersim'de kimliğe ve kültüre dair bir aydınlanma yaşanacağına dair umut taşıdığını söylemişti:

> 38'i politize etmek, kriminalize etmek; onu devletin istediği biçimde, arzu ettiği şekilde tarih sahnesinden kaldırmak ve geriye doğru temizlik yapmak isteniyor. 38'le de böylece yüzleşmiş olacağız. Hâlbuki bugün hâlâ cemevlerine cümbüş evi deniyor. Hâlâ Malatya'daki Ramazan davulcusu gibi olaylar [Malatya'da Ramazan davulcusuyla yaşadıkları tartışma sonucunda Alevi ailenin saldırıya uğraması] yaşanıyor. Devlet orada korkunç bir tavır aldı. Ben uzun süredir olmadığım kadar kaygılıyım Türkiye'de Alevilerin durumu konusunda [...]Ama en umutlu şey şu: Belki yüze yakın doktora, tez çalışması yapılıyor Dersim üzerine. Bu akademisyenler geziyor, araştırma yapıyor şimdi. Onlarla tanışıyoruz, yardımlaşıyoruz. Önümüzdeki dört-beş sene içinde bunların araştırmaları çıktıkça bir Alevi aydınlanmasından, Dersim aydınlanmasından söz edebiliriz. Öyle de ciddi çalışmalar var[255].

Görüştüğüm kimi kültür-sanat üreticileri, Dersim toplumundaki 1938 konusundaki yoğun meşguliyeti ve bununla bağlantılı 1938 üzerine kültürel üretim artışını sorunsallaştırmaktaydı. Bunlar devletin Dersim toplumunu bir siyasi manipülasyon olarak 1938 tartışmalarına hapsettiğini, güncel politik meselelere karşı toplumun ilgisini bu biçimde sınırlandırmaya ve onu massetmeye çalıştığını savunmaktaydı. Yani Dersim'in gündemini 1938'e endekslemek egemenlerin istediği bir şeydir. 2014 yazında sohbet ettiğim, Dersim'de yaşayan 30'lu yaşlarının sonundaki bir yönetmen Dersimlilerin bu durumunu "kendi yarasını yalayan ineğe" benzetmişti. Wendy Brown'ın kimliklerin yaradan türediği ve yaraya bağımlı olduğu tespitini örnekler biçimde, Dersim toplumunu tekilleştiren kolektif acı anlatılarının onu soyutladığını ifade etmişti:

> Dersim'de yapılan bütün işler "biz çok acı çektik" halini oluşturuyor. "Sen çok acı çektin, kimseye benzemezsin." Ama bu acıları diğer toplumlar da yaşadı. Ben Güney Kürdistan'a gittim, orada yakın zamanda 500 bin kişi öldürülmüş, katledilmiş. Ve böyle bir edebiyat yok. O yüzden "kendi yarasını yalayan inek" diyorum. Bütün bu

[255] Metin Kahraman'la görüşme, 20 Nisan 2013, İstanbul.

> işler daha fazla travmatize ediyor insanları. Bu bir akıl, proje olarak Dersim'e getiriliyor. AKP diyor ki "sen git kendi acılarınla uğraş, 2023'le ben uğraşayım, sen ona bakma" [...] Bir de 37-38 bugün Dersiminin toplumsal yapısını oluşturan olay. Bugünün toplumsal düzenine bir dayanak, meşruiyet saplıyor. Bizim aşiret şöyle direndi, şöyle savaştı, şu kadar kişi öldürüldü diyerek bugün kendine bir [prestij] sağlıyor.

Kimi görüşmecilerim Dersim siyasetinde etkin olan örgütlerin "Dersim davasını" yani 1938 Katliamı'na ve Dersim toplumuna yönelik diğer baskı ve asimilasyon pratiklerine karşı verilen mücadeleyi araçsallaştırdığı yönünde eleştiriler yaptı. Buna göre örgütler farklı bakış açılarına karşı tahammülsüz ve tahakkümcü olabilmektedir. Dahası saha çalışmamda, kimi kültür-sanat üreticilerinin Dersim'in kutuplaşmış siyasetinde kolay yoldan popülerlik elde etmek için Dersim'e dair kamusallaşan tartışmaları kullandığı, siyasi yapılarla buna göre ilişkiler geliştirdiği şeklinde eleştirilere rastladım. Metin Kahraman, Dersim meselesinin popülerlik aracı olarak kullanılmasına ve siyasi çıkarlar uğruna devlet ve diğer etnopolitik aktörler tarafından araçsallaştırılmasına duyduğu tepkiyi "Dersim'i bozuk para gibi harcıyorlar" diyerek dile getirmişti. Ahmet Aslan da Dersim'deki gündelik siyasetin işleyişinden hoşlanmadığını ve derinliksiz bulduğunu, ancak bu durumun Türkiye siyasetinin genel haliyle bağlantılı olduğunu ifade etmişti. Aslan, görüşmemizde müziğinde bu derinliksiz siyaset içinde taraf olarak bir misyon yüklenme kaygısı gütmediğini anlatmıştı.

> Müziğimde günümüz siyasetine ilişkin bir misyon görmüyorum. Günümüz siyasetinin bir derinliği yoktur. Bir Nesimi'nin "minnet eylemem" deki siyasi derinlik yoktur. Çok gürültü yapıyorlar, eskiler daha kendi içinde pişiriyordu... Şimdiki siyaset çok reklamvari gibi geliyor bana. Teşhir temelinde bir siyaset yürüyor […] Türkiye'nin genel siyaseti böyledir, ancak bu anlayış her yere bulaşmıştır, sadece Dersim'e özgü değildir. Ben bugün Seyit Rıza fotoğrafının altında türkü söylersem kendime bir şey kazandırmak için… Kendimde bir şey yoktur da ben onu kapatmak için yapmış olurum […] Ben kendimi herhangi bir siyasete fiziksel olarak yakın hissetmiyorum. Bu kadar uyruktan bahsediyorum, bu kadar azınlıklardan, bu bir siyasi aidiyet değil midir? Dersim'deki her siyasi kurumdan akrabam vardır, ben hangisine gireyim, hangisinin rozetini alayım? Öyle siyasi aidiyetler bana hitap etmiyor. Tek pencereden bakmış olurum, objektif bakamam o zaman. Bir yer seçersem objektif denge ortadan kalkabilir[256].

[256] Ahmet Aslan'la görüşme, 7 Mayıs 2013, İstanbul.

Türkiye ölçeğinde Dersim'e yönelik artan ilginin bir yandan konunun kültürel sermaye ve prestij kaynağına dönüşmesiyle, diğer yandan da siyasi olarak araçsallaştırılmasıyla bağlantılı olduğuna değindim. Dersimli kültür-sanat üreticileri bu alanın genişlemesinden, yani Dersim meselesinin daha geniş bir mecrada kültürel ve siyasi sermaye kaynağı haline dönüşmesinden bir açıdan memnundur. Bu şekilde bölgede uygulanan şiddet daha geniş bir alanda görünür olmaktadır; dahası üreticilerin kendi etki alanları, prestijleri ve sermayeleri artmaktadır. Bu kültürel üretim alanının büyümesinin bir diğer sonucu da alana daha fazla oyuncunun girmesidir ki bu, alandaki rekabeti arttırmaktadır ve eski oyuncuların alandaki konumlarını tehdit etmektedir. 2010'ların başında Dersim'le organik bağı olmayan yazarlar ve belgeselciler de 1938 Katliamı ve Dersim kültürü üzerine ürünler vermiştir. Yönetmen Özgür Fındık Dersim kültürünün bu biçimde popülerleşmesini, sembolik bir rant alanı haline gelmesini eleştirmişti. Fındık, Dersim'de devletin yaşattığı şiddetin senelerdir bilindiğini; ancak konunun popülerleşmesiyle Dersim'e dair kültürel ve entelektüel üretimlerin artmasını ikiyüzlüce bulduğunu ifade etmişti.

> Haydar Karataş, Emir Ali Yağan hakkıyla bu işi yapıyor, hak ediyorlar. Ben isterim para kazansınlar ki ikinci romanlarını yazabilsinler. Ama gerçekten beş para etmeyen, Başbakanlıkta arşiv toplayıp kitap yazıp satan kesim var. İnternette kopyala yapıştır yapan işler var. Yaşar Kemal roman yazıyor, kazanıyor. Haydar Karataş, Emir Ali Yağan da onun kadar satsın, bizim tarihimizi, edebiyatımızı anlatıyorlar […] Benim derdim doğru durmak, doğru anlatmak, bir toplumun derdini anlatıyorsun. Ben sinema filmi yapacağım, iki yıldır bekliyorum, iyi bir şey olsun diye. Pazar gibi göremezsin. Pazar haline geldi işte; niteliği olan, gerçekliği olan işler olması gerek. Mustafa Kemal beş yaşındaki, kundaktaki çocuğu öldürür mü diyen tarihçiler var bu konuda kitap yazan. Bu resmi ideolojinin borazanlığını yapmaktır. Bunlara karşı durmak gerek […] Yalçın Doğan da kitap yazdı, günaydın Yalçın Doğan. Bunlar bugüne kadar bu devletin savunucuları değil miydi? Şimdi herkes Dersim'i konuşmak istiyor, herkes onu yazmak istiyor. Ya da Oya Baydar, düne kadar niye yazmadın? Herkes yeni hatırladı. Ya da Murathan Mungan. Edebiyatına laf söylemiyorum asla… Oya Baydar tarihe ışık saçmış. Murathan Mungan kaç sene önce anlattım sana, niye o zaman yazmadın? Bu bir pazar olmuş, ama pazar tek para değil[257].

Dersim'in tarihsel-kültürel coğrafyası Kürt, Zaza, Kızılbaş-Alevi ve son dönemlerdeki Ermeni kolektif aidiyetleri ve toplumsal hafızalarının yanı sıra, Dersimliler arasında kabul

[257] Özgür Fındık'la görüşme, Galata, 16 Mayıs 2013.

gören sol hareketlere duyulan aidiyeti de içeren çok parçalı bir yapıdadır. Bu çok parçalı yapı Dersim'in siyasi iklimindeki kutuplaşmalara yansımakta ve farklı siyasi-kültürel kimlik projeleri ekseninde değişken ve tartışmalı biçimlerde yorumlanmaktadır. Kültür-sanat üreticileri de Dersim folklorunu yeniden üretirken bu tartışma ve kutuplaşmalardan etkilenmekte ya da bunlara referansla pozisyon almaktadır. Uzun senelerdir Dersim bölgesinde sözlü tarih çalışmaları ve derlemecilik yapan Metin Kahraman mülakatımızda Dersim'in çoklu tarihsel-kültürel dokusunun herhangi bir kimlik projesine sığdırılamayacağını vurgulamıştı. Kahraman'a göre Dersim siyasetinde söz sahibi olan yapılar kendi menfaatleri için karşı çıktıkları Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığına benzer şekilde milliyetçi, dayatmacı ve tek tipçi anlayışlarla Dersim'e yaklaşma eğiliminde olabilmektedir.

> Dersim diyorlar yalnız Kürttür, Zazadır, Kızılbaştır, Ermenidir. Türkler siz Kürtleşmiş Türksünüz diyordu; farkı yok. Dersim'e geçen sene ziyarete gelen bir Ermeni grup vardı, siz hepiniz aslında Ermenisiniz dediler, tartıştım onlarla. Kürtler de bugün diyor Zazaca Kürtçe'nin alt koludur, siz aslında kimliğinizi unutmuş Kürtsünüz. Yani bizim talibimiz çok fazla. Bu milliyetçilik, ya benimsin ya kara toprağın anlayışı buraya uymaz ki [...] Dersim doğa toplumudur, kültür toplumudur. Bir de şehir toplumları var, kalelerle çevrilmiş, kuralları belli, sınırları belli. Dersim işte özgürdür; statik, sabit, kanunlarla yönetilebilen bir yer değildir. Alevilik de böyledir, nasıl hep yenilemiştir kendisini, dinamiktir, değişmeye açıktır. Dersim de tarihinde her türlü inancın, kimliğin birbirini bastırmadan var olduğu bir yerdir […] Yüz yıllarca din baskısından, devlet baskısından kaçıp gelenleri sığındığı, bir araya gelip örgütlendiği, kendini koruduğu kadim bir coğrafyadır.

Kültür-sanat üreticileri arasında Dersim'in çoklu kimliğinin vurgulayanların yanında etnik ve siyasi aidiyet olarak tek bir kimliği ön plana çıkaranlar vardır. Örneğin Dersim'de yaşayan belgeselci Caner Canerik, Dersim toplumunu "inanç ve şive farklılıkları olsa da Kürttür" diye tanımlamıştı. Avrupa ve Türkiye kentlerinde yaşayıp Dersim'e araştırma ve kültürel üretim yapmak için gelenlerin, bu işi kişisel çıkarlar için yaptıklarına ve Dersim'i yanlış biçimde yansıttıklarına dair görüşlerini ifade etmişti. Ona göre Avrupa'da yaşayıp Dersim üzerine çalışma yapanların önemli bir kısmı, Dersim'i aslında ait olmadığı kimlik kategorileri içinde tanımlamaktadır ve bu işi ekonomik kazanç için yapmaktadır. Türkiye'nin büyük kentlerinde yaşayıp Dersim üzerine çalışanlar ise, bunu her zaman memleketlerine ve kimlikliklerine duydukları bağlılıktan ötürü yapmamaktadır. Dersim toplumunda kültürel üretimleri için hazır bir alımlayıcı kitle, yani pazar bulunmasına güvenmektedirler. Bu açıdan Canerik, yerel ve diaspora arasındaki sosyo-uzamsal farklılığın, Dersim'e ilişkin kültürel

üretimlerde bir yanda samimiyet ve doğruluk, diğer yanda pragmatizm ve çarpıtma biçiminde tutumlar ikiliğine denk düştüğüne işaret etmişti. Canerik, Dersim'in dini kimliği hususunda Aleviliğin de dışarıdan empoze edildiğini, Dersimlilerin "Haq, Düzgin Baba, Hızır" üçlüsüne ibadet ettiklerini, bunun da Alevilikle ilgisi olmadığını savunmuştu. Dersim toplumunun geçmişle bağları koptuğu için, her on senede farklı bir kimlik çerçevesinin ön plana çıktığını söylemişti. "70'lerde herkes komünist, enternasyonalist olmuştu; 80 Darbesi'yle 'asıl Türk biziz' bayağı yer tuttu; 90'larda az biraz Kürtlüğümüzü hatırladık; 90'ların sonunda Alevi Kürt olduk; şimdilerde ise kendisini Zaza olarak tanımlayan bayağı bir insan var" demişti. Canerik'e göre Alevilik, 1970'lerden itibaren Dersim toplumunu etkisine alan komünizm veya Zazalık, Dersim toplumunu gerçekten yansıtan etno-politik aidiyetler değildir.

> Dışarıdan gelip de, buraya gelip çalışan arkadaşların hiçbiri muhtemelen burayı Kürt olarak tanımlamaz. Ya Zaza der, ya Alevi, ya başka bir şey der. Ne kadar inkâr etsek de, inanç olarak farklılıklar olsa da, dil olarak şive olarak farklılıklar olsa da Dersim bence Kürt toplumudur, Kürttür. Dışarıdan gelip burayı sadece malzeme olarak gören ya da işte asimilasyon sürecine yaptığı işlerle, tırnak içinde, katkı sunanlar Dersim'i [onun] kendisini tanımladığı kimliğin dışında tanımlıyor. Avrupa'dan gelenlerin önemli bir bölümü bu işi ekonomik çıkarı için yapıyor. Bunların Dersim'e dair yaptığı üretimleri, bunu görme biçimi yalnızca para kazandıran bir iştir. Türkiye metropollerinden gelenlerin, burada yaşamayıp da Dersim'i malzeme gören arkadaşların büyük bölümü de, Dersim'i kendilerine var olabilecekleri başka bir alan yaratamadıkları için tercih ediyorlar. Bunlar kişisel sohbetlerde "İmkânım olsa daha farklı şeyler yapacağım" diyor. Sevgiden ve saygıdan değil, en rahat ulaşabilecekleri, hazır pazarı da olan bir toplum olarak görüyorlar[258].

Dersim'in çok katmanlı tarihsel-kültürel dokusu etrafında şekillenen siyasi iklim farklı aidiyetlerin gerilimli birlikteliğini taşımaktadır. Bahsettiğim etnik, mezhepsel ve siyasi aidiyetler siyasi konjonktürün, mikro ve makro düzeylerde seyreden iktidar ilişkilerinin etkisiyle gergin bir birliktelik içindedir. Yönetmen Nezahat Gündoğan, Türkiye ve Dersim kamuoyunu bölen ateşli tartışmaların ve rekabet içindeki kimlik projelerinin gölgesinde Dersimlilerin bir araya gelemediğinden bahsetti. Hem Dersim'deki saha araştırmamda hem de kültür üreticileriyle yaptığım görüşmelerde, Dersimlilerin kendi içlerindeki örgütsel ve ideolojik ayrılıklar, kimi zaman da bireysel husumetlere dayanan ayrışmalar sıkça vurgulandı. Buna göre Dersim'in en can yakıcı sorunu birlik olamamaktır. 1937-1938 yıllarında

[258] Caner Canerik'le görüşme, 10 Aralık 2014, Dersim.

Dersim'de yaşananların isyan mı yoksa soykırım mı olarak tanımlanması gerektiği, katliamın Cumhuriyetin Dersim'e dair genel bakışını mı yansıttığı yoksa dönemin siyasetçilerinin dar görüşlülüğünden kaynaklı bir yol kazası mı olduğu, devlet şiddetinin Kürtleri mi Kızılbaş Alevileri mi hedef aldığı çokça tartışılmaktadır. O dönem Dersim'deki aşiretlerin devletle ilişkileri, katliamdan nasıl etkilendikleri ve Seyit Rıza'nın önderliği de günümüz Dersim toplumunu ayrıştıran tartışmalı konulardır. Dersim davasının daha güçlü bir biçimde ifade edilememesi bu farklı yorumları ve ideolojik ayrımları aşıp birlik olamama haliyle açıklanmaktadır. Gündoğan kendi çalışmasında dünyadaki ulus devlet pratiklerini göz önüne alarak olguyu tartışmaktan yana olduğunu, bu tartışmalar içinde doğrudan bir taraf olmayı tercih etmediğini ifade etmişti.

> Siyasal tartışmalar Dersim'in doğru zeminde ele alınmasını engelliyor. Kürt milliyetçisi diğerini dışlayarak meseleye bakıyor, öbürü onu dışlıyor. Kendini Kürt, Zaza hissedebilirsin; milliyetçilikle aram olmadığı için pek önemsemiyorum belki. Bu meselenin ele alınışında önemi yok. Sosyolojik ve siyaseten ne olduğu; tarihsel olarak Türk mü, Kürt mü, Alevi mi olduğu önemli; ama direk bu bakış açısıyla bakarsam darlıklara düşerim. Böyle tartışmalar Dersimlilerin bir araya gelmemesine neden oluyor. Çok parçalı bir durum ortaya çıkıyor ve bu sorun doğru dürüst ele alınamıyor, ortak paydada bir araya gelmek önemli […] Aşiret yapıları bile etkili, bunun sol söylemlere bile etkisi var. Aşireti üzerinden değerlendirme yapanlar da var, neyse ki şimdi şimdi düzeliyor. Bu meseleye aşiret üzerinden bakmak çok eğri bir yöntem, onun yansımaları oluyor ne yazık ki. Aşırı politikmiş gibi görünen dar bir politikleşme var Dersim'de. Kürt, Zaza, isyan mı, katliam mı, soykırım mı; bunlar hep darlaştıran yaklaşımlar. Yaşananlar uluslararası soykırım kriterlerine uygun, ama ben olgusal olarak tartıştırmak istiyorum meseleyi. Önce olguyu tartışalım, siyasal tespit sonradan gelebilir.

Dersimlilerin devrimci hareketlere yoğun katılımı nedeniyle kültürleri ve inanç pratikleri Türkiye'deki sol kültüre sirayet etmiş, sembollerini ve ikonlarını oluşturmasında etkili olmuştur. İdam edilirken "ben sizin yalan ve hilelerinizle baş edemedim, bu bana dert oldu ama ben de sizin önünüzde diz çökmedim, bu da size dert olsun" diyen Seyit Rıza figürü; 1938 Katliamı'nın ardından yakılan Zazaca ve Kürtçe ağıtlar; özgürlük, isyan ve hatta doğayla barışık ekolojik ve eşitlikçi bir yaşam biçiminin sembolü olarak kurgulanan Dersim miti gibi yerel öğeler Türkiye solunun kültürel evreninin çarpıcı unsurları olmuştur. Bu unsurların sol sembolizm içinde özellikle 2000'lerden itibaren belirginleştiğini görüyoruz. İronik biçimde bu durum, liberal aydınların ve sonrasında AKP'nin Kemalizmle yaşadığı

hesaplaşma bağlamında 1938 Katliamı'nı Türkiye kamuoyunun gündemine getirmesiyle eşzamanlıdır. Türkiye'de solcu kimliği Dersim tarihi ve folkloruyla, en azından Dersim kültürünün güncel ürünleriyle tanışıklığı, bunlara dair bilgi ve beğeni ilişkisini içermektedir. Bu kültürün alıcılarının mühim kısmı kimliklerini tanımlarken sosyalizm ve devrimcilikle kurdukları ilişkiyi ön plana koymaktadır.

Türkiye'de sol menşeli kültürel ve sanatsal üretimlerde etnik kimlik vurgusunun ön plana çıkması 1990'larda yaşanmıştır. Etnik vurgulu bu yeni dönem sol kültür-sanat içinde Dersim'e dair temalar özellikle çarpıcıdır; bu da bölgenin özgün etnik-mezhepsel yapısı ve bölgede 1930'lardan itibaren devlet otoritesine karşı verilen siyasi ve silahlı mücadele tarihiyle bağlantılıdır. Grup Munzur üyelerinden Cemil Güngören, görüşmemizde devrimci mücadelenin Dersim kültürünü koruyan ve ona dair üretimleri şekillendiren en önemli faktör olduğunu vurgulamıştı. Ona göre sosyalist ideolojinin Dersim kimliğini asimile ettiği, yerel kültür ve inancı baskılayan bir rol oynadığı ya da Dersim davasını araçsallaştırdığı iddiaları yersizdi. Güngören devrimci müzik gruplarından ayrılıp etnik müzik piyasasına kayan bireysel müzisyenlere yönelik bir eleştiride bulunmadı; aksine bu müzisyenlerin Dersim kültürünü ve tarihsel acılarını sanatlarıyla başarılı şekilde ifade ettiğini söyledi. Ancak bunların başarısını "devrimcilerin içinden gelmelerine, politik kültür içinde yoğrulmalarına" bağladı. Ancak kimi örgütlü Dersimlilerle gerçekleştirdiğim sohbetlerde, bu müzisyenlere yönelik bir takım eleştiriler dillendirildiğini, bunların popülerlik için politik davalarını bırakan kimseler olarak yorumlandıklarını duydum. Güngören, Grup Munzur olarak kendi müziklerinde politik mücadeleyi ön plana koyduklarını; aşk gibi bireysel görülen duyguları bile toplumsal kavgayla, mücadeleyle birlikte ele aldıklarını anlattı. Dersim kamuoyunda çokça ifade edilen "yozlaşmanın" ve ticarileşmenin kaynağı olarak ise türkü barlardaki tüketim odaklı sosyalleşmeyi işaret etti.

> 38 katliamı, soykırımı için ve Dersim'in diğer talepleri için verilen mücadeleler Munzur dağlarında devrimcilerin verdiği mücadeleden ayrı düşünülemez bugün. Dersim'in politik kimliği bizim için önemli. Grup Munzur Dersim'e dair üretirken Seyit Rıza'dan da, dağda çocuğunu kaybeden annenin acısından da bahseder; kavgaya çağıran marşlar da yapar. Bunları Zazaca yapıyoruz; Kürtçe'de de böyle şarkıları yapmaya çalışıyoruz. Dersim'in politik kimliğinin kaynağını çok iyi biliyoruz. Dersimliler politik kimliği hiç ötelemedi, bu da çok şey kazandırdı. Bugün Metin Kemaller, Mikail Aslan, Erdoğan Emir hep devrimcilerin içinden gelen, politik kültür içinde yoğrulan isimler. Dersim'in yaşadığı acıları da en güzel şekilde ifade ediyorlar; bu kadar başarılı olmalarının nedeni de zaten taşıdıkları devrimci özdür [...] Devrimci

kimlik, kültür tek tipleştiren, kendi kültürünü veya dilini unutturan bir fikir değildir asla. En çok devrimciler bugün söylüyor kültürler yok oluyor diye ; bu topraklarda Ermeniler, Süryaniler, onların kültürleri vardı diye. Üçüncü köprünün adını Yavuz koyan sisteme karşı ilk lafı söyleyenler devrimciler oldu. Devrimciler Dersim'in dilini, inancını yok etmedi; tam tersine besledi[259].

Yeni dönem sol kültür-sanat alanı içinde etnik-kültürel üretimlerin en çok müzik alanında görünür olduğunu söylemek mümkündür. Grup Yorum, Ali Asker, Ozan Emekçi gibi müzisyenlerin temsilcisi olduğu ve sınıf çelişkisi, devrimci mücadele, antiemperyalizm temalarını işleyen politik ve protest müzik 1990'lardan itibaren popülerliğini yitirmeye başlamıştır. Bunun yerine Metin-Kemal Kahraman, Birol Topaloğlu, Fuat Saka ve Kardeş Türküler'in öncüsü olduğu, Anadolu'daki farklı etnik grupların folklorundan beslenen etnik müzikler ön plana çıkmaya başlamıştır. Etnik müzisyenler örgütlü ve politik müzik yapanlara kıyasla piyasa ilişkilerine daha fazla dâhil olmakla, müziklerinde açık siyasi mesajlar yerine güncel kapitalizmin getirdiği çelişkilerden bağımsız dar kültürcülük ve yerelcilik olarak yorumlanan bir sanatsal ifade kurmakla eleştirilmektedir.

Bu bağlamda Grup Munzur'un eski üyelerinden olan 30'lu yaşlarının ortasındaki görüşmecim, alternatif müzik piyasasının gündelik hayatta kullanımı oldukça azalan Zazacayı ve Dersim kültürünü nostaljik ve etnik bir meta haline getirme eğilimi taşıdığına işaret etmişti. Ona göre Dersim'e dair etnik müziklerin sürgün, acı ve çaresizlik gibi temaları vurgulaması acıdan haz alan bir tür pasifizm yaratmaktadır. Bu durum devrimcilerin önemsediği mücadele kültürünü zayıflatmaktadır. Etnik müzik alanında dile ve kültüre katkı yapan özgün üretim yerine derlemecilik temelli üretimler, metalaşmayı ve tüketim endeksli bir kültür-sanat alanını desteklemektedir. Bu görüşmecim, müziğin ve sanatın didaktik olmaması ancak insan mücadelesine dair anlamlar üretmesi gerektiğini ifade etti. Bu noktada sınıfsal ve toplumsal çelişkilerin ortaya konmasını önemsediğini; etnik müziğin ise yer yer bu çelişkileri örtebildiğini belirtti.

Etnik müzik yapan arkadaşların bir piyasa içinde olduğu, buna hizmet ettiği ama buna rağmen sonuç olarak iyi bir iş yaptığı ortada. Dün ve bugün yaşanan bütün acıların, sıkıntıların sistemden kaynaklandığını düşünüyorum. [Etnik müzik] o dili o hale getiren kaynağı hedef göstermeyince sadece bir dili yaşatmak için yapılınca eksik kalıyor… Bu çabada olanlar o dili yok sayanı deşifre etmediğinde; sistemin dönemsel olarak etnik olana dolayısıyla etnik müziğe açtığı alanda oynaması gereken rolü oynamamış

[259] Cemil Güngören'le görüşme, 10 Eylül 2013, İstanbul.

oluyor. Sadece etnikliğe sıkışmış üretim, o dilin yaşadığı asimilasyonun ya da yok sayılmasında yatan temel çelişkilerin gizlenmesinde istemeden de olsa piyasa tarafından kullanılma riski taşıyor. Sistemle hesaplaşmayı yaratmak gerek, böyle bir sorumluluğumuz var […] Dilimizi yaşattık, güzel sanatsal eserleri ortaya çıkardık, peki ya sonra? Etnik müzik ya da etnik mücadelenin bazen sınıfsal mücadeleyi, halkları birleştiren sınıfsal değerleri, sınıf bilincini körelttiğini düşünüyorum. İnsanlar ben şuyum, şuralıyım, dilim budur gibi bir aidiyet duygusuna saplanıp kalabiliyor. Bunlar değerli şeyler ama mesele yalnızca etnik aidiyetle sınırlı kalınca sınıfsal meseleleri perdeliyor. Bir patron da Zazaca konuşur işçi de, ama patron patrondur, işçi de işçi… Aynı dili konuşuyoruz, al sana hakkını veriyorum demiyor patron. İnsanları birleştiren veya ayıran şey dilleri değil daha çok sınıfsal pozisyonları olmalı. Özünde insanlık mücadelesi veriyorsan o dile bir değer katıyorsundur aksi halde o dili çok iyi kullanmanın pek önemi yok bence.

3.5.2 Sonuç yerine: Kültür üreticilerinin eleştirelliği

Dersim üzerine gelişen kültür piyasası, kısıtlı alıcısı nedeniyle bireylere büyük ekonomik kazanç getirmese bile popülerlik ve prestij sağlamıştır. Bu açıdan bu politik kültürel üretimler alanında ekonomik kazancın yanında ve belki bundan daha önemli şekilde sembolik ve siyasi sermaye üreten bir piyasa oluşmuştur. Görüştüğüm kimi kültür-sanat üreticileri, Dersim'e dair kültürel üretimlerin prestij dağıtan bir pazara dönüştüğü tespitini yapmıştır. Dersim meselesinin siyasi konjonktürün ve iktidarın izin verdiği ölçüde temsil edildiği şeklinde eleştirel tespitler yapmıştır. Dersim davasının, yapısal ve güncel siyasi mücadelelerle ilişkilendirilmeden ele alınmasını alanda eleştiri konusu olmaktadır. Bu eleştiriler, Dersim kamuoyunda kimliğe ve yerelliğe dayalı siyasetlerin kısıtlarına vurgu yapan, bunların sisteme içerilme potansiyeline işaret eden bir pozisyonun varlığını göstermektedir.

Mesut Özcan 1990'ların başından beri Dersim'in folkloru ve yakın tarihi üzerine, örneğin yerel deyişler ve efsaneler gibi konularda derlemeler ve 12 Eylül dönemi Tunceli valisi Kenan Güven'in yönetiminde gelişen dinsel asimilasyon üzerine çalışmalar yapan ve kitaplar hazırlayan bir araştırmacıdır. Dersim üzerine pek çok çalışmayı yayınlanan Kalan Yayınları'nın kurucusu ve Munzur Etnografya Dergisi'nin editörüdür. Görüşmecilerim arasında Özcan, Dersim'e dair kültürel üretimlerde ağırlıklı biçimde 1938'in ön plana çıkmasını eleştiren kültür-sanat üreticilerinden biriydi. 2014 yazındaki görüşmemizde Dersim toplumunu etkileyen güncel meselelerin ve asimilasyon politikalarının görünürleştirilmesi

gerektiğini savunmuştu. Kentte etki sahibi Gülen Cemaati örgütlenmesinin, kentin eğitim hayatındaki ve diğer yönetimsel meselelerdeki etkisinin tartışılmasını istediğini vurgulamıştı. 1937-38 araştırmalarının bir rant alanı haline geldiğine ve yaşlılarla mülakatların küçük çaplı da olsa bir piyasaya dönüştüğüne ilişkin ifadeler kullanmıştı. Özcan'a göre, Dersim'in kültürel-inançsal yapısı ve folkloru üzerine ve Dersim'in güncel toplumsal ve politik sorunları hakkında daha fazla araştırmalar ve yayınlar yapılması gerekmektedir:

> Büyük yayınevlerinden çıkan 37-38 çalışmalarının, Dersim çalışmalarının biraz para kaygılı olduğunu düşünüyorum. Bir sürü şey basıldı, belgeseller yapıldı, benzer şeyleri söylüyorlar sanki. Bugün artık çok fazla 38'e takılmanın anlamı yok […] Dersim'de de övünülecek bir şey kalmadı artık. Baliciler, biracılar… Bu Dersim meselesi de bir sömürü haline geliyor. Anafatma'ya gelmeden, oraya yalandan bir ziyaret yapmışlar, mum satıyorlar filan, yok orada bir ziyaret yeri, senelerdir gidip gelirim, biliyorum […] Bunları görmeden, içinde yaşadığımız gününe sorunlarını görmeden geçmişe takılıyoruz; bir yanda ayakkabı kutuları, soygunlar var. Bir yanda Dersim'de Cemaat örgütlenmesi, buna da ilgi duyulmaması ilginç. Gündemde yalnızca 37-38 var, "hep bizi öldürdüler". Niye oldu, amacını göstermek gerek. 1980-2000 arası olanlar önemli. Cemaat'in burayla bağlantısı o zamanlara dayanıyor. Kenan Güven'in irşat konferansları, buradaki çocukların zorla irşat konferanslarına, imam hatiplere götürülmesi. Böyle bir asimilasyon dönemi yaşandı[260].

[260] Mesut Özcan'la görüşme, 4 Ağustos 2014, Dersim.

4. DERSİM'E DAİR KİMLİK ANLATILARINDA VE KÜLTÜREL SİYASETLERDE HAFIZA, SEMBOLLER VE CEMAATİN İNŞASI

Bu bölümde Dersim toplumunun güncel hafıza ve kimlik siyasetlerinin içeriği; bu kültürel anlatılarda ve pratiklerde ön plana çıkan semboller ve temalar incelenmektedir. Böylece hafıza inşaları ve kimlik sembolleri üzerinden Dersim toplumunu şekillendiren çatışmalı politik tahayyüllerin, toplumsal farklılaşmaların ve tarihsel dönüşümlerin izini sürmek amaçlanmıştır. Bunun için siyasi hareketlerin 1937-38'e dair söylemleri, Dersimli, Kürt ve sol kamuoylarına hitap eden basılı ve online kaynaklarda dolaşıma giren kimlik anlatıları ve Dersimli kültür-sanat üreticileriyle gerçekleştirilen mülakatlar kullanılmıştır.

4.1 Kavramsal Çerçeve

Resmi ve karşıt kültürel siyasetleri, örneğin tarih yazımlarını bir ikilik içinde, birini gerçekliği tahrif eden ve yapay gelenekler icat eden, diğerini ise bu icadı bozan, otantik değerleri yeniden sahiplenen anlatılar olarak düşünmek eksik kalacaktır. Resmi söylemleri eleştiren kültürel söylemler de çeşitli politik-ekonomik güç ilişkileri ve motivasyonlar doğrultusunda kurulmaktadır. Muhalif öznelerin oluşturduğu "kültürel miras", kolektif hafızadan ve gelenekler bagajından seçilen ve yeniden yorumlanan öğelerle oluşturulmaktadır. Bu noktada James Clifford kültür tartışmalarındaki "geleneğin icadı" [invention of tradition][261] ve kaybolan geleneği, otantisiteyi yeniden kurma[262] ikiliği yerine, hegemonik devlet milliyetçiliklerine karşı gelişen kimlik anlatılarının kültürel söylemlerini "yöresel eklemlenme" [indigenous articulation] kavramıyla düşünmeyi önermiştir[263]. Bu karşıt kültürel formları geleneğin süreklilik tesis edecek biçimde yeniden ortaya konulması olarak ele almak yanlıştır. Bunları geçmişten ve gelenek repertuarından belli öğelerin seçildiği, bu öğelerin politik ve toplumsal süreçlerden doğan ihtiyaçlara ve projelere göre

[261] Hobsbawm ve Ranger, *The Invention of Tradition*.
[262] Handler, "Authenticity".
[263] Clifford, "Indigenous Articulations".

yeniden yorumlandığı, güncel kültürel söylemlere eklemlenen birer "artikülasyon ansamblı" olarak değerlendirmek mümkündür[264].

Dersim örneğinde kıymet gören kültürel geçmişin inşası çoklu bir eklemlenme ve etkileşim süreciyle oluşmaktadır. Yerel anlatılar, yaşlılarla yapılan sözlü tarih çalışmaları ve geleneksel kültürel ve inançsal pratikler bu kültürel miras inşasının temelini oluşturmaktadır. Bu yerel bagajdan seçilen belli anlatılar ve pratikler ön plana çıkarılmakta ve bunlar Dersim toplumundaki farklı grupların güncel ajandaları ve ihtiyaçları doğrultusunda yorumlanmaktadır. Dersim toplumunu etkileyen sosyalist ve Kürt hareketlerinin ideolojik kurguları, diaspora ve yerel arasında kurulan ilişki ağları, çok kültürlülük söyleminin sağladığı ideolojik zemin ve kültür endüstrisinin sunduğu mecralar bu yöresel eklemlenme sürecini biçimlendirmektedir. Etnik müzik türü içinde 1990'ların ortasından itibaren Dersim müziğinin gelişimi Dersim'in kültürel mirasının yöresel eklemlenişine bir örnektir. Bu müzik türünde geleneksel ağıtlar ve şarkılar modern altyapılarla yeniden yorumlanmaktadır. Bu müziğin üreticilerinin önemli kısmı sosyalist örgütlerin müzik gruplarında çalışmış müzisyenlerdir. Siyasi nedenlerle Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. Burada batılı müzikal formlar ve enstrümanlarla tanışıklık kazanan Dersimli sanatçılar geleneksel müziklerini bunları kullanarak yeniden yorumlamaktadır.

4.1.1 Sembol ve cemaat

Anthony P. Cohen bir topluluğun hayatında sembolik davranışların radikal toplumsal değişimler sonucunda yoğunlaştığı tespitini yapmaktadır. Buna göre toplumsal değişme sürecinde bir topluluğun sınır çizme ve kolektif aidiyeti tanımlama pratiklerinin yapısal zeminleri ortadan kalktıkça o topluluk bu ihtiyacı karşılamak adına sembolik davranışlara yönelir[265]. Sembolik sınır çizme edimi, yani grubu dışarıdan ve ötekilerinden ayıran bir takım kültürel ve ahlaki niteliklerin ifade edilmesi ve bunları vurgulayacak göstergelerin üretimi kolektif kimlik inşasının kilit bir bileşenidir. Sanayileşme, göç, sömürgeleşme vb. toplumsal değişme ve katmanlaşma yaratan süreçler, geleneksel sınır çizme ve kendini tanımlama kanallarını işlevsizleştirmekte ve cemaati istikrarsızlaştırmaktadır. Dersim toplumunda da 1938'den beri etkisini güçlendiren ulus devlet politikaları ve modernleşme, geleneksel kültürel aktarım kanallarını zayıflatmış; 1990'lardaki kitlesel göçler ve kökenleri 1960'lere dayanan politizasyon süreçleri cemaati mekânsal, sınıfsal ve siyasal açılardan farklılaştırarak istikrarsızlaştırmıştır.

---

[264] A.g.m., 478.
[265] Cohen, *Symbolic Construction of Community*, 70.

Araştırmalar toplumsal değişme ile istikrarsızlaşan cemaatin ve onun kendilerini tarif ettikleri zeminleri ve çerçeveleri yitiren bireylerinin geçmişe yöneldiğini ve nostaljik arayışlara girdiğini göstermektedir[266]. Bu özneler tehdit altında gördükleri kültürel özlerini, onları kendileri yapan değerleri geçmişte ve yerel hafızalarda aramaktadır. Bu arayış ise Cohen'in de belirttiği üzere sembol üretimi, yeniden canlandırılan ya da icat edilen gelenekler ve ritüeller ile karşılık bulmaktadır. Herbert J. Gans, Amerikan toplumunda etnik kimlikler üzerine yaptığı çalışmada "sembolik entisite" kavramını ortaya atmıştır[267]. Buna göre asimilasyon ve kültürleşme süreçleriyle grup içi evlilik normu gibi etnik temelli toplumsal ağlar ve ilişki örüntüleri zayıflamakla birlikte, 1960'lar ve 1970'ler Amerika'sında "etnik uyanış" biçiminde yorumlanan yeni bir süreç yaşanmıştır. Toplumsal yaşantıda etnik kimlik göstergelerinin dolaşımı yoğunlaşmış, bireyler bu kimliklerini vurgulayarak kültür ve siyaset alanında kendilerini göstermeye başlamıştır. Gans, etnisitenin toplumsal ilişkileri düzenleyen işlevsel niteliğini kaybederek dışavurumsal [*expressive*] bir boyut kazandığı ve kimlikleştiği tespitini yapmıştır. Dinsel-etnik ritüeller, etnik yemekler, müzikler ve hafızalar tüketim ekonomisinin ve kültür endüstrisinin de katkısıyla popülerleşmekte ve birer kimlik sembolü haline gelmektedir.

Dersim toplumunun güncel kültürel söylemleri ve pratikleri incelendiğinde "sembolik etnisite" kavramını karşılayan şekilde kolektif aidiyeti imleyen, grubu bir arada olmaya çağıran bir takım semboller ön plana çıkmaktadır. Bu davranışlar ve söylemlerle kastedilen müzik, edebiyat ve belgeseller gibi kültürel-sanatsal üretimleri aşmaktadır. Örneğin özellikle genç nesil arasında, Dersim adının, Seyit Rıza portrelerinin ve ona atfedilen sözlerin, Aleviliğin göstergesi olarak Zülfikar'ın yer aldığı tişörtler, çakmak gibi küçük eşyalar ya da bedene işlenen dövmeler gibi kimlik sembolleri oldukça popülerleşmiştir. Sosyal medya ise sunduğu özgür paylaşım imkânları nedeniyle bireylerin kimliklerini dışavurdukları canlı bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal bilimler ve felsefe literatüründe "sembol" oldukça üzerinde durulmuş bir kavramdır. Söz konusu literatürü kapsamlı şekilde değerlendiren Zdislaw Mach, sembolü, duygulara hitap eden yapısıyla ilişki kurma süreçlerini provoke eden, fikirleri etkili biçimde ileten, özneleri bir araya getirme ve harekete geçirme kapasitesi yüksek göstergeler olarak tanımlamıştır[268]. Semboller bu nitelikleriyle siyaset etme, toplumsal düzeni inşa ve dönüştürme süreçlerinde kilit bir role sahiptir. Dahası özneler arasındaki ilişkileri

[266] Tannock, "Nostalgia Critique".
[267] Gans, "Symbolic ethnicity".
[268] Mach, *Symbols, Conflict, and Identity*, 36.

somutlaştıran, ahlaki ve kültürel ayrımları temsil eden yapıları nedeniyle önemli kimliklenme araçlarıdır. Mach sembollerin dinamizminden bahsederken gösterge ve sembol arasındaki temel fark olan sembolizasyon sürecinin müphemliği üzerinde durmaktadır. Buna göre gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin bireysel yorumlara açık ve kontekstle dolayımlanıyor oluşu, yani bağlamlar arası geçişliliği, sembollerin ifade ettiği anlamlara çoklu ve değişken bir yapı kazandırmaktadır. Sembolik düşünce farklı bağlamlar arasında analoji yapmayı, metaforlar oluşturmayı ve bu doğrultuda da öznel ve değişken yorumları beraberinde getirir[269]. Semboller bir bağlamdan diğerine tercüme edilirken yeni anlamları ve işlevleri karşılamaya başlar. Böylece siyasi aktörler tarafından manipüle edilecek; özneleri bir araya getirip hareketlendirecek güçlü kaynaklar olarak karşımıza çıkarlar. Gelenekten seçilen semboller yeni politik projeleri, düşünce ve değer yapılarını ifade etmeye başlar. Bireylerin enerjilerini bu projelere yedekleyecek bir muhteva ve etkileme gücü kazanırlar.

4.1.2 Kolektif hafıza ve nostalji

Kolektif hafıza kavramı Maurice Halbwasch'a dayandırılmaktadır; Halbwasch hafızanın toplumsal karakterini, kolektif hafızanın toplumsal farklılaşmalara göre çoklu yapısını ve bu hafızaları vücuda getiren, kamusal alanda dolaşan anımsatıcı sembolleri, ritüelleri ve teknolojileri konu almıştır. Hafızanın üretilen ve toplumsal gruplara göre farklılık gösteren yapısına duyulan politik, akademik ve bireysel ilgilerin moderniteyle ortaya çıktığını söylenebilir; deneyimlerin ve toplumsal konumların çeşitlenmesi ve değişkenlik kazanmasıyla, cemaat bağlarının ve toplumsallığın temellerinin sarsılmasıyla hafıza, hem toplumu ortaklaştıran hem de dağıtan, ayrımlarını ortaya koyan bir yapı olarak önem kazanmıştır[270].

Jeffrey K. Olick, hafızayı, topluluğun sahip olduğu bir "şey" değil belleksel üretimler ve pratikler biçiminde ürettiği bir "süreç" olarak tanımlamıştır[271]. Buna göre geçmişe dair kurgular, anlam üreten derin kültürel yapılar ve toplumsal çerçeveler bağlamında, bugünle ilişki içinde ortaya çıkmaktadır. Hafıza çalışmalarında biri toplumsal diğeri bireysel iki yaklaşım olduğundan bahsetmektedir. Bunlar romanlar, anıtlar, belgeseller, imajlar gibi belleksel üretimleri ve pratikleri ifade eden "kolektif hafıza" (collective memory) ve bireylerin tekil anlatılarından toplanmış hafızaları ifade eden "derlenmiş hafıza"dır (collected memory). Olick, bireyci bir araştırma yaklaşımı olan derlenmiş hafıza yerine politik kültürü

[269] A.g.k., 30.
[270] Olick, Vinitzky-Seroussi, ve Levy, "Introduction", 10.
[271] Olick, "From collective memory to the sociology of mnemonic practices and products".

anlamaya dair bütüncül bir perspektif sunan, hafıza inşasını sosyolojik bir açıdan ele almayı mümkün kılan "kolektif hafıza" yaklaşımını önermektedir.

Dersim örneğinde kimlik sembollerinin kolektif hafızayla ilişkisi baskındır. Munzur ırmağı ya da dağlar gibi coğrafi varlıklar sembolleşirken bile, bunlara dair hafızalar ön plana çıkmaktadır. Bunları Pierre Nora'nın "hafıza mekânları" kavramıyla bir arada düşünmek faydalı olacaktır[272]. Nora mekân (lieu) kavramını, fiziksel alan değil yoğunlaşma noktası ve aracısı anlamında kullanmaktadır. Hafıza mekânları, tarihsel kopuş anlarının ardından ortaya çıkan ve sembolik bir aura kazanan yerler, ritüeller ve objelerdir. Bunlar tarihin bir noktasında kullanımdan kalkan, kesintiye uğrayan ve kolektif hafızadan silinen şeylerdir; ancak toplulukların iradesiyle yeniden hayat bulurlar ve hafızaya dâhil edilirler. 1930'ların sonundan 1990'lara kadar yaşanan süreç Dersim toplumunda bu hafıza odaklarının kesintiye uğradığı bir dönem olarak yorumlanmaktadır. Özellikle 1990'ların ortasında yaşanan kitlesel zorunlu göç deneyimi ve geleneksel Dersim kültürünün, inanç yapısının yeniden üretimini mümkün kılan köy yaşantısının büyük oranda tasfiye olması, kolektif hafızaya ve onun taşıyıcısı olarak yaşlı Dersimlilere verilen önemi arttırmıştır. Böylece itikat ve gelenek örüntüleri "uçurumun eşiğindeyken" nostaljik bir uyanışın konusu olmuş, yeni ve öncekinden farklı bir hayat bulmaya başlamıştır.

Stuart Tannock bir duygu yapısı olarak ele aldığı nostaljiyi, cemaati ve kimliği geçmişte arama, bunun için gerçek ya da hayali tarihlerle temas kurma olarak tanımlamaktadır[273]. Nostaljik anlatılar idealize edilen bir geçmiş dönem biçimindeki "altın çağ"; bir katastrof ve radikal kopuş olarak tarif edilen "düşüş"; manadan yoksun ve baskıcı olarak değerlendirilen şimdi yani "post-düşüş" ve geçmişin keşfedilmesi, yeniden canlandırılması biçimindeki "eve dönüş" temalarını taşır. Geçmişe otantik kökenler ve tutarlı, devamlılığı olan anlamlar atfeder; böylece tarihte sürekliliği olan özneler inşa eder.

Kimliğe ve kültüre dair nostaljik yaklaşımları eleştiren sosyal bilimciler, nostaljik tahayyülerin şimdinin kaygıları, korkuları ve düş kırıklıklarıyla yüzleşmemek adına geçmişe kaçış olduğunu iddia etmiştir. Tannock bu eleştirilere karşı nostaljik duygu yapısını bir geri kazanma, yeniden sahiplenme edimi olarak değerlendirmenin mümkün olabileceğini belirtir. Buna göre nostaljik söylem, madun grupların bugünde engellenmiş olarak gördüğü, onlara kimlik, faillik ve bir araya gelme kapasitesi kazandıran kaynakları geçmişte bulmalarını sağlamaktadır[274]. Dersim toplumunun da geçmişle böyle bir ilişki kurduğu ve nostaljiyi bir

[272] Nora ve Kritzman, *Realms of Memory*.
[273] Tannock, "Nostalgia Critique".
[274] A.g.m., 459.

güçlenme stratejisi olarak kullandığını söylemek doğru ancak eksik kalacaktır. Bu doğrultuda nostaljinin geçmişi politik projeler doğrultusunda dondurduğunu, ona aslında taşımadığı bir tutarlılık yüklediğini akılda tutmamız gerekmektedir. Bu açıdan nostaljik tahayyüllerin yerel hafızayı nasıl kurguladığını, hangi unsurları seçtiğini, hangilerini geride bıraktığını ve geçmiş olaylar arasında nasıl bağlantılar kurduğunu ortaya koymak önem taşımaktadır.

4.2 1937-38 Anlatıları ve Siyasi Farklılaşma

Dersim toplumunun kültürel siyasetlerinde en çok işlenen 1937-38 yıllarında yaşanan ve katliamları, zorunlu göçü ve asimilasyon politikalarını içeren çok boyutlu katastroftur. 1937-38 travması Dersimli kolektif aidiyetinin kurucu kimliksel deneyimi konumundadır. İmran Gürtaş, bu travmanın Dersim toplumu için kolektif aidiyetin kurucu unsuru haline gelirken, "hasarlı bir kimliği restore etmek için ornarıcı bir materyale dönüştürüldüğü" tahlilini yapmaktadır[275]. Bu kimliksel restorasyon, Dersim toplumunda 1990'lardan beri yaşanan kimliksel uyanış etrafında ortaya konan sözlü tarih çalışmaları, müzik ve belgesel alanlarındaki diğer travma anlatıları ve 1937-38'e ilişkin üretilen diğer temsiller, semboller ve anlatılarla gelişmektedir. Bu temsil, sembol ve anlatılar, siyasi söylem alanıyla sınırlı değildir. Gündelik hayatın pek çok alanında, kişilerin hayat hikayelerini ve toplumsal uzamdaki konumlarını yorumlama biçiminde, çocuklarına verdikleri isimlerde, vücutlarına yaptırdıkları dövmelerde karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi söylem alanında ise 1937-38, Dersim toplumunda etkili olan farklı politik ve kimliksel aktörlerin en çok meşgul oldukları konudur. Ancak 1937-38'e yüklenen anlamlar ve bu deneyimin adlandırılma biçimleri bir yandan söz konusu aktörlerin politik tahayyülerini ve ajandalarını yansıtmakta; diğer yandan kendi aralarındaki mücadelelerin konusu olmaktadır. Dersim toplumunun sol ve Kürt hareketleri çizgisinde kitlesel olarak politize olduğu 1970'lerden günümüze 1937-38'de yaşananlar isyan, ayaklanma, jenosid, katliam, tertele ve soykırım terimleriyle adlandırılmıştır. Bu farklı adlandırma ve anlamlandırmalara rağmen, Dersimli kimliğinin inşasında 1937-38, modernitenin ve ulus devletin yerele nüfuzunun miladi olarak değerlendirilmekte, radikal bir kopuşu ifade etmektedir. 1937-38 öncesi bir altın çağ biçiminde tarif edilerek nostaljik anlatıların konusu olmaktadır.

4.2.1 Resmi söylemin etkisindeki 1937-38 anlatıları ve Mustafa Kemal'in rolü

Erken Cumhuriyet döneminde devlet elitleri Dersim'i feodal ağalık düzeninin hüküm sürdüğü, hurafelere dayanarak halkı sömüren seyitlerin ve pirlerin yönettiği, talan ve

[275] Gürtaş, "Dersim Alevilerinde Kimlik İnşası ve Travma", 321.

eşkıyalıkla geçinen ilkel ve vahşi insanların yaşadığı bir coğrafya olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım binlerce insanın öldürüldüğü ve zorunlu göçe tabi tutulduğu 1937-38 yıllarındaki şiddetli devlet müdahalesini ve buna eşlik eden zorunlu göç, kız çocuklarının evlatlık verilmesi ve bölgede baskıcı bir askeri yönetimin tesis edilmesi gibi yönetimsel pratikleri "Dersim'i medeniyete açma" söylemiyle meşrulaştırmıştır. Bu uygulamalar eşkıyalığa, feodaliteye ve dini hurafelere son vererek Dersim halkını özgürleştirme ve uygarlaştırma harekâtı biçiminde değerlendirilmiştir.

Gökçen Başaran İnce, gazeteci Niyazi Ahmet'in Kurun (Vakit) gazetesinde 1938 yazında tefrika edilen Dersimli Kız adlı romanında Cumhuriyet'in modernleşmeci söylemi bağlamında Dersim'in nasıl temsil edildiğini incelemiştir[276]. Buna göre devlet müdahalesinden önce Dersim bir gericilik yatağıdır, seyitler ve ağalar halkı adeta "köpekleştirmiştir". Ancak Dersim toplumunun özünde saf ve idealize edilen bir Türklük yatmaktadır. Aynı zamanda Dersim bilinmeyen, saklı kalmış ilginçliklerin diyarı olarak egzotikleştirilmektedir. Dersim'e dair bu hegemonik Doğu temsili "ulusal oryantalizm" ve "oryantalist uluslaşma" stratejileriyle inşa edilmiştir. Bu temsilde bir yanda seyitler, ağalar ve gelenekler ulusal bünyeye zarar veren, onu miskinleştiren, ilkelliğe mahkûm eden ve hatta ulusa karşı düşmanlaştıran ötekiler olarak ulusun dışına çıkarılır. Diğer yanda Dersim köylüleri bunlar tarafından yozlaştırılmış ve kurtarılmaya muhtaç saf ve temiz Türk milleti olarak ulusa içerlenir ve idealize edilir. Söz konusu romanın girişinde yer alan şu bölüm Cumhuriyet'in Dersim temsilinin ana hatlarını özetlemektedir:

> …Tamamile bakir bir mevzu. Baştan sona sürükleyici aşk, cinayet, macera dolu bir roman. Duymadığınız adetler, inanamayacağınız vakalar ve haşin bir tabiatın asırlarca vahşi bir kurt gibi koynunda büyüttüğü insanlar. Dersimli Kızda muhayyilenin yaratmaktan aciz olduğu vakaların hakikat olarak yaşadığını göreceksiniz. İnkılâbın yıktığı son taassup yatağı "Dersim" düne kadar tamamile meçhul bir diyardı. Dersimli ise yaşayışı ile adetleri ile tamamile bir sırdı. Aralarına giren çıkamazdı. Tertemiz, su katılmamış bir Türk olan Dersimli, Seyidin ağanın bir köpeği gibi kullanılır, ona en korkunç cinayetler işletilirdi[277].

Resmi ideolojinin Dersim toplumunu ve 1937-38'deki devlet müdahalesiyle buraya uygarlık taşındığı biçimindeki söylemi 1960'larda ve 1970'lerde basılan ve 1938'i dolaylı ya da doğrudan biçimlerde konu edinen romanlarda işlenmiştir. Söz konusu romanlar genelde dönemin toplumsal muhalefetinin ruhuna uygun biçimde sol Kemalist bir perspektiften

---

[276] Başaran, "Ulusal Kimlik, Kolektif Bellek ve Edebiyat: Dersimli Kız Romanında Resmi Bellek Temaları".
[277] A.g.m., 49.

yazılmıştır. Bunlar Cumhuriyet'in halkı özgürleştirme misyonunu savunurken yereli ise taassubun ve sömürünün mekânı olarak temsil etmiştir. Dersim halkının İngilizlerin ve Fransızların kışkırtmasıyla ayaklandığı biçiminde bir kurguya sahiptirler. Bu dönemde Dersim konusuna değinen romanların en bilinenleri toplumcu gerçekçi yazar Kemal Bilbaşar'ın Şeyh Sait isyanı ve Dersim olaylarını yorumladığı Cemo (1967) ve Memo romanları (1969) ve Barbaros Baykara'nın Dersim 1937 (1973) ve Tunceli 1938 (1974) adlı belgesel romanlarıdır. Hasan İzzettin Dinamo'nun Kurtuluş Savaşı sonrası dönemi ele aldığı belgesel romanı Kutsal Barış'ın (1976) da bir bölümü 1938 harekâtını konu edinmektedir. Baykara ve Dinamo'nun romanlarındaki ortak kurguya göre masum Dersim halkı ağaların, derebeylerinin ve düzenbaz din adamlarının etkisinde, baskı altında yaşamaktadır. Bu iki romanda da idealist Binbaşı Kemal karakteriyle temsil edilen genç Cumhuriyet, ağalık düzenine son vermek, toprak reformu yaparak sınıf eşitsizliğini bitirmek, Dersim'i modernleştirmek ve Türk kimliğine geri döndürmek istemektedir. Seyit Rıza'nın kandırması ve baskılarıyla, İngiliz ve Fransız devletlerinin kışkırtmasıyla kimi Dersimliler Cumhuriyete karşı ayaklanmıştır.

Kemal Bilbaşar'ın Memo romanı 1937-38'e dair Dersim toplumunun çeşitli kesimlerinde kabul gören bir anlatıyı yansıtması bakımından ilginçtir. Bu anlatı resmi söylemi yeniden üretmekle birlikte ona sol ve halkçı bir perspektiften yaklaşmaktadır. Romanda ana karakterler ve anlatıcılar köylülerdir ve yazar bu karakterlere empatiyle yaklaşır. Bilbaşar 1937-38'de yaşananları resmi bakış açısıyla örtüşen şekilde ayaklanma olarak değerlendirir ancak halka yaşatılan şiddeti hoş görmediğini hissettirir. "Seyit Raşo" dediği Seyit Rıza'nın Kürt devleti kurulması için halkı ayaklandırmak istediğini; kimi ağaların halkı sömürdüğünü ve kendi ayrıcalıklı konumlarını korumak için Cumhuriyet'e karşı isyana kışkırttığını anlatır. Ancak diğer taraftan bölgedeki alt seviye devlet görevlilerinin özellikle de jandarma alayının halka kötü muamele etmesini Dersimlileri ayaklanmaya iten başlıca neden olarak ortaya koyar. Romanda jandarma çavuşları rüşvet alır, kadınlara sarkıntılık eder, halka baskı yapar ve onları Kürt ve Kızılbaş kimlikleri dolayısıyla aşağılar. Yazarın yaklaşımına göre söz konusu memurlar Cumhuriyet'in reformlarını gerçekleştirmek yerine Osmanlı'nın köylülere yaklaşımını devam ettirirler. Bilbaşar Memo romanının son sayfalarında şu çözümlemeyi yapmıştır:

> Dersim Ayaklanması'nı, Hatay anlaşmazlığı yüzünden, Fransızların kışkırttığı söylenmiştir. Aynı aylar içinde Irak'ta, Kürt asıllı Bekir Sıtkı Paşa'ya Kürt subaylara bir hükümet darbesi yaptıran İngilizlerin de bu kışkırtmada rol oynadığı iddia edilmiştir. Doğru mudur yanlış mıdır, bilemem. Ama, "Hozat Seyyar Jandarma

Alayı'nın bu ayaklanmada vebali var mıdır?" diye sorarsanız, kuşkusuz 'vardır' derim. Hem de vebali büyüktür[278].

Bilbaşar'ın anlatımına göre Mustafa Kemal, Dersim halkını ekonomik kalkınmayla ve toprak reformuyla devlete bağlamayı savunmaktadır. Ancak "bulgarya kökenli" bir üst düzey asker ve 1937 yazından sonra başbakan olan Celal Bayar Dersim'e sert bir askeri müdahale düzenlenmesine neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'ni destekleyen Dersimliler arasında da katliamda Mustafa Kemal'in sorumluluğunun olmadığı, hatta yaşananlardan haberdar dâhi olmadığı biçimindeki anlatı 2000'lerin sonuna değin yaygın biçimde kabul görmüştür. Buna göre Dersim'de yaşanan katliamın emrini veren Mustafa Kemal değildir; o dönem hasta yatağında yatmaktadır. Katliamın sorumlusu, CHP'ye rakip olan ve muhafazakâr Sünni İslam'ın temsilcisi olarak görülen Demokrat Parti'nin kurucularından Celal Bayar'dır. Bu durum Alevi toplumu içinde Mustafa Kemal'in Sünni baskısını ortadan kaldıran Bektaşi ocağına mensup bir kahraman olarak mitleştirilmesiyle bağlantılıdır. 1938'in ulusal kamuoyunda tartışmaya başladığı dönemde, Dersim toplumunda bu görüşün savunucularından araştırmacı Ali Kaya, kendisiyle yapılan röportajda şunları söylemiştir:

> Atatürk'ün "Orayı katledin, 1,5 yaşındaki bebekten 90 yaşındaki dedeye kadar öldürün" demiş olması mümkün değil. Harekâtı yapanlar katliam gerçekleştirdi. Alevi çıbanını Sünnileştirerek çözmeye çalıştılar. Olaylar daha çok 15 Mayıs-15 Eylül 1938 arasında oluyor. Atatürk o dönem ciddi olarak hasta ve kendinde değil. Doktor raporları ortada. Atatürk'ün bu dönemde gidin orada katliam yapın demesi mümkün değil, haberi bile olmamıştır. Dersim'de görev yapan bir istihbarat subayıyla konuşan bir tanık 1937'de Celal Bayar'ın Atatürk'e bir rapor götürdüğünü ve Elazığ Ovası'nda Dersim'i hedef alan bir tatbikat yapmak istediğini anlatmıştı. Atatürk tatbikat dosyasını geri çeviriyor. Bayar, ikinci kez gittiğinde 'buna gerek yok' diyerek yolluyor. Ancak 1938'de üçüncü kez Atatürk hastayken götürüp imzalatıyor. Dersim olaylarının esas sorumlusu Celal Bayar'dır. Uzlaşmacı, eğitim, sağlık sorunlarını çözmekten, yol yapmaktan yana olan İsmet İnönü'ye de 25 Ekim 1937'de istifa etmesi için baskı yapmıştır[279].

Bilbaşar'ın romanındaki bir diğer ilginç nokta, devletin bakış açısından Dersim İsyanı'nın elebaşları Alişer ve karısı Bese'nin tarihsel gerçeklikle örtüşen öldürülme hikâyesinin işlenmesidir. Romanın başkarakteri Memo jandarmaların kötü muamelesi ve

---

[278] Bilbaşar, *Memo*, 587.

[279] Akgüngör, "Dersim Tartışması Giderek Büyüyor", 21.11.2011, http://www.gazetevatan.com/dersim-tartismasi-giderek-buyuyor-412211-gundem/
.

Dersimli kadınları alıkoyması nedeniyle karakola baskın düzenler. Memo'nun Cumhuriyet reformlarına ve Mustafa Kemal'e bağlılığı romanda vurgulanmış bir noktadır. Baskına giderken dâhi amacının görevini kötüye kullanan jandarmaları üstlerine teslim etmek olduğunu belirtir. Memo ve karısı, gerçekte Alişer'le Bese'yi öldüren ve Seyit Rıza'nın akrabası olan Rayber (romanda adı Rehber olarak geçer) tarafından saklandıkları mağarada tuzağa düşürülüp öldürülür ve kafaları kesilip askerlere teslim edilir. Mustafa Kemal'e bu ölümün haberi Memo'nun isyancıların elebaşlarından olduğu şeklinde verilir. Mustafa Kemal kendisine bağlı olarak bildiği Memo'nun da isyancılar arasında olmasına şaşırır ve üzülür. Bu biçimde Mustafa Kemal'in Dersimlilere karşı iyi niyet beslediği ancak çevresindeki fesat kişiler tarafından kandırıldığı fikri ortaya konmuştur.

Kemal Bilbaşar aşağıda alıntılanan 1972 tarihli bir mülakatta Cemo ve Memo romanlarını yazma gerekçesini Doğu Anadolu'da yaşayan halkın Cumhuriyet döneminde ihmal edilmesine ve ihmal edilen bölgenin "dış güçlerin kışkırtmasıyla" kana bulanmasına bağlamıştır. Bu yoruma göre Cumhuriyetin toprak reformunu gerçekleştirmeyişi halkı sömürgeleştiren aşiret düzenini devam etmesine yol açmıştır. Bilbaşar'ın bu değerlendirmesi 1968 kuşağı sosyalist hareketinin Kürt meselesiyle ilgili baskın yaklaşımını örneklemektedir. Buna göre Kürt meselesinin kaynağı yoksulluk ve feodalizmdir. Cumhuriyet toprak reformunu gerçekleştirip ağalığı ortadan kaldırmadığı ve yoksulluğu etkili anlamda bitiremediği için Kürt meselesi çözülememiştir. İsmail Beşikçi'nin Dersim Jenosidi adlı kitabında alıntıladığı röportajında, Bilbaşar bu doğrultuda şunları söylemektedir:

> Cemo'yu köylerde, köye benzer kasabalarda, özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan halkımız için yazdım. İmparatorluk çağında çok ihmal edilmiş, çok ezilmiş; Cumhuriyet döneminde de hükümetlerin tüm iyi niyetlerine karşın yol, okul, su, sağlık nimetlerinden gereğince yararlandırılamamış, Ortaçağ aşiret düzeninden kurtarılıp bir türlü çağdaş uygarlık düzeyine kavuşturulamamış, dahası iç ve dış sömürgen ve bölücü güçler tarafından iki kez kana bulanmış Doğu Anadolu halkımız için […] yazdım[280].

4.2.2 Kürt hareketi: 1937-38'in milli karakteri, yabancılaşma ve ihanet

Kürt tarih yazımının Dersim konusundaki temel referansı Nuri Dersimi'nin 1952'de Suriye'de basılan "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı kitabı olmuştur. Nuri Dersimi (1893-1973) Kürt Teali Cemiyeti üyesidir ve Koçgiri İsyanına öncülük eden isimlerden biridir. İsyanın bastırılmasının ardından Dersim'e gelmiştir. Kendi anlatımına göre Kürdistan'ın

[280] Beşikçi, *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, 123.

bağımsızlığını için mücadele eden Seyit Rıza'nın diğer aşiretlerle ve devletle ilişkilerini yürütmekle meşgul olan en yakın adamlarındandır. Hakkındaki yakalama kararını öğrendikten sonra ve Seyit Rıza'nın "harici devletlerden yardım sağlaması" isteğiyle Ekim 1937'de Dersim'den ayrıldığını ve Suriye'ye gittiğini anlatmaktadır[281]. Dersimi'ye göre Dersim, politik bir bütünlük olarak Kürdistan'ın bir parçasıdır ve Osmanlı Devletine karşı asırlar boyu bağımsızlığını korumuştur. Cumhuriyetin bölgeyi nüfuzu altına alma ve Dersim'i imha etme girişimi karşısında bazı Dersim aşiretleri Seyit Rıza önderliğinde bir araya gelip karşı koymuştur. Bazılarıysa tarafsız ve yalnız savunmada kalmaya ya da teslim olmaya karar vermiştir. Bu savaşta Dersimlilerin motivasyonu Kürt bağımsızlığının korunması olmuştur. Nuri Dersimi yaşananları "Dersim Harbi 1937" ve "1938 Dersim Katliamı" başlıkları altında anlatmıştır.

> Kürt Dersim, varlığını ve milli şerefini korumak için o kadar cansiperane çarpışıyordu ve bu ölüm kalım savaşında o kadar harikalar gösteriyordu ki, o zaman Türkiyeyi idare eden Baş Vekil ve Dış İşleri Bakanı bizzat harp sahasına gelmiş ve mücadeleyi yakından takip lüzumunu görmüşlerdi. Dersim, bütün cihandan tecrit edilmiş, kendi tahine bırakılmış olarak nevmidane çarpışıyor ve damla damla ölüyordu. Kahraman bir milletin bu ölümüne medeni dünya seyirci duruyor ve türk zalimlerinin faik kuvvetleri karşısında arslanlar gibi döğüşen bir avuç kurt kahramanının yarattığı harikalar, Avrupa matbuatı tarafından bir dîn taassubu, bîr ecnebi tahriki diye gösterilmekte devam edip gidiyordu[282].

Sosyalist Kürt milliyetçisi Doktor Şivan (Sait Kırmızıtoprak) ilk defa 1970'de yayımlanan "Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilalı" adlı kitabında "Ve Dersim Milli Direnme Hareketi", "1938 Büyük Dersim Katliamı" bölümleri altında 1937-38'de yaşananları ele almıştır. Doktor Şivan Dersim'de ulusal bir ayaklanma yaşandığını belirtmekle birlikte Cumhuriyetin birkaç yıl öncesinden Dersim Kürtlerine dönük imha planını hazırladığını ve bu doğrultuda uyguladığı şiddetin boyutlarını vurgulamıştır. 1938 Harekâtını "[d]ünya tarihinin şahit olduğu en korkunç, en tüyler ürpertici bir jenosit hareketi" olarak tarif etmiştir[283]. 1970'ler ve 1980'lerde Kemal Burkay'ın lideri olduğu Özürlük Yolu grubu ve Dersimlilerin etkin olduğu Tekoşin çevresi gibi sosyalist Kürt milliyetçisi grupların yayınlarında da 1937-38 bağımsızlıkçı Kürt ulusal hareketlerinin bir parçası olarak yorumlanmıştır. Bu değerlendirmelerde, dönemin Türkiye Komünist Partisi İsmail Bilen'in

[281] Dersimi, *Hatıratım*, 184.
[282] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 311.
[283] Dr. Şivan, *Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilalı*, 104.

1937 yılında Komünist Enternasyonale sunduğu Cumhuriyetin Dersim olaylarını bastırmasını kutlayan raporu ve TKP ile bağlantılı, onun devamcısı konumundaki hareketlerin "ulusal sorun" konusundaki pozisyonu eleştirilmiştir. Bu yazılarda 1937-38'in feodal ve gerici bir isyan olduğu tespitine karşı çıkılmış; bu tespiti yapan sol hareketlerin Kemalist bir tutum takındıkları savunulmuştur[284]. Bu açıdan 1937-38, Kürt sol hareketleriyle Türk solunun ayrıştığı "ulusal sorun" meselesini gündeme getirilmiştir.

Kürt hareketinin tarih yazımında 1937-38, ulusal talepleri yansıtan bir Kürt ayaklanması ve/veya direnişi ve Türk devletinin Kürtleri yok etmek için uyguladığı jenosid olarak ele alınmıştır. Kürt tarih yazımı 1937-38'i, Koçgiri, Şeyh Sait, Ağrı, Sason gibi 1920 ve 1930'larda yaşanan Kürt ayaklanmalarıyla bir arada, Kürt direnişleri dizisinin bir parçası olarak hafızalaştırmaktadır. İsyan yerine soykırım ve jenosid tanımlarının kullanılması İsmail Beşikçi'nin 1990 tarihli kitabının basılmasından itibaren yaygınlaşmıştır. Diğer yandan, PKK çevresinde gelişen Kürt hareketi 1937-38'i siyasi ajandaları doğrultusunda bir takım hafıza stratejileriyle mitleştirmiştir. 1937-38 anlatısı, Dersim toplumunda kendisine destek vermeyen kesimleri ya da kendisine karşı gelişen muhalefeti konumlandırmak ve gayrimeşru ilan etmek için kullandığı bir söylemsel araç ve tarihsel analoji nesnesi vasfı görmektedir. Böylece 1937-38 anlatısı, Dersim toplumuna dair özcü tespitler yapmayı ve özneleri buna göre pozisyon almaya çağırmayı içeren bir hafıza stratejisinin parçası olmuştur.

Roland Barthes mit kavramını bir ethosu, ideolojiyi ya da değerler setini doğallaştıran, onu dünyanın doğal ve olması gereken düzeni olarak tarif eden insan yapımı perspektifler olarak açıklamıştır. Mit, ikinci düzey bir semiyotik sistemdir. Farklı bir semiotik düzen içinde kurulmuş bulunan bir göstergenin bir üst dil çerçevesinde yeni bir gösterene dönüştürülmesidir[285]. Kürt hareketinin 1937-38 anlatısı, Dersim toplumunun hâlihazırda kahramanlık ve ihanet anlamlarını dolayımlayan 1937-38'e dair yerel hafızasını hareketin siyasi perspektifi içinde yeniden yorumlanmaktadır. Toplumsal ve siyasi amaçlarla üretilen tarihsel analojilerin bir tür mit inşası olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda bir geçmiş olay ya da tarihsel figür, güncel amaçlar ya da acil siyasi çıkarlar için kitleleri harekete geçirici bir sembol olarak kurgulanır. Geçmiş bugüne örnek olması ya da bugüne dair uyarı sunması için kullanılır[286].

PKK ve Kürt hareketi, Dersim toplumuyla yaşadığı uyumsuzluğun kaynağı olarak 1937-38 döneminde yaşanan katliamları ve asimilasyon politikalarını gösterme eğilimindedir.

---

[284] Dicleli, "Ulusal Sorun ve TKP", 22–27; "Kısaca Türkiye Kürdistan'ındaki Ulusal Hareket Üzerine".
[285] Barthes, "Myth Today", 165.
[286] Ohana, "Kfar Etzion: The Community of Memory and the Myth of Return", 160.

1937-38'in Dersimlileri özüne yabancılaştırdığı tespitlerini yapmaktadır Bu bağlamda Dersim'de Kürt milliyetçiliğinin istenen desteği bulmayışını, sosyalizm ya da Cumhuriyetçilik gibi başka siyasi projelerle rekabet etmek zorunda kalmasını "Kemalist katliamın yarattığı yabancılaşmayla" açıklamıştır. 2011 genel seçimlerinde Dersim'de HDP adayının kaybetmesi ve iki milletvekilliğini de CHP'li adayların kazanmasının ardından Dersimlilerin "katiline ve tecavüzcüsüne sevdalandığı" biçiminde tespitler yapılmıştır[287]. Dersimlileri 1937-38'in olumsuz etkisiyle değerlendirme hususunda fikir vermesi bakımından Abdullah Öcalan'ın Dersim sürgünlerinden şair Cemal Süreyya hakkındaki yorumları ilgi çekicidir:

> Şimdi Cemal Süreya'nın şairliğini de biraz iyi anlamak lazım. Ben Dersimlilerde biraz şairlik gördüm; yabancılaşmış bir şairliktir. Aslında bir yerde belki, Dersimlilerin bir ruhu vardır. Fakat bu ruh, kemalist katliamdan geçmiş, özüne yabancılaşmış, bunu onaylamış; Türkleşmiş bunu da onaylamış. Belki tarihten gelen hüzündür, kederdir; benzeri bir damar var. Bunlar bir şiir oluyor, ağzından çıkıyor. Ama yabancılaşmış bir şiirdir […] Şiirinin yurtseverlik yanı yoktur. Bakın bu çok önemlidir. Şiirinin vurgulamak istediği hedef fazla belli değildir. Yine şiirinin ulaşmak istediği yer fazla belli değildir. Bu Dersim gerçeğinin çarpıtılışı ve benimsenen Türk değer yargılarının veya Türk biçimlenişinin kendisiyle çok yakından ilgilidir[288].

Kürt hareketinin söylemlerinde Dersim toplumunun direnişçiliği, 1938 öncesi dönemde aşiretlerin özerkliklerini korumak için merkezi otoriteyle mücadelesi bağlamında övülmektedir. Dersim'in yerel hafızasında Dersim'de direnen aşiretlerin öncüsü olan Seyit Rıza ve Alişer gibi figürler kahramanlık sembolleridir. Seyit Rıza'nın yeğeni olan ve devlet güçleriyle anlaşarak Alişer ve karısını öldüren Rayber ise ihanetçiliğin sembolü olmuştur. Alişer ve karısının kestiği kafalarını devlet güçlerini teslim eden Rayber'in sonu ise bir ibret hikâyesidir. Oğluyla birlikte kendisi de jandarmalar tarafından öldürülmüştür. Kürt hareketi Dersim'e ilişkin söylemlerinde Rayber'i işbirlikçiliğin ve Kürt davasına ihanetçiliğin bir sembolü, bir arketip olarak konumlandırmaktadır. Bu hikâyeyle işbirlikçilerin sonunun Rayber gibi olacağı, onların da kendilerini kullanan devlet tarafından yok edilecekleri mesajı verilmektedir. HDP yöneticisi ve araştırmacı Ergin Doğru'nun 2011 genel seçimleri öncesindeki yazısı Kürt hareketinin Dersim söylemlerinde mitleştirmenin ve tarihsel analojinin nasıl kullanıldığını örneklemesi bakımından örnek teşkil etmektedir. Doğru, güncel

---

[287] Kahraman, "Kürdistan'da Yeni Süreç ve Dersim Yarası", http://www.binboga.org/kurdistan-da-yeni-surec-ve-dersim-yarasi/.
[288] Öcalan, *Tarih Günümüzde Gizli ve Biz Tarihin Başlangıcında Gizliyiz*, 101.

Seyit Rızaların ve Rayberlerin varlığından söz etmiş ve Dersimlileri buna göre tavır almaya çağırmıştır:

> Ferhat Tunç'un Kamer Genç ve Hüseyin Aygün ile mücadelesi, aslında geçmişin bir devamıdır. Seyid Rızaların, Alişerlerin, Şahan Ağaların Rayber'le mücadelesi neyse, bugün yaşanan da aynı tarihin bir tezahürüdür. Rayber'i temsil etmekte beis görmeyen Genç ve Aygün'ün karşısında, değerlerimiz olan Seyid Rızaların, Şahan Ağaların, Fındık Ağaların yolunu süren, onlara layık olmaya çalışan Ferhat Tunç'un mücadelesinde her Dersimlinin saf tutması oldukça önemlidir.
>
> Her Dersimli safını bu kıstaslara göre belirlemelidir. Verecekleri oyla seçecekleri temsilcinin hangi değerlerin temsilcisi olduğunu unutmamalıdır. Rayberlere karşı bitmeyen Seyid Rızaların direnişi, bugün de sürüyor. Tercih sizin, ya Rayber geleneğinin, zihniyetinin temsilcisi olan AKP, CHP yani Kamer Gençler, Hüseyin Aygünler ya da Dersim'in kendisi, özü olan, Alişerlerin direniş geleneğinin, süreğinin, yolunun devamcısı olmaya çalışan Ferhat Tunç[289].

4.2.3 Soykırım ve tertele adlandırmaları ve yüzleşme talepleri

Avrupa'daki Dersimliler 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Kürt hareketi ve soldan kopuşları doğrultusunda 1937-38'e dair yeni anlamlar ortaya koymuştur. İlk dönemlerde Zaza milliyetçiliği çizgisinde 1937-38'e dair üretilen söylemler, Kürt sıfatının Zazayla değiştirilmesi dışında, milli direniş ve kahramanlık anlatıları bakımından Nuri Dersimi'nin kurgusuyla ortaktır. Ancak sözlü kültür derlemeleri ve yaşlılarla geçmişe dair mülakatlar yapıldıkça 1937-38 bir soykırım olarak değerlendirilmeye başlamıştır. 1937-38'in ne Türkiye devletinin iddia ettiği gibi gerici ve feodal bir isyan, ne Kürt hareketinin savunduğu gibi bir Kürt milli ayaklanması, ne de sosyalist hareketlerin tespit ettiği üzere feodal niteliği ağır basan bir halk ayaklanması olmadığı vurgulanmaya başlanmıştır. Kürt hareketinin ve sosyalist örgütlerin 1937-38'i ayaklanma, isyan ve direniş biçimlerinde tarif etmeleri eleştirilmiştir. Bu yolla söz konusu örgütlerin Dersimlileri kendi amaçları için kullandığı, gerçekte onları temsil etmeyen bağımsız Kürdistan ya da Türkiye'de sosyalizm biçimindeki idealler için manipüle ettiği fikri ağırlık kazanmıştır. Dersimlilerin davasının Kürtlerden ve sosyalistlerden ayrı olduğunun ve 1937-38'in de bu ayrılığı yansıtan bir kolektif tarihsel deneyim olduğunun altı çizilmiştir.

---

[289] Doğru, "Dersimlilerin Seçimleri Geleceğimizde Belirleyici Olacaktır", 14 Ekim 2011, https://bianet.org/bianet/siyaset/130014-dersim-secimleri-gelecegimizde-belirleyici-olacaktir

Almanya'da yayınlanan Zaza kültür dergisi Ware'nin 1993 tarihli bir sayısında, o yıllarda Berhem Yayınevinin bastığı "Dersim Türküleri/ Tayê Lawıkê Dersımi" adlı kitabın yasaklanması üzerine eleştirel bir makale yayınlanmıştır. Bu yazı Dersim'de bir ayaklanma yaşanmadığı tespitini ilk dillendirenlerden olması bakımından önemlidir. Makale gerçekte yaşananın Ermeni ve Yahudi katliamları gibi bir soykırım olduğunu ve devletin Dersimlilerin uğradığı zararı tazmin etmesi gerektiğini savunmuştur. Dahası kendilerini "Türk ve Kurmanc özgürlük mücadelesine" adayarak Dersimli kimliğinden uzaklaşan Dersimlileri, kendi kimlik davalarına gerekli önemi vermedikleri için eleştirmiştir:

> Dersim'de halk ayaklanmamıştır. Dersim'de olan bir ayaklanma değil, bir katliamdır. Bu katliamın nedeni, gelişen bir ayaklanmayı bastırma değil, aksine önceden planlanmış hazırlıklı bir devlet girişimidir. Bu gerçek, gerek Dersim halkı tarafından, gerekse son yıllarda yayınlanan bazı resmi kaynaklarca da doğrulanmaktadır […] Devlet suçunu itiraf edip Dersimlilere tazminat vereceğine, kamuoyunda Dersimlilere sabıkalı damgasını vurdurttu. Dersim'de yaptığı kıyımların karşılığını ödemedi, tazminat vermedi […] Dersimli aydınlar, devletin bu asılsız karalamasından etkilenerek halktan uzaklaştılar. Onların Dersim'e bakış açısı ya devletin bakış açısıyla birleşti ya da geleneksel sol anlayışla sınırlı kaldı. Dersimli gençler ve aydınlar bir yandan "suçluluk duygusundan" kurtulmak istercesine halkıyla özdeşleşmediler. Kendi diline ve kültürüne sırt çevirerek Dersim'i savunmadılar. Diğer yandan da kendisini ispatlarcasına, siyasi çalışmalarını yoğun bir şekilde Türk ve Kurmanc halklarının özgürlük mücadelesine adadılar. Bu uğurda büyük kayıplar ve şehitler verdiler[290].

1937-38'in ayaklanma değil bir katliam ya da soykırım olduğu tezi, 1990'larda diasporadaki Dersimlilerin sözlü tarih ve derleme çalışmalarına yönelmesiyle eşzamanlı gelişmiştir. Bu yıllarda Avrupa'da çıkan dergilerde de 1937-38'e dair tanık anlatımlarına, bu katastrofun etkilerini ifade eden geleneksel ağıtlara yer verilmiştir. Kürt ve sosyalist örgütler içinde politize olmuş Dersimliler, bu hareketlerden ayrışıp kendi kültürel köklerine yöneldiklerinde tarihlerine yeni bir gözle bakmaya başlamıştır. Dersimlilerin kimlik siyasetlerinde yerel hafıza kaynakları, sözlü kültür, yaşlıların, 1937-38'e tanıklık edenlerin ve birinci kuşaktan dinleyenlerin anlatımları temel referans noktası haline gelmiştir. Bu durum devletin ya da karşıt siyasi projelerin perspektifleri dışında Dersim'de yaşananların katliam ve felaket boyutlarının görülmesini mümkün kılmıştır.

[290] "Dersim Türküleri, Dersim Katliamı", Ware, 1993:5, 38-39.

Dahası Avrupa'da Yahudi ve Ermeni soykırımlarının kamuoyunca tanınmış olması, bunlara dair hafıza siyasetleri, toplumsal yüzleşme ve tazminat uygulamaları Dersimlilere kendi tarihsel acılarını anlamlandırmak için başka bir perspektif sunmuş ve kolektif talepler geliştirmelerinde yol gösterici olmuştur. Buna göre yaşananların Kürt ya da Zaza halklarının bağımsızlık mücadelesi ya da Dersimlililerin devlet karşısındaki kahramanlıkları, boyun eğmezlikleri biçiminde açıklanması hatalıdır. Devlet güçleri karşısında bir direnişin yaşandığı kabul edilse bile asıl vurgulanması gereken Dersimlilerin kahramanca mücadelesi değil, ulus devlet politikaları nedeniyle soykırıma uğradıklarıdır. Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu 1937-38 hakkındaki bu yaklaşımın önde gelen kurumsal temsilcisi olmuştur. 2006 yılında FDG çatısında bir araya gelen Avrupa'daki Dersimli örgütlenmeleri, bu husustaki temel taleplerini 1937-38'in bir soykırım olarak kabul edilmesi, Türkiye devletinin resmi özür dilemesi ve soykırım mağduriyetlerinin tazmin edilmesi olarak belirlemiştir.

Türkiye'de de 1990'larda sözlü tarih çalışmaları, isyan ve ayaklanma tanımlarından 1937-38'in bir soykırım olduğuna dair tanıma geçişte kilit rol oynamıştır. İstanbul Tunceliler Derneği kurucularından ve Dersim dergisini çıkaran Hüseyin Ayrılmaz ve Selman Yeşilgöz, 1990'ların ortasından beri kıyımın tanıklarıyla röportajlar gerçekleştirmiştir. Görüşmemizde bu iki Dersimli araştırmacı, sol hareketler içinde yaygın olan 1937-38'e ilişkin isyan ve başkaldırı tariflerinden soykırım tespitine geçişte sözlü tarih çalışmalarının oynadığı rolün altını çizmiştir. Aynı zamanda bu dönemde Türkiye'de soykırım sözünün kullanılmasının yaratacağı hukuki yaptırımlardan kaçınmak adına jenosid kelimesini tercih ettiklerini söylemişlerdir:

> Dergiyle beraber de sözlü tarih çalışmalarına başladık. Manisa, Konya, İzmir'deki sürgünlerle röportajlar yaptık. Çok mektuplar alıyorduk, en ilgi çeken bölümler 38'den kurtulanların anlatımlarıydı. Cezaevlerinden de böyle çok mektup alıyorduk. Giderek her sayıya böyle röportajları koymaya başladık. Yaşlılarımız ölüyordu, onlar bizim hem bu geçmişi, hem kültürümüzü, inancımızı bilmemiz için kaynağımızdı. Biz de sol içinden geldiğimiz için o ilk zamanlarda isyan diyorduk, başkaldırı diyorduk. Ama yaşlılarla konuşurken bunun isyan olmadığını, yaşananın çok büyük bir insanlık dramı olduğunu öğrendik. Evet, bir direniş var, bu 500 yıllık Osmanlı'dan beri süren bir direniştir, meşrudur. Ama daha önemlisi soykırım var. Tabii o dönemde yayınlarımızda soykırım sözcüğünü kullanmıyorduk ceza almayalım diye, işte

Ermenilerle bir tutulmayalım diye. Gerçi zaten sürekli dava açılıyordu dergiye, 11 sayı için 15 dava gördük. İşte jenosid diyorduk, ama biliyorduk soykırım olduğunu[291].

Sözlü tarih anlatıları derlenirken 1937-38 için yeni ve yerel bir adlandırma olarak *tertele* sözcüğü kamusal alanda kullanıma girmiştir. 2000'lerde Avrupa'daki Dersimli entelektüeller tertele kelimesini soykırımın yerel adlandırması olarak, bu kavramı ikame edecek biçimde kullanmaya başlamıştır[292]. FDG'nin tertele ifadesinin yaygınlaşmasındaki etkisi büyük olmuştur. 2010 yılında FDG ve Türkiye'deki Dersim Dernekleri Federasyonu (DEDEF) ortak bir kararla Bakanlar Kurulunda Dersim'e harekât kararının alındığı 4 Mayıs 1937 tarihine dayanarak 4 Mayıs'ı "Dersim Tertele Günü" ilan etmiştir. Kamusal anmalarda soykırım yerine tertele ifadesinin ön plana çıkartılmasının Türkiye'de devletin ve halkın tepkisini çekmekten korunmak için pragmatik bir tercih olması muhtemeldir.

Diğer yandan tertele, 1938'de yaşanan katastrofun etkisini, kolektif hafızada bıraktığı güçlü izi anlatacak Kırmancki diline has, yerel bir isim olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan Yahudi soykırımını ifade eden Holocaust ya da İbranice Shoah, Ermeni soykırımını ifade eden Meds Yeghern adlandırmalarıyla benzerlik göstermektedir[293]. Tertele sözcüğü aynı zamanda yerel hafızaya atıf yapılarak Ermenilerle Dersimlilerin kader ortaklığına işaret eden, 1915'le 1938'in türdeşliğini imleyen ve Dersimlilerin Ermenilere gösterdiği yakınlığı ortaya koyacak biçimlerde kullanılmaktadır. Dersimli yaşlıların kendi dillerinde 1915'te Ermenilerin uğradığı soykırım için "*Tertele Viren*" (ilk soykırım), 1938 içinse "*Tertele Peen*" (sonraki soykırım) isimlerini kullandığı Dersimli kimlik siyaseti aktörleri tarafından sıklıkla dile getirilmektedir[294]. Kazım ve Nezahat Gündoğan 1938'de zorla evlatlık verilen Dersimlı kız çocukları üzerine hazırladıkları kitabın adını "Dersim'in Kayıp Kızları: *Tertele Çenequ*" koymuştur. Tertele çenequ ifadesini "kızların kırımı" anlamına gelecek biçimde kullanmışlardır. Kazım Gündoğan, 2016 yılında 1937-38 Kırımı'ndan sağ çıkan ve göç

---

[291] Hüseyin Ayrılmaz ve Selman Yeşilgöz'le görüşme, 11 Mart 2015, İstanbul.

[292] Örneğin Zaza ulusalcılığı çizgisindeki Dersimli yazar Sait Çiya, Kasım 2008 tarihli bir makalesinde şunları söylemektedir: "Soykırım halkımızın ortak hafızasında Tertele 38'dir. Tertele soykırımın Zazaca'sıdır. 70 yılda dünyada çok şey değişti. Sistemler yıkıldı, haritalar yeniden çizildi. Ezilen halkların büyük çoğunluğu özgürlüğüne kavuştular. Tarihin en plan ve kapsamlı soykırımına maruz kalan dünyanın yurtsuzları Yahudiler kendi devletlerini kurdular. Soykırımı yapanlar diz çoküp özür diledi. Ermeniler sorunlarını uluslararası sisteme kabul ettirdi. Gerisi gelecektir. Dersim Soykırımı ne dünyada ve ne de Türkiye'de gündeme gelemedi." http://www.zazaki.de/turkce/sait-kirim.htm, erişim tarihi 24 Haziran 2016.

[293] Zırh, "1980'ler Alevilik, 2000'ler Dersim: Uyanışı Anlamak", 20.

[294] "Eski (yaşlı) insanlarımız hep iki Tertele'den bahsederlerdi. Biri 1915'te Ermeni Tertelesi'dir. Yani Tertele Hermeniu. Diğeri ise, Tertelo péén veya Tertele Kırmancu dedikleri Dersim Tertelesi'dir", Hıdır DULKADİR, "Tertele Dersim", Munzur Dergisi, 2008, sayı 30, s. 55.
Benzer biçimde FDG eski başkanı Yaşar Kaya, Banu Güven'in kendisiyle gerçekleştirdiği 18 Kasım 2011 tarihli söyleşide bu bağlantıdan bahsetmiştir. http://www.banuguven.com/video/1937-e28093-1938e28099e-dersimlilere28099in-koydugu-isim-e28/

ettirilen Ermenilerin hikâyelerini derlediği ve Dersim Ermenilerinin tarihsel geçmişlerini ele alan "Keşiş'in Torunları: Dersimli Ermeniler" adlı kitabı yayınlamıştır.

Osmanlı arşivlerinden ve sözlü tarih çalışmalarından faydalanan Dersimli tarihçi Mehmet Yıldırım, tertele kelimesinin etimolojik kökeni ve yerel hafızadaki kullanım biçimlerine dair farklı açıklamalarda bulunmaktadır. 2017 yazında Dersim kamuoyuna dönük çevrimiçi bir haber portalında yayınlanan yazısında, Nezahat ve Kazım Gündoğan'ın tertele kelimesini anlamlandırma biçimlerine ve Dersim'de 20. yüzyıl başındaki Ermeni varlığının yaygınlığına dair iddialarına itiraz etmiştir[295]. Bunun üzerine taraflar arasında sosyal medya ve çevrimiçi portallar üzerinden yürütülen bir polemik gelişmiştir. Yıldırım, tertele kelimesinin sanılanın aksine Zazaca ya da Kırmancki dilinde soykırım anlamına gelmediğini; Anadolu'nun pek çok bölgesinde bu kelimenin ya da türevlerinin altüst oluş, yağma, talan gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre bu kelimenin kökeni, Osmanlı'nın düşmanlarını "kovma, sürme, püskürtme" anlamında kullandığı "tard etme"dir. Dahası yaşlı Dersimlilerin bu kelimeyle soykırımı ifade etmediklerini, isyan ve ayaklanmaların bastırılmasını bu biçimde tanımladıklarını söylemektedir. "Tertele Viren" ifadesininin 1915 yılındaki Ermeni katliamlarına anlatmak için değil, 1916 yılında Dersim'de yaşanan büyük isyan için kullanıldığını belirtmektedir. "Tertele çenequ" adlandırılmasının ise yerel anlatılarda ve yaşlı kuşaklar tarafından hiçbir zaman kullanılmadığını, bu tarifin söz konusu araştırmacılar tarafından icat edildiğini savunmaktadır.

Tertele kelimesi ve bu kelimenin yerel hafızada kullanım biçimlerine dair Dersim kamuoyunda yürütülen bu tartışma, kolektif hafızanın güncel söylemler ve kimliksel ihtiyaçlar vasıtasıyla, yerel hafıza bagajından seçilen öğelerin yeniden anlamlandırılması biçiminde bir inşa faaliyeti olduğunu göstermektedir. Bu kamusal tartışma, aynı zamanda kolektif hafıza üretiminin çatışmaları, polemikleri ve revizyonları içeren bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Dersimli kimlik siyaseti aktörlerinin yerel hafızadan seçtikleri tertele kelimesini, Ermeni ve Yahudi toplumlarının soykırım siyasetlerini model alarak ve güncel politik ajandaları doğrultusunda yeniden anlamlandırdığını, yüzleşme siyasetleri düzleminde bir kolektif hafıza terimi olarak kurguladıklarını söylemek mümkündür.

1937-38'de Dersim'de isyan, ayaklanma ya da direniş olmadığı; yaşananların soykırım olduğu tespiti 2000'lerin sonundan itibaren güçlenen bir pozisyon olmuştur. Bu pozisyon, 1937-38'in Dersimlilerin muhalif politik tahayyülündeki konumunu eleştirmektedir.

---

[295] Yıldırım, "M. Yıldırım: Kazım Gündoğan'ın Eleştiri, Suçlama Ve Iddialarına Cevaptır", 06.08.2017, http://dersimnews.com/haberler/2017-08-06/m-yildirim-kazim-gundoganin-elestiri-suclama-iddialarina-cevaptir.

Ayaklanma tezini reddeden Dersimli aydınlara göre Kürt hareketi ve sol örgütler devletin isyan söylemini tekrar etmektedir. Bu muhalif görünümlü ayaklanma söylemi soykırımı meşrulaştırmaya hizmet etmiştir. Dahası söz konusu örgütler Dersimlilere özsel bir isyankârlık atfederken onları kendi politik projelerine yedekleme amacı gütmektedir. İsviçre'de yaşayan Dersimli yazar Haydar Karataş, bu pozisyonun önde gelen savunucularındandır. 2012 yılında DHF'nin yayın organı Halkın Günlüğü'nde çıkan, Dersim'de meşru bir Kürt ayaklanması yaşandığını iddia eden ve bir sonraki bölümde tartıştığım yazıya karşı şunları söylemiştir:

> Israrla Dersim'e isyan derseniz, devletin, hatta devletlerin yoksul insanlar arasında çelişkiler çıkarma onları birbirine kırdırarak kendini haklı çıkarma yüzsüzlüğünü görmezden gelmiş olursunuz ve Dersim olayında olduğu gibi, zalimlerin ekmeğine yağ sürersiniz. Ben sınıfsal bir bakış açısı sunuyorum demeye utanırım, ama sizin dilinize pelesenk ettiğiniz bu söylem, yoksul halkların değil, zalim devletin söyleminden beslenen bir fukaralık hali olduğu çok açık. Üzerinde hem fikir olduğunuz bir söylem bu, Kürt Resmi Tarih Tezi, Türk Resmi Tarih Tezi ve solcu literatür Dersim vakıasında birleşmiştir. Devletin yoksulu yoksula kırdırtma politikasını göstermekten uzak bir duruşu da bize sloganlarla süsleyip, bakın biz ne kadar radikal, yiğit solcularız demeye getirirsiniz[296]

4.2.4 1937-38'de direniş yaşandığı tezinin savunusu ve sosyalist perspektif

Kürt hareketi ve devrimci sosyalist örgütlenmeler, kendi politik mücadele hatları için tarihsel bir zemin yaratma ihtiyacıyla 1937-38'i devletin artan nüfuzuna karşı bir Kürt ayaklanması olarak tarif etmiştir. Bunların Kürt ulusal mücadelesi ya halk ayaklanması biçimindeki mücadele perspektifleri için 1937-38'de Dersimlilerin kitlesel bir direniş göstermiş olması, tarihsel bir meşruluk kaynağı vasfı görmüştür. Böylece Dersimliler kahraman, direngen, devlete boyun eğmeyen özneler olarak tanımlanmıştır. Diğer yandan 1937-38'deki ayaklanmanın ya da direnişinin başarısız olması, Kürt hareketinin tarih yazımında aşiretlerin kendi aralarındaki ve Kürtler arasındaki milli birliğin noksanlığı, sosyalist örgütlerin bakış açısından ise halka önderlik edecek bir komünist partinin olmayışıyla açıklanmıştır. Kürt hareketi 1990'lardaki söylemlerinde Dersim'de aşiretlerin birlik olmayışını, "teslimiyetçi ve ihanetçi" öznelerin varlığını, Dersim aşiretlerinin o yıllarda

[296] "Halkın Günlüğü Kültürel Soykırımın Neresinde Durur", 02.15.2012, http://dersimnews.com/2012/02/15/halkin-gunlugu-kulturel-soykirim%E2%80%99in-neresinde-durur

yaşanan 1925 Şeyh Sait ve 1930 Ağrı isyanlarına destek vermeyişini yenilginin nedenleri olarak tarif etmiştir.

> …TC soykırıma yönelirken Dersim kendisini destekleyecek kimsenin kalmadığını acıyla görmüştür. Dersim, Kürdistan tarihinin en acı veren sayfasını oluşturur. Bir halk önderi, saygın bir şahsiyet olan Seyit Rıza bile bu konularda zaafa düşmüştür. Hâlbuki hem Şeyh Sait hem de Zilan'la doğru ilişkiler kursaydı çok güçlü ve başarı olasılığı çok yüksek bir ulusal hareket yaratabilirdi[297].

Dersim toplumu içinde kuvvetli bir yer edinen TİKKO hareketinin lideri İbrahim Kaypakkaya, 1970'lerin başında kaleme aldığı yazılarında 1937-38'i milli ve feodal karakterli bir isyan olarak tarif etmiştir. İsyanın feodal karakteri nedeniyle, yani ayaklanan aşiret liderlerinin ve köylülerin "parti önderliğinden" yoksun olmaları yüzünden başarısızlığa uğradığı tespitini yapmıştır:

> Mesela, Dersim İsyanını alalım: Köylüler sadece kendi gayretleriyle ve aşiret reislerinin önderliğinde bölgeyi üç sene kontrol altında tutmuşlardır. Eğer aşiretler birbirine düşürülmeseydi ve doğru bir önderlik, komünist partisinin önderliği olsaydı, hiçbir zaman Dersim ayaklanması bastırılamazdı. Bu, köylülerin ifadesidir ve buna benzeyen başka örnekler de vardır[298].
>
> Türkiye'nin Lozan Antlaşmasıyla tespit edilen sınırları içinde de Kürt milli hareketi devam etmiştir. Zaman zaman ayaklanmalar olmuştur. Bunların en önemlileri 1925 Şeyh Sait İsyanı, 1928 Ağrı İsyanı, 1930 Zilan İsyanı ve 1938 Dersim İsyanıdır. Bu hareketlerin "milli" karakterlerinin yanında, bir de feodal karakterleri vardır: O zamana kadar kendi başlarına hükümran olan feodal beyler, merkezi otoritenin bu hükümranlığı tehdit etmeye başlaması üzerine, bu otoriteyle çatışmışlardır. Feodal beyleri merkezi otoriteye başkaldırmaya iten esaslı etken budur. Kürt burjuvazisinin "kendi" iç pazarına hakim olma arzusu ile feodal beylerin kendi başlarına hükümranlık arzusu, Türk hakim sınıflarının elinde tuttuğu merkezi otoriteye karşı birleşmiştir. Köylü kitlelerinin geniş ölçüde bu hareketlere katılmalarının sebebi ise, amansız milli baskılardır[299].

Kaypakkayacı geleneğin takipçisi olan DHF ise güncel söylemlerinde 1937-38'i soykırım olarak tanımakla beraber Dersim'de direniş yaşandığı tezinden vazgeçmemiştir. Dersim'de direniş yaşandığını reddeden kesimleri liberal ve uzlaşmacı olarak

---

[297] "Kürtlerde İhanet III", Serxwebun, Aralık 1993, s. 144, 16.
[298] Kaypakkaya, *Seçme Yazınlar*, 67.
[299] Kaypakkaya, 187.

değerlendirmiştir. DHF çizgisine göre Haydar Karataş gibi Dersimli aydınlar, AKP'nin 2010'ların başında yükselttiği açılım siyasetlerinden beslenmektedir. DHF 2000'lerin sonundan itibaren AKP'nin Dersim açılımına, bu açılım çerçevesinde yürütülen yüzleşme siyasetlerine ve Dersim kamuoyunda bu sürece dâhil olan ya da destekleyen aktörlere yönelik eleştirilerde bulunmuştur. DHF'nin savunduğu politik çevreye göre AKP, Dersim Soykırımı'nı kendi politik çıkarları için kullanmaktadır, yüzleşme konusunda hiçbir zaman samimi olmamıştır. Egemen sınıflar, devlet statükosunun kabuğu değişirken eski rejimin tasfiyesini sağlama yolunda destek sağlamak ve meşruluk kazanmak için bu biçimde "ilerici" görünen bir hamle yapmıştır. 1937-38'de Dersimlilerin kitlesel bir direniş gösterdiğinin reddedilmesi ise "liberal, düzen içi ve reformist" bir pozisyona denk düşmektedir. Halkın isyan etme potansiyelini ve isyanın meşruluğunu yok saymaktadır.

> […] bu yaklaşımlar esas itibarıyla liberal, burjuva demokrat ve düzen içi reformist eğilimi aşmayan mecradaydı ve içinde devletin kıyımını meşru görecek kırılmalar taşıyordu. Kendilerince hukuksal bir hesaplaşma zemini yakalamış olan bu kesimler (ki, çoğu zaten düzen ötesi ufka sahip olmayan liberallerdir) tam burjuva demokrat-liberal açıdan yaklaşıyor, düzen içinde-düzeni içten iyileştirmelerle mükemmelleştirme girdabında boğulan yaklaşımlara yaslanıyorlardı. Bu yaklaşımlar bir yönüyle, AKP'nin Kemalist klikle arasındaki dalaşta Dersim Soykırımı'nı kendi hesabına kullanma siyasetiyle de örtüşüyordu. Daha da önemlisi, bahis konusu bu yaklaşım ve değerlendirmeler devrimci tavır-tutumdan yoksun olmanın ötesinde büyük bir tarihsel gerçeği de (niyetten bağımsız da olsa) çarpıtıyordu. Zira meşruiyeti düzen içi ve hâkim sınıfların yasalarıyla sınırlandırıyorlardı."[300]

DHF'nin 2011'de ortaya koyduğu bu perspektif açılım sürecinin bitmesiyle doğrulanmış görünmektedir. Bu hareketin yüzleşme siyasetleri konusunda karşı çıktığı bir diğer durum Dersimlilerin tazminat talepleri olmuştur. 2012 Şubat ayında Ali Doğan isimli 1938 mağduru vatandaş, Cumhurbaşkanlığına bir milyon liralık tazminat davası açmıştır. Görüştüğüm DHF çevresindeki Dersimli kurum yöneticileri, Dersimliler arasında tazminat taleplerinin artmasından endişelenmekteydi. Devletin 1937-38 için tazminat vermesi halinde bunun 1993-94 köy boşaltmalarından sonra köylülere verilen tazminatlara benzeyeceğini düşünmekteydiler. 1990'lardaki köy yakmalar için "terör ve terörle mücadeleden doğan zararların karşılanması" yasası kapsamında verilen tazminatlar, devlet aktörlerinin bu süreçte işlediği suç niteliğindeki edimlere karşı yasal ve siyasi mücadelelerin önünü kapatan bir rol

[300]"Bir Kez Daha Dersim Soykırım Tartışmaları Üzerine", 10-20 Ocak 2012, Halkın Günlüğü Gazetesi, s. 12-13. http://dersimnews.com/manset/halkin-gunlugunden-karatasa-cevap.html

oynamıştır. Bu yasa kapsamında ödenen tazminatlar, davacıların devlet aktörlerinin suç niteliğindeki uygulamalarına karşı Türkiye'de ya da uluslar arası mahkemelerde dava açma haklarından feragat etmeleri koşulunu içermektedir[301]. Bununla bağlantılı olarak DHF çevresi, 1937-38 için tazminat ödenmeye başlanması halinde kimi Dersimlilerin bunu bir gelir kapısı haline getireceğini ve bu konuda adaletin sağlanması için verilecek mücadelenin önünün kapanacağı tespitini yapmıştır. Bu doğrultuda 2012 başında Dersim Kültür Derneği'nin o dönemdeki yöneticisi, Ali Doğan'ın Cumhurbaşkanlığına dava açmasının ardından aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

> Dersim halkının uğradığı soykırımı kim, ya da kimler hangi hakla maddi tazminat konusu yapabiliyor. Dersim halkının yaşadığı vahşete maddi değer biçmeye kalkışanlar, umarız ki bunu bilinçli bir şekilde yapmamış olsunlar. Son günlerde yine konsept gereği medyada parlatılan tazminat taleplerine dair gelişmeler yürek burkucudur. Meselenin siyasi ve insani yönünü hiçe sayıp parasal yönünü öne çıkaran girişimler bu soykırım kurbanlarının kemiklerini sızlatacak niteliktedir. Tarihinde onurlu ve zulme karşı dik durmasını bilmiş Dersim halkı böylesi bir pespayeliğe, düşkünlüğe gereken cevabı verecektir[302].

4.3 Kimlik Söylemlerinde Nostalji: Altınçağ, Cennetten Düşüş ve Eve Dönüş

Neden olduğu binlerce can kaybının yanında 1938, Dersimlilerin kimlik anlatılarında derin bir toplumsal dönüşümün başlangıcı olarak yorumlanmaktadır. Devletin daha öncesinde giremediği, dört dağ içinde korunan mitik coğrafyaya nüfuz edişinin miladi olarak değerlendirilmektedir. 1937-38 Harekâtının toplumsal örüntüyü ve inanç yapısını dönüştürerek cemaatin kültürel özünü onulmaz biçimde tahrip ettiği kanısı Dersim toplumunda yaygındır. Nostaljik söylem çerçevesinden bakarsak, 1938 öncesi, farklı politik projeleri yansıtan kimliksel anlatılarda sıklıkla idealize edilen bir "altın çağ", 1938 ve sonrası ise "cennetten düşüş" biçiminde kurgulanmaktadır. Sol politizasyonun yükseldiği 1970'ler ise kültürel özün devletin yanı sıra bu sefer Dersimli genç devrimciler tarafından değersizleştirildiği bir manevi çözülme, mana kaybı yani "post-düşüş" dönemi olarak hatırlanmaktadır. Kürt hareketi çevresindeki Dersimli aydınlar, otonom Dersim savunucuları ve Zaza milliyetçileri 1970'lerdeki sol politizasyonun bu biçimde eleştirilmesi noktasında ortak görüşler sunmaktadır. 1990'larda başlayan ve 2000'lerde doruğa ulaşan kökenlere

[301] Biner, "The Logic of Reconciliation", 73.
[302] "Tunceli'de Dersim Tepkisi", 11 Şubat 2012, http://www.gazetevatan.com/tunceli-de--dersim--tepkisi--430395-gundem/

yöneliş ve kimliksel canlanma ise "eve dönüş" temasıyla olumlanmaktadır. İstanbul'da yaşayan ve Dersim Araştırmaları Merkezi'nde çalışalarını yürüten 60'lı yaşlardaki bir Dersimli şair, görüşmemizde bu nostaljik tahayyül dönemlemesine denk düşen yorumlarda bulunmuştu:

> Dersim'in üretimi pazar için değil, geçimliktir. Doğadan geçimini sağlar ama onla barışıktır, onu sömürmez. Aşiretler arası kavgalar olur, otlaklar çalınır, cinayetler olur filan ama işte yapanlar düşkün ilan edilir; sosyal örgütlenişinde ciddi bir adalet vardır… 38'le kuşak koptu. Munzur'a, Düzgün Baba'ya itikadımız, inanç sistemimiz, doğamız bozuldu. Yabancılaştık, dışarıdan bakıyoruz kendimize. Kitaplı dinlerin önüne koyabileceğimiz hayat pratiklerimiz gitti. Soykırımı yaşayan nesil kendi yarasından, gözyaşlarından doğdu. Bu kuşak öyle bir korktu ki kendi başına gelenlerin çocuklarının başına gelmesini istemedi. Sustular, devletin asimilasyonuna razı oldular. CHP'yi desteklediler, sevmediler ama desteklediler. CHP'nin bir daha zulmüne uğramamak için katillerini var ettiler. 70'lerde bizim kuşak konuşmaya başladı, daha iyi bir dünya için siyaset yaptık, ama Türkçe. Kültürel değerler yoz, feodal, gerici görüldü. Okudukları Politzer'le kaba bir materyalizm yaptılar. Bizim kuşak çok zarardı, başta ben olmak üzere, Dersim'deki kültürel erozyona katkı yaptık.[303]

Bu anlatım, farklı nesillerin yaşadıkları koşullarından etkisinde 1937-38'in travmasını nasıl deneyimlediklerine dair bir perspektif sunmaktadır. Buna göre 1937-38 döneminde yetişkin olup sağ çıkanlar, maruz kaldıkları şiddetin ve yıkımın etkisinde sessizleşmiştir. Kendi yakın sosyal ağları ve cemaat ilişkileri içinde 1937-38'de yaşadıkları zulmü dile getirirken yabancı gördükleri kimseler yanında güvenlik kaygısıyla sessizleşmiştir. Kırım sırasında çocuk olanlar ya da kırımdan kısa süre sonra doğanlar bu sessizliği devam ettirmiş, ebeveynlerinin yaşadıkları şiddet deneyimiyle aralarına mesafe koymak ve kendi çocuklarını benzer bir akıbetten korumak için yaşananları çocuklarına sınırlı biçimde aktarmıştır. Kırımın sorumlusu olan CHP'yi bir daha benzer bir yıkımı yaşamamak, devletin gözünde yeniden harcanabilir bedenler olarak görülmemek, yani kendilerini korumak için desteklemişlerdir. Çocuklarının iyi eğitim almasına, bu biçimde devletin gözünde makbul vatandaş sınıfına girebilmesine çabalamışlardır. Üçüncü nesil, yani onların çocukları, yaşananlara duydukları tepki ve adalet arzusuyla 1960'larda ve 1970'lerde sol siyasetler içinde politikleşmiş, ancak etkilendikleri siyasi ideolojiler onların bastırılan kimliklerini ve travmalarını doğruda biçimde

[303] Fadıl Öztürk ile mülakat, 12 Temmuz 2014, İstanbul.

ifade etmelerine imkân vermemiştir. Kimi Dersimlilerin son yıllarda iddia ettiğine göre bu neslin savunduğu sosyalist ideoloji onları kendi kimliklerinden uzaklaştırmıştır.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başında yaşanan küresel ve ulusal ölçekteki gelişmeler üçüncü kuşağı kendi kökenlerine yöneltmiştir. Bunlar kaybettiklerine dönük hummalı bir arayışa, konuşmaya, bir temsil ve anlatı patlamasına yönelmiştir. Bu kökenlere dönüş hareketi, eve ve geçmişe dair nostalji hislerini, sembolik olarak eve dönüş arzusunu yansıtmaktadır. Ancak üçüncü nesil hem fiziksel hem de kültürel anlamda yerinden edilmiş bir öznellik konumundadır. Kökenlerini gördüğü yerelle içinde sosyalleştiği ve hayatını yürüttüğü evrensel söylemler arasında bir uzlaşı arayışındadır. Benzer biçimde Svetlana Boym, nostaljik öznenin yerli değil yerinden edilmiş ve yerelle evrensel arasında uzlaşma kurmaya çalışan bir özne olduğu tespitini yapmıştır[304].

> Modern nostalji, mitik geri dönüşün imkansızlığı için, kesin sınırlara ve değerlere sahip büyülü bir dünyanın yitirilişi için tutulan yastır. Bu nostalji spritüel bir özlemin seküler ifadesi; mutlak olan, hem fiziksel hem de spritüel bir eve, zamanın ve mekânın tarihe dâhil olmadan önceki cennetsel birliğine duyulan nostalji olabilir. Nostaljik özne spritüel bir muhatap aramaktadır. Sessizlikle karşılaşırken hatırlanmaya değer işaretler arar, bunları umutsuzca yanlış yorumlar[305].

Mülakatlarımda ve incelediğim kimlik söylemlerimde, 1970'lerden 1990'lara sosyalist örgütlerin üyesi olmuş kültür sanat üreticilerinin bu geçmişe ilişkin eleştirel bir tutum aldığı görülmektedir. Alandaki yaygın kanaate göre Dersim'de devrimci mücadele evrensellik idealiyle yerel kültürün tahribatına ve Dersimlilerin asimile olmasına yol açmıştır. Devrimci mücadele egemen ideolojiyle paralel biçimde anadilin unutulmasına, inanç pratiklerinin ve kurumlarının "ilkel, gerici, feodal" biçiminde nitelenmesine ve itibarsızlaştırılmasına destek olmuştur. Evrensellik iddiasındaki devrimci Dersimliler anadilleri yerine Türkçe diliyle siyaset yapmış, Dersim toplumunda Zazaca/ Kırmancca dilinin ikincilleşmesine, Türkçenin daha saygın görülmesine neden olmuştur. Alevi dedelerini köylerden kovmuş, köylülerin inançlarından uzaklaşmasına yol açmışlardır. Böylece Kemalizme karşı bile görünseler onu yeniden üretmişlerdir. Türkiye devletinin asimile edemediği Dersimlilere onlar kendi kimliklerini unutturmuştur. Bu görüşün en ateşli savunucularından olan Cafer Solgun, Dersim meselesi üzerine kitabında şunları söylemektedir:

> Kemalist asimilasyona ve devletten gelen baskılara karşın kendisini sürdüren Aleviliğe bir nevi son darbeyi "devrimciler" vurdu. Devrimci söylemler, Kemalist asimilasyon

[304] Boym, *The Future of Nostalgia*, 21.
[305] Boym, 20.

politikasından daha etkili sonuçlar yarattı […] Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren süratle sol ve radikal sol hareketlerin etkisi altına giren Dersimli gençlerin, bu yapılar içerisinde neredeyse ilk öğrendikleri şey, kendi inanç ve değerlerinin "feodalizm" ve "gericilik" olduğu idi. Kemalist dayatmalara karşı içten içe süren direnç, işte bu "devrimci" söylemlerle kırıldı[306].

Dersim toplumunun azımsanmayacak bir kesiminde sosyalist hareketlere dönük eleştiri ve içerleme biçiminde tepkiler varken neden hala toplumun büyük oranda kendisini bu siyasetler içinde tanımladığı kafa karıştırıcıdır. 1960'larda TİP'in eylemlerine katıldığını anlatan ve politik görüşünü sol olarak tanımlayan geleneksel müzisyen Sait Baksi de görüşmemizde Dersim'de sosyalist hareketlerin anadilin ve inanç pratiklerinin unutulmasında büyük rolü olduğunu anlatmıştı. Kendisine bu durumu çelişkili gördüğümü söylediğimde şu yanıtı vermişti: "Ben solu kötülemiyorum canım ciğerim. Hepimiz aynı görüşü savunduk. Onlar da çok çekti, eziyet gördü. Kızmıyorum onlara da. Ama alıp başka yere götürdüler. Pirler geliyordu, dilenci diyorlardı"[307]. Bu açıdan Dersim toplumu için sosyalistler hem sahiplenilen hem de eleştirilen bir konumdadır.

1938 öncesi dönem ise Dersim toplumunun kültürel söylemlerinde büyük oranda bir asrısaadet dönemi olarak değerlendirilmektedir. Söylem sahiplerinin politik yönelimleri doğrultusunda idealize edilmektedir. Otonom Dersim savunucuları çizgisindeki bir çevrimiçi haber portalında yayınlanan ve aşağıda alıntılanan Alevi hareketi hakkındaki makalede, 38 öncesi Dersim'in toplumsal yaşantısı hümanist dünya görüşü ve özgürlükçülükle karakterize edilmiştir. Farklılıkların bir arada özgürce var olduğu Aleviliğin en "öz" haline örnek olarak sunulmaktadır. Dersim toplumunun kimlik siyasetlerinde Kürt hareketiyle yaşadığı çelişki de işte bu otantik Dersim tarifiyle açıklanmıştır. Kürt hareketinin kendisini özgürlükçü bir politik güç olarak sunması eleştirilmiştir.

37/38 öncesi Dersim'in tarihsel yerli geleneklerinde polisin, askerin olmadığı; hapishanelerin, Cem meclisinden çıkan hiç bir ölüm cezasına rastlanılmadığını: dahası yazılı hiç bir kanun veya yasanın olmadığını hatırlatmak sanırım dersler almak açısından önemli veriler verir elimize. Bu yaşam tarzını göz ardı edenlerin Alevilere özgürlük dersi vermesi kabul edilemez. Alevilerin özellikle de Dersimlilerin "rahatsızlıkları" tam da bu yaşam tarzları ile ilgilidir[308].

---

[306] Solgun, *Dersim... Dersim... Bir Yüzleşme Hikayesi*, 83.
[307] Sait Baksi'yle görüşme, 18 Nisan 2015, İstanbul.
[308] Sevinç, "Alevi Hareketi, Sorunlar ve Çıkmazlarımız / 2", Gazete Çıla, http://www.cilagazete.com/12981/.html, erişim tarihi: 06.01.2018.

Kürt hareketi çizgisindeki bir çevrimiçi haber sitesinde yayınlanan yazıda ise, 1938 öncesi Dersim yine benzer biçimde devletin buyruğu dışındaki yaşantısı ve siyasi özerkliği ile karakterize edilmektedir. Ancak bu sefer Dersimli kimliğinin özü, Aleviliğin yanında Kürt ulusal değerleriyle doldurulmaktadır. Kürt hareketinin savunduğu bu kurguya göre, 1938 sonrasında devletin uyguladığı asimilasyon politikaları Dersim'i özünden yani Kürtlüğünden uzaklaştırmıştır:

> 38 öncesi Dersim'in özerk bir sistemi var. Öncesinde devletin boyunduruğu altına girmeyen, kendi kültürü ve iradesiyle özgürce yaşayan bir halka sonradan bir soykırım dayatılıyor. Bu soykırım sonrası inkâr ve asimilasyon ile karşı karşıya kalınıyor. Dersim her ne kadar ahlaki-politik özü, Alevi kültürü ve Kürt ulusal değerlerini özde yaşasa da çok yoğun bir şekilde devletin soykırım politikaları sonucu asimilasyonun en çok derinleştiği yerlerden biri haline geliyor[309].

Köy ve orman yakmalar, on binlerce kişiyi yerinden eden zorunlu göç, askeri çatışmalar, faili meçhul cinayetler ve insan hakları ihlalleriyle hatırlanan 1990'lar, Dersim toplumunda 1938'in ardından ikinci büyük alt üst oluşa yol açmıştır. 1993-94 dönemi, Dersimli bireylerin anlatılarında ve politik grupların söylemlerinde sıklıkla 1938'e göndermeyle "ikinci 38" şeklinde tarif edilmektedir[310]. Köylerin boşaltılması ve büyük şehirlere ve Avrupa'ya yönelen göçle geleneksel yaşantı çözülmüş; köylerde yapılan cem törenleri gibi kültürel aktarım kanalları neredeyse yok olmuştur. Bunun Dersim toplumunda yaygın biçimde "yozlaşma" biçiminde yorumlanan bir kültürel yabancılaşmaya yol açtığı düşünülmektedir. Yerinden edilen Dersimliler gittikleri kentlerde sosyo-ekonomik sıkıntıların yanı sıra etnik ve mezhepsel kimliklerinden ötürü ayrımcılıkla karşılaşmıştır. 30'lu yaşlarının başında, İstanbul'da yaşayan bir müzisyen görüşmemizde 1990'ları 1938'le bağlantılı biçimde, onun devamı olarak yorumlamıştı. Buna göre Dersimlilerin göç ettikleri ortamda etnik ve dinsel kimliklerini gizleme biçimindeki davranışları, karşılaştıkları ya da karşılaşabilecekleri ayrımcılık karşısında bir savunma ve hayatta kalma stratejisidir. Bu açıdan, göç eden Dersimlilere Kürt hareketinden ve kendi toplumları içinden yöneltilen "asimile olma" ithamı, bu süreçte fail ve suçlu olarak Dersimlileri işaret etmesi bakımından sorunludur.

> 90'lar neydi biliyor musun? 38'in modernize edilmiş halidir. Sadece şöyle bir durum yaratmıştır, bir kapı açmıştır. Bu kapı da ölüm karşısında sürgün kapısıdır. Bunu kabul etmeyenler 38'de olduğu gibi yine katledilmiştir. Artık 38'den sonra o eksilme ve o

[309] http://www.yeniozgurpolitika.com/index.php?rupel=nuce&id=29330
[310] Göner, *Turkish National Identity and Its Outsiders*, 168.

acıyı tekrar yaşayacak dermanı kalmayanlar da yollarda harap olmuştur, dağılmıştır, pay olmuştur. [1990lar] aslında çok sistemlidir; ciddi bir mühendislik, seni başka bir yere göçe zorluyor. Bir kente geliyorsun, tanımadığın bir dünya, tanımadığın topluluklar. O topluluklar ama senin nerden geldiğini biliyor. Ankara'nın seninle ilgili verdiği bir resim var, medya üzerinden bir algı var. Bir kere Alevisin, bir sürü hurafe, saçma sapan cümle. Toplum sokakta bu cümleleri bulmuş. Seninle ilgili bildiği tek şey senin kuyruğun, mum söndürmen, senin toplu her şeyi yapabileceğin algısı. Durmadan itibarsızlaştırılmışsın. Sen de kendin maruz kaldığın şeye 6 yaşında çocuğun maruz kalmasın diye kendinden uzaklaşıyorsun, topluma adapte oluyorsun, inanmadığın bir şeye diz çökmek mecburiyetinde kalıyorsun. [Dersimlilerin benliğini kaybetmeesi] kendisiyle ilgili bir şey değil, devletin sistemli biçimde dayattığı bir şey[311].

4.3.1 Dersim'de sosyalizmin yerlileşmesi ve alternatif hafızalaşma

1970'lerin sonunda Kaypakkaya hareketi içinde politikleşen ve bugün Zaza ulusalcılığı çizgisindeki Dersimli yazar Sait Çiya, bu dönemde Dersim'de yürüttükleri siyasetin halka yabancı gündemleri içerdiğini söylemektedir. Bu konuyla ilgili makalesinde, bu yabancı gündemlere rağmen Dersimli halkın devrimcilerin mesajlarını sahiplendiğine dair bir anekdot anlatmaktadır. Bu örnekte anlatılan Dersimli yaşlı kadın, Çin'deki, Vietnam'daki mücadeleleri kendi yerel mücadele hafızasıyla, örneğin Alişer figürüyle ilişkilendirip kabul etmekte ve sahiplenmektedir.

Köy köy dolaşıyor Vietnam, Angola, Filistin üzerine seminerler veriyor, Mao'nun Çin Kang dağlarında nasıl Kızıl Siyasi İktidar kurduğunu anlatıyorduk. Köylüler ezilenler için "*hefe hefe*" diye üzülüyor, başarılar için "*rınd biyo, rınd biyo*" deyip seviniyorlardı. Daha fazla derdimizi anlatamayınca, 80 yaşına merdiven dayamış bir ana '*Wee Alişeri ki je ninu vatene*' diyerek bizi şaşırtıyordu. Seksenlik kadın beş ustayı tanımayan, eğitim çalışmasına katılmamış, Türkçe de bilmeyen birisi, kendi dili ve tarihinde bulduğu referans noktaları ile konuyu kavrıyordu. Bu işte bir kopukluk, anlaşmazlık vardı ama, hala anlayamamıştık[312].

Bu durum, Arif Dirlik'in Çin örneğinde tahlil ettiği "Marksizmin yerlileşmesi" durumuna benzemektedir. 1970'lerde ve 1980'lerde Dersim'de faaliyet gösteren devrimcilerin, özel olarak sosyalist ilkeleri Dersim'in toplumsal ve kültürel kodlarına tercüme etmek için çaba sarf ettiğine, bu doğrultuda söylemler ürettiğine ilişkin saha çalışmamda ya

[311] Erdoğan Emir ile mülakat, 21 Temmuz 2015, İstanbul.
[312] Çiya, *Dersim Yazıları*, 67.

da arşiv araştırmamda bir veriye rastlamadım. Sosyalist örgütlerin söylemlerinde, Dersim'in geleneksel inanç ve kültür yapısının ve 1937-38'in işlenmesi, 1990'ların sonunda Türkiye'de kimlik siyasetlerinin yükselişine denk düşen görece yeni bir olgudur. Ancak buna rağmen, eğer Çiya'nın anlattığı örnek genellenebilirse, Dersim halkının devrimcilerin anlatımlarını kendi kültürel evrenlerine, kolektif hafızalarına ve inanç yapılarına tercüme ederek sahiplendikleri bir yerlileşme deneyiminden söz etmek mümkündür. Bu yerlileşme olgusunda, sosyalist mesajları taşıyan devrimcilerin hâlihazırda topluluk içinden olan, aynı inanç ve kültür örüntüsünden gelen Dersimli gençler olması kritik bir faktör olmuştur.

Çiya kendisiyle görüşmemizde, bu yıllarda Diyarbakır'a yaptığı bir ziyarette oradaki örgüt üyelerinin köylülerle birlikte camiye gittiğini ve onların inanç pratiklerine katıldığını gördüğünde çok şaşırdığını ifade etmişti. Kürt hareketinin başarısını bu biçimde yerel inançlara ve kültüre saygı duymasına, onlara dâhil olmasına bağlamıştı. Bu yıllarda kendilerinin ise Dersim'de pirler ve dedelerle tartışmaya girdiklerini, cem düzenleyenleri gerici ilan edip aforoz ettiklerini anlatmıştı. Hatta bir köyde devrimcilerin, köylülerin kutsal kabul edip baltayla girmedikleri ve "*Lınga Dündili*" denilen ormanlık alandaki ağaçları kestiklerini, böylece köylülere dinsel dogmaların boyunduruğundan kurtarıp materyalizmi öğretmeye çalıştıklarını söylemişti. Çiya, yukarıda alıntıladığım makalesinde cemlere katılmayıp düzenleyicilerini aforoz etmelerine rağmen Dersim'de halkla ilişkilerinin kesilmediğini şöyle ifade etmektedir: "Yine de kitlelerle ilişkimiz kesilmez, bizimkiler '*domanê maê*' deyip geçerlerdi. Bu ne hikmetti". Gittikleri Kürt köyünde ise "kitleye ulaşmanın yolu Cami'ye biat etmekten geçiyordu". Devrimcilerin halkın inanç pratiklerine tepki göstermesine rağmen kabul görmesinin nedeni Çiya'nın söylediği gibi "domanê maê" yani "bizim çocuklar" olmalarıydı. Pek çoğu Dersimli olan devrimci gençler, grubun içinden oldukları için yüzüstü bırakılmıyordu.

Sosyalizmin yerlileşmesi bağlamında Kaypakkayacı hareket ile Dersim toplumu arasında yoğun bir sembol alışverişi ve kültürel kodların ortaklaşması söz konusudur. Örneğin hareketin lideri İbrahim Kaypakkaya, Dersimliler için adeta Seyit Rıza gibi bir kimlik sembolü haline gelmiştir. Ya da Munzur Gözeleri bu hareketin kültürel evreninde mücadelesini anlatan bir politik sembol olmuştur. Almanya'da görüştüğüm 40'lı yaşlardaki bir Dersimli kadın, 1990'larda yaşanan bir olay üzerinden annesinin İbrahim Kaypakkaya'ya ve Partizan hareketi taraftarlarına olan sevgisini anlatmıştı. Bu anekdot, Dersim toplumunda önder figürleri üzerinden Kaypakkapa geleneğinin ve Kürt hareketinin siyasi-toplumsal uzamları arasındaki rekabeti örneklemesi bakımından da ilgi çekicidir:

Köyde karşı evdekiler Kürt hareketini destekliyordu. Annem bir gün bunlara gitmiş, başlamışlar anneme propaganda yapmaya. Öcalan'ın resmini çıkarmışlar, "Bu bizim önderimizdir, Kürtleri kurtaracak, onlara özgürlük verecek. Bak ne yakışıklı, güçlü kuvvetli adamdır " diye. Annem demiş: "Vay bu çirkin adam mı sizin önderiniz? Bu kapkara kıllı adam, yüzünde meymenet yok. Bizim önderimiz İbrahim'dir. Ak pak, yüzünde nur var bir kere". Annem için öyleydi; "Partizancılar benim Allah'ım, peygamberim" derdi.

Bu anekdottaki anne, Kaypakkaya'ya ve onun hareketinin devamcılarına büyük bir sevgi beslemekte ve onları kutsal kabul etmektedir. Anekdotu anlatan görüşmecim 1990'ların Dersim'indeki Partizancıları anlatırken onların samimiyetini, paylaşımcılığını ve dayanışmasını özlediğini anlatmıştı. Bu anlatımlar, Dersim'deki sosyalistlerin halkı kullandığı, onların asimilasyonuna, kimliklerini ve inançlarını unutmalarına neden olduğu biçimindeki yorumdan farklılaşmaktadır. Bu bakımdan sosyalist geçmişe dair alternatif bir hafızayı göstermektedir. Dersim toplumunda etki sahibi olan merkezi örgütler konusunda eleştirel bir pozisyonu olan Haydar Karataş, kendisiyle yapılan bir röportajda bu hafızaya işaret etmektedir. Buna göre devrimciler halkın yanında duran, onların sıkıntılarını, geçim kaygılarını paylaşan, onlara destek olan, çocukları edebiyatla, sanatla tanıştıran kimselerdir. Halkın yaşam koşullarını paylaşan "o zamanın devrimcileri", onlara yeni ufuklar gösteren "organik aydınlar" olarak hatırlanmaktadır. Dersim'de Kaypakkaya geleneğinin yerleşikliği de bu duruma bağlanmaktadır.

Hasan Ben çocukluğumun en büyük kahramanlarındandır. 1980 sonrası Dersim dağlarında sıkışıp kalan devrimci bir grubun içindeydi. O zamanın devrimcileri emektar, mütevazı insanlardı. Babalarımızla güreş yaparlardı, tarla biçerlerdi, odun kırar, yük taşırlardı. Partizan hareketinin Dersim'de bu kadar kök salmasının nedeni Hasan Ben, Baba Erdoğan, Ali Karadağ, Kamile Öztürk gibi devrimciler sayesinde olmuştur. Halk fakirdi ama dağlarda dolaşan devrimciler de fakirdi. Giydiklerimiz birbirine benzer, lokmamız ortaktı. Ben ilk roman okumayı o kuşak sayesinde öğrendim. Öyle politik, propaganda kitapları vermezlerdi, sahiden edebi romanlar verirlerdi…[313]

[313] "Haydar Karataş ile Dersim, Siyaset ve Edebiyat Üzerine", 24.10.2015, http://postdergi.com/haydar-karatas-ile-dersim-siyaset-ve-edebiyat-uzerine/

4.3.2 Dağların kayıp anahtarını aramak

"Dağların kayıp anahtarı", Dersim toplumundaki kültürel uyanışı ve yüzü geçmişe dönük arayışı güçlü biçimde ifade eden ve Dersim toplumunun güncel kültürel siyasetlerinde sıklıkla atıf yapılan bir metafordur. Bu ifadenin kaynağı 1996 yılında Cemal Taş ve Hüseyin Ayrılmaz tarafından bir 38 tanığıyla gerçekleştirilen mülakattır. Faik Bulut, "Dersim Raporları" kitabının 2005 baskısının önsözünde bu anlatıyı alıntılamış ve "dağların anahtarını halkın evlatlarının kişiliğinde bulma umudunu" dile getirmiştir:

> Dersimli Umur Hozatlı, 19 Mart 2005 tarihli Ülkede Gündem gazetesindeki makalesinde, 1938 İkinci Dersim Harekâtı esnasında direnişçi Heme Mırze Sıl ile onu yakalayan komutan arasındaki konuşmayı aktarır: "Beyler, biz oyun oynamadık, savaştık ve yenildik. Sizden ve bizden ölenler oldu. Biz başaramadık, siz başardınız." Komutan başarısızlığın ve bugüne kadar teslim olmamalarının sebebini sorunca, direnişçi Heme Mırze Sıl yanıtlar: "Çünkü ben dağların anahtarını (Mı kılite kou kerd vindi) yani çok sevdiğim yiğit oğlumu çatışmada kaybettim." Dağların anahtarını kaybetmek değil; halkımızın evlatlarının kişiliğinde yeniden bulmak umuduyla[314].

Dersimli sözlü tarih araştırmacısı Cemal Taş 2010 tarihli Dağların Kayıp Anahtarı: Dersim 1938 Anlatıları kitabında bu anlatıyı aktarmaktadır[315]. Bu aktarımda Faik Bulut'un alıntıladığı "Beyler, biz oyun oynamadık, savaştık ve yenildik. Sizden ve bizden ölenler oldu. Biz başaramadık, siz başardınız" ifadesinin yer almaması ilginçtir. Bu durumun 2000'lerin sonunda Dersimlilerin devlete isyan etmediği tezinin ağırlık kazanmasıyla bağlantılı şekilde değerlendirmek mümkündür. Buna göre 2000'lerin sonunda Dersimlilerin yürüttükleri hafıza siyasetlerinde, Türk ordusuyla karşılıklı bir savaş değil katliam ve soykırım yaşandığı iddiası merkeziyet kazanmıştır. Taş'ın aktarımında Türkçe bilmeyen Heme Mırze Sıl'ın paşayla bir aracı vasıtasıyla anlaştığı kaydedilmiştir. Paşa aracıya "anahtarla neyi kastediyor" diye sormuştur; aracı ise "umudunu dağlarda kaybetmiş" yanıtını vermiştir. Anlatıya göre Hemze Mırze Sıl için anahtar; dağ yollarını çok iyi bilen oğlunu ve kurtuluş, direniş umutlarını temsil etmektedir. İşte bu anlatıdan türetilen "dağların kayıp anahtarı" ifadesi, tarihsel ve duygusal yükü nedeniyle oldukça güçlü bir hafıza sembolüne dönüşmüştür. 2000'lerin başından beri Dersimlilerin kültürel üretimlerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Mikail Aslan'ın 2003 yılında Kalan Müzik'ten çıkan albümünün adı Zazaca dilinde Kilite Kou, yani dağların anahtarıdır. 2009-2011 yıllarında Dersimli genç entelektüeller tarafından çıkarılan Kırmanciya Belekê dergisinin çıkış sloganı "Dersim'in tılsımı kırılmadı,

---

[314] Bulut, *Dersim Raporları*, 8.
[315] Taş, *Dağların Kayıp Anahtarı*, 53–54.

dağların anahtarı kaybolmadı" anlamına gelen "*T'ılsımê Kırmanciye nêşikiyo! Kilitê kou vindi nêbiyo!*"dur. Dersim toplumundaki kimliksel uyanışının ana mecrası Munzur Kültür ve Doğa Festivali'nin 2011 yılındaki çağrısında ise "Dağların anahtarı, evliyaların diyarı, özgürlüğün ve ateşin kadim toprakları. Arınmaya, yaşatmaya ve özgürleşmeye Dersim'e geri dön" denmektedir. Çayan Demirel ve Ertuğrul Mavioğlu'nun PKK militanlarının Tunceli'den çekiliş sürecini anlattığı 2014 tarihli Bakur adlı belgeselin tanıtım metninde ise "Belgesel, PKK'ye çok farklı açıdan ve bağımsız bir gözle bakmaya davet ettiği izleyicinin eline, deyim yerindeyse 'dağların anahtarı'nı tutuşturuyor" ifadesi geçmektedir.[316]

Belgeselde görüşülen bir örgüt militanı Dersim'i kastederek "bu topraklar bize de kimlik vermiş, biz bu toprakların dervişleriyiz aslında" demektedir. Aynı militan yukarıda bahsettiğim anlatıyı tekrar ederken, "1938 savaşçıları" diye adlandırdığı 1937-38 yıllarında devlet güçlerine direnen aşiret mensupları ile PKK arasında özdeşlik kurmaktadır. Bu şekilde "dağların kayıp anahtarı" metaforu iki farklı bağlam arasında bağlantı oluşturmaktadır. Anahtar olan, anahtarı kaybeden ve yeniden bulanları ortak bir çizgiye yerleştirmekte, tarihsel devamlılığı olan özneler kurgulamaktadır. Metafor, geçmiş deneyime yüklenen duygusal yük vasıtasıyla alımlayıcısını güncel bağlama ilişkin pozisyon almaya çağırmaktadır.

"Dağların kayıp anahtarı" Dersim toplumunun bağımsızlık ve direniş simgesi olarak gördüğü dağlarla, yani yerellikle ve kültürel özüyle bağlantısını temsil etmektedir. Dağlara yerleşmek Aleviler tarafından devletten korunma stratejisi olarak yüzyıllardır kullanılagelmiştir. Dersimlilerin yaşadığı coğrafyanın, özellikle "iç Dersim" olarak adlandırılan bölgenin son derece dağlık oluşu bu korunma stratejisiyle bağlantılıdır. Dağlar Dersimlilerin kültürel anlatılarında koruyan, gizleyen, sırlayan, özgürlük vaat eden varlıklardır. Dağların bu biçimde simgeleştirilmesi Osmanlı devrinden günümüze süregelmiş; Dersim'in dağları Osmanlı zulmünden korunmak isteyenlere, 1937-38 Harekâtından kaçanlara, 1970'lerde devrim için silahlı mücadeleye girişen sosyalistlere mesken olmuştur[317]. Güncel kültürel söylemlerde kullanılan "dağların kayıp anahtarı" sembolü, bütün bu hafızaya göndermede bulunmakta ve onun yükünü yeni nesillere ve bağlamlara aktarmaktadır. Bir yandan yitirilen kültürel özün, tılsımın, birlik olma hissinin yasını tutmaktadır diğer yandan Dersim toplumunu arayışa, mücadeleye, bir araya gelmeye ve yeniden cemaat olmaya çağırmaktadır.

[316] http://www.bakurfilm.com/, erişim tarihi: 03 Nisan 2016.
[317] Aygün, *Mahsur: Bir Tutsaklık Öyküsü*, 161.

4.3.2 Kolektif gururu simgeleştirmek: "Dersim'e sefer olur, zafer olmaz"

Dersimli kimliğinin sınırlarının Zazaca ve Kürtçe biçimindeki anadillerden ziyade inançsal-kültürel bağ üzerinden tarif edildiği belirtilmiştir[318]. İlişkisel bir perspektiften bakıldığında, etnik ve inançsal aidiyetleri bakımından Dersim toplumunun Sünni İslam ve Türk karakteriyle tanımlanan merkezi otorite ve çevre topluluklarla yaşadığı karşıtlık tarihi, kolektif kimliğin inşasındaki temel izlek olmuştur. Dersim'in tarihine eğilen akademik yazının ve popüler kamusal söylemlerin ortaklaştığı nokta, Dersim'in "Kürt Alevileri" ya da "Kızılbaş Aleviler" olarak tanımlanan Doğu Anadolu Alevi aşiretleri için inançsal ve örgütsel bir merkez olduğu ve Dersim aşiretlerinin Osmanlı Devleti'yle çatışmalı bir ilişki sürdürdüğüdür[319]. Buna göre Dersim aşiretleri 16. yüzyıldan itibaren özerk bir statüye sahiptir. Ancak merkezi otorite yüzyıllar boyu bölgeden vergi ve asker toplamak konusunda sıkıntı yaşamış; Dersimlileri heterodoks inançları nedeniyle güvenilmez ve yola getirilmesi gereken bir topluluk olarak görmüştür. Özellikle bölgenin dağlık ve tarıma elverişsiz kısımlarında yaşayan aşiretlerin talancılık faaliyetleri Osmanlı için sorun teşkil etmiş, bölgeye pek çok askeri sefer düzenlenmiştir. 19. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı Devleti modern devlet inşası ve merkezileşme sürecine girmiştir. Bu bağlamda Dersim aşiretlerini ıslah etmek için askeri seferlerin yanında daha planlı ve kapsamlı çabalara girişmiş; idari reformlar, Sünni İslam'ın telkin edilmesi, okullaşma ve iskânla desteklenen kalkınmacı ve "medenileştirici" siyasetler izlemiştir.

Konuyla ilgili akademik incelemelerden Dersimli aşiretlerin tarihleri boyunca ortak bir kimlik bilinciyle ve siyasi bütünlükle hareket ettiğini, devletle topyekûn bir karşıtlık ve mücadele içinde olduğunu çıkarmak doğru değildir. Ancak buradaki tartışma için önemli olan, Dersim toplumunun bu geçmişi nasıl yorumladığı, güncel kimlik söylemlerinde söz konusu hafızayı nasıl kaydettiğidir. Bu geçmiş sıklıkla idealize edilmekte ve kolektif onur kaynağı olarak görülmektedir. 1938 anmalarında, baraj karşıtı protestolarda ve son dönemde Tunceli'deki kimi yerleşim bölgelerinin "özel güvenlik bölgesi" ilan edilmesine karşı düzenlenen eylemlerde "Dersim onurdur, onuruna sahip çık" sloganı kullanılmaktadır. Dersim'in bir onur kaynağı olarak değerlendirilmesinin ve geçmişe dönük idealizasyonun iki veçhesi olduğu söylenebilir. Ben bunları "barışçıl Dersim" ve "direnişçi Dersim" kurguları olarak değerlendirmek mümkündür.

"Barışçıl Dersim" kurgusuna göre "kutsal topraklar" diye nitelenen Dersim kadim bilgeliklerin kaynağıdır. Dersim'in geleneksel toplumsal yapısının doğayla barışık yaşamayı,

[318] Gürtaş, "Dersim Alevilerinde Kimlik İnşası ve Travma", 316.
[319] Gezik, *Alevi Kürtler*, 63–72.

farklı kültürel ve inanç gruplarının hoşgörü ve uyum içinde bir arada var olmasını içerdiği vurgulanmaktadır. Bugünün sol siyasetlerinin ve Kürt hareketinin ortaya koyduğu "kapitalist modernite" eleştirisi ve ekolojik sosyalizm, demokratik özerklik, komünalizm gibi toplumsal modellerin kaynağı da işte bu geçmişte bulunmaktadır. İstanbul'da yaşayan ve 30'lu yaşlarının sonundaki belgesel yönetmeni olan görüşmecim, Dersim Aleviliğini demokratik özerklikle ilişkilendirmiş ve şöyle tarif etmişti:

> Demokratik özerklik, kadın merkezli toplum, çevreci anlayış, ekolojik bakış, bunlar zaten Rae Haq inanç sisteminde, Dersim Aleviliğinde olan şeyler. Kökenindeki "rıza kenti" anlayışına giden federatif yapı, aşiretlerin birbiriyle uyum içinde, takip eden yönetimi… Ya da inanç sisteminde mürşidin aynı zamanda talip, talibin aynı zamanda mürşit olması, insan-ı kâmil olma durumu. O döngüsel sistemin modern dünyadaki tarifi de demokratik özerklik.[320]

Antikolonyal milliyetçi tahayyüllerin yaratıcılığını ortaya koyan Partha Chatterjee, bunların sömürgeci batının maddi ve teknik üstünlüğü karşısında kolonize edilen kültürün tinsel boyutlarını, yani inancı ve geleneği alternatif bir üstünlük zemini olarak kurguladıklarını belirtmiştir[321]. Arif Dirlik ise Mao'nun Marksizm yorumunda ve Çin'in sosyalistleşme deneyiminde evrensel bir ideoloji olarak Marksizmin yerlileştirildiği [*vernacularization of Marxism*] tespitini yapmaktadır. Buna göre Çinli Marksistler, Marksizmi Çin'in tarihsel deneyimine, toplumsal ve kültürel kodlarına göre yeniden yorumlamış; onun evrensel ufuklarını ve ilkelerini yerli ideallere tercüme ederek "pratik bir söylem" [*practical discourse*] üremişlerdir[322]. Sosyalist projenin evrensel ufukları yerel ideallere tercüme edilirken Çin'in tarihsel deneyimi, Marksist soyutlamaları kitlelere anlatmanın aracı olmuştur. Dersim'de de geçmişin, geleneğin ve inancın sosyalist ve/veya modern kimlik hareketleri çerçevesinde idealleştirilmesini, yerel ve yerli olanla evrensel olanın dinamik ve geçişken ilişkisi üzerinden okumak mümkündür. Bu idealleştirme bir yandan tikelliği tehdit eden evrensel karşısında yerel ve yerli olana kıymet vermekte ve kolektif gururu pekiştirmektedir. Diğer yandan güncel evrenselci ideolojilere ve politik projelere meşruluk kaynağı sağlamaktadır.

"Direnişçi Dersim" kurgusu ise başka bir açıdan yerli olanı daha geniş ölçekteki politik tahayyüllere eklemlemektedir. Bu tarih algısı "Dersim'e sefer olur, zafer olmaz" sözünün bir kolektif gurur nişanesi olarak sahiplenilmesinde ve popüler söylemlerdeki

---

[320] Belgin Cengiz ile mülakat, 10 Ekim 2014.
[321] Chatterjee, *The Nation and Its Fragments*.
[322] Dirlik, "Mao Zedong and 'Chineese Marxism'", 128–29.

yoğun dolaşımında kendisini göstermektedir. Bu sözün 1877-78 yıllarındaki Osmanlı-Rus Harbi sırasında ayaklanan Dersim aşiretlerini bastırma görevi üstlenen Ahmet Muhtar Paşa tarafından, harekâtın başarısızlığı üzerine söylendiğine dair bir iddiadan[323] başka kime ve ne zamana ait olduğuna dair kesin bir bulguya rastlamadım. Ancak bu söz Dersim toplumunda çok yaygın bir slogan halindedir. Günümüzde "Dersim'e sefer olur, zafer olmaz" sözü devlet ve resmi ideoloji karşısındaki boyun eğmezliğin sembolü olarak Dersim toplumunun kimlik anlatılarında yer bulmaktadır. Bu sözün dolaşımına, Dersim toplumunda etkin olan Kürt hareketi ve diğer sol grupların politik söylemlerinden Tunceli'de hediyelik eşya olarak satılan tişörtlere, kentte düzenlenen baraj karşıtı eylemlerin sloganlarından Dersimli bireylerin sosyal medya hesaplarına pek çok yerde rastlamak mümkündür. "Dersim'e sefer olur, zafer olmaz" sloganı taşıdığı duygulanımsal yükün yanında bağlamlar arası geçişliliği ve farklı tarihsel dönemlerdeki mücadeleyi destekleyecek biçimlerde kullanımı, bir önceki bölümde yaptığım sembol tanımını örneklemektedir. Özsel mücadele ruhunu temsil eden bu sloganının dolaşımı, tarihte devamlılık kurarak Dersimliler için manevi bir güçlenme aracı olmaktadır.

Bu slogan 2014 yılında ülke gündemini de meşgul eden bir olayda kullanılmıştır. 2014 sonunda MHP lideri Devlet Bahçeli, kısa süre öncesinde Tunceli'yi ziyaret eden başbakan Ahmet Davutoğlu'nun "yüreğin yetiyorsa Tunceli'ye git" restinin ardından kente bir ziyaret düzenlemiştir. Davutoğlu'nun ziyareti kentte görece küçük çaplı iki protesto dışında büyük bir eyleme neden olmamıştır. Bunu AKP ve HDP arasındaki barış görüşmelerinin o dönemde devam ediyor oluşuna; Dersim kamuoyunun 1938'le resmi yüzleşme ve kente Dersim adının geri verilmesi gibi hükümetten beklentilerinin henüz sönümlenmemiş olmasına bağlamak mümkündür. Dersim toplumunun algısında milliyetçi şiddeti temsil eden Bahçeli'nin ziyareti ise, yerel kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmış ve kentte beş bin kişilik bir protesto düzenlenmiştir. Bu protestoda ise iki slogan ön plana çıkmıştı: ülkücülerin kendilerini kurt sembolüyle özdeşleştirmesine atıf yapan ve Alişer'in 1938 öncesinde yazdığı şiirin dizesi olan "Dersim aslanlar yurdudur, tilkiler giremez" ve "Dersim kaledir. Sefer olur, zafer asla"[324].

4.4 Kimlik Sembolleri

Dersim toplumunda kimliğin çeşitli sembollerle ve sembolik pratiklerle ifade edilmesi 1990'larda gelişen ve 2000'lerde yaygınlaşan bir süreç olmuştur. Bu durum 1990'lardaki

[323] "Senin yalanlarınla, hilelerinle baş edemedim, bu bana dert oldu. Ben de senin önünde diz çökmedim, bu da sana dert olsun! (Seyit Rıza)", Özgür Gelecek, 13 Kasım 2011, http://www.ozgurgelecek.net/component/content/article/974-senin-yalanlarnla-hilelerinle-ba-edemedim-bu-bana-dert-oldu-ben-de-senin-oenuende-diz-coekmedim-bu-da-sana-dert-olsun-seyit-rza.html

[324] "Dersim'de Bahçeli'ye Direnişli Karşılama", 28 Kasım 2014, http://sendika10.org/2014/11/dersimde-bahceliye-direnisli-karsilama/ erişim tarihi: 02 Nisan 2016.

savaş ortamında köy boşaltmalar ve kitlesel göçün etkisiyle kolektif aidiyeti yeniden üreten geleneksel kültürel ilişkilerin ve pratiklerin tahrip olmasıyla bağlantılıdır. Politik nedenlerle yaşanan zorunlu göçün yanında kendi seyrinde yaşanan ekonomik göç, şehirleşme ve modernleşme kültürün geleneksel rabıtalarını aşındırmıştır. Bu açıdan Dersimliler, Alevi toplumunun kolektif aidiyetinin ve inanç pratiklerinin 1960'lardan itibaren kırdan kente göç ve şehirleşmeyle biçim değiştirmesine _örneğin inanç merkezleri olarak cemevi formunun ortaya çıkması gibi_ paralel bir süreç yaşamıştır. 1960'larda İstanbul'a göçen 1943 doğumlu Dersimli geleneksel müzisyen Sait Baksi, mülakatımızda yaşadığı mahallenin cemevinde düzenlenen cemlerde "o eski tadı" bulamadığını anlatmıştı.

> Şimdi cemlerde o eski tadı bulamıyorum. O eski inançlar kalmamış. Dede geliyor cemde sandalyede oturuyor, olur mu hiç? Orada herkesin eşit, bir seviyede oturması lazımdır. Cem bağlayan, pirlere beraber saz çalan, zakir diyoruz biz. Zakirler de kalmamış[325].

Kapitalizmin gelişimi ve politik baskılarla yaşanan göç ve modernleşme, Dersimlilerin kimliklerini anlamlandırdığı geleneksel söylem yapısını yerinden etmiştir. Siyasi şiddet, modern kent hayatına hızlı geçiş ve Dersimli kimliğinden dolayı yaşanan ayrımcılıkla beraber bu süreç sancılı olmuştur. Dersim toplumunun kimlik tartışmalarında, siyasi yapıların söylemlerinde ve mülakatlarımda, bu sürecin travmatik etkisini tarif etmek için kimlik bunalımı, kendisini bulamama, yabancılaşma, asimile olma gibi terimler kullanılmıştır. Ancak yerinden oluşlar yalnızca travmatik deneyimler değildir. Bunlar aynı zamanda kimliği yeniden anlamlandırmak için ve yerinden edilmiş toplumsal düzeni tamir etmek, onu farklı biçimlerde kurgulamak için yeni özne pozisyonları, eylem biçimleri ve faillikler üretir[326]. "Dersim uyanışı" biçiminde tanımladığım 1990'lardan beri yaşanan süreçte, yerel kültür ve hafıza bagajından seçilen kimi unsurlar kimlik sembolleri olarak ön plana çıkmıştır. Bu biçimde etnik kimlik sembolikleşmiştir.

Bu sembolleşmenin en göz çarpan boyutlarından biri dövmelerdir. Dersimli futbolcu Deniz Naki'nin kolundaki "Dersim 62" ve "Azadi" yazılı dövmeler 2014 yılında ana akım medyada gündeme gelmiştir. Deniz Naki bu dövmeleri nedeniyle milliyetçi kesimlerden tepki görmüş ve sosyal medyada hakaretlere uğraşmıştır. Bununla beraber Dersim toplumunda kolektif aidiyeti sembolize eden dövmeler yaygınlaşmıştır. Dersim'de 2014'ten beri dövmecilik yapan görüşmecim, müşterileri arasında en çok kola yazılan "Dersim" adının popüler olduğunu söylemişti. Bunun yanında Seyit Rıza portresi ve Aleviliği sembolize eden

[325] Sait Baksi'yle görüşme, 18 Nisan 2015, İstanbul.
[326] Vos, "Discourse Theory and the Study of Ideological (Trans-)Formations", 166.

Zülfikar figürleri yaygındır. Ancak görüşmecim Dersim dövmesinin daha çok Avrupa'da yaşayan ve Dersim'e tatile gelen Dersimliler tarafından yaptırıldığını söylemiştir. Bunun gerekçesi ise Türkiye'de Dersimli kimliğinden dolayı yaşanabilecek ayrımcılık ve baskılardır. Erkekler için askerlik deneyimi bu konuda belirleyici olmaktadır. Kimi erkekler bu biçim kimliği sembolize eden dövmeleri askerlikten sonra yaptırmaktadır.

Şekil 4.1 Seyit Rıza ve 8 rakamı sonsuzluk işareti biçiminde yazılmış 1938 figürlerini içeren dövmeleri olan bu genç 30 yaşında Almanya'da yaşayan bir Dersimlidir. Vücudunda bunların yanında Zülfikar dövmeleri de vardı. Bu fotoğrafı tatil için Dersim'e geldiği 2017 yazında çektim. Söz konusu genç Almanya'da oto mekanikeri olduğunu söylemişti.

2017 yazında, biri İstanbul'da yaşayan müzisyen, diğer ise Dersim'de yaşayan yazar iki görüşmecimle sohbet ederken dövmeler konusunda ne düşündüklerini sordum. Dersimli kimliğini ifade eden Dersim yazısı, Seyit Rıza figürü gibi dövmeleri genel olarak yüzeysel bulduklarını; bunları gelip geçici modalar, popüler olan takip eme davranışı olarak gördüklerini belirttiler. Onlara göre dövme yaptırmak yerine Dersim'in inancına, kültürüne, tarihine, anadiline dair araştırmalar yapmak; bunlar üzerine derinleşmek ve bunları hayata yansıtmak önemliydi. Kendi vücutlarında da bu biçim dövmeler yoktu, hatta yakın çevrelerinde de bu dövmelerden yaptıran kimse bulunmuyordu. Sohbetimiz devam ederken müzisyen görüşmecim Seyit Rıza dövmesi yapan bir tanıdığı olduğunu hatırladı, ancak bu kişi "Seyit Rıza'yı içselleştirmişti", onun üzerine okuyor, araştırıyor ve hayatına geleneksel Dersim'in bilgeliğini, inanç pratiklerini ve kültürel değerlerini taşımaya uğraşıyordu.

Dersimli kültür-sanat üreticisi görüşmecilerimi, özellikle de dövmelerin yaygın olduğu genç kuşağı düşündüğümde bu biçimde dövmesi olan kimseyi hatırlamadığımı fark ettim. Bu

bakımdan Dersim toplumundaki kimlik dövmelerinin sınıf, eğitim ve kültürel sermaye gibi değişkenlerle ilişkili olması muhtemeldir. Toplumun kültürel sermayesi daha yüksek olan entelektüel üyeleri kültür ve inanç konusunda derinleşmeyi, bunları gündelik hayata taşımayı, "içeriden" sahiplenmeyi önemsemektedir. Bunların için kimliği sahiplenmek öznelliğin dönüşümüne dair bir çabadır. Dövmeler ise yüzeysel ve manadan yoksun aidiyet pratikleridir.

4.4.1 Yaşlıların suretinde aranan hakikat

Leyla Neyzi yeni Dersim müziğinin öncüleri Metin ve Kemal Kahraman üzerine incelemesinde, bunların yaşlıların belleği ve müzikal performans vasıtasıyla "Dersim'in milliyetçilik öncesindeki hayal edilen geçmişiyle ve kutsal coğrafyasıyla" bağlantı kurduklarını belirtmiştir[327]. 1990'lardan beri geleneksel ağıtları, deyişleri modern altyapılarla yorumlayan "yeni Dersim müziği" etnik müzik piyasası içinde kendisine yer edinmiştir. Genç kuşak Dersimliler için bu yeni Dersim müziği mühim bir kolektif aidiyet sembolü haline gelmiştir. Nesiller arası kültürel aktarımın zayıfladığı, inançsal ritüellerin kaybolduğu kent yaşantısında yeni Dersim müziği, bireylere kolektif hafıza ve kültürel özle bağ kurma imkânı veren aktif bir kimliklenme aracısı olmuştur.

Son on yıldır 1937-38 merkezli olmak üzere Dersim'in geçmişini ve geleneksel dokusunu konu alan sözlü tarih çalışmaları, müzikal üretimler, belgeseller ve romanlar artış göstermektedir. 2000'lerin sonunda Kürt açılımı bağlamında 1937-38 Katliamı'nın ülke gündemine taşınması ise Dersim'e olan ilgiyi arttırmış, deyim yerindeyse bir kültürel üretim ve söylem patlamasına yol açmıştır. Devlet arşivleri ve Cumhuriyet elitlerinin yazdıkları dışında, Dersimlilerin geçmişlerine dair kaynağı sözlü kültür ve yaşlıların belleğidir. Bunlar vasıtasıyla resmi ideolojiyi sorgulayan alternatif tarih anlatıları ve kimlik kurguları ortaya konmaktadır. Dersimli tarihçi Bülent Bilmez sözlü tarih incelemelerini ve bunlara dayanan belgeselleri "marjinallikten çıkışın öncüleri" olarak değerlendirmektedir. Resmi söylemler karşısında Dersimli yaşlıların hafızası, 37-38'in gerçek boyutlarını ve Dersim kültürünün özünü ortaya koyan esas kaynak olarak büyük kıymet görmektedir. Konuyla ilgili Özgür Gündem gazetesinde yayınlanan bir makalede, yazılı kaynakların soğuk ve duygusuz tespitleri karşısında yaşlıların duyguları harekete geçiren ağıtlarının hakikiliği şöyle ifade edilmiştir:

> Günümüzde yürütülen tartışmalarda belgelerin o soğuk ve nesneleştiren dilini aramak yerine bu halkın o dönemde yaşadıklarını anlatan ağıtlarda geçen sözlere kulak vermek tarihle yüzleşmenin yollarından biridir de... Dersim'de yaşanan Soykırımı anlatan yaşlılardan biri, "ateş yağdı; zaman durdu, su dondu, nehir durdu, ne yapacaksın..."

[327] Neyzi, "Embodied Elders", 91.

diyordu, başını uzak dağ başlarına dönerek. Yeniden suskunluğuna sığınıyordu. Üzerlerine ateş yağıyordu, söndürmeye su yoktu, çünkü su donmuştu. Dersimli yaşlılar, ne iş yaparlarsa yapsınlar dillerinde ince bir ağıt yakarlardı. Adeta kimse duymasın diye mırıldanırlardı. Kadınlar çiçekli fistanının eteklerinden tutan rüzgâra fısıldarlar sözlerini, toprağa, suya ya da gökyüzüne...[328]

Sömürgeleştirilmiş grupların karşıt tarih yazımlarında sözlü kültür temel referans noktalarından biridir. Madun öznelerin sesini, onların perspektiflerini yansıtan ağıtlar, şarkılar ve bellek anlatıları, sömürgeci ve devlet otoritelerinin güdümündeki yazılı tarihin ve resmi arşivlerin karşısına konmaktadır. Bunların toplanması ve görünürleştirilmesi, "tarihin de-kolonize edilmesi yöntemi" olarak sömürgecilik karşısında özgürleşme mücadelesinin bir parçasıdır[329]. Dersim kamuoyunda, yaşlıların belleğinin resmi tarihin bakış açısını yansıtan arşivler karşısında gerçekliğe ulaşmanın esas yolu olduğuna dair kuvvetli bir kabul söz konusudur. Bu durum kimi zaman resmi ve yazılı arşivlere ilişkin toptan bir güvensizliğe, bunların asla objektif olamayacakları görüşüne işaret etmektedir. Örneğin Kazım Gündoğan bir polemik yazısında bu konuda şunları söylemektedir:

Sizin o "arşiv"lerden"belge" olarak kabul ettiğiniz ve alıp tarih yazdığınız "şeyler" Dersim katliamını gerçekleştiren faillerin aralarındaki yazışmalar ve üstlerine yazdıkları raporlardan ibarettir. Dolayısıyla objektif olması mümkün değildir […] Oysa her insan özgün bir belgedir. O katliamı yaşamış tanıklar ve mağdurlar tartışmasız birer belgedir. Yüzlercesi hala yaşıyor görmek, dinlemek ve anlamak ister misiniz? Eğer o "sözlü anlatımlar" olmasaydı Dersim Tertelesi resmi tarihin "belgeler"inde olduğu gibi hala "isyan" olarak bilinecekti[330].

Dersim'de yaşayan bir belgeselci ise görüşmemizde yaşlılarının Dersim'in "kültürel kodlarını" taşıdığını vurgulamıştı. Bu son kuşağın yok olmasıyla hakiki Dersim'in tükendiğini; geriye yalnızca yeni nesillerin geçmişin bilgeliğine, adabına dair tahminler yapabileceği suretlerin kaldığını söylemişti. Bu açıdan Dersim toplumunun imgeleminde tükenişin eşiğindeki bilgelikleri taşıyan yaşlılar, Pierre Nora'nın tanımladığı biçimde hafıza mekânları ya da aracıları olarak sembolik bir aurayla yüklenmiştir. Kimliksel uyanış kapsamında yaşlılar birer hafıza mekânı olarak kıymet görmektedir. Bunların "tükenişin eşiğinde" olduğu, "son tanıkla göçmeden" anlatımlarının kayıt altına alınması aciliyeti

[328] Elaldı ve Bilgin, "Ateş Yağdı Zaman Durdu Su Dondu...", Özgür Gündem, 08.12.2011, http://www.ozgur-gundem.com/haber/26749/agitlarda-dersim-soykirimi-1
[329] Masalha, *The Palestine Nakba*, 213.
[330] Gündoğan, "Dersim'i 'Resmi Tarihçiler'den Kurtarmak", 05.07.2017, https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2017/07/05/dersimi-resmi-tarihcilerin-zihniyetinden-kurtarmak/.

yaşlılara dair pek çok anlatıda vurgulanmaktadır. Bu açıdan yaşlılarla derleme çalışmaları yapmak, onların anlatımlarını kayıt altına almak bir aciliyet meselesi olarak görülmektedir.

> Yaşlılar Dersim toplumunun belleği, kültürel kodlarımız orada. Buranın kültürel kodlarını taşıyan, bedenini taşımasıyla, yürüyüşüyle, oturmasıyla, adabıyla onlar. O son kuşak artık ölüyor. Köylerde yaşlılar var yalnız başına yaşıyorlar; hayvanlarıyla, o doğal ortamda, onlara odaklanmak gerek. O son yaşlıların da göçmesiyle mesele bitti artık, yalnızca izler, gölgeler, suretler kaldı. Yaptığımız o gölgelere, kaybolan suretlere bakıp tahminde bulunmak gibi biraz [...] Tabii şimdi bu işin bir piyasası oluştu. Kalan Müzik'in bütün bu Dersim albümlerini yapması tesadüf değil […] İstanbul'da villasında oturup "Dersim şöyle olmalıdır" diye konuşan bir kesim var. 38 o kadar cazip ve para getiriyor ki, insanlar bugüne bakmıyor. Onlar da biraz şairane bakıyorlar, kendi yaşayamadıklarını yazıyorlar, söylüyorlar. Romantize ediyorlar.[331]

Dersimli yaşlılar geçtiğimiz son on yılda patlama gösteren 1937-38 konulu kültür-sanat üretimlerinin temel kaynağı olmuştur. Yukarıdaki sözlerin sahibi görüşmecim, İstanbul ve Avrupa'daki Dersimlilerin kültürel mirasla kurduğu ilişkiye, bunların geçmişi değerlendirme ve temsil etme biçimlerine bir takım eleştiriler getirmişti. Benzer şekilde Dersim kamuoyunda kültür-sanat üreticilerinin yaşlıları nesneleştirdiği, kişisel kazanç sağlamak için kullandığı ve onların anlatılarını tarihsel-siyasi bağlamdan kopararak salt bir ajitasyon unsuru haline getirdiği gibi değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu eleştirilerde "Dersim'in özünü taşıyan yaşlılar ve onların anlatılarından prestij devşiren bozulmuş, yozlaşmış yeni kuşak" biçiminde bir kıyaslama mevcuttur. Bu kıyaslama aynı zamanda yerel (köylerde geleneksel yaşantıyı ve inancı sürdüren yaşlılar) ve diaspora ("İstanbul'daki villasında yaşayan" yeni nesil Dersimliler) arasında kurulan ikiliği, bunlara yüklenen öz/ hakikat/ derinlik ve gelip geçicilik/ yüzeysellik/ fırsatçılık biçimindeki nitelikleri göstermektedir. Bu açılardan yaşlılara dair üretilen söylemler, Dersim toplumunun kendisini anlamlandırma biçimlerini şekillendiren, geçmişle bugün arasında kurulan değer hiyerarşilerini içermektedir.

Geçmiş ve bugün kıyaslaması Dersimlilerin anlatılarında, modernite öncesi/dışı Dersimliliğin kültürel özü olarak yaşlıların bir bakıma fetişleştirilmesine neden olmaktadır. Belgeseller, albüm kapakları gibi kültürel üretimlerde ve sosyal medyada yer alan görseller, Dersim'in en çok da yaşlılar üzerinden temsil edildiğini göstermektedir. Geleneksel kıyafetler içindeki Dersimli yaşlıların imajlarının anlatıma duygusal açıdan güçlü, dramatik ve otantik, yani sahici ve güvenilir bir boyut katmak için kullanıldığını söylemek mümkündür. Yaşlıların

[331] Arin İnan Aslan ile mülakat notları, 02 Temmuz 2014, Dersim.

bu biçimde otantisite delili olarak kullanılması yeni Dersim müziğinin de bir özelliğidir. Dersim müziği üzerine araştırmalar yapan Martin Greve, kimi yeni kuşak Dersimli müzisyenlerin seslerini yaşlılara benzetmeye çalıştığı, yaşlı bir insanın tonuyla şarkılarını seslendirdikleri tespitini yapmıştı[332]. Söz konusu müzisyenler bu biçimde kendilerini görmüş geçirmiş, kadim bilgeliklerin sahibi dervişlerle özdeşleştirmeye, onların mitsel enerjisini yansıtmaya çalışmaktadır. Yaşlıların söyleyiş biçimini ve tonunu taklit etmek, yeni nesil müzisyenlerin kendi modern müziklerini geleneksele yaklaştırma ve bu biçimde üretimlerine otantisite ve otorite kazandırma çabası olarak yorumlanabilir.

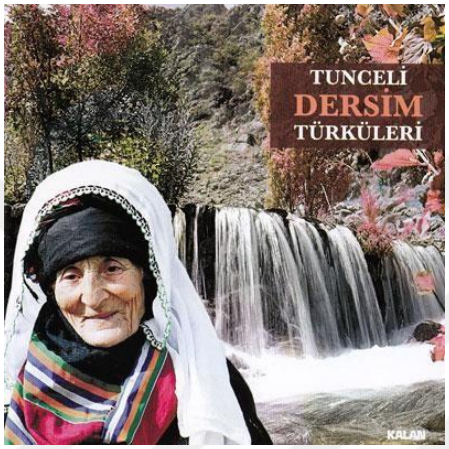

Şekil 4.2 Kalan Müzik'ten 2012'de çıkan Tunceli Dersim Türküleri adlı albümünün kapağı.

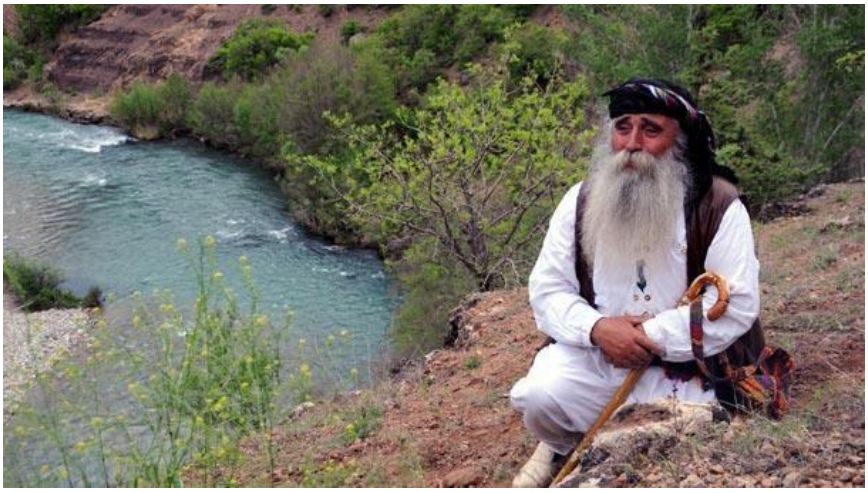

[332] Greve, "Anlatılmazı İfade Etmek: Dersim'in Yeni Müziği", 28.01.2016.

Şekil 4.3 Kentte düzenlenen 1937-38 anmasına ilişkin Tunceli DHA muhabirinin hazırladığı bir haberde yer alan, 2014 yılına ait fotoğraf[333]. Bu resimde poz veren Dersimlinin benzer imajları, ulusal ve yerel basında 38 anmaları, baraj protestoları, Dersim inancı gibi konulardaki haberlerde sıkça kullanılmaktadır. Dersim topluma hitap eden sosyal medya hesaplarında da uzun sakalları, puşisi, beyaz gömleği ve şalvarıyla geleneksel bir Dersimli Alevi dedesi görünümündeki bu kişinin imajları yaygın biçimde dolaşımdadır.

4.4.2 *Kırmanciya Belekê* ve çok kültürlü Dersim

Geleneksel yaşlı imajlarının ve geçmiş Dersim'in yeni kuşaklar tarafından sahiplenilmesi, hem politik alana hem de gündelik hayata dair bir modernite eleştirisini yansıtmaktadır. Yaşlılara ve geçmiş Dersim'e yüklenen yoğun anlamlar, buralarda aranan sabit ve tutarlı kültürel değerler Dersimli kimliğine ilişkin söylemlerin taşıdığı kültürel özcülüğe dair ipucu vermektedir. Kültürel özcülük, kültürlerin tutarlı, homojen ve sabit bir özü olduğunu ve bu özün bir kaynağa dayandırılabileceğine dair görüştür. Bu yaklaşım, kültürler içinde sınıf, statü ve cinsiyet gibi farklardan doğan hiyerarşileri ve eşitsizlikleri görmezden gelme eğilimindedir[334]. Dersim kamuoyunda geçmişin ve geleneğin idealizasyonu, bunların Dersimliliğin normatif özünü belirleyen tartışmasız, değiştirilemez ve kendinde iyi kaynaklar olarak sunulması yaygındır.

Bu yaklaşım Dersimliler arasındaki Kürtlüğü, Aleviliği, Kırmançlığı ya da devrimciliği ön plana koyan farklı etno-politik projelerde ve toplumsal gruplarda ortak bir özellik olarak belirginleşmektedir. Bu idealizasyon hem farklı politik kimlik projelere dayanak sağlamakta, hem de modern kent hayatı içindeki Dersimli öznelerin sığındığı bir nostaljik liman olmaktadır. Bu doğrultuda geleneksel Dersim'in, günümüzün tekçi ve milliyetçi toplumsal aidiyet anlatılarının karşısında çok kültürlü, çok dilli, eşitlikçi ve farklı grupların uyum içinde yaşadığı bir toplum biçiminde kurgulanması söz konusudur. Eski kuşakların Dersim'i "çok renkli, çoğul Dersim" anlamında gelecek biçimde *Kırmanciya Belekê* ifadesiyle tarif ettiği Dersim kamuoyunda dile getirilmektedir. Yukarıda da alıntıladığım Dersimli müzisyen, geleneksel kültürel dokunun kıymeti üzerine görüşmemizde şunları anlatmıştı:

> "*Kırmanciya beleke*"dir Dersim, alacalı, çoklu. Hep bir otonomiyle yönetmiştir kendisini, savaşın dışında da kalmamıştır, ama otonomdur. Bu da egemen sistemler ve

[333] Demir, "77 Yıl Sonra Dersim'de Zazaca Ağıtlarla Anma", Milliyet, 05.05.2014, http://www.milliyet.com.tr/77-yil-sonra-dersim-de-zazaca/gundem/detay/1877186/default.htm, erişim tarihi: 13 Mayıs 2016.
[334] Courtois, "Are Multiculturalist Theories Victims of the 'Cultural Essentialism' Fallacy?"

modernite açısından hep kaygı verici bir durumdur […] Biz kutsal topraklar deriz. Orada, köylerde, yaşlılarda, o bilgelik, varlığı âdemlere pay eden o hakkaniyet duygusu sürüyor, kaynağımız oradadır. Hala gidip âlimleri dinliyoruz, onlardan feyiz alıyoruz [...] Bir kitap yoktur inancımızda, insan zihninin sınırsızlığına hürmet etmesindendir. Temel mesele inanma, itikat ve saygıdır. Hala köylerde kurulu bir hayatımız var, hala insanlar hayatını topraktan karşılıyor. Bu ilişki çok ciddi bir adap kazandırır; alçakgönüllülük, hoşgörü… Oradaki yaşantıda insanlar kendi sorunu dışındaki başka sorunlarla da ilişki kurabiliyor. İdealisttir, hümanisttir. Dersim'de o duyguyu daha yoğun yaşıyorsunuz.[335]

Dersim toplumunun imgeleminde bu biçimde idealize edilen "kutsal topraklar", Alevilerin ve Ermenilerin bir arada yaşadığı 1915 ve 1938 öncesi dönemlere ya da "geçmişin suretleri" olarak yaşlıların hâlen köylerde sürdürdüğü yaşantıya göndermeyle tarif edilmektedir. Alacalı Dersim diye yorumlanan Kırmanciya Beleke ifadesi, geleneksel Dersim'i farklılıkların birbirini beslediği ve zenginleştirdiği, uyum içinde var olduğu barışçıl bir coğrafyayı imlemektedir. 2000'lerde Türkiye'nin entelektüel eğilimlerini belirleyen en önemli düşünsel eğilimlerden biri postmodern eleştiri çerçevesinin yaygınlaşmasıdır. Bu bağlamda modernlik öncesi ve dışı toplumsal formasyonlara dönük bir ilgi oluşmuştur. Bunların iktidar ilişkilerinin merkezileşmediği, güç eşitsizliklerinden ve hiyerarşilerden azade toplumsal yapılar olduğuna dair görüşler ağırlık kazanmıştır. İnsanlık tarihindeki kötülüklerin kaynağı olarak modernite ve onun getirdiği sosyo-politik formlar görülmüştür. Çok renklilik biçiminde yorumlanan Kırmanciye Beleke tanımlamasının popülerleşmesi, bu postmodernist çerçevenin yaygınlaşmasıyla bağlantılı biçimde okunabilir. Bu biçimde ulus devletin ve modernitenin müdahalesinden önceki dönemde Dersim, iktidardan azade, güç eşitsizliklerinin, toplumsal ve dinsel hiyerarşilerin olmadığı ve hümanist ilişkilerin hâkim olduğu bir ütopya olarak idealize edilmektedir.

Kırmanciya Beleke adlı dergiyi çıkaran isimlerden Serhat Halis, Kırmanciya Beleke ifadesinin çok renkliliği, çoğulluğu işaret edecek biçimde kullanılmasına karşıdır. Bu adlandırmanın yaygın yorumlanışıyla "alacalı Kırmanciya" değil "Kırmanciya adası" anlamına geldiğini iddia etmektedir. Halis'e göre geleneksel Dersim "burjuva" kültürel çoğulculuğunu örnekleyecek bir coğrafya değildir. İnançsal ortaklıkla bağlanmış, dışarıdan baskı gören, son derece homojen bir cemaatin komünal geleneğini taşımaktadır. Bu açıdan Halis, kültürel ve tarihsel ortaklıkla sınırları çizilmiş, Dersim'de yaşayan ve anadili Türkçe,

[335] Erdoğan Emir ile mülakat, 21 Temmuz 2015.

Kürtçe ve Zazaca olan Alevilerle Ermenileri kapsayan bir "Dersim milleti" tanımı ortaya koymaktadır. Kendisiyle yapılan bir röportajda Halis şunları söylemektedir:

> Dergimizin adının çoğulculuğu çağrıştırıyor olduğundan bahsettiniz. Bu sıkça karşılaştığımız bir durum. Ancak burada bizim Kırmanciya Beleke'den anladığımızla, okuyucunun anladığı arasında bir fark olduğunu belirtmek gerekir. İnsanlar, daha fazla renkliliği esas alan bir Dersim tanımlaması olarak algılama eğilimindeler bu ismi. Ancak beleke: nokta, puan, benek, noktacık, ada, adacık manasında bir sözcük. Biz de Krımanciya Beleke dendiğinde (Dersim'in kendi tarihi ve sosyal gerçekliğine uygun olarak da), sözcüğün karşılığı olan; nokta, puan, benek, ada tanımını referans alıp, Kırmanciya Beleke'yi etrafı kuşatılmış bir ada olarak tanımlıyoruz. Yani kimilerinin ifade ettiği biçimiyle rengârenk Dersim'den ziyade, kendisine bir yaşam havzası olarak, çevreden soyutlanmış bir ada muhtevasına tekabül eden bir Dersim manasında, ''Kırmanciye adası'' olarak tanımlamanın daha doğru olduğu kanısındayız […] Dersim, farklılıkları kabullenemeyen İslam toplumlarının baskılaması ve dışlaması sonucu bir araya gelerek Dersim adasına sıkışmış Kızılbaş komün gelenekli tek bir kültürel dokuyu ifade eden; Türkçe, Kırdaşca ve Dersimce konuşan bütünün adıdır[336].

Geçmişteki Dersim cemaatine ilişkin idealizasyon, ulus devlet formunun, milliyetçi ideolojinin ve evrenselci-modernist siyasetlerin eleştirisini taşımaktadır. Buna göre modernitenin etkisiyle bozulmamış otantik Dersim, Türk ve Kürt milliyetçiliklerinin ötesinde, modern siyasi ideoloji kalıplarını aşan bir yapıdadır. Ancak Dersim'in geçmişine dair benzer kurguların Kürt hareketi ve sosyalist örgütler çevresinde de yaygınlaşması, söz konusu idealizasyonun politik hattını karmaşıklaştırmaktadır. "Otantik Dersim" anlatılarının popülerleşmesi bir yandan da gündelik hayatta ve öznel seviyede deneyimlenen dünyevileşmeye ve Weberci anlamda "büyü bozumuna" verilen nostaljik bir tepki olarak okunabilir. Bu biçimde nostaljik özlem içeren kolektif tarih anlatıları 1990'larda organik cemaatin dağılmasından, geleneksel kültürün tahrip olmasından kaynaklanan kayıp hislerine ve kimlik krizine dönük bir çözüm, bir tamirat olarak 2000'lerde yaygınlaşmıştır. Aynı zamanda kent ortamındaki yeni nesil Dersimlilerin, modern kent hayatının farklılıkları düzleyen ve maddi çıkarları temel alan ilişkileri karşısında, kültürel özün tılsımını geri çağırması ve bu yolla özneliklerini kurma çabası olarak yorumlanabilir.

---

[336] Karataş, "Serhat Halis'e Haydar Karataş Sordu", http://www.cilagazete.com/serhat-halise-haydar-karatas-sordu/.html.

4.4.3 Munzur sembolü ve kültürün metalaşması

Dersim için kullanılan "kutsal topraklar" nitelemesi, özellikle Tunceli dışında yaşayan Dersimliler tarafından idealleştirmeyi ve özlem duygularını yansıtan biçimde kullanılmaktadır. Dağlar ve su kaynakları gibi coğrafi varlıklar, Dersim'in geleneksel inanç sisteminin önemli bir parçasıdır ve pek çok mekâna kutsallık atfedilmiştir. Bu kültürel coğrafyada dağların, nehirlerin, su kaynaklarının efsaneleri, temsil ettikleri mitolojik figürler vardır. Dersim inancında, bölgenin yaşam kaynağı olan Munzur Irmağı, özellikle de bu ırmağın kaynağı Munzur Gözeleri kutsal kabul edilmektedir. Dersim halkının adaklar adadığı, niyaz ettiği inançsal bir figür olan Munzur Baba'yı temsil etmektedir. Efsanenin birden çok varyasyonu olmakla birlikte Munzur'un söylencesi genel hatlarıyla şöyledir: Munzur bir ağanın yanında çobandır. Bir gün Ağa Hac ziyaretine gider. Hac'da iken canı helva ister ve bu durum Munzur'a malum olur. Munzur, ağanın karısından ağa için helva hazırlamasını ister. Kadın helvayı Munzur'un kendisi için istediğini düşünür ve hazırlayıp ona verir. Helvayı alan Munzur, ağanın yanında belirir ve ona helvayı verip yok olur. Bir süre sonra ağa geri döner. Köylüler ağayı karşılamak için gelirler. Munzur da elinde bir bakraç sütle ağayı karşılamaya gelenler arasındadır. Ağa elini öpmek isteyen köylülere "Asıl keramet sahibi olan Munzur'dur, onun elinin öpülmesi gerekir" der. Munzur utanır, elindeki süt dolu bakraçla kaçmaya başlar ve kayalıklarda sır olur. Kaçarken bakraçtan süt damlalarının döküldüğü yerde su gözeleri oluşur. İşte bunlar Munzur Gözeleri'dir.

Nüfusunun büyük çoğunluğu Alevi olan, geleneklerinde Hac'a gitmek olmayan Dersim'de ağanın Hac'a gitmesi şüphe uyandırıcıdır. Yerel anlatılarda ağanın Hac yerine Arafat'a, Kerbela'ya ya da savaşta destek vermek için Şah İsmail'in yanına gittiği versiyonlarının bulunduğu kaydedilmiştir[337]. Nuri Dersimi ise kimi aşiretler arasındaki Munzur söylencesinde, ağanın Cemşit adlı bir Kürt prensi olduğunu ve savaşa gittiğini aktarmaktadır[338]. 1982-86 yılları arasında Tunceli valisi olan Kenan Güven _ki Dersim kamuoyunda baskıcı yönetimi, bölgede açtığı Kuran kursları ve gençleri imam hatip okullarına göndermesiyle kötü biçimde hatırlanmaktadır_ "Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri ile Tunceli" adlı 1991 basımı kitabında, bu söylenceye Hac unsurunun yanında "ağanın namaz kıldığı sırada Munzur'un yanında belirmesi" motifini eklemektedir.

Metin Kahraman, Hac motifinin söylenceye dışarıdan ilave edilmiş bir öğe olduğunu söylerken, kendi derlemelerinde ve 20. yüzyıl başında Dersim'e gelen bir İngiliz seyyahın

---

[337] Aksoy, *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi - Raa Haq'da Dinsel Figürler*, 124.
[338] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 9.

anlatımında rastladığı efsanenin başka biçimlerinden bahsetmektedir[339]. Kahraman'ın bir Dersimli yaşlıdan dinlediği versiyona göre Munzur Hz. İbrahim'in çobanıdır. Bir gün sürüye iki kurt gelir. Hz. İbrahim, kurtların sürüden bir koyun seçmelerine izin verir. Bu koyun Munzur'a ait olan tek koyunudur. Koyun gebedir. Kurtlar koyunun iki yavrusunu alır ve Munzur'un koyununu bırakırlar. Karşıdan gelen Hz. İbrahim, sürünün yarısının siyah yarısının beyaz renge büründüğünü görür ve gözlerine inanamaz. Munzur'a "oğul bu keramet sana nasıl geldi" diye sorar. Munzur kaçar ve sır olur. Ayağını bastığı yerlerden sular fışkırır. Metin Kahraman gibi Dersim kimlik uyanışını üreten aktörlerin büyük kısmı, Munzur söylencesindeki Hac motifinin Dersim'in inanç yapısını (Sünni) İslam içine çekme, asimile etme amacı taşıyan dışarıdan bir müdahale olarak yorumlamaktadır. Bu açıdan Dersim kamuoyunda efsanenin Alevilik içi ve dışı farklı ve çoklu kökenlerine dair antropolojik incelemeler üretilmektedir. Bu bakımdan Munzur efsanesine ilişkin incelemeler ve çoklu köken anlatıları, Dersim inancının çoklu kültürel/ tarihsel kaynaklarını ortaya koyan; Alevilik, Ezidilik, Zerdüştlük ve pagan Ermeniliğinin birbirini etkileyerek ortaya çıkardığı bir yapı olarak tarif eden yaklaşımları örneklemektedir.

Gürdal Aksoy, Munzur efsanesiyle benzer temaya sahip söylencelerin Filistin ve Fas'ta, Erbil ve Kerkük Türkmenleri arasında, Diyarbakır'ın Til Elo köyünde de bulunduğunu aktarmaktadır. Bu efsanelerde keramet atfedilen kişiler Munzur'dan başka yerel velilerdir. Bağlı bulunduğu kişiye arzu ettiği yemeği bir keramet sonucu adeta ışınlanarak götürme, sonrada bağlı bulunan kişinin övgüsünü alma teması Vilayetname'de Hacı Bektaş için anlatılmaktadır. Aksoy, Munzur söylencesinin İslami bir öykü olduğuna göre Dersim'in kültürüne sonradan girdiği ve Bektaşilerin Dersim'deki faaliyetleri neticesinde yerleşmiş olabileceği çıkarsamalarını yapmaktadır[340]. Aksoy, Munzur üzerine değerlendirmesinde efsanenin ve Dersimlilerin Munzur'a yönelik geleneksel inanç ritüellerinin bölgede Alevilikten daha eski olan Zerdüştlük, pagan Ermeni inancı ve Ezidilikle ilişkisini, bu inanç sistemlerindeki temalarla paralelliklerini ele almaktadır[341]. Dersim'deki inanç pratiklerinin Alevilik öncesi/dışı kökenlerine dair çalışmalar son senelerde Dersimli araştırmacıların yöneldiği bir alandır. Örneğin Dilşa Deniz, bu konuda kapsamlı bir çalışma ortaya koymuştur[342]. Ancak inanç pratiklerinin Dersim Aleviliği dışındaki kaynaklarla dayandırılması, Alevi kimliğini ön plana koyanlar ve"otonom Dersim savunucuları" olarak

[339] Kahraman, "Munzir Bava (Munzur Baba) Efsanesi ve Tragedyasi", https://kirmanc.wordpress.com/dersim-efsaneleri-ve-uzerine-yapilan-carpitmalar/.
[340] Aksoy, *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi - Raa Haq'da Dinsel Figürler*, 128.
[341] A.g.k., 131-161.
[342] Deniz, *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi _ Antropolojik bir Yaklaşım*.

adlandırdığım kesim arasındaki kimi etno-politik aktörlerin tepkisini çekmektedir. Bunlar, Dersim inancını Alevilik dışı kökenlerinden söz edilmesini inanca yapılan bir hakaret olarak yorumlamaktadır.

Dersimi, Dersimlilerin atalarının inançlarına göre "Munzur'daki su kaynaklarının büyük ilahe Anahit'in göğüslerinden fışkıran süt" olduğunu ve Anahit'in onlar için ana ilahe sayıldığını söylemektedir. Dersimli aşiretlerin ihtilaflarını Munzur kıyısında halletmelerinin ve birbirlerine söz verirken Munzur suyu üzerine ant içmelerinin, bu inancın bir devamlılığı olabileceğini iddia etmiştir[343]. Sarkis Seropyan, "Cangülüm Anahit ve Kazben: Ermeni Tanrıları Konuşuyor" (2006, Belge Yayınları) adlı mitoloji kitabında Munzur efsanesine değinmiştir. Dersim'deki inançların Ermeni kökenlerine anlattığı makalesinde Munzur'dan söz etmektedir.

> Efsaneler köylerin bugünkü sakinlerinde de yaşamaya devam ediyor. Torud köylü, çınar boylu, geniş omuzlu, kara gözlü aksakallı Munzur Ağa'nın anlattığına göre, yörede mezrelerin varlığı ve kendi soyadı 'Torne Anaye pili' eski bir hikâyeyle bağlantılıymış. Öncelikle kendi köyünün adı Torid değilmiş ve mezreler kurulmadan önce ataları Kardag köyünde yaşarlarmış. Bu köy dev kayalıklarla çevrilmiş iki vadinin arasında, güçlü bir 'Ziyaret'in, yani adak yerinin yakınındaymış ve Munzur Dağı'nın 'Ana' sütpınarından güçlü bir kaynağı varmış. Ziyaret iyilik, fazilet ve bereket azizesi 'Anahit' (kısaltılmışı Ana) adını taşırmış. Seyit Munzur'un anlattığına göre kendi soyadı 'Torne Anaye-pili' eski Putperestlik döneminde tapılan Anahit'ten geliyor. 'Anaye pil' yüce ve kutsal ana sıfatı zamanla bir ocağa dönüşmüş ve kendisi de bu ocağın seyitiymiş[344].

Munzur'a dair bu köken anlatısının dolaşıma girmesi, Dersim kimlik siyasetleri sahnesine yeni çıkan bir aktör olarak Ermenilerin Dersimliliğin özüne, Dersimlilerin aslında kimlerden geldiklerine ilişkin iddialarını da taşımaktadır. Dersim adının 17. yüzyılda bölgede yaşayan ve cemaatini korumak için Kürt Alevi kimliğini benimseyen Ermeni keşiş Der Simon'a dayandırılması, bu iddiayı pekiştiren bir tarih anlatısıdır. Fakat bu yeni iddialar Dersimli kimliğini Alevilik inancıyla tanımlayan kimlik aktörleri tarafından eleştirilmekte ve ateşli tartışmalara neden olmaktadır. Dersimlilerin kökenlerinin büyük oranda, 17. yüzyılda Celalilerden ve/veya bölgedeki Müslüman toplulukların ve merkezi otoritenin tacizlerinden

---

[343] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 10.
[344] Seropyan, "Efsanelerin Harman Yeri, Dağlar Ülkesi Dersim", 22.10.2014, Agos, http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8299/efsanelerin-harman-yeri-daglar-ulkesi-dersim.

korunmak için Alevileşen Ermenilere dayandığı iddiası[345], Dersim kamuoyundaki kimi aktörler tarafından yeni bir asimilasyon projesi olarak yorumlanmaktadır.

Munzur ırmağı taşıdığı inançsal muhtevanın yanı sıra Dersim halkının kimliksel, politik ve ekolojik siyasetlerinde de önemli bir yere sahiptir. Laç deresinde katledilenlerin, Halvori kayalıklarından aşağı atılan insanların kanlarının karıştığı Munzur ırmağı pek çok 38 anlatısında geçmektedir. Bu açıdan Munzur kolektif acıyı temsil eden bir kimlik sembolüdür. Devrimci ve Kürt hareketlerinin kültürel anlatılarında ise Munzur'a, mücadeleye tanıklık eden ve isyankârlığı yansıtan bir varlık olarak yer verilmektedir. Örneğin Kaypakkaya geleneğinin müzik topluluğu Grup Munzur'un adı buradan gelmektedir. Grubun en popüler şarkısı 1993 yılına ait İsyan Ateşi'nde şu sözler geçmektedir: "Vurulduk beşer onar dağların doruğunda/ Gerildik çarmıh çarmıh işkencehanelerde/ Gümbür gümbür gümlüyor yüreğim kan içinde/ Filizlenmiş sevdamız Munzur Gözeleri'nde". Bu şarkıda Munzur, devrimcilerin mücadele aşkına, dirençlerine ve kahramanlıklarına tanıklık eden bir doğa varlığıdır. Onların devrime duydukları sevda Munzur Gözeleri'nde ortaya çıkmış ve büyümüştür.

Munzur ırmağı 2000'lerden beri Dersimlilerin baraj karşıtı hareketinin odağında yer almakta ve bu mücadeleyi simgelemektedir. Barajların ekolojik bir yıkım getirmenin yanında, yerleşim yerlerini sular altında bırakarak devletin yüz yıllık "Dersim'i insansızlaştırma ve imha etme" planına hizmet ettiği fikri, Dersim toplumundaki yaygın bir kanıdır. Munzur bu açılardan Dersimlilerin kendilerini özdeşleştirdikleri güçlü bir kolektif aidiyet sembolüdür. Aşağıda alıntılana makalede yazar bu özdeşleşme hissini ortaya koymaktadır.

> İnanç, kültür ve değerlerimizin temeli olan Munzur yüzlerce yıldır Dersim'in sesi ve en güzel yüzü olmuştur. Biz Dersim coğrafyasında, Kirmaciye'de köklerimizi saldık, köklerimiz Munzur'un maneviyatıyla, hissiyatıyla beslendi, mayamız analarımızın atalarımızın acılarıyla, ağıtlarıyla yoğruldu. Yaşadığımız en acı yıllarda yüreklerimizdeki acıya, yangına aktı Munzur. Yıllarca oturduk başına, izledik uzun uzun, benimsedik. Zamanla biz Munzur olduk, Munzur biz oldu, biz öyle aktık[346].

Türkiye'deki Dersim hemşeri dernekleri etrafında 1999 yılından beri örgütlenen baraj karşıtı toplumsal muhalefet, küresel anlamda kabul gören ekolojik mücadele söylemini kullanmış ve diğer ekolojik hareketlerle ilişkiler kurmuştur. Bu mücadele yerel, ulusal ve küresel olanı birbirine ekleyerek Dersimli kimliğinin güncel inşasına ve politikleşme biçimlerine zemin sunmuştur[347]. Baraj karşıtı mücadele bağlamında Dersim coğrafyası,

---

[345] A.g.m.
[346] Yoldaş, "Doğa, İnanç ve Bilinç Tahribatı", 128.
[347] Le Ray, "Associations de Pays et Production de *Locality*: La 'Campagne Munzur' Contre Les Barrages".

fiziksel ve sembolik bir varlık olarak Dersimli kimliğinin kurucu öğesi olarak ele alınmıştır. Yerellik, hem fiziksel coğrafi bir varlık olarak (dereler, dağlar, ormanlar gibi) hem de Dersimli kimliğinin inanç, kültür ve gelenek boyutlarında önemli bir yere sahip sembolik coğrafya olarak (Munzur nehrinin ve Düzgün Baba dağının kutsallığı gibi) kıymet gören, korunması gereken bir varlık olarak değerlendirilmiştir. Yerelin kıymet gördüğü söylem çerçevesi, modern ulus devletin kalkınmacı projelerine ve doğayı tahakküm altına alma iradesine karşı çıkan ekolojist bir perspektif olmuştur. Bu perspektif aynı zamanda gelenek ve inancın irrasyonel bulunarak arka plana itilmesine karşı bir modernite eleştirisi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Dersimli kimliğinin yeniden inşası modernlik projeleri karşısında yerelliğin sahiplenilmesiyle gerçekleşmektedir.

Yavuz Çobanoğlu, Munzur sembolünün Dersim için bir "varlık ve yokluk sorunu olarak algılandığını"; Dersim'in varoluşu, huzuru ve mutluluğuyla özdeşleştirildiğini söylemektedir. "Munzur da burada kendi halinde bir ırmak olarak akarken, zaman içerisinde kutsal bir ırmağa dönüşmüş ve günümüzde modernizmin/postmodernizmin kayıplarına ağlayan insanlar nezdinde kaybettiklerinden yarattıkları bir imgelem olmuştur" tespitini yapmaktadır[348]. Bu kutsal ırmak 1938'in acısını ve devlete karşı mücadeleyi yansıttığı kadar günümüzde sermaye ilişkilerinin dolayımında popülerlik kazanmaktadır. Bu açıdan Tunceli dışına göçmüş Dersimlilerin kurduğu ve 2005 yılında üretime başlayan Munzur Su ilgi çekici bir örnektir. Munzur Su markası özellikle diasporadaki Dersimliler tarafından kolektif gurur kaynağı olarak sahiplenilmektedir. Örneğin 2014 yılında Munzur Su'nun Gıda Güvenliği Hareketi adlı kuruluş tarafından ülkedeki en kaliteli su seçilmesi Dersim kamuoyuna dönük haber portallarında yer almış ve Dersimli bireyler bu haberi sosyal medya hesaplarında övgüyle ve gururla paylaşmıştır. Fakat Dersim kamuoyundaki sosyalist ve çevreci kesimlerde Munzur A.Ş. kutsal su kaynağını ticarileştirdiği, işçilerin örgütlenme haklarını kısıtladığı, Dersim toplumuna yarar sağlamak yerine şirket ortaklarına kazanç sağladığı tespitleriyle tepki görmektedir.

2014 yılında kurulan ve internet üzerinden satış yapan Dersimstore62 ise, kimlik sembollerini giyim eşyaları ve aksesuarlar üzerinde popülerleştirmesi ve ticarileştirmesi açısından ilgi çekici bir örnektir. Kısaltmasıyla Drsm62 markası, ürünlerinde Dersim ve Munzur adlarını, Seyit Rıza'yı, kimliksel, politik ve mizahi mesajlar taşıyan Türkçe ve Zazaca sloganları kullanmaktadır. Dersimstore62 markasının sosyal medyadaki Facebook sayfasının

[348] Çobanoğlu, "Munzur İmgesi Üzerinden Kendisini Kuran Şehir: Tunceli (Dersim)", 180.

yaklaşık 31 bin takipçisi vardır[349]; bu yüksek beğeni markanın gördüğü ilgi konusunda fikir vermektedir. Ancak sayfada Drsm62'yi kültüre ve kimliğe sahip çıktığı için kutlayan yorumların yanı sıra, bunları depolitize ederek kazanç kapısına dönüştürdüğü şeklindeki eleştiriler de eksik değildir. Hem Munzur A.Ş.'ye hem de Drsm62'ye yönelik bu hiç de azımsanmayacak kamusal eleştiriler, kapitalizm karşıtı sol ideolojinin Dersim toplumunu derinden etkilemiş olduğunu göstermektedir. Öteki taraftan kolektif aidiyet sembollerinin kültür endüstrisi ve ticari ağlar içinde bu biçimde popülerleşmesi, Dersim toplumunda kimliğin dışavurumunu sağlayan toplumsal ayrışma araçlarına duyulan ihtiyacı yansıtmaktadır.

Şekil 4.4 Dersimstore62'nin iki tişört modeli. Soldaki tişörtte "bir şehir ol Mesela Dersim gibi ve de ki Munzurum kuruyana kadar seveceğim seni", sağdakinde ise Seyit Rıza'nın resminin etrafında Zazaca dilinde Seyit Rıza'nın sloganlaşan "ben senin hilelerinle baş edemedim…" son sözü yazıyor.

[349] https://www.facebook.com/dersim62.de/?hc_ref=ARS_0E0-du-lpcD84_3AK5A8sZ9W3x5APE2JJ4BZ3irVWc1a_TZmMraVmgpimFTr1R0, erişim tarihi: 10.01.2018.

Şekil 4.5 Dersimstore62 sayfasının 3 Nisan 2016 ve 7 Mayıs 2016[350]tarihli kamuya açık paylaşımlarına yapılan yorumlar.

Dersimstore62 hesabı, Seyit Rıza temalı tişört modellerini sergilediği paylaşımlarının ardından eleştirel yorumlar almaktadır. Bu yorumlarda sayfanın takipçileri söz konusu ticari işletmenin Seyit Rıza figürünü, kültürel ve inançsal değerleri metalaştırdığından şikâyetçi olmaktadır. "Yapmayın şunu. İnancı kapitalist kültüre alet etmeyin. Bundan put ve tabu yaratmayın. Yeter yahu paraya bulaşmasın duruşumuz", "Bizim asıl düşüncemiz inancımız adil olmaktan ve hakkaniyetten geçer. Şimdi bu inançla baktığında kapitalist sistemin, günümüzdeki manasıyla ticaretin bizim düşüncemize uymadığı bir gerçek" şeklinde eleştirel yorumlar yapılmaktadır. Kültürel değerlerin bu biçimde dünyevileştirilmesine ve metalaştırılmasına yöneltilen itirazların Dersim toplumunun politik reflekslerini şekillendirmiş sosyalist söylemlerin etkisinde oluştuğu iddia edilebilir.

4.4.4 Bir kahraman figürü olarak Seyit Rıza ve son sözleri

Günümüz Dersim kamuoyunda dolaşıma giren kolektif aidiyet sembolleri arasında en fazla ön plana çıkanı Seyit Rıza'dır. Seyit Rıza Dersim'in kimliksel uyanışında birleştirici bir sembol şahsiyet olarak popülerleşmiştir. Onun simgeleştirilmesi 1937-1938'de Dersimlilerin öz savunmasını ve yaşanan felaketi ifade etmektedir. Seyit Rıza'yı bu derece önemli bir figür yapan 1937-38 Harekâtı öncesindeki otonom Dersim toplumunu, onun maddi ve manevi

[350] https://www.facebook.com/dersim62.de/posts/581279922047731

bağımsızlığını temsil etmesidir. Bugün onu sahiplenmek, Dersimliler için bu özgür geçmişle bağlantı kurmak ve Dersimli kimliğini sahiplenmek anlamına gelmektedir. Dersim toplumunda Seyit Rıza üzerine sayısız değerlendirmeler yapılmaktadır. 1937'de idam edilen Seyit Rıza'nın mezar yerinin açıklanması için verilen mücadele ve idamın yıldönümünde yapılan anmalar, Dersim kimlik siyasetlerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bunların yanında Seyit Rıza imajları posterler, dövmeler ve sosyal medya hesaplarındaki paylaşımlarda popülerleşmektedir.

Seyit Rıza tahminlere göre 1863 yılında doğmuştur ve 20. yüzyılın başından idam edildiği 1937'ye değin Dersim'in en nüfuzlu aşiret reislerindendir[351]. Pir soyundan gelmemekle birlikte manevi ve dini bir önder vasfı da taşıdığı belirtilmiştir[352]. 1900'lerden itibaren hazırlanan devlet raporlarında Seyit Rıza'nın ayaklanmalara önderlik ettiği, şakilik yaptığı ve güvenilmez görüldüğü kaydedilmiştir[353]. Gazeteci ve bürokrat Naşit Hakkı Uluğ 1920'lerin sonunda Dersim'e yaptığı gezi üzerine yayınladığı "Derebeyi ve Dersim" kitabında onu devlet buyruklarına uymayan, isyana ve bozgunculuğa meyilli, hilekâr ve küstah, köylüleri sömüren bir derebeyi olarak anlatmıştır[354]. Seyit Rıza 1937 yılının 15 Kasım'ında Dersim İsyanının elebaşı olarak idam edilmiştir. İdamından sonra o ve onunla birlikte asılanlar için ağıtlar yakılmış, 1937-1938'in acı hafızası Dersimlilerin sözlü anlatılarıyla nesilden nesile aktarılmıştır[355]. Seyit Rıza'nın Dersim toplumunun ortaya koyan bir tarihsel önder ve politik sembol olarak hafızalaştırılması ise ölümünden elli sene sonra gerçekleşmiştir. Seyit Rıza 1990'lardan itibaren Avrupa'da ve Türkiye metropollerinde örgütlenen Dersimliler tarafından kamusal etkinliklerle ve yayın faaliyetleriyle anılmaya ve anlatılmaya başlamıştır.

Seyit Rıza yukarıda bahsettiğim "direnişçi Dersim" kurgusunun en önemli figürüdür. Öncelikle Dersim'in Kürt ayaklanmasının lideri olarak tasvir edilmiştir. Sonrasında Zaza ulusal hareketinin şehidi ve en son dönemde de Dersim halkının ya da Kırmanciye'nin ruhani önderi olarak anılmaya başlamıştır. Bir sembol şahsiyet olarak Seyit Rıza'nın kişiliğine ve Dersim tarihindeki konumuna dair değerlendirmeler oldukça tartışmalıdır. Bunlar Dersim'e ilişkin farklı kimlik tahayyüllerini ve politik projeleri yansıtmaktadır. Seyit Rıza Dersim aşiretlerini birleştiren güçlü bir siyasi önder, bağımsızlık için savaşan bir kumandan ya da devlete isyan etmek gibi bir derdi olmayan, kendi halinde, bilge bir inanç adamıdır. Bir Kürt

[351] Aygün, *Mahsur: Bir Tutsaklık Öyküsü*, 67.
[352] Sey Xıdır, "Seyit Rıza Kimdir?", http://dersimnews.com/seyit-riza.html
[353] Kızıldağ-Soileau, "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?", 16.
[354] Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, 44–51.
[355] Düzgün, *Dersim Türküleri/ Tayê Lawikê Dêrsımi*.

veya Zaza ulusal kahramanı ya da kendisinden önce gelen Şeyh Bedreddin, Pir Sultan gibi sol-Alevi devrimci şehitler kanonunun bir parçası olarak simgeleştirilmektedir. Örneğin Grup Yorum'un 1996 tarihli Sibel Yalçın Direnişi adlı parçasında Seyit Rıza, devlete karşı ayaklanan, son anında bile ona boyun eğmeyen Alevi ve devrimci şehitler silsilesi içinde söyle anlatılmıştır: "Biz hiç teslim olmadık ki! Pir Sultan, teslim olmadı ki Hızır Paşa'ya! Mahir, teslim olmadı ki! Bedrettin bir kez bile el pençe divan durmadı ki. Seyit Rıza darağacında kendi çekti ya ipini!".

Nuri Dersimi'nin anlatımlarında Seyit Rıza, Kürdistan'ın bağımsızlığı ülküsüyle devletle mücadele eden ve "Dersim'i imha için son Türk teşkilatında" şehit edilen bir ulusal liderdir. Dersimi Seyit Rıza'nın idamı sırasında Suriye'de olmasına rağmen kitabında son sözlerine yer vermektedir. Dersimi'ye göre bu sözler şu şekildedir:

> İdam olunurken Seyit Rıza yüksek sesle: "75 yaşındayım, şehit oluyorum, Kürdistan şehitlerine karışıyorum. Dersim mağlup oluyor, fakat Kürtlük ve Kürdistan yaşayacaktır, Kürt genci intikam alacaktır, kahrolsun zalimler! Kahrolsun kahpe ve yalancılar!" sözlerini Zaza diliyle söylemiş ve bu emsalsiz Kürt kahramanı fütursuz ölümü karşılamıştır. Bu arslanın yavrusu Resik Hüseyin dahi babasına dönerek: "Baba, Kürt milleti sağ olsun!" demiştir[356].

Dersimi'nin kitaplarının uzun süre alternatif tarih yazımının tek kaynağı olmasına rağmen Seyit Rıza'ya atfettiği son sözler, az sonra tartışacağım diğer iki söz gibi popülerleşmemiş, bir kimliksel slogana dönüşmemiştir. Nuri Dersimi'nin kitaplarının 1960'lardan beri Dersim toplumunun muhalif kesimleri arasında dolaşımda olduğu düşünüldüğünde, bu son sözlerin neden bir slogan olarak yaygınlaşmadığı merak uyandırıcıdır. Bu durum, bu biçimde siyasallaşmış bir Kürt aidiyetinin o dönem için gerçekçi bulunmayışı ve ifadelerin oldukça teatral duran hamasi niteliğiyle ilgili olabilir. 1990'ların başında 1937-38 üzerine kitapları yayınlanan Faik Bulut ve İsmail Beşikçi Nuri Dersimi'nin kitaplarından faydalanmıştır. Kürt hareketinin Dersim'e ilişkin tezleri de Dersimi'nin yazınını referans almaktadır. Ancak Kürt hareketi ve sol hareketlerle ayrışan bir Dersim kimlik hareketinin ortaya çıkışıyla, Nuri Dersimi ve Kürt milliyetçiliğinin Dersim kurgusuna dönük ciddi itirazlar yapılmaktadır. Bu doğrultuda Kürt milliyetçiliğinin de Türk milliyetçiliği gibi, Dersim'in kültürel ve tarihsel değerlerini çarpıttığı ve Dersim'i asimile etmeye çalıştığı fikri savunulmaktadır. Bu çizgiyi yansıtan Dersimnews adlı haber portalında Seyit Rıza üzerine yayınlanan makale, Ocak 2018 itibariyle 280 bin civarı görüntülenen, sitenin en çok okunan

[356] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 290.

yazısıdır. Yazıda Seyit Rıza'nın masumiyetinden söz edilmekte ve "Kırmanciye'nin ruhani önderi" olarak tarif edilmektedir. Kırmanciye, otonom Dersim savunucularının kolektif kimlik tasavvurunda anavatanın adı olarak yeniden kurgulanan bir adlandırmadır.

> Seyit Rıza ne devletin deyimiyle "isyancı", "derebeyi", "toprak ağası", "şaki" ne de Kürtçülerin deyimiyle "Kürdistan Dersim Generali" idi. O Kırmanciye'nin ruhani önderiydi. Dersim 38'in sembolüydü. Düşmanına boyun eğmedi, darağacına giderken ipini kendisi çekti. Düşmanı bile ölümü karşısında utandı. Zalimlerin yalanını yüzlerine çaldı asla teslim olmadı. O Evlad-ı Kerbela idi, masumdu…[357]

Dersimi'nin aktardığı son sözlerin aksine "Ben senin hile ve yalanların ile başa çıkamadım, bu bana dert oldu. Ama ben de senin karşında diz çökmedim ya, bu da sana dert olsun" cümleleri Seyit Rıza'nın son sözleri olarak sloganlaşmıştır. Bu sözler Tunceli Derneklerinin çıkardığı Dersim adlı derginin 1998 tarihli bir sayısında yayınlanmıştır. Aktarımın kaynağı, Seyit Rıza'nın torunu Cemila çena Şıxheseni'yle gerçekleştirilen mülakattır. Buna göre idamından önce Seyit Rıza'nın yanına Ankara'dan bir adam gelmiş, işte bu kimliği belirsiz adama Seyit Rıza bu cümleleri sarf etmiştir[358]. Dersim kamuoyunda 2000'lerin sonundan beri yaygınlaşan kanıya göre Seyit Rıza bu sözleri, idamından önce af dilemesi için karşısına çıkarıldığı Atatürk'e söylemiştir. Bu iddia yazılı biçimde ilk defa 2011 yılında Kırmanciya Belekê dergisinde ortaya konmuştur. Mustafa Kemal, 12 Kasım 1937'de Doğu Gezisi'ne çıkmıştır. Dönemin basınında aktarılana göre 14 Kasım'da Elazığ'ın Yolçatı köyüne varan Mustafa Kemal, buradan Elazığ'a girmeden Diyarbakır'a hareket etmiştir. Seyit Rıza ise 14 Kasım'ı 15 Kasım'a bağlayan gece Elazığ'da idam edilmiştir. Yazar, Mustafa Kemal'in ziyaretine dair anlatımlarda çelişki olarak gördüğü unsurlara ve Elazığ'da konaklamadığına dair birden fazla anlatımdaki vurguya dayanarak şu sonucu çıkarır: Mustafa Kemal 14'ü 15'ine bağlayan geceyi Elazığ'da geçirmiş ve Seyit Rıza ile görüşmüştür. Bu görüşmeden istediği sonucu alamayınca kentten ayrılmış ve söz konusu görüşmenin hiçbir biçimde tarihe kaydedilmemesini istemiştir. Yazarın bu iddiaları ihtimal dâhilinde görünmektedir. Cumhuriyet'in kendisine karşı bir isyan olarak nitelediği, bastırmak için savaş uçaklarının kullanıldığı büyük bir operasyon düzenlediği hareketin "elebaşı" Seyit Rıza'nın hakkındaki mahkeme kararının açıklanacağı günlerde bölgeye ziyaret düzenlemesi manidardır. Yazar böyle bir görüşme yaşandığına emindir, hatta görüşenin nasıl geçmiş olabileceğine dair tahminler yürütmektedir:

---

[357] Sey Xıdır, "Seyit Rıza Kimdir?", http://dersimnews.com/seyit-riza.html
[358] İsmaili, "Senin Hile ve Yalanlarınla Başedemedim", 32.

Görüşmede neler yaşandığı, hangi diyalogların geçtiği konusunda elimizde herhangi bir bilgi yok fakat görüşmede Sey Rıza'nın M. Kemal'e karşı net bir duruş sergilemiş olduğunu söyleyebiliriz. Zira o gece M. Kemal'in, Sey Rıza'dan affedilmesine yönelik aman dilemesini beklemiş olması ihtimali yüksektir. Böyle bir davranış yerine tam tersi bir tavırla karşılaşması nedeniyle o gece özellikle gizlenmiş, diyalogların içeriğinin bilinmesi büyük bir ehemmiyetle engellenmiştir. Eğer Sey Rıza, o gece affedilmeyi istemiş olsaydı, o görüşme gizlenmeyecek, gazetelerin manşetinde yer alacak hem Sey Rıza şahsında Dersim mağlup edilecek hem de M. Kemal bir zafer daha kazanmış olacaktı. Üstelik böyle bir haber, M. Kemal'in vicdanlı bir lider olduğunun en büyük göstergesi olarak bizlere sunulacaktı. Dönemin MİT arşivleri ve Genelkurmay arşivleri açıklandığı takdirde o gece Elazığ'da olan bu görüşmenin bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkacağını düşünüyoruz[359].

Dersim kamuoyunda yankı bulan 2011 yılındaki bu yazının ardından, çözüm süreci siyasetleri ve hükümetin Dersim açılımı bağlamında ana akım ve muhafazakâr basında Atatürk'le Seyit Rıza'nın görüşme ihtimalini ortaya koyan yazılar çıkmıştır. Bunlardan kamuoyunda en çok tartışılanı, 2015 Nisan ayında Yeni Şafak gazetesinde yayınlanan, MAH yani o dönemki adıyla Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından hazırladığı iddia edilen, Seyit Rıza'nın idam gününe ait rapordur[360]. Rapora göre, Seyit Rıza Mustafa Kemal'le trende görüştürülmüş, Atatürk ondan af dilemesini istemiştir. Af dilemeyi reddeden Seyit Rıza için Mustafa Kemal "götürün gereğini yapın" demiştir. Seyit Rıza çıkarken "Ben sizin hilelerinizi anlayamadım, onlarla baş edemedim, bu yüzden görüşmek için geldim. Ölüme gidiyorum. Bu bana dert olsun, ama ben de size boyun eğmedim bu da size dert olsun" demiştir. Raporun açıklanmasının ardında Seyit Rıza'nın torunu Rüstem Polat, mezar yerinin bulunması için Cumhuriyet Savcılığına başvurmuştur.

Söz konusu haber, Dersim kamuoyunda büyük bir etki yaratmamıştır. Otonom Dersim savunucularından bazıları raporun fabrikasyon olduğuna dair açıklamalar yapmış, DEDEF sessiz kalmış, Kürt hareketi çevresindeki Dersim Araştırmaları Merkezi (DAM) ise "bu görüşmeyi biz zaten biliyorduk, şimdi herkes öğrendi" şeklinde bir basın açıklaması yapmıştır. Dersim kamuoyunda bu habere güvenilmemesi ya da sessiz kalınması, sol kesimlerde Yeni Şafak'ın, hükümet yanlısı çarpıtma haberler yayınlayan ve manipülatif bir basın organı olduğu yönündeki güçlü kanıyla ilişkilidir. Bu açıdan raporu açıklayan kaynak

[359] Pelgu, "Hangi Sey Rıza -3", 51.
[360] "İşte O Gizli Görüşme", Yeni Şafak, 24.04.2015, https://www.yenisafak.com/gundem/iste-o-gizli-gorusme-2121755.

güvenilmez bulunmuştur. Hüseyin Aygün raporun fabrikasyon olduğunu iddia eden yazısında, raporun günümüz Türkçesine oldukça yakın bir dille yazılmasına ve raporda anlatılan bazı olayların o dönemin iktidarının yaklaşımıyla uyuşmuyor olmasına (Mustafa Kemal idamla ilgili tüm fotoğrafların yok edilmesini isterken raporda idam edilenlerin cenazelerinin sokakta dolaştırılarak halka teşhir edildiği bilgisi vardır) işaret etmiştir[361]. Aygün yazısının sonunda Yeni Şafak'ın "AKP lehine bir tarih inşa etmeye, AKP'nin 'Alevi düşmanı' karakterini gizlemeye, CHP ve Mustafa Kemal Atatürk'ü yıpratmaya çalıştığını" söylemiştir. Haydar Karataş da AKP'nin siyasi ihtiyaçlarına uygun bir hikâye sunması ve kullanılan dili itibariyle rapora inanmadığını belirten bir yazı yazmıştır[362]. DAM haberin ardında düzenlediği basın açıklamasında bu görüşmeden zaten haberdar olduklarını ve söz konusu raporun bu bilgiyi doğruladığını söylemiş; AKP hükümetinin 1937-38'le ilgili tüm arşivleri açmaya ve CHP Başkanı Kılıçdaroğlu'yu 1986'da İhsan Sabri Çağlayangil'le yaptığı görüşmenin tam kaydını açıklamaya çağırmıştır[363].

Seyit Rıza ve Mustafa Kemal'in görüşmesine dair varsayım, "Dersim önderi"nin Türkiye devletinin başı karşısında diz çökmek yerine ölümü göze aldığı, dramatik bir karşılaşma anlatısıdır. Boyun eğmeyen ve mağrur bir Seyit Rıza tarif eden bu anlatı, "direnişçi Dersim" kurgusunun yapı taşlarından biri olmuştur. Otonom Dersim savunucuları olarak tarif ettiğim, Kürt hareketi ve sosyalist örgütlerle mesafeli, daha çok Avrupa'da konumlanmış kesim, devlete karşı direniş yerine uzlaşma ve yüzleşmeyi ön plana çıkarmaktadır. Bu kesimden aktörlerin söz konusu raporu fabrikasyon olarak nitelemesindeki kesinliğin bu siyasi tercihle ilgili olduğu iddia edilebilir. Mustafa Kemal'e söylenmiş olmasından bağımsız olarak, "Ben senin hile ve yalanların ile başa çıkamadım, bu bana dert oldu. Ama ben de senin karşında diz çökmedim ya, bu da sana dert olsun" biçimindeki slogan-sembol, Seyit Rıza'yı Dersim'deki ve Türkiye genelindeki sosyalist hareket içinde haksızlığa boyun eğmeyen, yenilse de geri durmayan bir kahraman sembol biçimindeki kurmaktadır. Böylece Seyit Rıza, devrimci-Alevi siyaset alanında kahramanlaştırılan Şeyh Bedrettin, Pir Sultan, Deniz Gezmiş, Mahir Çayan ve İbrahim Kaypakkaya silsilesi içine yerleşmektedir. Bu açıdan Seyit Rıza haksızlığa isyan eden, yenilen ama boyun eğmeyen mağrur kahraman arketipini örneklemektedir. Devrimci hareketin Alevilerden devraldığı bu mitolojide "don değiştirme"

---

[361] Yağmur, "Aygün'den Yeni Şafak'a Seyit Rıza Yanıtı: 'kabataş Yalancıları' Bir Kere Daha Suçüstü Yakalandı", 21.04.2015, http://www.demokrathaber.org/siyaset/aygun-den-yeni-safak-a-seyit-riza-yaniti-kabatas-yalancilari-bir-kere-daha-sucustu-yakalandi-h47951.html.

[362] Karataş, "Yeni Şafak'ın Seyit Rıza Belgesi Gerçek Mi?", http://dersimnews.com/haberler/2015-04-21/yeni-safakin-seyit-riza-belgesi-gercek-mi

[363] "Biz Biliyorduk, Herkes Öğrendi", 23 Nisan 2015, Yeni Şafak, https://www.yenisafak.com/gundem/biz-biliyorduk-herkes-ogrendi-2123685?p=1

vasıtasıyla Muaviye ve Ali'nin karşılaşmasının tekerrür ettiği, ezen ve ezilenler arasındaki mücadelenin devam ettiği fikri mevcuttur. Bu döngüsel tarih kurgusuna göre, iktidar olan yalana ve hileye başvurarak Ali'nin takipçilerini yani devrimcileri mağlup etmektedir. Devrimciler ise Hasan Hüseyin Korkmazgil'in şiirinde söylediği gibi "bir gidip bin gelmektedir"; onları vurmak, öldürmek devleti yani ezenleri kurtarmayacaktır. İşte bu mazlumluk anlatısı, devletle direnen arasındaki güç eşitsizliğinin bu derece orantısız olduğu devrimci mücadele için direnişi baki kılan bir motivasyon kaynağıdır. Yenilgiden ahlaki üstünlük ve mücadele azmi türetmektedir.

Şekil 4.6 2016 yılı 1 Mayıs gösterilerinden bir kare. Pankartta "Naber la zenginler! Sizin yalan ve hilelerinizle baş edemedik! Bu bize dert oldu! Asla vazgeçmeyeceğiz, bu da size dert olsun!" yazmaktadır.

Seyit Rıza'nın sloganlaşan diğer son sözü ise kendi dilinde yani Zazaca söylediği "*Evladi Kervelayme, be gunayime, ayvo zulumo, cinayeto*" [Evlad-i Kerbelayiz, günahsızız, ayıptır, zulümdür, cinayettir] olmuştur. Bu söz Seyit Rıza'nın idamına tanıklık eden dönemin Elazığ emniyet müdürü İhsan Sabri Çağlayangil'in anılarında yer almaktadır[364]. Dahası yukarıda bahsettiğim Seyit Rıza'nın torunuyla gerçekleştirilen mülakatta da bundan bahsedilmektedir. Her iki aktarıma göre de Seyit Rıza, darağacına yürürken bunları söylemiş ve idam sehpasını iterek infazını kendisi gerçekleştirmiştir. Özellikle de 2010'ların başında, yani hükümetin 1938'i gündemleştirmesiyle bu son sözlerin 1938 anmalarında ve kamusal söylemlerde bir slogan olarak kullanımı artmıştır. Dersim kamuoyunda "ben senin hile ve yalanlarınla başa çıkamadım…" sözü yerine son yıllarda masumiyeti anlatan bu son sözün ön plana çıkması, Dersim kimlik siyasetlerinde 2000'lerin sonunda ağırlık kazanan yüzleşmeci

[364] Çağlayanil, *Anılarım*, 90.

pozisyonu yansıtmaktadır. Buna göre Dersim'de bir başkaldırı değil soykırım yaşanmıştır; isyan etmemiş, hatta ciddi bir direniş göstermemiş insanlar katledilmiştir.

Bu çevrenin ürettiği alternatif ya da revizyonist diye nitelenebilecek tarih anlatılarında Seyit Rıza, Dersim toplumunun devletin hukuksuz ve gerekçesiz şiddetine maruz kalmış olmasını temsil eden bir sembol şahsiyettir. Bu tarihsel inşanın Türkiye devletinin geçmişle yüzleşmesine, resmi özür ve tazminat gibi talepleri yerine getirmesine dönük bir uzlaşma zeminini varsaydığını söylemek mümkündür. Bu açıdan söz konusu pozisyon, AKP hükümetinin 2000'lerin sonunda ortaya koyduğu açılım siyasetlerinin, "Cumhuriyetin günahlarıyla yüzleşme" retoriğinin ve Tayyip Erdoğan'ın Dersim özrünün araladığı kapıyı zorlamayı amaçlamıştır.

4.4.5 Seyit Rıza, Şeyh Sait, "Alevi'nin kestiği" ve kimliksel sınırlar

Dersim kamuoyunda Seyit Rıza konusunda üzerine en çok söylem üretilen konulardan biri onun Şeyh Sait'le görüşüp görüşmediğidir. Şeyh Sait, Seyit Rıza'nın yaşadığı Dersim'e hiç de uzak olmayan Palu'da, onunla aynı dönemlerde yaşamış Şafii Zaza bir tarikat lideridir. Kürdistan İstiklal Cemiyeti (Azadi) üyelerinin de katıldığı ve kısmen yönlendirdiği 1925 Kürt ayaklanmasının öncüsü olmuştur. Bu ayaklanma aşiretleri mobilize etmek İslami bir dil kullanmış ve resmi tarih yazımında hilafet yanlısı, şeriatçı ve gerici bir hareket olarak tanımlanmıştır. Kürt hareketinin tarih yazımında Şeyh Sait ulusal mücadelenin sembol şahsiyetlerinden biridir. Bu bağlamda Kürt hareketi söylemlerinde Şeyh Sait'le Seyit Rıza'yı aynı milli mücadele kahramanları silsilesinin içinde hafızalaştırmaktadır. 2017 Temmuz ayında eski Madımak Oteli'nin önünde düzenlenen Sivas Katliamı anmasında HDP milletvekili Osman Baydemir, katliam yerine üç karanfil bırakarak şu açıklamayı yapmıştır:

> HDP milletvekilleri, HDP merkez yürütme kurulları, HDP'nin tüm bileşenleri ve HDP'ye gönül vermiş milyonlarca can adına 3 karanfil bıraktık. Bunlardan bir tanesi Şeyh Sait'in torunları adına bırakılan bir karanfildir. Bir tanesi Seyit Rıza'nın torunları adına bırakılan karanfildir. Bir diğeri de Hacı Bektaş'ın ve Pir Sultan'ın torunları adına bırakılan karanfildir. Çok iyi biliyoruz ki canlar bir olduğumuzda, mazlumlar bir olduğumuzda karanlığı yeneceğiz, aydınlığı bu coğrafyaya hâkim kılacağız[365].

Bu açıklamanın ardından Dersim kamuoyunda 1990'lardan beri süren ve Dersim'in kimliği tartışmasına bağlanan Şeyh Sait'le Seyit Rıza'nın ilişkisi üzerine tartışmalar yeniden alevlenmiştir. Bu tez kapsamında "otonom Dersim savunucuları" olarak tanımlanan, Kürt hareketine karşı çıkan ve kendisini Alevi ve Kırmanç kimlikleriyle tarif eden kesimler, bu

[365] https://www.birgun.net/haber-detay/hdp-den-madimak-katliamiyla-ilgili-aciklama-167768.html

isimlerin Kürt hareketinin ortaklık kurgusu içinde yan yana anılmasına itiraz etmiştir. Bunun gerekçesi Şeyh Sait'in Şafii kimliği ve temsil ettiği şeraitçi eğilimdir. Serhat Halis konuyla ilgili görüş yazısında "Seyit Rıza ve Şeyh Said iki zıt kutbu temsil eder, aksi iddialar politik amaç güden safsata ve aldatmacadan öte bir anlam taşımaz" biçiminde itirazını dile getirmiştir[366].

Bu kesimin politik tahayyülünde Seyit Rıza, Halis'in yazısında belirttiği biçimde "Alevi inancının Tanrıya sitem (ve hatta yer yer küfür) etme özgürlüğünü bile bağrında taşıyan "geniş" ve "hoşgörülü" bir düşüncenin, inançsal alanda egemen olduğu bir coğrafyanın" temsilcisidir. Halis, Seyit Rıza ile Şeyh Sait'in uyuşmazlığını anlatırken Şeyh Sait'in birden fazla karısının olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Seyit Rıza'nın ve o dönemdeki başka Dersimli aşiret reislerinin de birden fazla eşinin olduğu sözlü tarih çalışmalarında görülmektedir. Dersim toplumunun geçmişinde de çok eşlilik mevcuttur. Bu örnek geçmişin yorumlanmasında güncel değer yargılarının ve ideolojilerin rolünü göstermektedir. Bu değer yargılarına göre Alevi kültürüne özsel, tarihsel koşullardan bağımsız bir ilericilik ve kadın-erkek eşitliği teması atfedilmektedir. Kürt kültürü ise baskıcı, bağnaz ve patriarkal niteliklerle ilişkilendirilmektedir.

Şeyh Sait'le Seyit Rıza, Hacı Bektaş ve Pir Sultan'ın isimlerinin yan yana anılması Alevi kamuoyunda da çeşitli itirazlara ve tepkilere yol açmıştır. Hünkâr Hacıbektaş Veli Vakfı açıklamasında Osman Baydemir'in sözlerine dair şunları söylemiştir:

> Madımak Katliamı anmaları sırasında karanfiller bırakılırken Hacı Bektaş Veli ve Pir Sultan Abdal'ın, Alevilerin kurmuş olduğu Kamber-i Ali sofrasına oturmayan Şeyh Sait ile aynı kefeye konulurken "alkışlanması" incitici bir durumdur. "Alevilerin kestiği haramdır, yenilmez" düşüncesi ile kurulan sofraya oturmayan birinin Yolumuzun uluları ile aynı kefeye konulmasına gönlümüz razı olmaz[367].

Bu açıklamayla beraber Alevilerle, çoğunluğu Sünni İslam'ın katı bir yorumu olan Şafii mezhebine mensup Kürtler arasındaki kültürel sınırı ifade eden "Alevilerin kestiği etin yenmemesi" yönündeki İslami kısıtlama gündeme gelmiştir. Kuran'da Allah adı anılmadan kesilen etin yenmemesi gerektiği belirtilmiştir. Müşrik ve mürted terimleriyle anılan, din dışı kabul edilen toplulukların kestiği hayvanların yenmesinin haram olduğuna dair hadisler mevcuttur. "Alevi'nin kestiği yenmez" söylemi, Dersim toplumunun belli kesimlerinde Kürtlerle özsel ve değişmez ayrımlarını ifade eden, Kürtlerin Alevilere hiçbir zaman eşit muamele etmeyeceğine ve fırsat bulduklarında onlara dinsel saiklerle zarar vereceklerine delil

[366] http://dersimnews.com/2017/07/14/seyh-said-seyit-riza
[367] http://odatv.com/alevilerden-hdpye-cok-sert-seyh-said-yaniti-1107171200.html

olan bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda, Şeyh Sait'in 1925'teki ayaklanmasına destek istemek için Seyit Rıza'yı ziyaret ettiğine ve onun kestiği eti yemek istemediğine dair geçmiş anlatısı Dersimlilerle Kürtlerin birlik olamayacağına dair görüşü sembolize etmektedir.

Bu döneme tanıklık etmiş ve farklı siyasi pozisyonlara sahip Nuri Dersimi, M. Şerif Fırat ve Karerli Mehmet Efendi'nin yazdıklarında böyle bir görüşmeden bahsedilmemiştir. Ancak bu üç isim de Sünni Kürtler ve Alevi Kürtler arasındaki ayrılıktan söz etmiştir. Kürt milliyetçisi Dersimi dönemin Kürt hareketinin Alevi Kürtleri önemsemediğini ve Kürtler arasındaki mezhep farkının yarattığı çatışmalara eğilmediklerini, bu iki kesimin de birbirinin isyan hareketlerine destek vermediğini belirtmiştir. Devlet yanlısı bir kaynak olan M. Şerif Fırat, Şeyh Sait kuvvetlerinin Vartolu Alevi aşiretlerinden destek istediğini ancak bu isteğin reddedildiğini aktarmıştır. Hem Dersimi hem de Fırat, Doğu Dersim aşiretlerinin Şeyh Sait kuvvetlerine saldırdığını kaydetmiştir[368]. Dersim dergisinin Şeyh Sait'in oğlu Abdülmelik Fırat'la yaptığı röportaja göre Şeyh Sait ve Seyit Rıza görüşmesi asla yaşanmamıştır, Şeyh Sait Dersim aşiretlerinden destek istemek için yalnızca aracılarıyla mektup göndermiştir[369].

Karerli Mehmet Efendi'nin anılarında da böyle bir görüşmeden söz edilmemiştir. Ancak Doğu Dersim'in Alevi aşiretleriyle bölgedeki Şafii aşiretler arasındaki mezhepsel ayrılığın da rol oynadığı sürtüşmelerden söz edilmiştir. Aynı zamanda Dersim'in toplumsal hafızasında, örneğin yaşlıların anlatılarında Şafii Kürtlere ve Zazalara duyulan mesafenin, onlarla çizilen kültürel sınırların nedenleri üzerine ipuçları verilmiştir. Karerli, Şeyh Sait ayaklanmasının liderlerinden ve Azadi üyesi Cibranlı Halit Bey hakkında şunları anlatmıştır:

> Sultan Hamit dönemi aşiret subaylarından olan Miralay Hamit Bey, Varto dolaylarında yerleşik Cibran aşireti ileri gelenlerindendi. Şafii mezhebinden olan Halit Bey aynı zamanda Nakşibendi Tarikatı mensubeyniydi. Tunceli Pülümür olayında [1916] asilerin ıslahı askeri harekâtına bizatihi katılmış; icraat ve katliamlarıyla birlikte "Alevinin kestiği mekruhtur" kaziyesinin tutsaklığıyla da Dersim dolaylarında kapatılması güç derin izler bırakmıştır.
>
> Kürt Teali Cemiyeti olarak Halit Bey Muş, Varto ve Erzurum çevresinde Kürt şuurunun yayılması uğraşısında iken kardeşi Ahmet Bey "Aleviye bir an zulmetme, bir Müslümanın kırk yıllık ibadetinin sevabıyla eş değerdir" safsatasının inancı ve inancının esareti içerisinde bölgesindeki Hormek ve Lolanlılar başta olmak üzere tüm

[368] Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 187; Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 135.
[369] "Yalnız Kalışımızın Sebebi Çok Derindedir", Dersim, sayı 11, 2000, 28.

Alevi inancı içerisinde olan aşiretlerinin köylerini basıp, sırf Alevi oldukları için onların mal ve canlarına tasallutu dinen vacip addediyorlardı[370].

Bu çalışma kapsamında Şeyh Sait'le Seyit Rıza arasında bir görüşme yaşandığına dair bulunan en eski kaynak Ware dergisinin 1995 tarihli bir sayısında yayınlanan Seyit Rıza'nın torunu Rüstem Polat'la yapılmış mülakattır. Bu mülakat Zazaca dilindedir. Rüstem Polat bu görüşmenin varlığını Seyit Rıza'nın gelini Sekina'dan dinlediğini belirtmiştir. Buna göre Şeyh Sait ve adamları destek istemek için Seyit Rıza'yı ziyaret etmiştir. Seyit Rıza onlar için yemek düzenlemiştir. Hayvanlar kesileceği sırada Şeyh Sait "müsaade et, benim adamların kessin" demiştir. Yemeğin ardından Şeyh Sait sorusunu tekrar etmiştir. Seyit Rıza "Soruna cevabını bizi kestiğimiz eti yemeği reddederek kendin verdin. Bizim elimizden yiyip içmezseniz, kestiğimiz kurbanı yemezseniz böyle ortaklık olmaz" biçiminde yanıtlamış ve böylece Şeyh Sait'e ayaklanmasında destek vermemiştir[371]. Ancak bu noktada ilginç olan Rüstem Polat'ın daha sonraki yıllarda böyle bir görüşmenin yaşandığına dair aile büyüklerinden hiçbir şey duymadığını, hele ki ailesinde Şeyh Sait'in Alevilerin kestiği kurbanı yemediğine dair hiçbir anlatım olmadığını söylemesidir[372].

Kürt hareketi çevresindeki kültür-sanat üreticileri ve araştırmacılar Şeyh Sait ile Seyit Rıza arasında görüşme yaşandığı iddiasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Bunlar ilk olarak tarihsel kaynaklarda bu görüşmenin yer almadığını ve Şeyh Sait ve Seyit Rıza'nın torunlarının beyanlarını ortaya koymaktadır. İkinci olarak bu iddianın şeriatçılık korkusunu körükleyerek Alevileri Cumhuriyet projesine bağlamayı, Alevilerin Kürt hareketine destek vermesini engellemeyi ve Alevi Kürtlerle Sünni Kürtler arasındaki birliği bozmayı hedefleyen bir "istihbarat yalanı" olduğunu savunmaktadırlar. Rıza Zelyut gibi Türk milliyetçisi ve devlet yanlısı Alevi yazarların bu görüşme iddiasını dile getirmesi, devletin bu planını ortaya koyan bir hamle olarak yorumlanmaktadır. Zaza milliyetçiliği çizgisindeki Dersimli araştırmacılar da bu görüşmeyi yalanlamaktadır. Bunda Şeyh Sait'in Zaza kimliği nedeniyle Zaza milliyetçilerinin tarih yazımında bir ulusal kahraman olması ve Zaza hareketinin de Kürt hareketi gibi mezhepler üstü bir ulusal birliği savunmasının rolü vardır.

Bu kaynaklar ışığında günümüzde otonom Dersim savunucuları, söz konusu görüşmenin yaşandığına dair bir iddiada bulunmamakla birlikte Şeyh Sait ve Seyit Rıza figürlerin uyuşmazlığını vurgulamaktadır. Bu biçimde Sünni Kürtlerin çıkarlarını yansıttığını düşündükleri Kürt hareketiyle Dersim toplumunun uzlaşmaz olduğu fikrini ortaya

---

[370] Karerli Mehmet Efendi, *Yazılmayan Tarih*, 77.
[371] Heqie Mergarıji, "Tornê Sey Rızay Qesey Keno", 1995, Ware, s. 8,
[372] http://www.haberazad.com/seyh-said-seyid-riza-ile-gorustu-mu-2821h.htm

koymaktadırlar. Dersimlilerin gündelik hayatlarında karşılaştıkları Kürt hareketi yanlısı, açık fikirli ve demokrat görünen Sünni Kürtlerin onların kestiği eti yemedikleri biçimindeki anlatılar, Dersimlilerle mülakatlarımda ve Dersim'deki yaşantımda karşıma çıkmıştır. Bunlar genelde politik olarak anjage olmayan bireyler tarafından, mülakatlar dışındaki enformel sobetlerde dile getirilmiştir. Almanya'da konuştuğum 40'lı yaşlarındaki görüşmecim şunları anlatmıştı:

> Hozat'ta geçen yaz [2014] evimizi yaptırdık. İnşaatta Diyarbakır'dan gelen işçiler çalışıyordu. Bunlarla sohbet ediyorduk, çay içiyorduk filan. İşte bizimkiler de bunlara izzeti ikram yapıyordu. Bunlar da koyu HDP'lilerdi. Konuşurken çok açık fikirli, demokrat, aydın… Amcamlar geldi Hozat'a. Bizde adettir, kurban kestiler. İşçilere de verdik, yemediler, ağızlarını sürmediler. Böyle de yaptılar yani… Ondan sonra Dersimlilere "gelin birlikte özgür Kürdistan kuralım". Ya sen benim kestiğim kurbanı yemiyorsun, neyin Kürdistanı?

Dersim'deki inşaatlarda Dersimli işçiler yerine büyük oranda çevre illerden gelen Sünni Kürtler çalışmaktadır. İnşaat işçilerinin Dersimli ev sahiplerinin kestiği kurbanı yemediklerinden bahseden, bunu Dersimlilerle Kürtlerin arasındaki sınırın delili olarak ortaya koyan başka anlatımlara da rastladım. Bunun yanında Dersimli kadın ve Şafii Kürt erkek evlenmelerine dair anlatımlarda bu temanın orta çıktığını dinledim. 2015 yazında Dersim'de bir çay bahçesinde sohbet ettiğim kadınlar, yakın zamanda HDP'li bir Şafii Kürtle evlenen arkadaşlarının düğününde, damadın ailesinin yenilecek hayvanları kendilerinin kesmeyi talep ettiğini söylemişlerdi. Kadınların anlatımında, hem açık fikirli görünen insanların bu bağnaz davranışı karşısındaki şaşkınlık, hem de aslında alttan alta hep bilinen bir davranış kalıbının ortaya çıkmasıyla yaşanan tanıdıklık hissi olduğunu düşünmüştüm. Munzur Üniversitesi'nde çalışan bir arkadaşım ise kente dışarıdan gelen öğrencilerin bir kısmının ve memurların büyük kısmının Dersim'de et yemediğini, kasaplardan et satın almadığını anlatmıştı.

Bu anlatımlarda Şeyh Sait'le Seyit Rıza'nın görüşme kurgusunun etkisine paralel biçimde "Şafii Kürtlere (ve hatta diğer Sünnilere) güven olmaz, bunlara karşı temkinli olmak gereklidir" biçiminde bir mesaj yatmaktadır. Dersim toplumunun Alevi kimliğinden ötürü maruz kaldığı tarihsel mağduriyetler ve Türk ve Kürt toplumlarımda neredeyse normalleşmiş Alevilere dönük nefret söylemleri ve ayrımcı pratikler düşünüldüğünde, bu güvensizlik hiç de temelsiz değildir.

4.5 Sembollerle Cemaati Kurmanın İmkânı ve İmkânsızlığı Üzerine

Cemaati sorunsallaştıran felsefeci Jean Luc Nancy samimiyet, kardeşlik ve şenlikle tanımlanan cemaate dönük kayıp ve yas hislerinin çok çeşitli politik projelerin kökeninde yer aldığını belirtmektedir[373]. Bu retrospektif bilinç ve homojenlik özlemi cemaat idealini üreten duygu yapısıdır. Bir politik angajman olarak cemaat, içkinciliği [*immanentism*] yani kapalı, ufku ve motivasyonları kendisine dönük bir toplumsal yapı olması, bu durumu tesis edecek işi hakim kılması doğrultusunda totaliterdir. Nancy bu içkinci cemaat idealinin dışında, deneyimlenen cemaatten veya bir arada oluş halinden de bahsetmektedir. Yaşanan cemaat çelişkili ve asla tamamlanamayan bir bütünlüktür; tikel ve farklı öznelerin birlikte duruşudur. Buna göre cemaat bir iş ya da proje olarak düşünülmemelidir. Tam aksine cemaat deneyimi içkinciliğin ve kapalılığın imkânsız oluşunun göstergesidir. Cemaatin kurucu sırrı kaybolan bir geçmişte değildir; tamamen olumsal, sınırlı ve en nihayetine kırılgan varoluşumuzun, sabitlenemeyen anlamların, kesinleştirilemeyen konumların meskeni olmasındadır[374].

Bu bölümde Dersim toplumunda yaşanan kimliksel uyanış bağlamında ön plana çıkan kolektif aidiyet sembollerini inceledim. Bu semboller kolektif hafızadan ve yerellikten devşirilmekte, idealize edilen geçmişe dönük nostaljik bir arayışı yansıtmaktadır. Söz konusu arayış göçlerle dağılmış ve kendi içinde farklılaşmış Dersim cemaatini yeniden kurma ve kökenlere dönme arzusunu taşımaktadır. Dersimli kimliğinin sembolleri kayıp ve yas hislerini olduğu kadar kimliksel gururu da ifade etmektedir. Bunlar Dersim toplumu için bir araya gelme ve mobilizasyon odağı teşkil etmektedir; ancak yine de hayal edilen cemaati yani organik birlikteliği ve türdeşliği tam anlamıyla vücuda getirememektedir. Bu durum sembol üretimin müphemliğiyle ilintilidir. Sembol üretimi, göstergelerin bağlamlar arasında transfer edildiği bir yeniden anlamlandırma pratiğidir. Bu da sembollerin anlamlarının ve işlevlerinin çoklu ve değişken olmasını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan semboller cemaati bir araya getirdiği kadar farklılaştırmaktadır.

Dersim toplumunun tarihsel süreçleri; yani merkezi otoriteyle karşıtlık ilişkisi, 1937-38 Kırımı, 1960'lardan beri gelişen politizasyon dalgası ve 1990'lardaki kitlesel zorunlu göç bu kimlik sembollerinin üretimini biçimlendirmiştir. Dersim'in güncel kolektif aidiyet sembolleri çoklu, değişken ve tartışmalı anlamlar taşımaktadır. Geleneksel yaşantı ve inanç sistemi, bu sembollerin referans kaynağı olmakla birlikte güncel politik tahayyüller ve ajandalar onlara çatışmalı anlamlar yüklemektedir. Bu semboller Kürtlük, Alevilik, Zazalık, Kırmançlık, Ermenilik, devrimcilik gibi, kimi zaman ortaklaşan kimi zaman çatışan kolektif

[373] Nancy, *The Inoperative Community*, 10.
[374] Kellogg, "Love and Communism", 342.

aidiyetleri ve politik tahayyülleri ifade etmektedir. Dahası son otuz yılın entelektüel akımlarını şekillendiren çokkültürcülük söylemi, ulus devlet, milliyetçilik ve modernite eleştirileri bu sembollere yeni içerikler kazandırmıştır. Etnik kimliklerin ve kültürün sermaye ilişkilerine içerlendiği günümüz pazar ekonomisinde Dersimli kimlik sembollerinin kamusal dolaşımı artmaktadır. Ancak Dersim toplumunu derinden etkilemiş sosyalist ideoloji bağlamında bu ticarileşmiş sembolik etnisite görünümleri tepkilere neden olmaktadır.

Sembol üretimi öznel seviyede Türkiye ve Avrupa kentlerine dağılmış Dersimlilerin kimliksel arayışlarına cevap olmaktadır. Modern kent yaşantısının getirdiği dünyevileşme karşısında Dersimlilere bağımsızlığına düşkün, iktidara boyun eğmeyen, çok kültürlü, barışçıl gibi içeriklerle tarif edilen "otantik Dersim"le özdeşleşme olanağı sunmaktadır. Bu biçimde güncel kolektif aidiyet sembolleriyle Dersimliler, "dağların kayıp anahtarını" yani yitirdikleri kültürel özü, geçmiş günlerin tılsımını geri çağırma arayışındadır. Cemaat arayışı eski güzel günlere dönüşü arzulamaktadır. Ancak belki de Dersim toplumunun tılsımı geçmişte değil bugününde yatmaktadır; ortaya koyduğu canlı, çoklu ve tartışmalı anlam dünyasında kendisini göstermektedir.

5. MUNZUR FESTİVALİ'NDE SİYASİ MÜCADELE, ETNO-POLİTİK AİDİYETLER VE KİMLİKSEL ENDİŞELER

Dersim toplumunun ürettiği karşıt kültürel siyasetlerin merkezinde yer alan etkinlik Munzur Kültür ve Doğa Festivali'dir. 2000 yılından beri düzenlenen festival, Temmuz sonu-Ağustos başı dönemde Perşembe, Cuma ve hafta sonunu içeren dört gün boyunca gerçekleşmektedir. Festival kapsamında paneller, konserler, belgesel gösterimleri, sergiler, inanç ritüelleri ve geziler gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Bunların yanında Munzur ve Pülümür nehirlerinde yapılması planlanan barajlara ve HES'lere karşı protesto amacıyla kitlesel yürüyüşler ve gösteriler gerçekleştirilmektedir. Munzur Festivali, Dersim toplumunun Avrupa ve Türkiye kentlerindeki üyeleriyle yereldeki Dersimlileri buluşturan bir etkinliktir. Dersim toplumunun yanında Kürt hareketinin ve sol hareketlerin destekçileri de siyasi ve turistik amaçlarla festivale katılmaktadır.

Munzur Festivali'nde Dersim'in geleneksel kültürü, Kırmançca anadilini ve 1937-38 Kırımı'nı konu edinen paneller ve belgeseller, fotoğraf sergileri gibi kültür-sanat üretimleri yer bulmaktadır. Aynı zamanda festival, Dersim toplumunda etkili olan siyasi hareketlerin kendisini gösterdiği, destekçilerinin buluştuğu ve politik bağlılıkların tazelendiği bir alandır. Bu bakımdan Munzur Festivali, konserler ve cem ritüelleri gibi kolektif performanslar, siyasi ve etnik sembollerin dolaşımı ve festival zamanının ortaya çıkardığı coşkulu sosyallikler vasıtasıyla Dersimli kimliğini ve bu toplumda karşılık bulan diğer etno-politik aidiyetleri güçlendiren bir ortam sunmaktadır.

Munzur Festivali, 1990'ların ortasında köy boşaltmalara karşı bir araya gelen Türkiye'deki Dersimli dernekleri ve 1996'da kurulan Dersim Dayanışma Kurulu tarafından başlatılmıştır. Festival vasıtasıyla 2002 yılına dek devam eden OHAL yönetiminin kısıtlamaları karşısında Dersim'deki kültürel ve ekonomik hayatın canlandırılması amaçlanmıştır. Festival düzenleyicileri, 1990'ların ortasındaki zorunlu göç nedeniyle Türkiye ve Avrupa şehirlerine dağılmış Dersimlilerin kentlerine geri dönmesini hedeflemiştir. Siyasi ve ekonomik nedenlerle göç etmiş diasporadaki Dersimliler için Munzur Festivali, özlenen ve hayal edilen yurda geri dönüşe imkân sağlayan ve kökenlere dönüşü simgeleyen bir

etkinliktir. Kentin kültürel ve ekonomik hayatını canlandırmak ve geri dönüş temalarının yanında Dersim'de 2000'lerden beri devam eden baraj ve HES karşıtı toplumsal mücadele festivalin ana gündemlerinden olmuştur. Bu açıdan festival, merkezi iktidarın yerel üzerindeki kontrol siyasetlerine ve ekolojik ve insani tahribata yol açan devlet-sermaye ortaklığındaki projelere karşı tabandan üretilen bir kültürel etkinliktir.

2004, 2009 ve 2014 senelerinde Dersim'de yerel seçimleri kazanan Kürt hareketi kentin merkez belediyesini yönetmeye başlamıştır. Böylece Kürt hareketi, DHF'nin etkili olduğu Dersim dernekleriyle birlikte festivalin iki ana örgütleyicisinden biri olmuştur. Bunların arasındaki rekabet festivalin örgütlenişine yansımaktadır. Zamanla Kürt hareketinin festivalin örgütlenişinde diğer siyasi grupları etkisizleştirdiği, etkinliği kendi politik ve kültürel ajandasını Dersim toplumuna empoze etmek için kullandığı, Dersimli kimliğini ikincilleştirdiği biçiminde eleştiriler ortaya çıkmıştır. Bu biçimde tabandan üretilen bir kültür etkinliği olarak başlayan Munzur Festivali, Dersim'in yerel iktidarının kendi siyasi gündemini yaygınlaştırmak için kullandığı bir mecra olarak yorumlanmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde festival katılımcılarının özellikle çevre illerden Kürt katılımcıları kapsayan biçimdeki artışı, etkinliğin eğlence ve turistik boyutlarının ön plana çıkması, festival dönemindeki ticarileşme ve anonimleşme Dersim toplumunda rahatsızlıklara neden olmuştur.

Festival deneyiminin Dersim toplumu için taşıdığı anlamlar ve festivalin örgütlenmesinde siyasi aktörlerin birbirlerine göre konumlanışları, merkezi iktidarın Kürt siyasetleri ve yerelle kurduğu ilişki biçimine göre değişmektedir. İlk yıllarda festivalin yasaklanması, ertelenmesi, katılımcıların engellenmesi, etkinliklere kısıtlamalar getirilmesi gibi konularda devlet aktörleriyle yaşanan mücadeleler ön planda olmuştur. Festivalin bu ilk dönemi tüm Dersimlilerin ortak etkinliği olarak, siyasi ve sosyo-uzamsal bölünmeleri aşan, cemaati bir araya getiren bir ortak mücadele olarak anımsanmaktadır. Barış sürecinde ise siyasi rekabet ve iç çatışmalar ön plana çıkmıştır. Bu durum devletin Kürt meselesindeki siyasetlerinin değişmesi, bölgedeki çatışmaların azalması, kontrol rejimi uygulamalarının gevşemesi ve barış süreci politikalarıyla bağlantılıdır. 2015 yazında barış sürecinin bitişi ve 2016'nın Kasım ayında eş başkanları görevden alınarak Tunceli Belediyesi'ne kayyum atanması, Dersim toplumunun siyasi hayatındaki ve festivalin örgütlenişindeki güç ilişkilerini ve aktörlerin birbirine göre konum alışlarını etkilemiştir. Bu dönemde festival fikrinin ilk ortaya çıktığı 1990'lardaki gibi devletin kontrol ve güvenlik siyasetlerine karşı ortak mücadele söylemi belirginleşmiştir. Ancak festivalin ortaya çıkış dönemindeki kuvvetli mobilizasyon ve sahiplenme durumu yaşanmamıştır.

5.1 Kavramsal Çerçeve: Kimlik, Yerellik ve Festivaller

Kimliklenme süreçleri yalnızca ortak bir görüşü ya da toplumsal/ etnik konumu paylaşan grupla özdeşleşme biçiminde yaşanmamaktadır. Kevin Hetherington, kimlik inşası süreçlerinin ayrıştırılabilir, dışavurumsal ve somutlaşmış performans repertuarlarına ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir[375]. Bunlar bayramlar, anmalar, festivaller gibi kamusal ritüeller, hac ziyaretleri, geçiş ayinleri [*rites of passage*] gibi performanslardır. Bu performans repertuarlarının mekânsallığı, yani fiziki olarak bunların gerçekleştiği alan, bu alanı üreten ve temsil eden sembolik ve somut sosyal pratikler kimlik inşasında önem taşımaktadır. Kolektif aidiyetlerin, özellikle de etnik ve milli karakter taşıyanların, deneyimlenme biçimleri anavatan veya grup için sembolik önem taşıyan köken mekânlar gibi yerelliklere duyulan bağlılığı öngörür. Munzur Festivali, Dersim toplumunun ortaya koyduğu kimlik performansları repertuarında öne çıkan ve yereli ulus devlet ve sermaye müdahaleleri karşısında yeniden sahiplenmeyi amaçlayan bir etkinliktir. İnanç ve anadil gibi kültürel ve vadiler, ormanlar, nehirler gibi fiziksel boyutlarıyla Dersim yerelliğine vurgu yapan, ona devletin ve sermayenin müdahaleleri karşısında sahip çıkmayı, yeniden canlandırmayı hedefleyen bir "mekân yapma" [*place-making*] etkinliğidir.

Performansları durağan, homojen ve özselleştirilmiş bir kültürün doğrudan ifadeleri olarak düşünmek hatalıdır. Bunlar kültürü oluşturan anlamların sürekli biçimde yeniden müzakere edildiği alanlardır[376]. Bu sürekli müzakere durumu performansların güç ilişkileri çerçevesinde, siyasi bir alan dâhilinde üretildiğine işaret etmektedir. David Kertzer kamusal ritüellerin, toplumsal iktidarın kendisinin ve kimliğin yeniden üretiminde önem taşıyan görünümlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan ritüeller siyasi elitlerin otoritelerine meşruluk sağlamak, toplumsal organizasyon, entegrasyon ve dayanışmayı geliştirmek ve belli politik görüşleri hakim kılmak için kullandığı araçlardır[377]. Ancak siyasi elitler ritüelleri iktidarlarını meşrulaştırmak için kullanırken, bu elitlere tepki duyan kesimler "gayri meşrulaştırma ayinleri" [*rites of delegitimation*] biçiminde ritüeller ortaya koymaktadır. Öyle ki bunlar, toplumsal tepkilerin görünürleşmesi ve hatta devrimler için hayati önem taşımaktadır[378]. Ancak karşıt gruplar ritüeller vasıtasıyla mevcut iktidarlara tepkilerini ortaya koyarken kendi iktidar alanlarını da tesis etmektedir.

---

[375] Hetherington, *Expressions of Identity*, 18.
[376] Zarrilli, "For Whom Is the King a King? Issues of Intercultural Production, Perception, and Reception in a Kathakali King Lear", 108.
[377] Kertzer, *Ritual, Politics, and Power*, 87.
[378] A.g.k., 2.

5.1.1 Yerelliğin inşası ve diaspora

Yerellikler sınırlı ve sabitlenmiş, durağan alanlar değildir. Yerellik, onu çerçeveleyen bölgesel, ulusal, ulus aşırı ve küresel ölçeklerde cereyan eden sosyo-mekânsal ve politik dinamiklerin kesişiminde tarihsel olarak üretilmektedir. Bu doğrultuda Dorren Massey, yerellikleri "bir arada bulunan somut toplumsal ilişkilerin ve toplumsal süreçlerin kesişimlerinden ve etkileşimlerinden çıkan inşalar" olarak tarif etmiştir[379]. Arjun Appadurai ise yerelliği ilişkisel ve bağlamsal olarak ele almakta, onu iradi edimlerle üretilen bir "duygu yapısı" [*structure of feeling*] olarak yorumlamaktadır[380]. Bu duygu yapısı, sosyal hayatın fenomonolojik yani bilinçle alakalı bir boyutudur; toplumsal yakınlık hissi, ilişkilenme teknolojileri ve bağlamların göreliliği ile tarif edilmektedir. Appadurai, yerelliğin üretiminin küreselleşme çağında gittikçe artan şekilde bir mücadele alanı halini aldığı ve bu mücadelenin birbiriyle bağlantılı üç boyutu olduğu tespitini yapmaktadır[381]. Bunlar ulus devletlerin yerelliği kontrol altına alma yönündeki teknikleri, küresel ölçekte artan insan hareketliliği ve yerel cemaatler karşısında sanal cemaatler oluşturan iletişim teknolojileridir. Bu dinamikler bir yandan yerelliği erozyona uğratmaktadır, diğer yandan onun sınırlarının ve taşıdığı anlamların yeniden belirlenmesi ve yeniden üretimi için fırsatlar sunmaktadır

Dersim örneğinde yerelliğin inşasında ulus devletin yerelliği dağıtma ve yeniden tarif etme çabaları, 1980'lerden beri yoğunlaşan göç hareketi ve son yıllarda internet ve sosyal medya teknolojilerinin gelişmesiyle sanal bir cemaat niteliği kazanan Dersimli kamuoyu biçimindeki boyutların etkileşimini bir arada değerlendirmek mümkündür. Ulus devlet on yıllardır göç ettirme, köylerin boşaltılması, yer adlarını değiştirme, baraj inşaatlarıyla coğrafi mekânı dönüştürme gibi tekniklerle Dersim yereline müdahale etmektedir. Bu müdahalelerle ilişkili olarak Dersim toplumunda siyasi ve ekonomik nedenlerle artan bir insan hareketliliği söz konusudur. Yoğun göç verme durumu Dersim kamuoyunda "Dersim'in insansızlaşması" ve "kültürel yozlaşma" biçiminde ifade edilen olumsuz etkiler yaratmaktadır. Göç hareketi, Dersimlilerin anadilini ve kültürünü unuttuğu, kimliklerine yabancılaştıkları yönünde kimliksel endişeleri tetiklemektedir. Ancak aynı zamanda diasporadaki Dersimliler arasında kaybedildiği düşünülen kimliğin ve yerelliğin korunması yönünde kuvvetli bir duyarlılık mevcuttur. Türkiye ve Avrupa kentlerine dağılmış Dersimliler, 1990'ların ortasından itibaren fiziksel ve kültürel bir coğrafya olarak Dersim'i koruma ve köy boşaltmalardan etkilenen Dersimlilere yardımcı olma yönünde örgütlenme ağları kurmuştur. Munzur Festivali de bu

---

[379] Massey, *Space, Place and Gender*, 138.
[380] Appadurai, "The Production of Locality", 182.
[381] A.g.m., 189.

örgütlenme ve dayanışma girişimlerinin bir çıktısıdır. Türkiye kentlerini de içerecek biçimde, diasporadaki Dersimlilerin memleketleri konusundaki duyarlılığı, yerele dair hafıza, nostalji ve tahayyülün devreye girdiği yeni kültürel inşaları ve anlamlandırmaları beraberinde getirmektedir.

Diasporik tahayyüllerde memleket kavramı kökenlere, hafızaya, kültürel yakınlık sunan bir sığınağa işaret etmektedir. Bu açıdan nostalji, özlem ve ait olma hislerini çağrıştırmaktadır. Avtar Brah, diasporadaki öznelerin ev/ memleket kavrayışı üzerine şunları söylemektedir:

> Ev neresidir? Bir tarafta "ev" diasporik tahayyülde mitik bir arzu mekânıdır. "Köken" mekân olarak görülen coğrafi bölgeyi ziyaret etmek mümkün olsa dâhi, bu bakımdan geri dönüşün mümkün olmadığı bir yerdir. Diğer taraftan ev aynı zamanda yerelliğin yaşanan deneyimidir. Onun sesleri ve kokuları, onun sıcağı ve tozu, ılık yaz akşamları ya da ilk karın heyecanı, ürperten kış akşamları, gün ortasında kasvetli gri gökyüzü… Bunların hepsi, toplumsal ilişkilerin tarihsel açıdan spesifik gündelikliği tarafından dolayımlanır[382].

Diasporadaki Dersimliler için Dersim, yukarıdaki alıntıdaki gibi "geri dönüşü mümkün olmayan bir mitik arzu mekânı"dır. Türkiye ve Avrupa kentlerinde kendilerini hayat kurmuş Dersimliler festival döneminde özlemle memleketlerine gitmektedir. Ancak yaşayan Dersim'de, imgelemlerinde kurdukları Dersim'i bulmaları her zaman mümkün olmamaktadır. Dersim yerelinin yaşanan deneyimi onların çocukluklarını ya da ilk gençliklerini ölçüt alarak oluşturdukları Dersim imgesinden farklılaşmaktadır. Mülakatlarımda ve kamusal alanda dolaşıma giren bazı festival değerlendirmelerinde Dersim dışında hayat kurmuş Dersimlilerin memleketlerine kısa süreli ziyaretlerinde yaşadıkları hayal kırıklıkları ifade edilmektedir. Buna göre festival döneminde fiyatların artması, kutsal ziyaret yerlerini de kapsayan genel ticarileşme eğilimi, anonimleşme ve çevre kirliliği eleştiri konusu olmaktadır.

Bu doğrultuda sosyal medyada yer alan 2014 yılına ait bir festival değerlendirmesinde bir Dersimli şunları söylemektedir:

> 14. Munzur Festivali'ne katılamadım, kilometrelerce uzakta olduğum topraklarımdan hiç ama hiç gözümü ayırmadım, uzakta da olsa toprağım, suyum, taşım, dağım hep buralardan uzaklardan olsa dahi yaşadım ve Munzur sayfamızda paylaşımlarımız dahi

[382] Brah, *Cartographies of Diaspora*, 192. Çeviri bana aittir. Alıntının orijinal hali: "Where is home? On the one hand, 'home' is a mythic place of desire in the diasporic imagination. In this sense it is a place of no return, even if it is possible to visit the geographical territory that is seen as the place of 'origin.' On the other hand, home is also the lived experience of a locality. Its sounds and smells, its heat and dust, balmy summer evenings, or the excitement of the first snowfall, shivering winter evenings, sombre grey skies in the middle of the day... all this, as mediated by the historically specific everyday of social relations".

yapmaya çalıştım […] Temizlik konusunda misafirlerin ve yaşayanların maalesef tutumları yine felaket. Her gidilen yerden sonra çöpler olduğu gibi ya da toplanmış bir şekilde vadi içlerinde, dere kenarları ya da ağaç diplerine atılıp bırakılıyor. Çöpleri ağaç aralarına sıkıştırmaktansa ortalıkta bırakmanız alımını daha da kolaylaştıracaktır. İbadet mekânları Düzgün Bava ve Munzur Gözeleri, Buyere'de genelde ibadet edene rastlanmıyor. Baktığın zaman herkes bir fotoğraf sevdasına tutulmuş kendini çekiyor[383].

İnternet teknolojilerinin yaygınlaşması ve sosyal medya kanalları vasıtasıyla Dersim'den kilometrelerce uzakta olan bir Dersimli, memleketinden neredeyse anlık biçimde haber alabilmekte ve festivale katılmasa dâhi etkinliği "gözünü ayırmadan" takip edebilmektedir. On binlerce kişinin takip ettiği sosyal medya hesapları vasıtasıyla görüşlerine Dersim kamuoyuna etkili biçimde duyurabilmektedir.

Diasporadaki Dersimliler 2000'lerin başından beri önce internet sayfaları, portallar ve forumlarla başlayan bir sanal Dersimli kamuoyu oluşturmuştur. Bu sanal kamuoyu, kimileri Dersim'den binlerce kilometre uzakta yaşayan, kimileri siyasi ve cezai nedenlerle Türkiye'ye gelemeyen Dersimlilerin memleketlerine, kültürlerine ve kimliklerine dair canlı tartışmalar yürüttükleri bir zemin olmuştur. 2010'lardan itibaren akıllı telefonların ve facebook, twitter ve instagram gibi anlık paylaşımları ve canlı yayınları mümkün kılan sosyal medya mecralarının yaygınlaşması, bu sanal Dersimli cemaatini büyütmüş ve yoğunlaştırmıştır. Anlık ve hızlı bilgi alışverişini ve iletişimi mümkün kılan ve son derece yaygınlaşmış bu teknolojiler diasporadaki Dersimliler için yerelle bağlantı kurma imkânı sağlamaktadır. Munzur Festivali'nden ya da Dersim'in Khal Gağan gibi geleneksel ritüellerinden yapılan canlı yayınlar, Dersim'in turistik ve inanç mekânlarından yapılan fotoğraf paylaşımları, beğeniler, yorumlar ve eleştiriler yerelliğin inşasına yeni bir boyut katmıştır. Böylece internet ve sosyal medya pratikleri, bir duygu durumu olarak yakınlığı ifade eden yerelliğin çok uzaklardan deneyimlenmesini ve kurgulanmasını mümkün kılmaktadır.

Sosyal medya anlam ve temsil üretimine dair bir çoğullaşma imkânı sağlamaktadır. Bu doğrultuda internet teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla Dersim toplumunda yerelliğe dair üretilen temsiller ve ona yüklenen anlamlar çeşitlenmiştir. Bu durum aynı zamanda yerelliğin ve kimliğin inşasındaki toplumsal çelişkileri ve çatışmaları da görünürleştirmektedir. Bir diğer yandan bir görme ve görülme mecrası olan sosyal medyanın yaygınlaşması, yukarıdaki alıntıda "ibadet mekânlarında ibadet edene rastlanmıyor, herkes bir

[383] "Ya Dersim yok olursa ?? Ya Munzur'a İnancımız ??", 6 Ağustos 2014, https://www.facebook.com/MunzuRumaDokunma/posts/851534724857677

fotoğraf sevdasına tutulmuş kendini çekiyor" şeklinde ifade edilen bir yüzeyselleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu biçimde Dersimli kimliğinin icra edilmesi, Dersim'in turistik mekânlarında veya ibadet yerlerinde çekilen *selfie*lerin paylaşılmasına indirgenebilmektedir. Kırmancki dilini kullanmak, dinsel ve kültürel adetleri yerine getirmek, Dersim'in inanç sistemi ve tarihi üzerine bilgi edinmek gibi daha derin ve yerleşik görünen kimlik performansları karşısında, sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlar derinliksiz bulunmaktadır. Dersim kamuoyunda bu biçim sosyal medya pratiklerinin kültürün özünü yozlaştırdığı ve politik açıdan daha somut sahiplenme edimleri karşısında derinliksiz kaldığı yorumları yapılmaktadır.

5.1.2 Festival formu ve toplumsallık

Klasik antropoloji ve sosyoloji literatüründe festivaller dinsel boyutlarıyla ve kutsal kavramı etrafında ele alınmıştır. Kolektif bir esrime hali yaratan toplumsal ayinler olarak tanımlanan festivaller, ortak değerleri kutsayarak toplumsal özün ve kolektif kimliğin temsil ve icra edildiği etkinlikler olarak değerlendirilmiştir. Emile Durkheim şölenler gibi kamusal ayinleri topluluğunun kendi varoluşunu kutladığı, toplumsal kaynaşmaya ve manevi bütünlüğe katkı yapan, topluluğu harekete geçiren ve kolektif biçimde deneyimlenen bir coşku hali [*collective effervescence*] yaratan etkinlikler olarak değerlendirmiştir[384]. Mihail Bakhtin Orta Çağ Avrupası'nın popüler karnavallarını hegemonya karşıtı halk kültürünü yansıtan, toplumsal hiyerarşilerin alaşağı edildiği, oluşun, değişimin ve yenilenmenin ihtimallerini taşıyan, toplumsal düzeni hedef alan mizahın ve eğlencenin kronotopu (zaman-mekânı) olarak yorumlamıştır[385].

Antropolog V. W. Turner'e göreyse festival, zamanın ve dünyevi toplumsal düzenin hem içinde hem dışında, araftaki bir deneyime tekabül etmektedir[386]. Topluluk üyeleri gündelik varoluşlarının ve toplumsal rollerinin dışına çıkarken sınıf ve statülerin yarattığı yapısal eşitsizlikler etkisizleşir, grup özsel bir insani bağı ve bütünleşmeyi, yani dünyevi yapısal ayrımların ötesinde anlık biçimde gelişen cemaat olma hissini [*communitas*] deneyimler. Bu bakımdan toplumsal normların belli bir zaman-mekân dâhilinde askıya alınması; kutsalla dünyevinin, bayağı ile asil olanın bir arada var olması ve normatif sınırların kalkması toplumsal gerilimlere sembolik bir çözümleme imkânı verir. Bunların yanında Turner, festivaller gibi kültürel performanslarda "performatif düşünümsellik" [*performative reflexivity*] adını verdiği kamusal bir eleştiri potansiyelinin varlığından söz etmektedir. Buna

[384] Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*.
[385] Bakhtin, *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*.
[386] Turner, "Religious Celebrations".

göre bir sosyo-kültürel topluluk ya da onun duyarlı üyeleri, kültürel performans yoluyla kamusal benliklerini oluşturan ilişkiler, hiyerarşiler, semboller ve normlar üzerine eleştirel bir düşünümsellik geliştirebilmektedir[387].

Buraya kadar tartışılan biçimiyle festivaller, cemaat bağlarını, organik dayanışma ve bütünlük halini geliştiren, kolektif kimliği temsil ve icra eden, duygusal yoğunluğu yüksek, modernite dışı dinamikleri olan etkinliklerdir. Ancak festivalleri yalnızca modernite dışı/öncesi toplumsallığın bir boyutu olarak düşünmek hatalı olacaktır. En geniş tanımla festivaller kutlama amaçlı kamusal etkinliklerdir. Festival formu bağlama göre değişik biçimler almakta, farklı anlamlar ve toplumsal işlevler taşıyabilmektedir. Festivaller bir yanda kutsal ve dünyevi, diğer yanda özel ve kamusal alanlar arasında bağlantılar kuran; gelenek icat eden ya da gelenekleri yeniden üreten ve kültürel yaratıcılık içeren; kimi zaman var olan toplumsal düzeni pekiştiren ya da nostaljik uyanışlara kapı açan, kimi zaman da en spekülatif kültürel, sanatsal ve siyasi formları sergileyen avangart ve muhalif şenlikleri içerecek biçimde farklılaşmaktadır[388].

Festival çalışmalarında ideal tipler olarak bir yanda devlet, ticari gruplar ya da kültürel elitler tarafından düzenlenen, bu aktörlerin meşruluk devşirme amacıyla ürettiği, tepeden organize edilen kutlamalardan söz edilmiştir. Bunun karşısında toplulukların spontane enerjisini ve katılımını yansıtan, tabandan üretilen organik kutlama ritüeller ve karnavallar vardır. Ancak bu ideal tiplerin özellikleri somut festival örneklerinde iç içe geçmiştir. Öyle ki resmi bir devlet töreni halk tarafından benimsenerek cemaat hissi ve organik coşkulanım yaratabilir. Ya da yerel dinamiklerle ortaya çıkan ve kolektif bir katılım ruhu yaratan bir şenlik zaman içinde kutlamanın otantik boyutlarını erozyona uğratan ticari bir nitelik kazanabilir. Marjinalleştirilen, madun ve azınlık gruplar için kitlesel buluşma ve gösteri zemini sağlayan festivaller topluluğa enerji ve heyecan veren, ortak duyguları harekete geçiren kolektif eylem repertuarlarının bir parçasıdır[389]. Munzur Festivali, Dersim toplunu mobilize etmek için Dersimli aktörlerin tabandan ürettiği ve merkezi iktidarla çelişkilerini ortaya koyan bir etkinliktir. Ancak sonraki yıllarda festivalin örgütlenmesinde belediyeyi yöneten Kürt hareketinin siyasi aktör olarak belirleyicilik kazanması, etkinliği yerel iktidarla toplum arasındaki çelişkileri açığa çıkaran bir mecraya dönüştürmüştür.

Günümüzde küreselleşmenin getirdiği artan hareketlilik ve kültürel beğenilerin çeşitlenmesiyle festival formunun ticari boyutu ön plana çıkmaktadır. Festivaller eğlence ve

---

[387] Turner, *The Anthropology of Performance*, 24.
[388] Falassi, "Festival: Definition and Morphology".
[389] Goodwin ve Pfaff, "Emotion Work in High-Risk Social Movements: Managing Fear in the U.S. and East German Civil Rights Movements", 290.

turizm sektörlerinin önemli bir ayağı olmuştur. Fragmentasyon ve yabancılaşma hallerini arttıran modern hayatın ve kapitalizmin kuşattığı toplumların hayatında da festivaller, otantik anlamlar ve aidiyet hissine imkân veren etkinlikler olması bakımından önemlidir. Festivaller estetik bir ortaklaşma deneyimine ve gündelik hayatın dışında gelişen toplumsallıklara [*festive sociability*] imkân tanır[390]. Estetik, politik ve etik düzeylerde aktif katılımcılığı teşvik eder, eğlence ve çeşitli hazlar vaat eder, duygulanım ve eylemliliği içeren bütüncül bir deneyim sunarlar[391]. Bu bağlamda festivallerin estetik ve etik-politik çoğulculuğu, duygulanım ve düşünümselliği provoke eden yapısı ve imkân verdiği rutin dışı ilişkilenme biçimleri, akılcı tartışmayla tanımlanan klasik kamusal alan formunun ötesinde, çok boyutlu kültürel bir kamusal alan kurabilmektedir.

Toplumsal muhalefetin ve madun grupların kültürel siyasetinde de festivaller önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Festivaller toplumsal mücadele repertuarları içinde kitle mobilizasyonuna olanak veren, kolektif performanslar yoluyla coşkulanma ve aidiyet sağlayan ve siyasi iddiaların dillendirildiği mecralar olarak değerlendirilmektedir. Festival zamanın ve mekânın rutin kullanım biçimlerini ve gündelik toplumsallığı değiştirdiği için yaratıcı ve deneysel enerjileri açığa çıkarır. Bu bağlamda azınlıklar ve hegemonya karşıtı gruplar festivalleri neşe, yaratıcılık ve kutlama içeren performanslarla alternatif toplumsal tahayyülleri tecrübe ve temsil ettikleri alanlar olarak kullanmaktadır. Dahası ulus devlet rejimi altında baskılanan etnik gruplar için festivaller, küresel düzlemde etkili çok kültürcülük söylemine _ve bu söylemin getirdiği şeyleşme ve ticarileşme eğilimlerine de_ eklemlenerek kültürel yeniden üretim ve kamusal görünürlüğe olanak sağlayan mecralar olarak işlev kazanmaktadır[392]. Aynı zamanda festivaller, hegemonya karşıtı gruplar için mekâna dair yeni anlamlar ve kullanım biçimleri geliştirme pratikleri ve bu yolla mekânı sahiplenme biçiminde "mekânsal taktikleri" içerebilmektedir[393]. Mekâna ve yerelliğe yapılan vurgu, onu ulusal ve küresel düzlemlerle bağlantılı ama aynı zamanda onlardan ayrı biçimde tanımlama ve değerlendirme pratiği, yerelliğin kültürel ve ticari kıymet gördüğü günümüzde festivallerin önemli bir özelliği olmuştur.

Festivaller tarihselliği olan, onu üreten toplumsal ve siyasi yapıların dönüşümlerine göre içerikleri, yansıttıkları anlamları ve organizasyon biçimleri değişen etkinliklerdir. Bu açıdan festival deneyimi, onları üreten toplulukların hayat döngüsündeki kırılmalar

---

[390] Costa, "Festive Traditions in Modernity".
[391] Karp, "Festivals", 281–82.
[392] Vardaki, "The Making of Home Away from Home: The Role of Ethno-Cultural Festivals in Contesting Local Spaces", 260.
[393] Iain Munro ve Silvia Jordan, "'Living Space' at the Edinburgh Festival Fringe".

anlamlandırmak; geçirdikleri toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşümleri yorumlamak için önemli imkânlar sunmaktadır. Joâo Leal, Kuzey Amerika'daki Azorlu göçmenlerin Kutsal Ruh Festivali üzerine incelemesinde göç deneyiminin, ev sahibi ülke kültürüne asimile olmanın ve 2000'lerin başında söz konusu festivalin "kültür mirası" olarak yeniden tarif edilmesinin etkilerini ortaya koymaktadır[394]. Bu doğrultuda Leal, festivali "grup inşası" [*group-making*], "grubun çözülmesi" [*group-unmaking*] ve "grubun yeniden inşası" [*group remaking*] süreçlerini etkileyen ve bu toplumsal dönüşümleri yansıtan bir etkinlik olarak yorumlamıştır.

Modernite öncesi cemaat formundaki toplulukların yaşantısında festivaller, topluluğun bir olma hissini deneyimlediği ve kendisini yenileme yönündeki yaratıcı enerjileri ortaya çıkaran, yani "grup yapan" ritüellerdir. Göçler, kapitalizme eklemlenme, şehirleşme ve diasporaların oluşması gibi toplumsal farklılaşma ve yabancılaşma deneyimleriyle birlikteyse festivaller, kültürel mirasın yeniden keşfedildiği ve farklı biçimlerde yorumlandığı, "grubu yeniden yapan" ve "grubu dağıtan" etkinlikler olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu süreçlerle bağlantılı şekilde festivaller, etnik-kültürel grubun otantik aidiyetini icra etme ve yeniden üretme mecrasından toplumsal ve siyasi farklılaşmaların kendini gösterdiği, küresel ve çok kültürlü kapitalist düzende otantisitenin ticari bir değer olarak pazarlandığı etkinliklere evrilebilmektedir. Munzur Festivali, Dersim toplumunun inanç yapısına ya da geleneksel kültürüne dayanan bir ayinden kaynaklanmamaktadır. Bu bakımdan yakın dönemde icat edilmiş bir kutlama etkinliğidir. Ancak festival 1990'ların sonundaki başlangıcı diasporadaki ve yereldeki topluluk üyelerini bir araya getiren, Dersim toplumunu bir cemaat olarak yeniden inşa eden, kültüre ve geleneğe vurgu yapan bir niteliğe sahiptir. Festival deneyimi, 2000'lerin sonlarından itibaren topluluk içi farklılaşmaları ve çelişkileri ortaya çıkaran ve grubu dağıtan bir karakter kazanmıştır.

5.2 Munzur Festivali'nin Ortaya Çıkışı ve İçeriği

1990'lardaki OHAL rejimi ve zorunlu göç uygulaması hem insani hem de kültürel bakımdan Dersim toplumunda tahribat yaratmıştır. Dersim toplumunun kültürel söylemlerinde bu dönem 1937-38'in yıkım hafızasına atıfla sıklıkla "ikinci 38" olarak adlandırılmıştır. 1996 yılında Dersimli hemşeri dernekleri temsilcileri, siyasi örgütlerin temsilcileri, Dersimli meslek odası yöneticileri, sendikacılar, aydınlar, sanatçılar ve esnaflardan oluşan bir grup İstanbul'da bir araya gelmiş ve Dersim Dayanışma Kurulu'nu

[394] Leal, "Festivals, Group Making, Remaking and Unmaking".

kurmuştur. Bu kurul kapsamında oluşturulan kültür komisyonu, Avrupa ve Türkiye kentlerindeki Dersimlilerin tatillerini geçirmek için Dersim'e dönmesini teşvik edecek ve OHAL uygulamalarıyla kısıtlanan Dersim'deki toplumsal hayatı canlandıracak bir etkinlik planlamıştır. Munzur Kültür ve Doğa Festivali bu biçimde ortaya çıkmıştır. Festivalin ilk dönem örgütleyicilerinden, Tunceli Kültür ve Dayanışma Derneği yöneticisi Hüseyin Ayrılmaz görüşmemizde bu süreci şöyle anlatmıştı:

> Dersim çok yalnızdı. Bu yalnızlık duygusunun giderilmesi gerekiyordu. Dersimlileri topraklarına geri çağırmak istedik. Bir kültür festivali düzenlemek istedik. Kente girişler engelleniyordu. Kaç defa Seyitli Köprüsü'nden geri çevrildik. Dışarıdan yığacağımız güçle ablukayı dağıtacaktık; ki bunu da başardık. Dersim'de olup bitenleri dışarıya anlatmak, bu meseleyi uluslar arası kamuoyuna taşımak istiyorduk[395].

1990'ların sonu, 2000'lerin başına denk düşen dönemde Türkiye'de çok kültürlülük üzerine tartışmalar kamusal alanda ve siyaset sahnesinde belirginleşmiştir. Türk kimliğinin dışında kalan Müslüman ve gayrimüslim etnik grupların tarihleri ve kültürleri hem siyaset hem de basın, sanat, edebiyat, müzik ve hatta popüler kültür mecralarında görünürlük kazanmıştır. AKP hükümeti 2000'lerin ortasından 2015'e kadar ki dönemde Kürt, Alevi ve Roman topluluklarının mağduriyetlerine çözüm getirmek iddiasıyla çeşitli demokratik açılım siyasetleri yürürlüğe koymuştur. Bu dönemde etnik azınlıkların dilleri, müzikleri, ritüelleri, mimarileri gibi geleneksel kültürel üretimleri "kültür mirası" biçiminde tarif edilmeye başlamıştır. Bunların korunması, gün yüzüne çıkarılması, kamuoyuna duyurulması ve geliştirilmesi için Avrupa Birliği ve UNESCO gibi kuruluşların sunduğu kaynaklarla projeler üretilmiştir. Farklı kimlik gruplarından etno-politik aktörler, kendi gruplarının kültürel alt yapısından seçtikleri pratikleri kültürel miras olarak yeniden üretmek için girişimlerde bulunmuştur. Anadolu Kültür ve Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi uluslar arası kuruluşlarla bağlantılı ulusal STK'lar da bu kültürel miras inşası süreçlerine dâhil olmuştur.

Clemence Scalbert Yücel, Laz kimlik hareketi ve Kürt hareketinin kültürel siyasetlerini incelediği makalesinde, 2000'lerden itibaren gelişen çok kültürlülük söyleminin sunduğu imkânların bu iki grubun yürüttüğü tanınma siyasetleri bağlamındaki etkisini ortaya koymaktadır[396]. 1999 yerel seçimlerinde HADEP'in yönetmeye başladığı Diyarbakır Belediyesi 2001 yılında Diyarbakır Kültür ve Sanat Festivali'ni başlatmıştır. Festivaller gibi çok kültürlülük söyleminin ön plana çıkarıldığı etkinlikler, Kürt hareketinin tanınma taleplerini devletin ve milliyetçi kesimlerin doğrudan tepkisini çekmeden ifade etmesi için bir

[395] Hüseyin Ayrılmaz'la görüşme, 11 Mart 2015, İstanbul.
[396] Yücel, "Common Ground or Battlefield?"

zemin olmuştur. Scalbert Yücel 2003 yılında Diyarbakır Belediyesi'nin düzenlediği "Ortadoğu Edebiyatı ve Çokkültürlülük Konferansı"nı bu kapsamda örnek vermektedir. "Ortadoğu edebiyatı" ile kastedilenin aslında Kürt edebiyatı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda Kürt hareketi kendisini temsilcisi olarak tarif ettiği sosyo-kültürel uzama dair alternatif bir çokkültürlülük söylemi geliştirmiştir[397]. Bu uzamdaki Yezidi, Süryani ve Ermenilerin kültürlerini "Mezopotamya'nın kültürel çeşitliliği" biçiminde temsil etmiş ve bunları korumak adına kültürel siyasetler ortaya koymuştur.

Munzur Festivali'nin ortaya çıkışı Türkiye çapında ve Kürt hareketi içinde çok kültürlülük tahayyüllerinin ve tartışmalarının yükseldiği bir döneme denk düşmektedir. Bu dönemin sunduğu meşruluk zemini ve alternatif kültür piyasasının (özellikle gelişen etnik müzik türünde) sağladığı imkânlar festivalin üretiminde etkili olmuştur. Ancak Diyarbakır'dan ya da Kürt hareketinin siyasi partilerinin yönettiği diğer kentlerden farklı biçimde Dersim'deki festivalin üretiminde Dersim toplumunun kendi iç dinamikleri, Türkiye ve Avrupa kentlerinde gelişen Dersimli dernekleri ve bunların 1990'ların ortasında kenti etkileyen köy boşaltmalara ve OHAL uygulamalarına karşı örgütlenmesi daha belirleyici olmuştur. Örneğin ilk festivallerin örgütleyicilerinden, Avrupa'da yaşayan şair Mehmet Çetin 2012 yazındaki görüşmemizde festivalin ilk yıllarında tertip toplantılarının Avrupa, İstanbul ve Dersim'de üç ayaklı biçimde yürütüldüğünü anlatmıştı. Festival fikrinin ortaya çıkışında "Köln Filarmoni Orkestrası Dersim'de çalsa gibi hayaller kuruyorduk" demişti.

Ayrıca Munzur Festivali, diğer Kürt illerindeki festivallerden farklı olarak Kürt siyasi partisi dışındaki aktörlerin söz sahibi olduğu, belirleyicilikleri azaldığı koşulda da tepki gösterdiği, çok aktörlü bir etkinliktir. Bu açıdan tek bir siyasi iradeden daha çok, Dersim toplumunun siyasi ve mekânsal çoğulluğunu, Dersim dışındaki üyelerinin memleketlerine dönük özlemlerini, hayallerini ve bunların failliklerini yansıtmaktadır. Diasporanın (özellikle Türkiye kentlerinde yaşayan Dersimlilerin) itici güç olması bakımından Munzur Festivali, 2000'lerde Kürt hareketi belediyelerinin düzenlediği kültür sanat festivallerinden farklılaşmaktadır.

Munzur Festivali, Dersim kamuoyunun yanı sıra Kürt hareketi ve Türkiye'deki sosyalist hareketler açısından önemli bir kültürel etkinlik olmuştur. Etkinlik, katılımcıları ve sunduğu içerikler bakımından çoklu etno-politik tahayyülleri yansıtmaktadır. Festivalin merkezinde, fiziksel ve inançsal-kültürel bir coğrafya olarak kutsanan ve Munzur Nehri'yle simgeleştirilen Dersim coğrafyası yer almaktadır. Etkinliğin temel izleği devletin ve

[397] A.g.m., 84.

sermayenin müdahalelerine karşı hem fiziksel hem de sembolik bir mekân olarak Dersim'i talep etmek ve Kürtlük, Alevilik ve Dersimlilik kimliklerini görünür kılmaktır. Bununla bağlantılı biçimde festivalin ilk senelerinden beri işlenen ekolojik mücadele ön plana çıkmaktadır. Dersim doğasının korunması yönündeki toplumsal mücadele 1990'larda güvenlik politikaları çerçevesinde uygulanan orman ve köy yangınlarına karşı gelişmiştir. 2000'lerde ise çeşitli yaşam ve ibadet alanlarını sular altında bırakan, milli park ilan edilmiş Munzur Vadisi'ndeki ekolojik yapıyı tehdit eden baraj ve HES projelerine karşı devam etmiştir. Festival kapsamında Munzur Vadisi'nin SİT alanı ilan edilesi için ve Munzur ve Pülümür ırmakları üzerindeki baraj projelerine ve Dersim dağlarında siyanürle altın aranmasına karşı düzenlenen paneller ve kitlesel yürüyüşler gibi mücadeleler festivalin ekolojik mekân siyasetlerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda devlet ve sermayenin kimliği ve doğayı massetmeye çalıştığı bir coğrafyada, Munzur Festivali'ni "politik ve kültürel içeriği ile etkili bir yer yapma [*place-making*] pratiği olarak" değerlendirmek mümkündür[398].

Munzur Festivali, sunduğu turizm ve eğlence imkânlarıyla barış sürecinde kent ekonomisi için en önemli gelir kaynaklarından biri olmuştur. Kentte çevre illere kıyasla alkol tüketiminin rahatlığı, kadınların toplumsal hayata katılması ve kentin bireysel özgürlüklere alan açan kültürel dokusu nedeniyle Dersim, özellikle yaz aylarında bir eğlence tüketimi merkezi haline gelmektedir. Bu durum Dersimliler, özellikle de yereldeki Dersimliler için nüfusun homojenliğini bozan, idealize edilen kültürel saflığı tehdit eden bir durum olarak algılanmış ve kentte gerilimlere sebep olmuştur. Yaz aylarında, özel olarak da festival döneminde kente "dışarıdan" gelenler, artan alkol tüketimi, çevre kirliliği, görünürlük kazanan romantik-cinsel birlikteliklerle ilişkilendirilmiş ve Dersim'in yerel halkında tepkilere neden olmuştur. Dersim kamuoyunda festival döneminde çevre illerden gelen Kürt ziyaretçi artışının Kürt hareketinin yönettiği Dersim Belediyesi'nin teşvikiyle gerçekleştiğine dair bir kanı oluşmuştur. Dersim sosyal hayatın özgürlükçülüğü, kadınların toplumsal hayata katılması ve alkol tüketimi açısından bölgedeki illerden radikal biçimde farklılaşmaktadır. Festival döneminde çevre illerden gelen erkeklerin bu ortamı suiistimal etme eğilimi taşıdığına dair görüşler mevcuttur. Hem dışarıdan gelen ziyaretçiler hem de Dersimliler için artan alkol tüketiminin kavgalara ve huzursuzluklara neden olduğu, güvenliği tehdit ettiği düşünülmektedir.

2012 yılında katıldığım festivalde, Munzur kenarında kurulan çadır alanında bir kavga yaşandığını duymuştum. Anlatılana göre Mardinli bir genç kamp alanında bir kadını taciz

[398] Gündoğan, "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri".

etmişti. Bu durum bir kavgaya neden olmuştu. Hozat'taki etkinliklere katılmak için bindiğim minibüsün muavinine bu kavgayı sordum. 20'li yaşlarının başındaki genç adam olayı duymuştu. "Civar illerden gelen misafirlerimiz kardeşimizdir. Ama bazıları bizim buradaki ortamımıza aşina değil. İçki içince sıkıntı çıkarıyor" demişti. Bu genç, çevre illerden gelen ziyaretçileri "kardeş" sıfatıyla tarif ederken onlara duyduğu yakınlığı ifade ediyordu; dışarıdan olanlara (yani Sünni Kürtlere) dönük bir ayrımcılık taşımadığını vurgulamaya çalışıyordu. Bu ifadeleri kullanmasını Sünni Kürtlerle mesafe koyan, bunların kente gelmesine tepki duyan kesimden kendisini ayırması biçiminde yorumlamak mümkündür.

Festivalin ilk senelerinde işlenen konular Dersim kültürü ve Alevilik inancı, kadın hakları, Dersim'in yerel sorunları ve barajlara ve HESlere karşı mücadele şeklindedir. 2004 senesinde Tunceli Belediyesi'ni Kürt hareketinin yönetmeye başlamasıyla festival kapsamında bu hareketin gündemleri ve Kürt kimliği ağırlık kazanmıştır. 2009 yılında AKP hükümetinin 1937-38'i ulusal kamuoyunun gündemine taşımasına paralel olarak, 1937-38 Kırımı ve buna ilişkin resmi özür talepleri baraj mücadelesiyle birlikte festivalin başat gündemi olmuştur. Munzur Festivali'nin örgütlenmesi, Kürt hareketi, DEDEF, DHF ve kentteki diğer sosyalist örgütlerin kendi aralarındaki rekabetini yansıtmaktadır. Ancak bu siyasi aktörlerin kendi aralarındaki ilişkiler statik değildir. Devletin Dersim yereline dönük şiddet ve baskı içeren politikalarla sert güç [*hard power*] kullandığı ya da müzakereci, alan tanıyan, sert müdahalelerinden kaçınan yumuşak güç [*soft power*] kullandığı dönemlerde bu ilişki biçimleri değişmiştir.

5.2.1 Festival programı

Festival ilk yıllarından beri Türkiye'deki Dersim dernekleri ve Tunceli Belediyesi tarafından organize edilmiştir. Etkinliğin düzenlenmesi için biri İstanbul'da diğeri Dersim'de iki tertip komitesi kurulmaktadır. Bunlar festival tarihinden 2-3 ay önce hazırlıklara başlamaktadır. İstanbul'daki komite Dersim dernekleri temsilcilerinden oluşmaktadır. Dersim'deki komitede ise sosyalist örgütlerin, Kürt partisinin, sendikaların, meslek odalarının, baronun ve diğer sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ve belediye başkanı yer almaktadır. Ancak festivalin örgütlenmesindeki iki ana güç 2009'dan beri Dersim derneklerini etkisine almış olan DHF ve Kürt hareketidir. Diğer sosyalist örgütler ve Dersim Ermenileri örgütlenmesi, festival programında kendi güçleri oranında belirleyici olabilmektedir. Festival toplantılarında, bu farklı aktörler arasında festival içeriğinin belirlenmesi; özellikle de programda yer alacak panel başlıklarına, panelistlere ve müzisyenlere karar verilmesi konusunda çekişmeler yaşanmaktadır.

Festival programında konserler, paneller, doğa yürüyüşleri, folklor gösterileri, ziyaret yerlerine yapılan geziler, film ve belgesel gösterimleri, fotoğraf sergileri, rafting ve spor müsabakaları ve cem törenleri gibi etkinlikler yer almaktadır. Bunların yanında kentte festival döneminde canlı bir sosyal hayat ortaya çıkmaktadır. Munzur ve Pülümür ırmağı kenarlarında kamp alanları kurulmakta, kimi festival katılımcıları bu alanlarda çadır kurarak konaklamaktadır. OHAL'in kalktığı 2002 yılında festivale büyük kısmı yurtdışından olmak üzere on binlerce ziyaretçinin geldiği kaydedilmiştir. Milliyet Gazetesi'nde çıkan habere göre festival için kente 40 bine yakın kişi gelmiştir[399]. Belediye çalışanlarıyla yaptığım görüşmelerde festivale 40-50 bin civarında kent dışından katılımcı geldiğini belirtmişlerdir. Bu sayı bölgede çatışmaların durduğu, politik ortamın rahatladığı, Kürt açılımı ve "Dersim özrü" bağlamında Dersim'in popülerleştiği 2009-2014 dönemindeki festivaller için verilmiştir. Dersim'de kent merkezinin nüfusu 35 bin civarındadır. Bu kadar yüksek bir ziyaretçi sayısı şehrin altyapısında sorunlar yaratmıştır. Örneğin festival döneminde suların kesilmesi rastlanan bir durum olmuştur. Yüksek ziyaretçi sayısı ve oluşan çevre kirliliği Dersim'in yerel halkının bu dönemde festivalden duyduğu rahatsızlığın bir boyutunu oluşturmaktadır.

Festival dönemindeki ziyaretçilerin büyük bölümünü Türkiye'nin farklı şehirlerinden ve Avrupa'dan gelen Dersimliler oluşturmaktadır. Bunun yanına sosyalist örgütlerin temsilcileri ve bu örgütlerin çevresindeki gençler hem siyasi hem de turistik amaçlarla festivale katılmaktadır. Sosyalist örgütler için Munzur Festivali, yayınlarını ve bildirilerini dağıttıkları, yeni taraftarlar kazanmaya çalıştıkları, var olan taraftarlarının bir araya geldiği bir buluşma ve propaganda sahasıdır. Festival döneminde belediye tarafından kent merkezindeki Sanat Sokağı'nda ya da Seyit Rıza Meydanı'nda stant alanları kurulmaktadır. Bu alanlarda hediyelik eşya satan ticari stantların yanında sosyalist örgütlerin, sol ve Dersimli kamuoyuna hitap eden yayınevlerinin stantları yer almaktadır Kimi örgütler kentteki güçlerine göre festival döneminde yürüyüşler düzenlemekte; flamalarını taşıyarak sloganlar eşliğinde kent merkezinde kendilerini göstermektedir. Bunların yanında çevre illerden Kürt ziyaretçiler de turizm ve eğlence amaçlarıyla festival döneminde Dersim'e gelmektedir.

Festivalin ilk günü sabah saatlerinde büyük kentlerden gelen Dersimli ziyaretçileri taşıyan otobüslerin Mazgirt'teki Seyitli Köprüsü'nde, Pertek Feribot İskelesi'nde ya da kent merkezinin girişi sayılabilecek Türüşmek'te karşılanması ve konvoy eşliğinde kent merkezine girişi açılış merasiminin başlangıcıdır. Belediye başkanı, Dersim'deki festival tertip komitesi

[399] Akçura, "OHAL'siz Festivale Koşa Koşa Gittiler", 03.08.2002, Milliyet, 15.

ve yerel demokratik kitle örgütlerinin temsilcileri, memleket dışından gelen Dersimlileri karşılamaktadır. Seyitli Köprüsü ve Pertek İskelesi, dışarısının bitip Dersim'in başladığı sembolik sınırları ifade etmektedir. Bu iki noktada da jandarma kontrol noktaları vardır (Kontrol noktası, Pertek'teki iskele için barajın karşı yakasındadır, yani feribotla geçildikten sonra Dersim başlamaktadır). OHAL döneminde kenti ziyaret etmek isteyen Dersim dernekleri öncülüğündeki heyetler çoğu zaman Seyitli Köprüsü'nün girişindeki arama kontrol noktasında durdurularak kente sokulmamıştır. Ziyaretçilerin kentin sembolik sınırında karşılanmasının ardından, kent merkezinde yer alan Yeraltı Çarşısı'nın üstündeki meydanda ya da Munzur nehrinin kıyısında festival meşalesinin yakılmasıyla festival açılış yapılmaktadır. Bu açılışta belediye başkanı, Tunceli milletvekilleri ve Tunceli valisi selamlama konuşmaları yapmaktadır.

2010 yılından itibaren valiler festivalin açılış törenlerine katılmamaktadır. 2010 yazında Tunceli Belediyesi, kent merkezinde yer alan bir meydana Seyit Rıza'nın heykelini dikmiş ve meydanın çevre düzenlemesini yaparak "Seyit Rıza Parkı" olarak kullanıma sokmuştur. Tunceli Valiliği, parkın ismini "Harf Kanunu'na muhalefet" gerekçesiyle onaylamamış ve soruşturma başlatmıştır[400]. 2010 yılındaki festivalin açılış merasimi Seyit Rıza heykelinin ve parkın açılışıyla bir arada yapılmıştır. Bu merasime BDP'li milletvekilleri, Tunceli Belediye başkanı, Seyit Rıza'nın torunu Rüstem Polat ve kent halkı katılmıştır. Dönemin Tunceli valisi Mustafa Taşkesen açılışa katılmamıştır. Tunceli valileri, festivalin ilk yıllarında kent stadyumunda düzenlenen açılış törenlerine de katılmaktadır; Kürt hareketinin belediyeyi yönetmeye başladığı 2004'ten itibaren bu katılım son bulmuştur. 2002'de OHAL'in kalkması, 2004'te Kürt hareketinin kenti yönetmeye başlaması ve sonraki yıllarda gelişen çözüm süreciyle beraber festival sivilleşmiştir. Sembolik biçimde dâhi olsa varlığını hissettiren devlet otoritesi sahneden çekilmiştir. Festivalin ilk günü akşamı stadyumdaki konserlerden önce festivalin ana örgütleyicileri olarak belediye başkanı ve TUDEF/ DEDEF yöneticisi açılış konuşmaları yapmaktadır. Festivalin son günü ise belediye başkanı stadyumda kapanış konuşması yapmaktadır.

2009 yılı festivalinin açılış töreninde Tunceli CHP milletvekili Kamer Genç, BDP milletvekili Şerafettin Halis'e festivalin açılış protokolünde konuşma yapması için yer verilip kendisine verilmediği için tepki göstermiştir. Kamer Genç mikrofonu eline alıp bu tepkisini

[400] "Osman Baydemir'den Çok Tartışılacak Açıklamalar", 31.07.2010, Milliyet, http://www.milliyet.com.tr/osman-baydemir-den-cok-tartisilacak-aciklamalar-siyaset-1270731/.

dile getirirken festivalin organizatörleri tarafından mikrofonun sesi kapatılmıştır[401]. Festival üzerine mülakatlarımda Kürt hareketi çevresinde olmayan, DHF ve diğer sosyalist örgütlere yakın görüşmecilerim Kamer Genç'in bu festivalde konuşturulmamasını eleştirmişti. Bunu Kürt hareketinin festivali tekeline alma girişimi ve halkın tercihlerine saygı duymayışı biçiminde yorumlamışlardı. Bu yıldan itibaren açılış etkinliklerinde CHP'li Tunceli milletvekillerine yer verilmemiştir. 2011-2015 yılları arasında kentin CHP'li iki vekili Kamer Genç ve Hüseyin Aygün festival etkinliklerinde yer almamıştır. AKP hükümetinin açılım sürecini kamuoyuna ilan ettiği 2009 senesi, Munzur Festivali'nde Kürt hareketinin belirleyiciliğinin ve bölgesel iddialarının en çok belirginleştiği yıllardan biri olmuştur. Önceki yıllardan farklı olarak, bu festivalde dönemin DTP eş başkanı Ahmet Türk, stadyumdaki açılış konuşmacıları arasında ilk sırada yer alan isimdir. Bu durum Kürt hareketinin, festivali bölgesel iddialarını ortaya koyduğu bir mecra olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Hazırlık toplantılarında her sene festival için bir ana tema ve bunu yansıtan slogan belirlenmektedir. Bu slogan, festival afişi ve broşürlerde yer almaktadır. Bu sloganlarda ilk yıllarda geri dönüş, buluşma ve dışarıdaki Dersimlilerin çağrılması biçiminde mesajlar kullanılmıştır. Aynı zamanda hem bir doğa varlığı hem de Dersim'in anadil ve inanç gibi kimliksel ve kültürel özünü ifade eden Munzur'un korunması, ona sahip çıkılması biçiminde mesajlar verilmiştir. Örneğin "Munzur'uma dokunma" (2002), "Toprağına gerin dön, Munzur'a sahip çık" (2003) ve "Munzur'un sesinde, gökkuşağının renginde buluşalım" (2006), "Gelin canlar bir olalım, Munzur'a semah duralım" (2008) gibi. Daha sonraki yıllarda Dersim'in kimliğini ve kültürünü temsil eden Munzur mecazı yerine, kimi zaman bununla birlikte, doğrudan Dersim ifadesi kullanılmaya başlamıştır. Bu da açılım siyasetlerinin meydana getirdiği siyasi rahatlamanın bir etkisi olarak yorumlanabilir. "Dersim'de İkinci 38'e hayır. Kültürümüz, kimliğimiz, inancımız ve Munzurumzula özgürleşelim" (2010), "Dağların anahtarı, evliyaların diyarı, özgürlüğün ve ateşin kadim toprakları. Arınmaya, yalatmaya ve özgürleşmeye Dersim'e geri dön" (2011) ve "Dilimiz, kültürümüz, kimliğimiz ve inancımızın adı Dersim" (2014) gibi festival sloganları kullanılmıştır.

2002 yılından itibaren Dersim'in ilçelerine de festival etkinlikleri düzenlenmeye başlamıştır. Bu seneden itibaren ilçelerde konserler, şiir dinletileri ve paneller biçiminde etkinlikler düzenlenmiştir. Zaman içinde bunlar bu ilçe belediyelerinin düzenleyici olarak dâhil olmasıyla ayrı festival programlarına dönüşmüştür. 2007'den itibaren Mazgirt, Pertek, Hozat ve Ovacık ilçelerinde birer günlük festival programları hazırlanmıştır. Bu programlarda

[401] Aslan, "Küçük Kentin Büyük Etkinliği: Munzur Festivali'nin Ardından...", 10.08.2009, Radikal, http://www.radikal.com.tr/kultur/kucuk-kentin-buyuk-etkinligi-munzur-festivalinin-ardindan-949137/

merkez programında yer alan panelistlere ve müzisyenlere yer verilmiştir. DHF Mazgirt, Hozat ve Ovacık ilçelerinde güçlü bir siyasi harekettir. 2004 ve 2009 yerel seçimlerinde DHF'nin desteklediği aday Hozat ilçe belediyesini kazanmıştır. 2009 ve 2014 seçimlerinde Mazgirt ilçe belediyesini DHF'nin adayı kazanmıştır. 2014 seçiminde Ovacık'ta seçimi kazanan ve "komünist başkan" lakabıyla ülke kamuoyunda popülerlik kazana Fatih Maçoğlu da DHF çizgisinde bir siyasetçidir. Özellikle Mazgirt ve Ovacık ilçelerinin festival programlarında DEDEF ve DHF belirleyici olmaktadır.

2004'ten itibaren Tunceli belediyesini yönetmeye başlayan Kürt hareketi, festivalin içeriğine karar veren temel aktör haline gelmiştir. Kent siyasetinde hegemonya kurmaya çalışan Kürt hareketi, festivali bunun bir aracı olarak değerlendirmiş ve etkinliği kendi siyasi-kültürel ajandalarını yansıtacağı bir mecra kılmaya çalışmıştır. Ancak bu durum diğer siyasi aktörler tarafından tepki görmüştür. TUDEF/ DEDEF ve DHF'nin festivalin hazırlanmasındaki belirleyiciliği Kürt hareketinin belediyeyi yönetmeye başlamasıyla azalmıştır. DHF açısından festival, hem Dersim toplumuna hem de Türkiye soluna hitap eden bir etkinlik olması bakımından önem arz etmektedir. Kent siyasetindeki etkisini arttırabileceği bir mecradır. DEDEF ve DHF, 2000'lerin ortasından beri festival kapsamında Kürt hareketine ve Tunceli belediyesine yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmaktadır. Örneğin 2007 yılında Kürt hareketi çizgisindeki Özgür Gündem gazetesinde festival üzerine yayınlanan bir değerlendirmede geçen şu ifadeler, bu kesimin tepkisini uyandırmıştır:

> Kürt illerinde yapılan festivallere bakıldığında ya belediyelerin kontrolünde ya da belediyelere bağlı organizasyon şirketlerine aittir. Dersim'deki Munzur Festivali "Yedi Kocalı Hürmüz" gibi, karar mekanizmasının kim olduğu ya da olmadığı bilinmiyor. Her nedense marjinal çevrelerin deşarj olmak için at koşturduğu sahipsiz sahaya benziyor. Kapsayıcı olma adına ciddi bir hatanın yapıldığı artık tartışma götürmeyecek bir doğru[402].

DHF çizgisindeki Devrimci Demokrasi gazetesinde bu eleştirilere bir cevap yazısı yazılmıştır. Bu yazıda DHF, kendisinin ve TUDEF'in hem festival örgütlenmesinde hem de Dersim'in siyaset sahnesindeki tarihsel varlığına işaret etmekte ve "marjinal" nitelemesine tepki göstermektedir. Kürt hareketinin bir yandan çoğulculuğa ve demokrasiye vurgu yaparken festivalin örgütlenmesinde tekçi bir anlayış taşımasını, "dayatmacı bir yaklaşım ve hegemonya kurma çabasıyla" hareket etmesini eleştirmektedir.

[402] "Munzur Festivali ve Çarpık Demokrasi Bilinci", 22-31 Ağustos 2007, Devrimci Demokrasi, 16.

…ne CHP'li belediye döneminde, ne de şimdi, Munzur Festivali tek başına Tunceli Belediyesi tarafından organize edilmedi. Öyle olsaydı CHP döneminde devletle karşı karşıya gelinmezdi. CHP'li Belediye oldukça pasif bir durumdayken, derneklerin, devrimci-demokratik kitle örgütlerinin ve siyasi partilerin rolü daha ön plana çıkmaktaydı ve devletin festivali asimile etme çabasının karşısında duran da bu güçtü. Şimdi Esra hanım bu gücün önemli bir sac ayağını, festivalin bugüne getirilmesine emek veren demokratik kitle örgütlerini ve Tunceli Dernekleri Federasyonu (TUDEF)'i "marjinal" ilan etmektedir […] Ancak hegemonya kurma anlayışı, parçalayan, dışlayan anlayış bir demokrasi sorununa işaret etmektedir. Bu tehlikelidir. Böylesi bir yaklaşımın, çokça demokrasiden, demokrasi sorunundan bahseden bir siyasi çevrede yer bulması ne menem bir şeydir […] Ancak Dersim'in diğer Kürt illerinden farkı göz ardı edilmemelidir. Burada Kürt ulusal hareketi tek değildir ve halk içinde etkili olan, Çiftçi'nin deyimiyle "marjinal"ler (komünistler, devrimciler) de mevcuttur. Ve Dersim, bütün bu özellikleriyle "sahipsiz bir saha" değildir[403].

Munzur Festivali, siyasi aktörlerin Dersim toplumunda etki sahibi olma mücadelesini yansıtırken festivalin ilçelere yayılması bir tür alan paylaşımı meydana getirmiştir. Merkez festivalin programında Dersim Belediyesi belirleyici olurken ilçelerde DHF ve DEDEF ön plana çıkmıştır. Bu süreçte ilçe festivalleri DHF ve DEDEF'in siyasi ve kültürel gündemlerini yansıttıkları bir mecra olmuştur. Munzur Festivali'nin ilçelere yayılması Kürt hareketi ve DHF arasında yaşanan Dersim'in kültürel siyasetler alanındaki rekabeti ve alan paylaşımını ortaya koyan bir gelişmedir.

5.2.2 Paneller ve konserler

Munzur Festivali'nde paneller öğleden sonra ve akşamüstü saatlerinde yapılmakta, panellerden sonra akşam stadyumda konser etkinlikleri başlamaktadır. İlk yıllarda paneller Belediye'nin konferans salonunda yapılmıştır. Panel konuları ve sayıları çeşitlendikçe, paneller için Munzur kenarındaki çay bahçeleri, eski kışlan binasının avlusu, Sanat Sokağı'ndaki meydan, belediye binasının yanındaki park ve Seyit Rıza Meydanı kullanılmıştır. Buralarda aynı zamanda yazarlarla buluşmalar, atölyeler, film gösterimleri ve müzik dinletileri de yapılmıştır. Açık havada yapılan paneller daha fazla sayıda dinleyicinin katılmasına imkân vermektedir.

İlk yıllarda festivaldeki panel konuları kısıtlı ve panel sayıları azdır. Bunlar "Demokratikleşme ve Çevre Sorunları" (2000), "Tunceli'nin Sorunları ve Çözüm Önerileri"

[403] A.g.m.

(2000 ve 2002), “Doğa ve Munzur Vadisi” (2002), “Gençlik Sorunları, Çözüm Önerileri ve Eğitim” (2003) gibi görece nötr başlıklar taşımaktadır. İleriki senelerde “52 Karakol, 23 HES, 145 Madencilik Projesi” (2013), “Devlet Politikası olarak Gezi, Soma ve Roboski” (2014) ve “Rojava Devrimi ve Ortadoğu’daki Gelişmeler” (2014) gibi siyasi tonu yüksek başlıklar seçilmiştir. İlk festivallerden itibaren seneler içinde panel konuları ortak bir yapı kazanmıştır. Bu ortak konuları birkaç ana başlık altında sınıfladırmak mümkündür. Bunlardan ilki Kürt meselesini ve bölge gündemini ele alan panellerdir. Bu konular demokratikleşme, insan hakları, ifade özgürlüğü, bölgesel sorunlar, anayasa tartışmaları ve sonraki senelerde demokratik özerklik ve “Rojava devrimi” gibi daha cesur başlıklar altında tartışılmıştır. Bunlara Sebahat Tuncel, Selahattin Demirtaş, Osman Baydemir gibi Kürt hareketinin siyasi partisinden siyasetçiler ve milletvekilleri katılmıştır. Ayrıca İbrahim Kabaoğlu, Mithat Sancar, Büşra Ersanlı gibi akademisyenler de konuşmacı olarak davet edilmiştir. Bu panelleri hazırlayan ağırlıklı olarak Kürt hareketidir. Ayrıca “Mezopotamya İnançlarının Dersim’de Buluşması” (2010) gibi başlıklarıyla, Kürt hareketinin kültürel çoğulcu etnik kimlik tahayyülünü yansıtan paneller düzenlenmiştir.

İkinci olarak Dersim’de yapılan ve planlanan barajlar, HESler ve siyanürle altın arama projelerini konu alan, bunların zararlarını anlatan paneller ön plana çıkmaktadır. Bunlara Dersimli ve Dersim toplumu dışından, örneğin Hasankeyf’ten ve Karadeniz’den doğa aktivistleri, hukukçular ve konuyla ilgili çalışan akademisyenler davet edilmektedir. Ekoloji ve barajlar konulu panellerde DHF’nin ağırlığı hissedilmektedir. Öyle ki 2014 festivalindeki “Barajlar, HES, Siyanürle Altın Ayrıştırma, Kalekollar, Yozlaşma” panel başlığı, DHF’nin Dersim’de yürüttüğü siyasetlerin ön plana çıkardığı, kitlesini bunlar karşısında harekete geçmeye çağırdığı sorunların neredeyse tamamını içermektedir. İlk senelerden beri Dersim’in yerel sorunları ve köye dönüş projelerine odaklanan, Dersim’in güncel meselelerini ele alan oturumlar yine örgütlenmesinde DEDEF ve DHF’nin ağırlık taşıdığı paneller olmuştur.

Bunların dışında Alevilik inancı, anadil, geleneksel kültür ve kadın özgürleşmesi tekrar eden diğer panel konularıdır. Örneğin “Kültür, Dil ve İnanç” (2001), “Dilimiz, Kimliğimiz İnancımız” (2010), “Dersim İnancı ve Cemevleri” (2012) “Kadın Paneli: Savaş, Şiddet, Taciz, İntihar” (2006), “Kadın Sömürüsüyle Güçlenen Erkek, Devletçi İktidar” (2012) gibi. Yerel kültür üzerine Dersimli geleneksel müzisyenler Firik Dede, Sey Qaji ve Mahmut Baran üzerine dinleti-panel biçiminde etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Örneğin “Firik Dede Belgesel Gösterimi” (2008) ve “Sey Qaji’nin Dersim Edebiyatı ve Müziğindeki Yeri” (2009) gibi. 2009 festivalindeki “F Tipi Hapishaneler ve Tecrit” ve 2014 yılındaki “Devlet Politikası olarak Gezi, Soma, Roboski” gibi sosyalist hareketlerin gündemindeki konular da panel

başlıkları içine girmiştir. Panellere katılan konuşmacılar Dersim'deki siyasi parti ve örgüt temsilcileri, bunlar etrafındaki demokratik kitle örgütlerinin temsilcileri, Dersimli hukukçular ve akademisyenler, sosyalist ve liberal-sol çizgideki aydınlar ve akademisyenlerdir.

Zazaca/ Kırmanci ve Kürtçe dillerinin festival afişlerinde ve broşürlerinde kullanılmaya başlaması, festivalde etnik kimliklerin görünürlük kazanması bakımından önemli bir gelişme olmuştur. 2006 yılından itibaren festival sloganı, broşür ve afişlerde önce Zazaca ve Türkçe; sonra Zazaca/ Kırmancki, Kürtçe ve Türkçe biçiminde üç dilde yer almıştır. Broşürlerde ilk defa "Dersim" adı 2008'de kullanılmıştır. Görülen en çarpıcı değişiklik 2010 yılından itibaren programın Zazaca, Kürtçe ve Türkçe sıralamasıyla üç dilli biçimde yazılmasıdır. 2016 yılında ise festival broşüründe Kürtçe program yer almamıştır. 2010'dan itibaren üç dilli biçimde hazırlanan broşürde kullanılan Zazaca ifadelerde bir standart oluşmadığı görülmektedir. Örneğin Perşembenin Zazaca karşılığı olarak pençseme (2010), poncşeme (2011), roza posemi (2012), poncşeme (2013), panşeme (2014), roza poncsemîyê (2016) şeklinde neredeyse her sene başka ifadeler kullanılmıştır. Bu durum bir yandan Zazaca/ Kırmancki dilinin yazı dilinde standartlaşmamasıyla ilgilidir. Ancak aynı zamanda Dersim kamuoyunda belediyeyi yöneten Kürt hareketinin Kırmanç diline gerekli özeni göstermeyişiyle ilişkilendirilmiştir. Bu doğrultuda festival broşürlerinde kullanılan Zazacanın hatalı olduğu ve Kürtçeye benzetilerek kullanıldığı biçiminde eleştiriler dile getirilmiştir.

Munzur Festivali'nde 1937-38'in gündemleştirilmesi, katliamın 70. yılı ve hükümetin Dersim açılımıyla başlamıştır. 2007 yılında Çayan Demirel'in Dersim 38 adlı belgeseli gösterilmiştir. Seyit Rıza'nın idamının 70. yılı olan 2008'de açılış konseri Seyit Rıza'ya ithaf edilmiştir. 1938 Katliamı'nın 70. yılı olan 2009 yılında Seyit Rıza ve onunla idam edilenlerin mezar yerlerinin açıklanması için yapılan kampanyaya paralel olarak 1938 üzerine "*Khule 70 Serre Mezale Seydune Me Kotiye*" [Zazaca, 70 Yıldır Kapanmayan Yara, Seyitlerimizin Mezarları Nerede] başlığıyla bir panel düzenlenmiştir. Bu panelde dönemin Tunceli DTP vekili Şerafettin Halis, Seyit Rıza'nın torunu Rüstem Polat ve bir 1938 tanığı konuşmacı olarak yer almıştır. 2009 ve 2010 yıllarında festival afişinde ve broşüründe Seyit Rıza görselleri kullanılmıştır. 2009'dan itibaren her yıl festival programında 1938 üzerine bir panel yer almıştır. 2010 yılında "Dersim'de İkinci 38'e Hayır" ve 2012 yılında "Dersim Soykırımı Tanınsın, Barajlar İkinci 38'dir" biçiminde belirlenen festival sloganlarıyla, festivalin ana temaları birbiriyle bağlantılı biçimde 1938 ve baraj karşıtı mücadele olarak belirlenmiştir.

Konserler Munzur Festivali'nin en çekici etkinlikleri olmuştur. Dört günlük festival programında her akşam konserler yer almaktadır. Konserlere katılan müzisyenleri belli kategoriler altında sınıflandırmak mümkündür. Zazaca/Kırmancki söyleyen modern Dersim

müzisyenleri (Metin Kahraman, Mikail Aslan gibi), sosyalist örgütlerin müzik grupları (Grup Munzur/ DHF, Grup Yorum/ Halk Cephesi, Grup Vardiya/ ESP), Kürtçe söyleyen ve Kürt hareketine yakın müzisyenler ve gruplar (Agire Jiyan, Hozan Cömert, Koma Hivron gibi), Zazaca ve Kürtçe söyleyen geleneksel Dersim müzisyenleri (Zeynel Kahraman, Sait Baksi, Ali Baran, Ayşe Şewaqi gibi), hem Türkçe hem de yerel dillerde şarkılar söyleyen ve sol dinleyiciye hitap eden müzisyenler (Ferhat Tunç, Erkan Oğur, Niyazi Koyuncu ve Suavi gibi). Dersim toplumunda bir arada bulunan ve birbiriyle rekabet halindeki farklı etno-politik aidiyetler festival sahnesinde de görünürleşmektedir. Bu doğrultuda festival hazırlık toplantılarında müzisyenlerin ve sahne sıralarının belirlenmesi, özellikle sosyalist örgütlerin müzik topluluklarının programdaki yeri, çekişmelere neden olan bir konu olmuştur.

2009 festivalinde iki büyük pop müzik starı, Sezen Aksu ve Zerrin Özer konserlerde sahneye çıkmıştır. AKP hükümeti aynı yıl bir reform programı çerçevesinde Kürt açılımını başlatmış ve kamuoyuna duyurmuştur. Bu kapsamda 2009 yılı Mart ayında Ajda Pekkan'ın Aynur Doğan'la düet yapıp Kürtçe şarkı söylemesi gibi popüler kültür alanına Kürt kimliğinin dâhil edilmesi şeklinde sembolik jestler başlamıştır. Medyada geniş yer bulan bu sembolik içerlemeler, uzun yıllar boyunca Kürt halkını ve Kürt kimliğinin ifadelerini terör ve bölücülük endişeleriyle değerlendiren ülke kamuoyunun politik psikolojisini değiştirmeyi hedeflemiştir. Sezen Aksu ve Zerrin Özer'in Munzur Festivali'ne katılması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Sezen Aksu konsere para almadan, Kalan Müzik'in sahibi hasan saltık'ın aracılığıyla gelmiştir. Böylece Munzur Festivali açılım siyasetlerinin sahnesi olmuştur. Festivalin açılış konserinde Sezen Aksu Mikail Aslan'la Zazaca bir şarkıda düet yapmıştır. Bu düet basında geniş yer bulmuştur. O dönem nüfusu 28 bin olan Tunceli merkezdeki Sezen Aksu konserini 50 bin kişinin izlediği kaydedilmiştir[404].

5.2.3 Organizasyon ve bütçe

2009 festivalinde Zerrin Özer'in sahne aldığı sırada, sanatçının sahne süresini aştığı gerekçesiyle festival organizasyon ekibinden bir görevlinin ses sistemini kapatmak istemesi gerilim yaratmıştır. Üstelik bu görevli, aynı festivalde Kamer Genç'in mikrofonunun sesini kısan kişidir. Zerrin Özer bunun üzerine duruma tepki göstermiş ve sahneyi terk etmiştir. 2009 yılında Kürt açılımının başlamasının etkisinde Munzur Festivali ana akım basında kapsamlı biçimde yer bulmuştur. Bu olay da basında "Zerrin Özer'e Sahnede Tehdit" gibi başlıklarla yer bulmuştur. Bu açıdan söz konusu olay, Dersimli siyasi aktörlerin ve özelde

[404] "Tunceli'de Sezen Aksu Rüzgârı", 31.07.2009, Milliyet, http://www.milliyet.com.tr/tunceli-de-sezen-aksu-ruzgari-magazin-1123485/

Kürt hareketinin Munzur Festivali'nden beklediği etkiye gölge düşürmüştür. Hürriyet gazetesinde yayınlanan haberde olayın ardından seyircilerin durumu protesto ettiği anlatılmıştır:

> Stadı dolduran kalabalık da bu sırada organizasyon yetkilisini yuhaladı. Mesut isimli yetkili, seyircinin tepkisi üzerine ortadan kaybolurken, Zerrin Özer'i sahneye gelen Belediye Başkanı Edibe Şahin sakinleştirmeye çalıştı. Programın sunucusu Cemal Taş'ın tüm çabalarına karşın Zerrin Özer, konserine son verip, karayoluyla Pertek İlçesi'ne geçti. Sanatçının ayrılmasının ardından protestolarını sürdüren seyirciler, sahneye pet şişe fırlattı[405].

"Mesut isimli yetkili", Tunceli Belediyesi'nin Munzur Festivali'nin organizasyonu için çalıştığı Her Yerde Sanat Kültür-Sanat Organizasyon Şirketi'nin (HYS) bir çalışanıdır. HYS, Kürt hareketi siyasi partilerinin yönettiği belediyelerin bölgedeki diğer festival ve konser organizasyonlarını düzenleyen şirkettir. Bu şirket bir dönem Yedi Renk Kültür-Sanat Organizasyon Şirketi adı altında faaliyet göstermiştir. Şirketin merkezi Diyarbakır'dadır. Tunceli Belediyesi 2006 yılından itibaren festivalin organizasyonu için HYS ile çalışmıştır. HYS yetkilileri Dersim'de kurulan festival tertip komitesinde ve toplantılarda da yer almıştır. 2009 yılındaki festivalde HYS yetkililerinin Kamer Genç'e ve Zerrin Özer'e yönelik mikrofonun sesini kesme biçimindeki müdahaleleri, Dersim kamuoyunda Kürt hareketinin baskısı ve dayatmacılığı şeklinde yorumlanmış ve tepki yaratmıştır. Merkezi Diyarbakır'da olan bu şirketin festivaldeki rolü Dersim kamuoyunda "Munzur Festivali Diyarbakır'dan yönetiliyor" biçiminde tepki görmüş ve HYS Kürt hareketinin yukarıdan atadığı, Dersim toplumunu temsil etmeye bir kontrol mekanizması olarak değerlendirilmiştir. Bu tepkiler karşısında 2013 yılından itibaren belediye, festivalin organizasyonunda HYS görevlilerini geri plana çekmiştir.

2009 ve 2010 festivallerinin organizasyonunda yer alan ve Dersimli olmayan HYS çalışanı görüşmecim, 2012 yazındaki söyleşimizde söz konusu şirketin kendi fikrine göre yeterince profesyonel davranmadığını ifade etmişti. Bir bakıma Kürt hareketini temsil eden şirket yetkilileri, festival programına ilişkin tepeden belirlemeler yaparak yerel talepleri göz ardı edebiliyordu. Kürtçeyi ön plana çıkarmak isterken Zazacayı geri plana atıyordu. Ancak görüşmecime göre Dersim'deki siyasi örgütlerin festivale yaklaşımları haddinden fazla ideolojikti ve gereksiz konularda tartışıyorlardı. Dersim'deki siyasi hareketlere dair, Kürt hareketini de katarak "Herkes kendi siyasal hegemonyasının peşinde. Festivalde Dersim'in

[405] Demir, "Yetkili Tehdit Edince Zerrin özer sahneyi Terk Etti", 05.08.2009, Hürriyet, http://www.hurriyet.com.tr/yetkili-tehdit-edince-zerrin-ozer-sahneyi-terk-etti-12202878

karakterini yansıtmaya uğraşmıyorlar" tespitinde bulunmuştu. Bu kapsamda şunları anlatmıştı:

> Bizim [festivalde] karar vericiliğimiz oluyordu tabii. HYS'yi temsilen tertip komitesinde yer aldık. Ama festivalde hatalar yapıldı. Dersim'de Zazaca dilinin, Alevilik inancının daha iyi sahiplenilmesi gerekiyordu. Bunu sahiplenmezseniz evin içine giremezsiniz. Daha kapsayıcı olmanız gerekiyor. 2009 festivalini hazırlarken ben en çok BDP'yle karşı karşıya geldim. Yerel bir sahne olması, Dersim'in bütün yıllık sanatsal kültürel üretimini sergileyecek bir sahne olması gerekir. Dersim'in kültürel yapısından gelen insanlar öne çıkmalı burada da. HYS daha önce burada yerel sanatçıları, Dersimlileri dinlemiyormuş, ben bunu değiştirmeye çalıştım, daha iyi ilişkiler kurdum. 2009'da [tartışmalardan dolayı] neredeyse festival iptal edilecekti. Bütün sorumluluğu aldım ve festival yapıldı. Kendi geldiğim yerle de çatıştım, Diyarbakır pek hoşlanmadı durumdan[406].

Görüşmecinin kullandığı "evin içine girme" ifadesi, Kürt hareketinin Dersim toplumuyla arasında gördüğü mesafeyi ortaya koymaktadır. Bu görüşmecim festival organizasyonunda çalışırken Dersimlilerden kabul görmek için kendisini Dersimli olarak tanıttığını, dönemin Tunceli BDP vekili Şerafettin Halis'in akrabası olduğunu söylediğini anlatmıştı. "Birbirine düşman görünen yapılar bile dışarıya dönük birbirini kolluyor, yabancıya karşı birbirini haberdar ediyor. Dersimli BDP'liyle DHF'li bile bu konuda birbiriyle anlaşıyor" ifadelerini kullanmıştı. Bu durum Dersimli olmayanlar açısından da siyasal aidiyetin ve Kürt kimliğinin birleştiriciliğinin sınırlarını ortaya koymaktadır. Siyasal aidiyetine rağmen Dersim toplumunda bir "yabancı" olan görüşmeci kendisini dışarıda hissetmiş ve Dersim toplumunun siyasi bölünmüşlüğe rağmen ortak aidiyet duygusunun kuvvetli olduğu yönünde bir intiba edinmiştir.

Festivallerin bütçesi belediye kaynakları, Dersimli esnaf ve iş insanlarından toplanan bağışlar ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan sağlanan desteklerle oluşturulmaktadır. Tunceli Belediyesi'nin 2012 yılı festivali için Kültür Bakanlığı'na yaptığı mali destek başvurusuna göre, 2007-2012 yılları arasında etkinliğin bütçesi 350 bin ile 500 bin TL arasındadır. 2010 yılında Kültür Bakanlığı'ndan 10 bin TL tutarında destek alınmışken 2012 yılı için 150 bin TL tutarında destek istenmiştir. 2012 festivalinin toplam tahmini gideri 410 bin TL civarında hesaplanmıştır. Dersim'deki esnaf ve hizmet sektörü için festival dönemi, kente gelen turist sayısındaki artış nedeniyle büyük kazanç sağlanan bir dönemdir. Bu kazanç aynı zamanda

[406] S. ile görüşme notları, 30.08.2012, İstanbul.

belediyenin konaklama, gıda alımı gibi ihtiyaçlar için yaptığı ihaleleri de kapsamaktadır. HYS çalışanı görüşmecim festival döneminde belediyenin ihale verdiği tesislerin siyasi yakınlığa göre seçildiğini belirtmiştir. Bu durum da kentte festival kapsamında belediyeye ve Kürt hareketine yönelen tepkilerin bir boyutunu oluşturmuştur.

5.3 Festivalin İlk Dönemi: OHAL'e Karşı Ortak Mücadele

1996 yılında kurulan Dersim Dayanışma Kurulu'nun kültür komisyonu, festivalin ön çalışması olarak 1998 yılında "Tatilini Dersim'de Geçir" adıyla bir kampanya düzenlenmiştir. Ancak bu kampanya Tunceli Valiliği ve Emniyeti tarafından engellemelerle karşılaşmıştır. Kampanyanın örgütleyicilerinden müzisyen Ferhat Tunç, bu dönemde yaşananlara ilişkin şunları anlatmaktadır:

> Bu çağrıya uyarak Dersim'e giden birçok arkadaşımızın gözaltına alındığını hatırlatayım. 1998 yazı, Dersim'e giden otobüslerin Seyitli köprüsünde durdurularak sıkı bir aramadan geçirildikten sonra birçok insanın Dersim'e sokulmadan geri çevrildiği bir yıl olmuştu. Bu uygulamanın gerekçesi olarak İstanbul çıkışlı "Tatilini Dersimde Geçir" çağrısı gösterilmişti. Zamanın devlet aklı, bu çağrıyı bir "isyan" çağrısı olarak değerlendirmekte bir sakınca görmemişti[407].

Bu engellemenin ardından 1999 yılında Dersim'de festival düzenlenmesi için hazırlıklar yapılmıştır. İstanbul'da bir festival tertip komitesi kurulmuştur. Bu komite Dersim'deki politik örgütler ve kurumlarla ilişkiye geçmiştir. Bunda ve takip eden festivallerde etkinliğin iki resmi örgütleyicisi vardır. Bunlar sonradan Dersim Dernekleri Federasyonu'na evrilen Tunceli Kültür ve Dayanışma Dernekleri ve Tunceli Belediyesi'dir. Biri İstanbul'da, diğeri Dersim'de olmak üzere iki tertip komitesi mevcuttur. 1999 yılında festival programı belirlenmiş, afiş ve broşürler hazırlanmıştır. Broşürün ilk sayfasında köy ve orman yangınlarına ve baraj karşıtı mücadeleye karşı verilen ekolojik mücadeleye oldukça kapalı bir gönderme yapan Kızıldereli atasözüne yer verilmiştir: "Bu dünya atalarımızdan bize miras kalmadı biz onu çocuklarımızdan miras aldık". Bu söz festivalin sloganı olarak belirlenmiştir. Munzur Festivali'nin hazırlık çalışmalarında Dersim kamuoyunun mücadele gündemini yansıtan bir ana tema belirlenmekte ve buna göre her sene ayrı bir festival sloganı seçilmektedir.

İlk festivallerin çağrılarında OHAL rejimi ve siyasi kısıtlamalar nedeniyle politik ifadelerden kaçınılmıştır. Broşürde yapılan çağrıda Dersim toplumunun mekânsal olarak

[407] Tunç, "Gönül Gel Gezelim Dersim Dağını", 30.07.2016, https://m.bianet.org/biamag/toplum/177323-gonul-gel-gezelim-dersim-dagini.

dağılmışlığı ve geri dönüş çağrısı teması baskındır. Dersim'in fiziksel coğrafyasından, kültürel ve inançsal değerlerinden bahsedilmiştir. Dersimliler Munzur ırmağıyla özdeşleştirilmiştir. Bu doğrultuda şu ifadeler kullanılmıştır:

> Türkülerin dört dağ içinde kırmızı bir gül; doğanın, masallardan kalan bir büyü; rüzgârların uzun bir ıslıkla seslendiği; Munzur'a çağırıyoruz... Dağları tutan sümbüllere, gövermiş meşelere, kekik ve su kokulu dağ rüzgârına, ahı divana kalmış Seuşen'e, alabalıkların sularına, parmaklarımıza kaya kınası yakmaya, perilerin düğününe çağırıyoruz... Yeryüzüne dağılmış küllerimizden doğup kendi ateşimize; çoğalarak ve akarak doğduğumuz yere; Munzur'a dönüyoruz.

Ancak 1999 yazında yapılması planlanan bu festival için Tunceli Valiliği'ne yapılan başvuru, belirlenen festival tarihine kısa bir süre kala reddedilmiştir. İlk festivallerin örgütleyicilerinden dernek yöneticisi İbrahim Karakaya, dönemin valisi Mehmet Ali Türker'in festival komitesindeki Dersim dernekleri başkanlarıyla yaptığı toplantıda, bu kararın kendisine ait olmadığını söylediğini aktarmaktadır. Karakaya'ya göre vali, "Başkanlar sizden de hiç sağlam biri yok ki. Hepiniz defolusunuz. Belediye Başkanınız bile defolu" diyerek iptal gerekçesini açıklamıştır[408]. Dönemin CHP'li belediye başkanı Hasan Korkmaz kısa süre önce PKK'ye yardım ve yataklık yapmak gerekçesiyle tutuklu bulunduğu cezaevinden çıkmıştır. Bu açıdan devlet Dersim'de illegal örgütlerle bağlantılı gördüğü kişilerin festival düzenlemesine izin vermemiştir.

2000 yılında festival için yeniden hazırlıklar yapılmıştır. Başvurunun kabul edilmesi için Tunceli Valiliği sakıncalı bulunan bazı isimlerin festival programından çıkarılmasını istemiştir. Bu festivalin sloganı Edip Cansever'in şiirinden alınan "İnsan yaşadığı yere benzer, o yerin suyuna, o yerin toprağına benzer" dizesidir. Festival broşüründe Dersim'in taşıdığı dinsel ve kültürel çeşitlilik vurgulanmıştır. "Zerdüştidir, Hıristiyandır, İslamdır, Alevidir. Dinlerin ve kavimlerin geçiş köprüsüdür; her uygarlık ve dinden renk taşır" ifadesi kullanılmıştır. Festivalin gerçekleşmesi hem Dersim halkında hem de diğer Türkiye şehirlerine göç etmiş Dersimliler arasında büyük bir coşku ve zafer hissi yaratmıştır.

Festival fikrinin ilk ortaya çıktığı dönemde Dersim toplumunda etkin olan bazı sosyalist örgütlerden itirazlar gelmiştir. Selman Yeşilgöz ve Hüseyin Ayrılmaz görüşmemizde "O dönem sol hareketlerden [festival fikrine] eleştiriler geldi. 'Siz devleti aklayacaksınız, zulmün olduğu yerde eğlence olmaz' dediler" diyerek bu itirazları aktarmıştı. Ancak sosyalist örgütlerin bu tepkisi kısa zamanda yerini Munzur Festivali'ne aktif katılıma ve festival

[408] Karakaya, "Bir Festivalin Oluşumu Üzerine", 82.

içeriğinde paneller ve konserlerde yer almak için verilen mücadelelere bırakmıştır. Festivalin ilk yıllarından beri sosyalist örgütler, yayın evleri ve Kürt hareketi kent merkezinde stantlar kurmaktadır. Bu stantlar siyasi örgütler için kendilerini gösterdikleri bir mecradır. Yine de iktidar karşıtı mücadeleyle eğlence içeren festival formunun uyuşmadığı ve festivalin daha politik bir içeriğe sahip olması gerektiği yönündeki eleştiriler, kimi sosyalist örgütler tarafından festivalin ilerleyen yıllarında da ifade edilmiştir.

Festivalin ilk yıllarında Tunceli Valiliği kanalıyla devlet aktörlerinin etkinliğe dönük müdahaleleri ve kısıtlamaları olmuştur. Bunlar festivale çağrılan sanatçı ve konuşmacılara engeller getirilmesi, panel konularının kısıtlanması, kitlesel eylemlere izin verilmemesi gibi etkinliğin politik içeriğin sınırlanmasına dönük uygulamalardır. Bu durum özellikle 2001 yılında üst seviyeye çıkmış ve söz konusu festivalin, festivalin örgütleyicileriyle yaptığım görüşmelerde "olaylı festival" diye anılmasına neden olacak bir çatışma yaşanmasına neden olmuştur. 2000 yılında Tunceli'ye atanan vali Mustafa Erkal MHP'ye yakın bir bürokrattır. 2001 yılındaki Munzur Festivali'nin valilik tarafından düzenlenmesi için çalışma başlatmış, bunun için yerel bürokratlardan ve devlete yakın çeşitli derneklerden bir tertip komitesi oluşturmuştur. Dersim dernekleri yöneticilerinin kendisiyle yaptığı görüşmede festival için İbrahim Tatlıses, Emrah ve Ceylan gibi şarkıcılarla görüşmeler yaptıklarını aktarmıştır[409]. Bunun üzerine festival komitesi, valilikle ve diğer devlet otoriteleriyle festival içeriğini belirlemek ve devlet müdahalesini aza indirmek için pazarlığa girmiştir. Bu festivalin örgütleyicilerinden Cemal Taş ve Mehmet Çetin görüşmemizde bunu "valiyi festival etkinliklerinde konuşturmamak ve devleti boşa düşürmek için bir strateji mücadelesi"[410] olarak tarif etmişti.

Festival programında valiliğin isteği doğrultusunda "Kültür, Dil ve İnanç" başlıklı panelde dönemin iktidarına yakın ilahiyatçı Yaşar Nuri Öztürk, Kürt hareketi ve sosyalist örgütler çevresindeki Alevi hareketinin "devletin Alevisi" olarak nitelediği Cem Vakfı başkanı İzzettin Doğan ve Aleviliği bir Türk inancı olarak yorumlayan araştırmacı Cemal Şener gibi isimler yer almıştır. Dahası valilik kentin çeşitli yerlerine ve konserlerin yapıldığı stadyuma Türkçü sloganlar ve MHP Başkanı Devlet Bahçeli'ye teşekkür eden pankartlar astırmış; kent merkezindeki bir parkta ise valiliğin ses aracından "Ölürüm Türkiyem" şarkısı çalınmıştır. Milliyetçi ve ülkücü hareketle ilişkili sloganlara ve sembollere bu biçimde yer verilmesi halkta tepkilere neden olmuş ve infial yaratmıştır. Bunun sonucunda geniş katılımlı

[409] A.g.m., 83.
[410] Mehmet Çetin ve Cemal Taş'la mülakat, 16.08. 2012, İstanbul.

bir protesto gerçekleşmiştir. Yaralananların ve gözaltına alınanların olduğu bu protestodan sonra askeri birlikler kentte yürüyüş yapmıştır[411].

> Beş bin kişilik bir topluluk "Vali istifa", "Başkan istifa", "Dersim faşizme mezar olacak", "Türkeş'in itleri yıldıramaz bizleri", "Direne direne kazanacağız", "Dersim bizimdir, bizim kalacak" diye bağırırken, festival için yerel giysilerini giymiş pos bıyıklı yaşlı bir Tuncelilinin elinde Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'la omuzlara alınıp, polislere doğru yürüyüşe geçirmesi gerginliğin boyutlarını tırmandırdı. Belediye önünde başlayan gösterinin Tunceli Güvenlik Komutanı Tümgeneral Dursun Bak'ın boş makam aracının tahrip edilmesine dönüşmesi, polislerin taşlanması ve bunlardan 14'ü ile biri ağır dört sivilin yaralanması, yaşanan provokasyonun başka bir boyutuydu[412].

Tunceli'de OHAL 2002 Temmuz ayı sonunda kalkmıştır. 2002 yılında 1-4 Ağustos arasında gerçekleştirilen festival, ana akım basında "OHAL'siz festivale koşa koşa geldiler", "Munzur Festivali'nde bayram havası yaşandı" gibi başlıklarla yer almıştır[413]. 2003 yılında ise Valilik yaşanabilecek toplumsal olayları engellemek ve güvenliği korumak adına festival komitesi ve Tunceli Belediyesi'nin "Munzur Festivali Taahhütnamesini" kabul etmesini zorunlu koşmuştur. Bu taahhütname etkinlik alanlarına Atatürk posteri hariç hiçbir afiş ve pankart asılmaması, etkinliklerin video kayıtlarının alınması, istenildiğinde devlet güçleriyle paylaşılması ve açık hava oyunlarının metinlerinin Emniyete sunulması gibi maddeleri içermektedir[414].

Festivalin ilk yılları, Dersim toplumunun kendi arasındaki siyasi ve toplumsal gerilimlerinden çok devlet baskısına karşı verdikleri ortak mücadeleyle hatırlanmaktadır. Devlet aktörlerinin Kürt illerinde ve sosyalist örgütlere karşı sert güç kullandığı, OHAL rejiminin hala kalkmadığı bu dönem Dersim toplumunda birleştirici bir etki yaratmıştır. Görüşmelerimde bu dönemle ilgili politik grupların kendi ayrılıklarını bir kenara bırakarak devlet müdahalesine karşı ve kente uygulanan ablukaya kaldırmak için ortak mücadele verdiği anlatılmıştır. Devletin baskı ve engelleme politikalarına karşın festival etkinlikleri, hem yereldeki hem de dışarıdan gelen Dersimliler arasında coşku, gurur ve dayanışma hisleri uyandırmıştır. Cemal Taş görüşmemizde ilk festival için kente gelen konvoyun askeri kontrol bölgesinden geçişinde yaşanan coşku ve zafer hissini "Davullar zurnalar çalınıyordu. Herkes

---

[411] "İsyan Provokasyon Ürünü", Milliyet, 29 Temmuz 2001, http://www.milliyet.com.tr/isyan-provokasyon urunu/guncel/haberdetayarsiv/29.07.2001/248850/default.htm
[412] "Tunceli'nin Makus Talihi", 29.07.2001, http://www.hurriyet.com.tr/tuncelinin-makus-talihi-38254660
[413] Akçura, "OHAL'siz Festivale Koşa Koşa Gittiler".
[414] Adnan Keskin, "Munzur Vali Şenliği", 22.07. 2003, Radikal, http://www.radikal.com.tr/turkiye/munzur-vali-senligi-677029/

birbirine sarılıyor, ağlıyor, gülüyordu. Öyle sevinmiştik ki, adeta devrim olmuştu" cümleleriyle ifade etmişti[415]. Dönemin dernek yöneticisi İbrahim Karakaya da Munzur Festivali hakkında yazdığı makalesinde benzer biçimde bir anlatımda bulunmuştur. Festival için kente gelenlerin otellerde değil Dersimlilerin evlerinde misafir edildiğini söylemiştir:

> 2000 yılında yapılan ilk festivalin duygusu ve heyecanı görülmeye değerdi. Gelen otobüsler Seyitli Köprüsü'nde duruyordu, inan herkes yere secde edip niyaz ediyordu. Belediye Başkanı ve Dersim'deki kurum temsilcileri davul zurna ile gelenleri Seyitli Köprüsü'nde karşılamıştı. Büyük bir konvoy ile Dersim'e girildi. Tecrit ve abluka kırılmıştı. O yıl Dersim'de her evde misafir vardı ve evlerin kapıları hiç kapanmamıştı. Şehir merkezi ağırlıklı olarak gerçekleşen festival coşkusuyla bir başka güzeldi[416].

İlk dönem festival tertip komitelerinde yer alan dernek üyeleri ve yereldeki kitle örgütü temsilcileri, yaptığım görüşmelerde yaşadıkları devlet baskısından, festivali sürdürmek için valilikle yaptıkları pazarlıklardan ve CHP'li Tunceli Belediyesi'nin bu baskı karşısındaki çekingen tutumundan söz etmiştir. Emniyet güçlerinin Dersim'e ve ilçelere gitmelerini engellemeye çalışmasını, yaşadıkları polis takiplerini, konser ve panel etkinliklerinin polisler tarafından basılmasını ve kendilerinin bu engelleme çabaları karşısında verdikleri mücadeleyi vurgulamışlardır. Bu anlatımlara göre, festivalin ilk yıllarının politik aidiyetlerin geri plana itildiği, Dersimlilerin siyasi ayrımlarına rağmen birlikte hareket edebildiği, Dersimlilik kimliği etrafında buluştuğu, ortaklaşma ve mücadele ruhunun yaşandığı bir dönem olarak hatırlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Cemal Taş ve Mehmet Çetin görüşmemizde ilk festivallerde siyasi yapıların festivali mülk edinmeye ve etkinlik üzerinden kendilerine göstermeye dönük bir yaklaşımları olmadığını vurgulamışlardı[417]. Örgütlerin çoğunlukla sorumlu ve dikkatli davrandıklarını, öyle ki örgütlerin alanı domine etmemek için kendi siyasi sembollerine sınırlı biçimde taşıdıklarını belirtmişlerdi. Hatta üçüncü festivalde dönemin HADEP il yöneticisinin kendi örgütünden gençlerin konser alanında HADEP flamaları taşıdıklarını gördüğünde tepki gösterip bunları kaldırttığını anlatmışlardı.

İlk dönem festivallerde Dersimlilerin Zazaca ve Kürtçe anadillerinin kullanımı dönemin politik atmosferi doğrultusunda kısıtlı olmuştur. Konserlerde kurulan festival sahnesinde bu diller sınırlı ölçüde kullanılmıştır. Müzisyenler performanslarında Kürtçe ve Zazaca şarkılar söylemiştir. Görüşmelerimde anadillerin kamusal alanda kullanılmasının halkta büyük coşku ve mutluluk hisleriyle karşılandığı anlatılmıştır. Festival etkinlikleri

---

[415] Cemal Taş'la görüşme notları, 12 Aralık 2012, İstanbul.
[416] Karakaya, 82.
[417] Mehmet Çetin ve Cemal Taş'la görüşme notları, 16 Ağustos 2012, İstanbul.

kentin o dönemki yaşantısı için etnik-inançsal ve politik aidiyetlerin ifade edilebildiği alanlar olarak şevkle sahiplenilmiştir. Munzur Festivali kent halkı ve siyasi örgütler için etnik, inançsal, ekolojik ve politik boyutlarıyla Dersimli kimliğinin sahiplenildiği ve bu yolda ortak mücadelenin verildiği bir zemin olma vasfı taşımıştır. Bu ortak mücadele, Türkiye ve Avrupa şehirlerinden memleketlerine gelen Dersimlilerle yereldeki Dersimliler arasındaki ortak kimlik hissini pekiştiren ve Dersim toplumsallığını yeniden üreten bir durum olmuştur. Mülakatlarımda ilk festivallerde kente dışarıdan gelenlerin Dersim halkı tarafından muhabbetle karşılandığı, kimsenin otellerde kalmadığı ve herkesin evlerde misafir edildiği vurgulanmıştır. Bu durum genellikle Dersim toplumunun 2000'lerin sonundan Munzur Festivali'nin ilişkin yabancılaşma, yozlaşma, bıkkınlık hissi ve ticarileşmeye dair eleştirilere tezat oluşturacak biçimde nostaljik bir özlem duygusuyla dile getirilmiştir.

Türkiye ve Avrupa kentlerine göç etmek durumunda kalmış Dersimliler, bu ilk dönemde özlemle andıkları cemaat olma hissini festival bağlamında yeniden deneyimlemiştir. Festivalin ilk yıllarının Kürt hareketinin kenti yönetmeye başladığı 2004'ten sonraki dönemden daha iyi olduğu görüşü, genelde Kürt hareketi ve onu destekleyen sol örgütler çevresindeki Dersimliler dışında daha yaygındır. Hafızanın bugünün güç ilişkileri ve gerçeklik algısı üzerinden kurulduğu hatırlanırsa, Kürt hareketinin Dersim toplumuyla yaşadığı uyuşmazlıkların ve gerilimlerin böyle bir hafızalaşma biçimine gerekçe olduğu söylenebilir. Dahası politik ve kültürel mücadelenin OHAL uygulamalarına ve devlet baskısına yöneldiği bu dönemde, Dersim'in siyasi ve toplumsal yapısını oluşturan yerel halk-diaspora farklılaşması ve siyasi örgütlerin kendi aralarındaki farklar ve asimetriler görece tolere edilir düzeyde kalıyordu. Böylece festivalin ilk yılları ortak inanç ve kültürle tanımlanan Dersim kimliğinin, devlet otoritesine karşı verilen mücadeleyle pekiştiği, bu mücadeleye dâhil olan kesimlerin kucaklandığı bir dönem olarak hatırlanmaktadır.

Bu açıdan Munzur Festivali Dersim toplumunun göç etmiş üyelerini kültürel kökleriyle buluşturan; yereldeki Dersimlilerin ise yaşadığı devlet baskısını, yalnızlaşma ve marjinalleşme hissini hafifleten; kentin toplumsal hayatını canlandıran bir etkinlik olmuştur. Bunların yanı sıra, Dersim kimliğinin, kolektif hafızanın, anadillerin ve inancın siyasi-kültürel etkinlikler vasıtasıyla görünür kılınmıştır. Bu şekilde Munzur Festivali Dersim toplumunun enerjilerini yaratıcı siyasi-kültürel faaliyetler yoluyla yenilemiştir. Festival kimliksel uyanışı kuvvetlendiren, topluluğun yeniden inşasına katkı yapan bir etkinlik olmuştur.

5.4 2004-2014 Döneminde Festivaller: Siyasi Gerilimler, Çatışmalı Kimlik Görünümleri ve Toplumsal Karşılaşmalar

Munzur Festivali, merkezi iktidarın baskı ve yasaklama biçimindeki siyasetlerine karşı ortak mücadelenin yürütüldüğü bu yıllardan sonra Dersim toplumundaki iç ayrışmaları ve gerilimleri yansıtan bir form kazanmıştır. Buna tezat oluşturacak biçimde festivalin bu dönemde ana akım medyadaki temsilleri huzur, eğlence ve kentin turistik potansiyeline vurgu yapan biçimdedir. 1990'lar boyunca Dersim ana akım basında terör, çatışmalar, işsizlik temalarıyla anlatılırken "terör nedeniyle geri kalmış Doğu" biçimindeki temsiller yeniden üretilmiştir. 2000'lerde ise Dersim'e dair medya temsilleri, OHAL'siz ve terörsüz bir ortamda Tunceli'nin turizm ve eğlence potansiyelini kutlamıştır. Bu doğrultuda 2009 yılında ana akım gazetelerde ve çevrimiçi portallarda "Burası Bodrum değil, Tunceli" manşetiyle haberler yayınlanmıştır. Bu biçimdeki haberlere sıklıkla Munzur ve Pülümür plajlarındaki bikinili kadınların fotoğrafları eşlik etmiştir. Türkiye'de Kemalist tahayyüller ve elitizm doğrultusunda gelişen hâkim kültürel algı, doğuyu geriliğin ve taassubun mekânı olarak kodlarken batıya ise özgürlük, rahatlık ve açıklık atfetmiştir. 2000'lerin ikinci yarısı bu algıya meydan okumaların yükseldiği bir dönemdir. Bikinili kadınların fotoğraflarının eşliğinde medyada yer bulan "Burası Bodrum değil, Tunceli" biçimindeki haberler bu algıyı tersine çevirerek hayret uyandırmaya çalışmaktadır. Modernliğin en klişe temsili açık giyinen kadınlardır. Diğer yandan kadın bedeni cinsel çekiciliğe işaret eden biçimde kullanılmaktadır. Kadınların yer aldığı imajların kullanılması yoluyla haberlerin ilgi çekmesi hesaplanmıştır.

2004 yılından itibaren üç dönem boyunca Tunceli Belediyesi'ni Kürt hareketinin belirleyici aktör olduğu ve kentteki sol siyasi yapıların önemli kısmının dâhil olduğu siyasi birliğin adayları kazanmıştır. 2004'ten itibaren festivalin örgütlenmesinde DEDEF'in etkisi azalmış ve yereldeki Tunceli Belediyesi başat aktör haline gelmiştir. Kürt hareketi ve onunla ittifak yapan sosyalist yapıların çevresindeki Dersimliler tarafından bu durum, yerelin seçilmiş yöneticilerinin, yani "halkın gerçek temsilcilerinin" festivalin düzenlenmesinde belirleyicilik kazanması biçiminde yorumlanmıştır. Festivalin siyasi mesajları açısından daha cesur bir etkinliğe dönüştüğü ve Dersim'in bastırılan Kürt kimliğini yansıtmaya başladığı tespitiyle olumlu şekilde karşılanmıştır. 2000'lerin ikinci yarısında Tunceli Belediyesi yönetiminde bulunmuş EMEP'li bir görüşmecim bu doğrultuda şunları aktarmıştı:

> Öncesinde festivalin siyasi içeriği zayıftı. Hasan Korkmaz [1999-2004 arasındaki Tunceli Belediye Başkanı] bizi, solcuları dışarıda bırakmaya çalışıyordu. Festivalin programlarını biz hazırlıyorduk, Hasan Korkmaz onu Emniyet'e götürüyordu...

2004'ten sonra kendi programımızdan taviz vermedik. Kürtçeden taviz vermedik. Valilik ve Emniyet devreden çıktı. BDP ile birlikte anadilin kullanılmasını zorladık[418].

Dersim'in yerel siyasetinde Kürt hareketinin ardından en fazla taraftar sahibi olan sosyalist örgütler Demokratik Haklar Federasyonu (DHF) ve Emek Partisi (EMEP)'tir. EMEP yerel seçimlerde Kürt hareketiyle ittifak kurmaktadır. Bu biçimde yerel iktidarın ortağı olan EMEP'liler belediye yönetiminde yer bulmuştur. DHF ise 2009 ve 2014 yerel seçimlerinde hem Tunceli Belediyesi hem de ilçe belediyeleri için kendi adaylarını çıkararak Kürt hareketine rakip olmuştur. OHAL'in 2002 senesinde kalkmasıyla beraber kimi küçük sosyalist örgütler festivalin eğlence tüketimine dönük bir etkinliğe dönüştüğüne ve siyasi içeriğini kaybettiğine dair eleştirilerini ortaya koymaya başlamıştır. Dersim'de devlet kontrollerinin, sıkı güvenlik rejiminin ve açık çatışmaların yoğunluğunun düştüğü bir ortamda festivalin eğlence, turizm ve buna bağlı ticari boyutlarının ön plana çıkması tepki çekmiştir. Aynı zamanda festival programında Kürt hareketinin artan belirleyiciliği eleştiri konusu olmaya başlamıştır. 2004 yılında Kızıl Bayrak dergisinde çıkan bir yazı bu eleştirileri örneklemektedir:

> Toplamında siyasi standlara ilgi oldukça zayıf. Bunun nedeni Dersim'de yaşanan yozlaşma, dejenerasyon ve devrimci faaliyetin genel zayıflığıdır. Festivale genel olarak politik bir atmosfer hâkim değil. Bunun başlıca nedenlerinden biri, etkinlik programının belediye tarafından hazırlanmasıdır. Belediyeye hâkim olan reformist anlayış, festivali sadece karnaval havasında geçecek şekilde organize etmiş durumda. Dersim'de devrimci hareketin zayıflığı reformist hareketin güçlenmesine belirgin bir alan açmış bulunuyor. Bunun sonuçları festivalin toplam atmosferine de doğal olarak yansımaktadır[419].

Kürt hareketinin Dersim siyasetindeki diğer grupları etkisizleştirmesi, özellikle belediyeyi kazandığı ilk senelerde kendi dışındaki siyasi grupları dışarıda bırakma tutumu, Kürt hareketine yakın duran kimi görüşmecilerim tarafından da eleştirildi. Kürt hareketinin belli dönemlerde Dersim'in inançsal ve kültürel özgünlüklerinin yeterince göz önüne almadığına, festival programında Dersim'de baskın olan Zazaca yerine Kürtçe dilini ön plana çıkardığına, Dersim'in yerel sorunlarına eğilmediğine dair bir iç eleştiri mevcuttur. Bir diğer yandan, Kürt hareketinin festivalin örgütlenmesinde DEDEF'i ve kentteki diğer politik hareketleri kendi çizgisine çekmeye ya da bastırmaya yönelik bir siyaset güttüğüne dair iddialar mevcuttur. Öyle ki Kürt hareketine mesafeli kimi görüşmecilerim, ilk dört yılın

---

[418] Mustafa Taşkale ile görüşme notları, 07.07. 2012, Dersim.
[419] İMES'ten Bir İşçi, "Politik Açıdan Sönük Başlayan Bir Festival".

ardından 2004'ten itibaren "festival bitti", "festival Diyarbakır'dan yönetilmeye başladığı" gibi ifadelerle hoşnutsuzluklarını ifade etmişlerdi. Bu eleştirel görüşler, Kürt hareketini benimseyen Dersimliler tarafından kimi Dersimlilerin Kemalizm etkisinde Kürt kimlikleriyle barışamaması, Kürtlere duyulan düşmanlık ve devlet güçlerinin el altından yürüttüğü Dersim siyasetini bölme çabalarıyla açıklanmaktadır.

Bu biçim eleştirilerin, 2012-2014 yılları arasında katıldığım ve etnografik araştırma yaptığım festivallerde yaygın biçimde ifade edildiğini gördüm. Bu bağlamda DHF taraftarı ve dernek yöneticisi bir görüşmecim 2014 kışında şu eleştirilerini aktarmıştı:

> Festival DEDEF'in projesidir, onun çocuğudur. "Köyüne, toprağına geri dön" şiarıyla başlattı DEDEF, kısmen de başarılı oldu, köylerine dönenler oldu. Ama son 4-5 yıldır amacının dışına saptı. Festival bir tüketim mecrası oldu, esrar, uyuşturucu, bira... Bu alana sapmış durumda. Dilimizi, kültürümüzü korumak için gerekli şeyler yapılmıyor. Kurmanç-Kürtçe ön plana çıksın yönünde bir çaba var. Festival asimilasyona, yozlaşmaya hizmet ediyor artık. Politik yönü azalıyor. Mavi Köprü'nün orası festival zamanı belki de fuhuşun yaşandığı bir alan oluyor. Belediyeyi suçlamıyorum ama BDP büyük ağabeylik yapıyor festival sürecinde, kendisi gibi düşünmeyeni dışlıyor.

DHF'nin Dersim'e dair tahayyüllü yerelliğe ve geleneğe değer atfetmektedir. Dersim toplumunun geleneksel yaşam biçimi, inanç pratikleri ve sosyal ilişkileri kapitalizm karşıtı, ekolojist, sosyal adalet ve eşitlikçi değerlerle uyumlu biçimde kurgulanmaktadır. Dersim kültürüne bu biçimde anlamlar atfedilerek özselleştirilmektedir. DHF'nin siyasi-toplumsal tahayyülünde bunlara atfedilen anlamlar, örgütün savunduğu sosyalist perspektifle harmanlanmaktadır. Bunu bir temsil ve mobilizasyon sağlama strateji olarak düşünmek mümkündür. Bu bağlamda DHF kendisini Dersim'de kültürün yozlaşmasına karşı bir aktör olarak konumlandırmaktadır. Bunun yanında DHF, hem festival özelinde hem de kente dair diğer siyasi etkinliklerinde, kentteki Cemaat örgütlenmesine yönelik açık tutum almıştır. Bu çevreden kimi Dersimliler 2012-14 yıllarında söyleşilerimizde, Kürt hareketinin kentteki Cemaat örgütlenmesine karşı yeterli tepkiyi göstermediğine dair yorumlar yapmıştır. DHF kendi çizgisindeki yayın organlarında bu noktaları vurgulayarak festivalin örgütlenişine yönelik eleştirilerini dile getirmiş, etkinliğin siyasi içeriğinin boşaldığını savunmuştur. Bu eleştiriler 2009 yerel seçimlerinde olduğu gibi Kürt hareketi ile siyasi alan mücadelesinin keskinleştiği dönemlerde daha yoğunlaşmıştır.

Munzur Festivali'nin tarihsel sürecine dönersek, 2005 senesinde festival Mercan Vadisi'nde MKP militanlarına yönelik operasyon yapılması, bir askerin bölgede PKK militanları tarafından kaçırılması gibi nedenlerle güvenlik gerekçesiyle yasaklanmıştır.

Festivalin başlangıcına kısa bir süre kala Tunceli Valiliği kırk beş gün erteleme talep etmiştir. Bu durum kentte "Vali istifa", "Festival halkındır, yasaklanamaz" gibi sloganların atıldığı protesto gösterileriyle karşılanmış ve festival fiili olarak gerçekleşmiştir. Valilik konserler için stadyumun kullanılmasına izin vermediği için konserler Munzur kenarına kurulan seyyar sahnede gerçekleşmiştir. 2006'dan 2016'ya kadar festivale dönük herhangi bir resmi yasaklama ya da erteleme kararı olmamıştır. Bu bakımdan AKP hükümeti ve Kürt hareketi arasındaki barış görüşmelerinin devam ettiği dönemde Munzur Festivali yasaklamalar ve kısıtlamalar olmadan devam edebilmiştir.

Şekil 5.1 2009, 2012 ve 2014 yıllarına ait festival broşürleri

2010 Festivali'nin başlığı "Dersim'de İkinci 38'e Hayır: Kültürümüz, Kimliğimiz, İnancımız ve Munzurumuzla Özgürleşelim" olarak belirlenmiştir. Burada "İkinci 38" olarak tarif edilen Munzur'da yapılan ve yapılması planlanan HES'ler ve barajların yaratacağı tahribattır. Dersim kamuoyunun anlam dünyasında bu tahribat, kolektif hafızada 1938 Kırımı'nın meydana getirdiği çok boyutlu bir katastrofa atıfla "ikinci 38" olarak adlandırılabilmektedir. 2011 yılında festivalin sloganı üç dilli biçimde yazılan "Dağların anahtarı, evliyaların diyarı, özgürlüğün ve ateşin kadim toprakları. Arınmaya, yaşatmaya ve özgürleşmeye Dersim'e geri dön!" biçimindedir. 2012 yılında festivalin sloganları "Dersim Soykırımı Tanınsın" "*Awakî Ma Dîya Kes Nevîno*" [Bizim Gördüğümüzü Kimse Görmesin] ve "Barajlar İkinci 38'dir" olarak belirlenmiştir. 2014 yılındaki festival sloganı ise yine üç dilde ifade edilen "Dilimiz, Kültürümüz, Kimliğimiz ve İnancımızın Adı Dersim" olmuştur. Festival kapsamında 1937-38'in, barajlar mücadelesinin ve kolektif kimlik vurgusunun bir hafıza siyaseti ve kültürel korumacılık bağlamında ifade edildiği tespitini yapmak mümkündür. Munzur Festivali 2013 yılından itibaren kentte yeni yeni örgütlenen LGBT

hareketinin de ön ayak olmasıyla, LGBT bireylerin eylemlerine sahne olmuştur. 2013 ve 2014 yılındaki festivallerde LGBT yürüyüşleri düzenlenmiştir. 2014 yılında festival kapsamında "Hetoreksizme, Faşizme, Kapitalizme, Militarizme, Irkçılığa, HES'lere Karşı Yürüyoruz" başlığıyla 1. Dersim Munzur Onur Yürüyüşü'nü düzenlemiştir.

Şekil 5.2 Munzur Festivali, 2013

5.4.1 Festival deneyimi: Sosyallikler, semboller ve gösteriler

Festival boyunca Munzur ve Pülümür nehirlerinin kenarındaki çadır alanları, içkili restoranlar ve eğlence mekânları büyük rağbet görmektedir. Çadır alanlarında gençler Ahmet Kaya şarkılarını, devrimci hareketlerin ve Kürt hareketinin mücadelesine dair mücadele şarkılarını ve anadillerinde türküleri söyleyerek eğlenmektedir. Festival katılımcıları, program içi etkinliklerde ve festival zamanının ortaya çıkardığı sosyal ilişkilenmelerde, politik ve etnik kimliklere aidiyetlerini pekiştirmektedir. Birlik ve kolektif coşku halini yaşamaktadırlar. Belediye ve diğer siyasi örgütler tarafından düzenlenen resmi festival programının ve etkinlik alanlarının yanında, katılımcıların çadır alanlarında, çay bahçelerinde, Munzur'un kıyısında ve Dersim'in sokaklarında spontane biçimlerde meydana getirdiği sosyallikler festivale coşkulu bir içerik kazandırmaktadır. Konserlerin gerçekleştiği stadyumda, çadır alanlarında ya da kent merkezindeki meydanlarda çekilen halaylar bu spontane kolektif performansların en belirgin ve eğlenceli örneğidir. Birbirini tanımayan insanlar aynı performans içinde dans ederek, aynı şarkıları söyleyerek ortak bir duygu durumu içine girmektedir.

Şekil 5.3 Sırasıyla İbrahim Kaypakkaya, Che Guevera, Hüseyin Cevahir (Dersimli, 68 kuşağından devrimci), Yılmaz Güney, Hz. Ali ve Seyit Rıza portrelerinin işli olduğu halılar. Ağustos 2017, Dersim.

Toplumsal hareketler, kitlelere enerji verip onları harekete geçiren kolektif performanslara ve sembollere ihtiyaç duymaktadır. Bu semboller ve kitle gösterileri, kolektif olarak yapılan danslar, aynı sloganın söylenmesi gibi performanslar dayanışma hislerini ve manevi yoğunluğu yükseltir. Randall Collins bu bulaşıcı duygu durumunu "yüksek ritüel yoğunluğu" [*high ritual density*] olarak adlandırmaktadır. Collins bu duygu yoğunluğunun şu şekilde oluştuğunu anlatmıştır: İnsanların fiziksel olarak aynı mekânda bir araya gelişi, slogan atmak gibi ortak biçimde yapılan bir eylemle ortak bir ilgi odağının oluşması ve grubun bu kolektif eylemle manevi ve düşünsel birliği sağlayarak kolektif bir bilinç oluşturması. Bu biçimdeki kamusal ritüeller vasıtasıyla dayanışma, duygusal enerji, kolektif katılım hafızasının sembolleşmesi ve grubun kendisine manevi kıymet yüklemesi sonuçlar oluşmaktadır[420]. Bu doğrultuda Munzur Festivali, Dersimli, Kürt ve sosyalist örgüt aidiyetliklerinin yeniden üretildiği bir kamusal ritüel ve karşılaşma alanı vasfı taşımaktadır. Festival dönemindeki sosyallikler, kolektif performanslar, kültürel ve siyasi sembollerin dolaşımı Munzur Festivali'ni bu etno-politik aidiyetlerin kuvvetlendiği ve aynı zamanda birbirleriyle rekabet ettiği bir mecra kılmaktadır.

Festival döneminde kente binlerce ziyaretçi gelmekte ve canlı bir sosyal hayat ortaya çıkmaktadır. Siyasi örgütler ve bunların sembolleri kent mekânında oldukça görünürdür. Pek çok sol eğilimli örgüt, dernek, yayınevleri ve dergi çevreleri belediyenin tahsis ettiği Sanat

[420] Collins, "Social Movements and the Focus of Emotional Attention", 28.

Sokağı'nda ya da Seyit Rıza Meydanı'nda stantlar açmaktadır. Bayraklar ve flamaların da asıldığı stantlar söz konusu yapılar için yayınlarını sattıkları ve politik bildirilerini dağıttıkları propaganda alanlarıdır. Aynı zamanda onları destekleyen kişilerin bir araya geldiği buluşma mekânlarıdır. Bu stantlarda politik tartışmalar ve Dersim'in yerel gündemleri hakkında sohbetler yapılmaktadır. 2013 festivalinde, Sanat Sokağı'nda kurulan stant alanında bir belediye çalışanı ve Dersim kültürü üzerine yayın yapan bir araştırmacının dil üzerine tartışmasını dinlemiştim. Anadili Kürtçe olan belediye çalışanı, yayıncının sattığı Zazaca dilindeki çocuk kitabını anladığını, bu dillerin aslında birbirilerine çok yakın olduğunu iddia ediyordu. Yayıncı ise belediye çalışanının yaptığı yanlışları bularak tersi bir pozisyonu savunuyordu. Uzun bir tartışmanın üzerine ikisi de birbirinin fikrini değiştirememişti. Bu uzun tartışma, Dersim toplumunda Zazaca/ Kırmanckinin Kürtçenin lehçesi mi yoksa ayrı bir dil mi olduğu biçimindeki dil üzerinden yaşanan ayrışmayı örnekliyordu.

Stant alanında siyasi örgütlerin stantlarının yanında dövmeciler, hediyelik eşya ve kıyafet satan tezgâhlar, çaycılar ve *patila*cılar[421] bulunmaktadır. Festival döneminde yapılan dövmeler, satılan hediyelik eşyalar ve kıyafetler etno-politik sembollerin dolaşıma girdiği alanlardan biridir. Bu alanda Alevilikle, Dersimli kimliğiyle ve sosyalist hareketlerle ilişkili semboller baskındır. Barış sürecinin yükseldiği dönemde festival stantlarında Kürt hareketiyle bağlantılı *keskusoruzer*[422] eşarplar, bayraklar ve bileklikler ya da Abdullah Öcalan posterleri gibi semboller yer almıştır. Özellikle Avrupa'dan gelen Dersimliler, Dersim yazısı, Seyit Rıza portresi ve Zülfikar figürü gibi dövmeler yaptırmaktadır. Hediyelik eşyalar arasında İbrahim Kaypakkaya, Seyit Rıza, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin resimleri, orak çekiç ve Zülfikar figürleri yaygındır. Bu bağlamda festival döneminde stant alanı Aleviliğin ve sosyalist hareketin yerli ve evrensel sembollerinin ön plana çıktığı, politik imajların baskın olduğu bir görünüm sergilemektedir.

Stadyum etkinlikleri parti ve örgüt bayrakları, flamalar, dergi ve gazeteler, örgüt liderlerinin ve "şehitlerinin" posterleri gibi siyasi sembollerin dolaşıma girdiği bir diğer alandır. Bunlar aynı zamanda örgüt destekçilerinin festival döneminde kent merkezinde yaptığı yürüyüşlerde kullanılmaktadır. Barış sürecindeki festivallerde, sürecin bitmesiyle "terör örgütü propagandası" cezası görmesi kuvvetle muhtemel "sakıncalı" semboller yoğun şekilde kullanılmıştır. Stadyum etkinliklerinde İbrahim Kaypakkaya ve Abdullah Öcalan posterleri iki yaygın kimlik sembolü olarak belirginleşmiştir. Dersim toplumunda etkin olan sosyalist örgütlerin ve Kürt hareketinin destekçileri kendi hareketlerinin sembollerini

[421] Dersim ve çevresinde gözlemeye verilen isim.
[422] Kürtlerin milli renkleri olan sarı, kırmızı, yeşil.

taşıyarak konser alanında toplu biçimde durmaktadır. Bu siyasi yapılarla ilişkili müzik grupları sahneye çıktığında, söz konusu yapının destekçileri grup halinde sahne önüne gelerek marşlara eşlik etmekte ve slogan atmaktadır. Kentte Kürt hareketinin ardından en güçlü muhalif yapı olan DHF'nin destekçileri, Grup Munzur'un sahne aldığı sırada bu biçimde kendilerini göstermektedir. Kimi zaman bunlar kortej oluşturarak toplu biçimde konser alanına girmektedir. Bu açıdan kent merkezinde yapılan yürüyüşler ve stadyum etkinlikleri, siyasi örgütlerin kendi çapları oranında gövde gösterisi yaparak diğerleriyle rekabet ettiği mecralardır.

5.4.2 Festivale yönelik eleştiriler, yozlaşma söylemi ve diaspora-yerel çelişkisi

Farklı siyasi ve toplumsal gruplardan Dersimlilerle festivalin son dönemine dair yaptığım görüşmelerde etkinliğin genel bir bıkkınlık hali yarattığını gördüm. Festival tartışmalarının kısırlığı, etkinliklerin kendini tekrar etmesi ve her sene aynı panelistlerin ve sanatçıların davet edilmesi bu bıkkınlığı yaratan nedenler olarak sayıldı. Dahası siyasi örgütlerin festival programını oluşturma toplantılarında verimsiz tartışmalara girdikleri; festivali daha ilgi çekici bir etkinliğe dönüştürmek yerine sadece kendi görünürlüklerini arttırmak ve kendi çevrelerindeki sanatçıları ve panelistleri programa aldırmak için uğraştıkları anlatıldı. Bu bıkkınlık hissini ve eleştirileri hem örgütleyicilerle hem de yerel halkla yaptığım sohbetlerde dinledim.

> Hâkim sınıfların yozlaştırma politikaları, bilinçli, uzun vadeli hesaplara dayanan, sistematik ve çok yönlüdür. Bu politikalarla, üretimden koparılan Dersimliler, bu boşluğun pençesinde çürümeye itilmiştir. Bir yandan medya aracılığıyla popüler kültürü gençlere aşılarken, öte yandan madde kullanımını, alkol tüketimini, fuhuşu yaygınlaştırmış ve bu şekilde Dersimlilerin halk kültürü yozlaştırılmak istenmiştir/istenmektedir. Dersim'de şu an onlarca genç, uyuşturucu madde kullanmaktadır. Madde bağımlısı gençlerin aile ilişkileri alabildiğince kopuktur. Kendi çocuğunu anlamayan aile ise bu durum karşısında eli kolu bağlı konumdadır. Ailelerin gözyaşı dökmenin ötesinde bir şey yapamadığı bu sorunun, acil çözülmesi gereken sorunların başında geldiği açıktır. Diğer bir sosyal sorun ailelerin her geçen gün parçalanması ve dağılmasıdır. Dersim'de son yıllarda boşanmalar artmıştır[423].

Munzur Festivali 2000'lerin sonunda ve 2010'ların başında, kimileri tarafından "kültürel yozlaşma" ve "dejenerasyon" olarak değerlendirilen eğlence tüketimine ve sosyalleşmeye dair boyutlarıyla ön plana çıkmaktadır. Yukarıdaki alıntı DHF'nin yayın organı

[423] "Biz Bir Ölür, Bin Diriliriz", Devrimci Demokrasi Festival Eki, Temmuz 2010, 1.

Devrimci Demokrasi'nin 2010 festivali için hazırladığı özel sayıda yer almıştır. DHF'nin söyleminde Dersim'deki yozlaşma devletin inanç ve anadil üzerindeki asimilasyon politikaları, zorunlu göç, işsizlik, popüler kültür, alkol ve uyuşturucu kullanımıyla halk kültürünün bozulması anlamına gelmektedir. DHF gibi sosyalist örgütlerin ve Dersimli kimliğini ön plana çıkaran kesimlerin daha yoğun biçimde ifade ettiği yozlaşma ve dejenerasyon tahlilleri, kültürel özcülükle bağlantılıdır. Bu kültürel özcülük, geçmişte idealize edilen bir sosyal hayata geri dönüşü arzu etmesi bakımından nostaljik ve muhafazakâr bir nitelik taşımaktadır. Buna göre geleneksel Dersim kültürü, inancı ve toplumsal ilişkileri kapitalizm karşıtı, eşitlikçi ve sosyal adalete uygun bir yapıda kurgulanmaktadır. Yozlaşma söylemi, bir yandan bu etno-politik aktörlerin Dersim toplumundan bulmayı umdukları desteğin düşmesiyle ilgilidir. Örneğin sosyalist yapılar için gençlerin politik faaliyetler yerine eğlence faaliyetlerine katılması yozlaşmanın sonucudur. Onlara göre devletin Dersim gibi muhalif potansiyeli yüksek bölgelerde el altından desteklediği alkol ve uyuşturucu kullanımıyla ilgilidir. Diğer yandan stratejik bir boyut taşımaktadır. Etno-politik projeler bu yozlaşma söylemiyle Dersim toplumundaki rahatsızlıkları kendi mücadele perspektiflerine yedeklemeye çalışmaktadır.

Avrupa'dan, Türkiye metropollerinden ve çevre illerden gelenler için, özellikle de gençler açısından Dersim, "devrimci romantizme" kaynaklık eden heybetli doğası, direnişle özdeşleştirilen kültürü ve sol-özgürlükçü toplumsal dokusuyla bir cazibe merkezidir. Muhafazakâr ve dindar bir kültürün egemen olduğu, özellikle gençler ve kadınlar için sosyalleşme imkânlarının oldukça kısıtlı olduğu çevre illerden farklı, daha özgürlükçü bir kamusal hayata sahiptir. Bu özgürlük ortamı Dersim'i komşu illerdeki baskıcı toplumsal ilişkilerden uzaklaşmak isteyen gençler için çekici kılmaktadır. Dahası 2009 yılında Dersim'de eğitime başlayan Tunceli Üniversitesi'nin öğrencileri de festivale katılmaktadır. Üniversite öğrencilerinin büyük bölümü çevre illerden gelen, Alevi olmayan Kürt gençlerden oluşmaktadır. Bu noktada Tunceli Üniversitesi'nin kent halkı ve Kürt hareketi dışındaki Dersimli sosyalist yapılar tarafından olumsuz hislere dönen bir kuşkuyla karşılandığını belirtmekte fayda var. Üniversite yerel kamuoyunda Dersim nüfusunun kültürel-mezhepsel homojenliğini bozan bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Festivale çevre illerden katılan bu genç Kürt nüfus ve taşıdıkları Kürt hareketine ait semboller, yerel halkta kendi kültürel-inançsal değerlerinin baskılandığına dair tedirginlik ve rahatsızlık hisleri yaratmaktadır. Bu his yerel yönetimin de Kürt hareketinin elinde olmasıyla pekişmektedir. Böyle bir ortamda festival döneminde Dersimliler ve çevre illerden gelenler arasında gerilimler ve kavgalar yaşanabilmektedir. Ölçüsüz olarak değerlendirilen alkol tüketimi, taciz vakaları, konser ve

çadır alanlarında yaşanan kavgalar, ahlak dışı olarak tanımlanan romantik-cinsel birliktelikler ve uyuşturucu tüketimi Dersimlilerin, özellikle de yerel halkın son dönemde festivalden rahatsız olma nedenleri arasında sayılmaktadır.

Yoğun alkol tüketimi, özellikle de inanç bağlamında kutsal sayılan mekânlarda yani ziyaret yerlerinde alkol tüketilmesi kimi Dersimlileri rahatsız etmektedir. 2014 senesinde internet üzerinden yayın yapan bir yerel haber sitesindeki makaledeki ifadeler, halkın bir kesimindeki rahatsızlığı özetlemesi bakımından önemlidir:

> Politikleşen, yabancılaşan Dersimin dili ve kültürü adına birçok unsuru yakalamaktan uzak kalan festival, bu senede öyle görünüyor ki pek bir katılım yaşanmayacağına kanıt. Tamamen eğlenceye dönen, bir takım sosyal ve kültürel mesajları aktarmada eksik ve yetersiz kalan programın, festival içeriğinin, açıktır ki Dersim Kültürü ve Dili adına bir dönüm noktası oluşturacağı malumdur. Dersim halkının tepkisi ve eleştirisi de tam da bu noktada başlıyor. Yaşanan olumsuz içerikli olaylara karşın, madde kullanımının, alkol tüketiminin, taciz vb, uygun olmayan davranışların sergilenmesi de festivalin geldiği noktayı gözler önüne sermektedir.[424]

Eğlence tüketimi ve turistikleşmenin getirdiği gerilimler Dersimli ve Dersimli olmayan (Alevi olmayan Kürt) nüfus arasındaki kültürel sınırları ortaya koymanın yanında yerel Dersimliler ve diaspora Dersimlileri arasındaki sınırları da belirginleştirmektedir. Bu bağlamda 2014 yılında festival döneminde dinlediğim Dersim merkezindeki bir kafede çalışan Dersimli garson (G.) ile Fransa'dan festival için gelmiş bir Dersimlinin (F.) Dersim'de işsizlik, yozlaşma ve baraj mücadelesi üzerine tartışmalarından söz etmek istiyorum. Festivale dair farklılaşan algıların ve deneyimlerin paylaşıldığı bu konuşma, yereldeki ve diasporadaki Dersimlilerin sosyo-mekânsal ve sınıfsal farklılaşma eksenindeki gerilimini ortaya koymaktaydı.

> G.: Festivalin bitmesi için imza topluyoruz. Kültüre dair bu festivalde ne yapılıyor. Festivale gelenler burada akşama kadar geziyor, yiyor, içiyor. Sonra ne yapıyorlar bizim için? Munzur kutsaldır diye diye herkes rakı içiyor. Biz yılın 12 ayı buradayız, savaşıyoruz [...] [Dışarıdan gelenler] ben Almanya'da böyle kahve içerim, İstanbul'da köprüde halay çekip içerim filan diye hava atıyor. İki senede "bizim Fransa" oluyor, havaya giriyorlar, egoları tavan.
>
> F.: Ama sen de bu sorunu paylaşıyor musun, buradakilere anlatıyor musun, önerin var mı?

---

[424] Hüseyin Gedik, "Festival Fiyaskosu", 30.07. 2014, http://www.ozgurdersim.com/haber/festival-fiyaskosu-8192.htm, erişim tarihi: 02 Mart 2015.

G.: Sen bir hafta sonra gideceksin, dinleyici değil konuşmacısın. Kışın sondaj yapanlarla biz mücadele ediyoruz, belediye gelip burada oturuyor. Gösteriş olarak 4 Mayıs'ta [Tertele Anma Günü] yürümesinler burada, festivalde yürümesinler. Alevilikte 24 saat cem tutmak, bağlama çalmak yok. Gösteriş, show, seyirlik haline getirmişler. Alevilik bu değil. Ben yılın 12 ayı buradayım, bu kafede çalışıyorum. Buraya jandarmalar geldi, konuştukları "buranın kızları rahattır". Konserlerde bağırmakla olmuyor, slogan atmakla olmuyor. Kürtlüğü savunuyorlar, bu bizim değil ki. Biz Kureyş'in torunlarıyız. Kürt halkı zaten özgürdü. Ben Diyarbakır'da [Ramazan ayında] su içiyorum, anama küfrediyorlar. Dersimliler Kürt değildir. Niyaz yapmayı bilen kalmadı, Gağan'ı bilen yok, Hızır Orucu'nu bilen yok.

Bu konuşmaya göre Dersim'de yaşayan Dersimli, Avrupa'dan gelenlerin gösteriş yapmak için Dersimli kimliğini sahiplenir gibi göründüklerini, Avrupa'da edindikleri imkânlarla hava attıklarını iddia ediyordu. Ona göre Avrupa diasporasındaki Dersimliler kültürlerine yabancılaşmıştı. Fransa'da yaşayan Dersimli ise yereldeki Dersimlinin memleketinin sorunlarını çözmek konusunda pasif davrandığını, sadece sorunlardan bahsettiğini ancak eyleme geçmediğini ima ediyordu.

Festivalin turistikleşmesine ve ticarileşmesine getirilen eleştirilere rağmen Munzur Festivali, Dersim ekonomisi için kilit öneme sahiptir. Tarımsal üretim ve hayvancılığın neredeyse bittiği, mamul üretiminin ise çok az kısıtlı olduğu, halkın önemli kısmının hizmet sektörü, ulaşım ve inşaat üzerinden geçimini sağladığı Dersim'de, festivalin ekonomik getirisi yerel halk için hayatidir. Festival döneminde fiyatların artması ise dışarıdan gelen katılımcıların, özellikle Türkiye ve Avrupa kentlerinden gelen Dersimlilerin en çok eleştirdiği hususlardan biridir. Bu durum, diasporadaki Dersimlilere kendi evleri olarak tanımlayıp özlem duydukları Dersim'de geleneksel cemaat bağlarının yerini kapitalist toplumsal ilişkilere bıraktığını, kendilerinin de artık "dışarlıklı" olarak görüldüğünü hissettiren bir deneyimdir. 2017 yılındaki festival için İstanbul'dan gelen bir Dersimli, kendisiyle sohbetimde Munzur Gözeleri'ndeki tesislerde yaşanan ticarileşmeden rahatsız olduğunu ifade etmişti. "Eskiden oradaki halk ekşi ayranı ikram ederdi, şimdi satıyor" diyerek eski festivallerdeki cemaat bağlarını pekiştiren, kapitalizm dışı ilişkileri özlediğini ifade etmişti.

2000'lerin ikinci yarısında bölgedeki silahlı çatışma yoğunluğunun azalması, barış süreci, Tunceli Üniversitesi'nin açılması gibi etmenlerle Dersim inşaat ve turizm sektörleri üzerinden kapitalist bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Dahası Kürt hareketinin yerel yönetimi elinde bulundurması, kendisini Kürt hareketi içinde tanımlamayan, Kırmanç, Zaza, Alevi ve sol-devrimci kimlikleri ağır basan Dersimlileri yabancılaştırmıştır. Bu çerçevede

Munzur Festivali'nde Kürt kimliği, Kürt hareketinin siyasi gündemi, eğlence tüketimi ve ticari-turistik boyutlar belirginleşmiştir. Bu durum Dersimliler arasında yozlaşma, dejenerasyon, apolitikleşme ya da otantik samimi cemaat bağlarının kaybolması gibi farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Festivalin dönüşümü bir yandan Dersimlilerle Alevi olmayan Kürtler arasındaki sınırı çizerken diğer yandan da Dersimlilerin kendi aralarındaki diaspora-yerel ve sınıfsal eksenlerdeki farklılaşmayı belirginleştirmektedir. 2014 yılındaki festival öncesinde yerel halktan bir grup, etkinliğin Dersim'i yozlaştırdığı ve çevre kirliliğine neden olduğu gerekçeleriyle festivalin yapılmaması için bir imza kampanyası düzenlenmiş, toplanan imzalar belediyeye verilmiştir.

Belediye çalışanlarıyla yaptığım sohbetlerde Dersimlilerle Alevi olmayan Kürtler arasındaki kültürel farkı ve potansiyel gerilimi anladıklarını ifade ettiler. Ancak onlara göre bu gerilim rakip siyasi gruplar, örneğin CHP tarafından kışkırtılmaktaydı. Bu açıdan kentteki Alevi ve Alevi olmayan nüfusu, örneğin kayda değer kısmı Kürt hareketini destekleyen üniversite öğrencileriyle yerel halkı kaynaştıracak herhangi bir çözüm önerileri yoktu. 2009-2017 arasında Tunceli belediye başkan yardımcılığı görevinde bulunan görüşmecim, kentteki Dersimli ve Şafii Kürt ayrımının ve kentte yoğun biçimde dolaşıma giren yozlaşma söylemine dair şunları anlatmıştı:

> Kürdistan'dan gelen gençlerin rahatlık içinde olduğu, Dersim'de çok rahat hareket ettiklerine ve bunun Dersim kültürüne zarar verdiğine dair bir algı var. Bu algının da üzerine çeşitli siyasi yapılar oynuyor, bunu kaşıyor. Bir yandan da Kürtleşmek devletle problemli hale gelmek olduğu için Dersimlilerim bir kısmı, özellikle yaşlı CHP'li kesim, Kürtlerle mesafe koyuyor [...] Yozlaşma burada her şeyi ifade eden kavram oldu, içi boşaldı. Sevgililerin el ele tutuşması da yozlaşma, şarap içmek de yozlaşma, futbol izlemek de yozlaşma... O zaman gençlere hep yozlaşmış diyeceksin. Kimi devrimci yapılar burada kolaya kaçıyor. Peki sen popüler olanın yerine ne koyuyorsun, yerine koyduğun arkaik, köylü. Gençleri edebiyat, bilim, sanatla buluşturacak bir şey koymuyorsun.[425]

Bu görüşmecime göre, kentte sosyalist hareketler ve Dersimli kimliğini ön plana çıkaran etno-politik aktörler, Dersim'de yaşanan dönüşümü "yozlaşma" kavramıyla hedef alırken kendi toplum tahayyüllerinin dışında kalan her türlü sosyalliği karşılarına almaktadır. Bunlar gençleri kapsayacak, kendi siyasi projelerine katacak, bu açıdan kendi toplumsal yeniden üretimlerini sağlayacak alternatif sosyalleşme biçimleri ortaya koyamamaktadır.

[425] Hüseyin Tunç'la görüşme, 01.02.2014, Dersim.

5.5 Barış Sürecinin Bitmesiyle Munzur Festivali

2015 Haziran genel seçimleri öncesi HDP'nin seçim çalışmalarına düzenlenen saldırılar ve Suruç'ta bir grup sosyalist örgüt üyesi gençlerin bir İŞİD intihar bombacısının eylemiyle öldürülmesi, muhalif hareketlerin kitlesel gösterilerine ve toplantılarına dönük endişeler yaratmıştır. Ayrıca genel siyasi iklimin mezhep ayrımı ekseninde kutuplaşması Aleviler için tedirginlik verici bir gelişme olmuştur. 2015 Haziran ortasında Dersim'de bir apartmanın girişindeki panoya İŞİD marşısın adı olan "Dawlah el-İslam qamat" yazılı bir kağıdın asılması kentte panik havası esmesine neden olmuştur[426]. Dersim kamuoyunda İŞİD'in festival döneminde kente sızacağı ve katliam yapacağına ilişkin senaryolar, hatta bu planla ilgili duyumların alındığına dair haberler konuşulmaya başlamıştır. 2015 yılında festival İŞİD'in Suruç'ta gerçekleştirdiği canlı bomba saldırısı nedeniyle festival tertip komitesi tarafından iptal edilmiştir.

2016 yılında Munzur Festivali gerçekleşmiş ancak geçmiş seneler göre oldukça sönük geçmiştir. Yaşanan toplumsal olaylar, İŞİD'in 10 Ekim 2015 tarihindeki Emek Barış Demokrasi Mitingine düzenlediği kanlı saldırı, Sur ve Cizre'de yaşanan çatışmalar nedeniyle festival komitesi konser düzenlememe kararı almıştır. Bunun yerine programda paneller, belgesel gösterimleri, kutsal mekânlara ziyaretler ve diğer senelerde olduğu gibi Munzur çevre yürüyüşü yer almıştır. Festivalin üçüncü günü Ovacık'ta bulunan ve Dersim inancında kutsal kabul edilen Munzur Gözeleri'ne yapılacak gezi, Tunceli Valiliği'nin Tunceli-Ovacık yolunu kapatmasıyla engellenmiştir. Festival kapsamında Seyit Rıza Meydanı'nda gösterilecek olan ve Sakine Cansız'ın hayatını anlatan belgeselin gösterimi de örgüt propagandası yaptığı gerekçesiyle Emniyet tarafından durdurulmuştur.

2016 Kasım ayında HDP'li eş başkanların yönettiği Dersim Belediyesi'ne kayyum atanmış ve belediye başkanları tutuklanmıştır. 2017 yılında yaz başında DEDEF ve Dersim yerelinde Kürt hareketinin öncülük ettiği siyasi yapılar ve sivil toplum örgütleri festival için çalışmalara başlamıştır. Bu süreçte Tunceli valisinin kayyum olarak atandığı belediye de festival düzenleyeceğini açıklamıştır. DEDEF ve diğer Dersimli kurumların temsilcilerinden oluşan tertip komitesi "Munzur Festivali Kayyumun Değil Halkındır" diyerek bu durumu protesto etmiştir. Sonuç olarak kayyımın yönettiği Tunceli Belediyesi, maliyetinin yüksekliği ve ihalede gerekli rekabet şartlarının oluşmadığı gerekçesiyle festivali iptal etmiştir. DEDEF ve diğer kurumların Munzur Festivali için yaptığı başvuru ise OHAL genelgesi kapsamında valilik tarafından reddedilmiştir. Buna rağmen DEDEF festival döneminde Dersim'e

[426] "Dersim'deki Bir Apartmanda İŞİD Yazısı", 18.06.2012, Birgün, https://www.birgun.net/haber-detay/dersim-deki-bir-apartmanda-isid-yazisi-83023.html

gelinmesi için çağrı yapmıştır. İlk gün Seyit Rıza Meydanı'nda bir araya gelinmesi ve festivalin yasaklanmasını protesto eden bir basın açıklaması yapılması kararlaştırılmıştır. Sonraki günler içinse Munzur gözlerine ve Ovacık'a ziyaretler planlanmıştır. Sonuç olarak birkaç yüz kişilik bir ekip DEDEF'in sağladığı otobüslerle Dersim'e gelmiştir. Kentin girişinde bu otobüsler emniyet güçlerince durdurulmuş, yolcuların kimlik tespitleri yapılmış ve düzenlenen basın açıklamasının OHAL genelgesine ve kabahatler kanununa aykırı olduğu söylenmiştir.

2015 yılından itibaren çatışmaların başlaması ve devletin 1990'lardaki gibi toplumsal muhalefete karşı sert güç kullanması, Dersim toplumunun siyaset alanındaki aktörler arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendirmiştir. Örneğin 2016 yazında konuştuğum DEDEF yöneticisi, Kürt hareketiyle ayrımlarına rağmen şu süreçte Dersim Belediyesi'nin yanında olduklarını, belediye yönetiminin halkın seçilmiş temsilcileri olduğunu, kendilerinin de seçilmiş yöneticileri desteklediklerini söylemişti. Bunun yanında 2017 yılı yaz başındaki festival hazırlık toplantılarına, daha önceleri festival çalışmalarında yer almayan CHP de destek vermiştir. Ancak bir yandan yine de DHF ve Kürt hareketi arasındaki rekabet ve alan mücadelesi sürmüştür. 2017 festivali için Dersim'de yürütülen toplantılarda bu durum hissediliyordu. Örneğin bu dönemde sohbet ettiğim DHF taraftarı bir görüşmecim Kürt hareketinin toplantılardaki tavrını eleştirerek "belediye artık onlarda değil ama hala ev sahibi onlar, biz misafiriz gibi davranıyorlar" demişti.

5.6 Sonuç Yerine

Bu bölümde festival formuna dair sosyolojik ve antropolojik tartışmaların ana hatlarını verdikten sonra festivallerin madun grupların ve etnik grupların kimlik siyasetinde nasıl araçlar olarak kullanıldığına dair bir tartışma yürüttüm. Festivaller kültürü, yerelliği ve mekânı kolektif performanslar ve kültürel üretimler yoluyla sahiplenmekte ve yeniden işlemektedir. Duygulanımlar, performanslar ve kolektif coşkulanma biçimleriyle kimliğin deneyimlenmesi için önemli sahalar olarak iş görürler. Dahası, festivalleri tarihsel süreç içinde incelemenin, onları üreten topluluğun yaşadığı dönüşümler ve bu dönüşümlerin yansımalarını anlamak açısından önemlidir. Festivallerin içeriği, taşıdığı anlamlar ve organizasyonu, topluluğun tarihindeki kırılmalara ve yaşadığı dönüşümlere paralel olarak değişmektedir. Böylece festivaller kendi tarihleri içinde dönüşerek grubu yapan, yeniden üreten ve dağıtan etkinlikler olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Türkiye'de 2000'lerden beri farklı etnik gruplar kolektif kimliğin temsili ve icrası için festivaller düzenlemektedir. Bu festivaller kimlik siyasetlerinin belirleyici olduğu bir

dönemde çok kültürcülüğün siyasi, kültürel ve ticari boyutlarıyla önem kazanmıştır. Munzur Festivali ise bu gelişmelere ek olarak, Dersim kimliğinin ve siyaset alanının çok boyutlu ve parçalı yapısı, Dersim meselesinin son yıllarda Türkiye'nin gündemine oturması ve 1937-38'e dair kültürel hafıza siyaseti patlaması nedenleriyle ilginç bir sahadır. Munzur Festivali'nin ilk dönemi OHAL ve siyasi baskı dönemine denk düşmektedir. Bu dönemde festival Dersim toplumunun farklı kesimleri tarafından sahiplenilmiş ve kolektif kimliğin yeniden üretilmesi için önemli bir zemin olarak işlemiştir. Devletin baskı politikalarına karşı mücadele, kültürel mirasın sahiplenilmesi ve kökenlere geri dönüş izlekleri üzerinden Dersimliliğin yeniden üretildiği bir mecra olmuştur.

Görece politik rahatlamanın sağlandığı ikinci dönemde ise Munzur Festivali, Dersim'in toplumsal ve siyaset alanındaki ayrımların kendini gösterdiği, farklı yapıların kolektif kimliği, kültürü ve Dersim mekânının kullanımını belirlemek için iç mücadelelere girdiği bir alan olmuştur. Dersim'in kapitalist ekonomiye entegre olduğu ve dışa açıldığı bu dönemde, festivalin eğlence tüketimi ve turizm boyutları ön plana çıkmıştır. 2000'lerin sonu-2010'ların başındaki dönemde festival, Dersimlilerle Kürtlerin arasındaki kültürel sınırları olduğu kadar Dersimlilerin kendi arasındaki uzamsal ve sınıfsal farklılaşmayı da görünür kılmıştır. Eğlence tüketimi ve ticarileşme hem devrimci değerler hem de kültürel korumacılık açılarından tepki görmüştür. Bu durum Dersimliler arasında yozlaşma, dejenerasyon, apolitikleşme ya da otantik samimi cemaat bağlarının kaybolması gibi farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Yine de festival ekonomik getirisi itibariyle Dersim açısından büyük öneme sahip olmuştur.

2015 yılında barış sürecinin sonlanmasıyla beraber ülke çapındaki toplumsal muhalefet mecraları gibi Munzur Festivali de yara almıştır. 2015 yılında festival toplumu etkileyen şiddet olayları nedeniyle düzenleyicilerinin kararıyla yapılmamış, 2016'da engellemelerle karşılaşmış, 2017 yılında ise yasaklanmıştır. Munzur festivali, son dönemlerinde Dersim toplumu için grubu ayrıştıran bir kültürel-siyasi etkinliğe dönüşme emarelerini gösterse de, Dersimli, Kürt ve sosyalist kesimlerin kültürel yeniden üretimi için önemli bir mecra olmuştur. Festival, katılımcılarına sunduğu sosyalleşme imkânları ve duygulanımsal kolektif deneyimlerle Dersimli, Kürt ve sosyalist etno-politik aidiyetleri pekiştiren bir vasıf taşımıştır. Her ne kadar çatışmalı ve gerilimli olsa da Munzur Festivali, Dersim toplumunun kültürel kimliğini ve siyasi tercihlerini yansıtan bir etkinlik olmuştur. Dersim toplumunu etkileyen farklı siyasi projelerin, kimliksel iddialarının ve taleplerin müzakere edildiği bir kamusal alan olmuştur. Bu nedenle ülkemizde yürütülen kültürel haklar mücadelesi ve demokrasi pratikleri açısında önemli bir yere sahiptir. Festivalin kaderinin ne olacağını zaman ve toplumsal mücadelelerin seyri gösterecektir.

6. SONUÇ

Bu tez çalışmasında Dersim toplumunun 1990'lardan beri yaşadığı kimliksel uyanışı ve bu çerçevede ortaya konan ve kültürel siyasetleri inceledim. Bunlar Dersimli kimliğinin niteliğine, 1937-38 Kırımı'na, Dersim'in geleneksel inanç ve kültür yapısına dair kültürel-sanatsal üretimleri, anmaları ve diğer hafızalaştırma çalışmalarını, festivalleri ve dernekler gibi kimliksel örgütlenmeleri kapsamaktadır. Tezin ilk bölümünde Osmanlı döneminden günümüze Dersim toplumunu etkileyen tarihsel olaylar ve bu toplumun politikleşme süreçleri anlattım. İkinci bölümde kültürel siyasetler alanındaki aktörleri, ilişki ağlarını ve mücadeleleri ortaya koydum. Üçüncü bölümde bu kültürel siyasetler alanındaki söylemler ve Dersim toplumunda dolaşıma giren kimlik ve hafıza anlatıları içeriksel olarak incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Dersim'e dair karşıt kültürel siyasetler alanının en önemli etkinliği olan Munzur Kültür ve Doğa Festivali ele alınmıştır.

Dersim toplumu, geç Osmanlı döneminden beri devletle karşıtlık ilişkisi içinde olmuştur. Merkezileşen, uluslaşan ve modern yönetimsel yapısını geliştiren devlet karşısında Dersim, aşiret yapısını ve otonom yönetimini korumak istemiştir. Dersim toplumunun inançsal ve etnik farklılığı bu karşıtlık ilişkisinin bir diğer boyutunu oluşturmuştur. Bu karşıtlık tarihi ve yerel hafızada bıraktığı izler Dersimli kimliğinin inşasındaki yapıtaşlarından olmuştur. 1960'lardan itibaren Dersin toplumu Kürt hareketleri ve sosyalist hareketler içinde politikleşmiştir. Bu muhalif siyasallaşma tarihi Dersim toplumunun güncel siyaset alanındaki temel eğilimleri şekillendirmiştir.

Bu tez kapsamında Dersim toplumunun ürettiği, resmi söylemi ve devlet siyasetlerini eleştiren kültürel siyasetler, Bourdieu'nün alan kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu alandaki aktörlerin bir kısmı Dersim toplumunu 1960'lardan beri etkileyen muhalif politik eğilimlerin devamcılarıdır. Kürt hareketi ve DHF, Dersim toplumundaki iki etkili siyasi aktördür. Bunlar Dersim toplumunun karşıt kültürel siyasetler alanında dernekler ve onları destekleyen kültür-sanat üreticileri vasıtasıyla etkin olma mücadelesi vermektedir. Aynı zamanda bu tez kapsamında "otonom Dersim savunucuları" olarak adlandırılan, Kürt hareketi ve sosyalist örgütlerden ayrışan ve Dersimli kimliğini ön plana çıkaran kurumsal ve bireysel

aktörler de bu alanda yer almaktadır. Böylece Dersim'in karşıt kültürel siyasetler alanı farklı etno-politik projelerin rekabet ettiği bir zemin olmaktadır.

1980'lerin sonundan itibaren Avrupa'daki Dersimliler dilsel ve kültürel aidiyetleri etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Zazaca ya da Dersimlilerin bu dili adlandırma biçimiyle Kırmancki kolektif aidiyeti sağlayan özellik olarak ön plana çıkmıştır. Avrupa diasporasındaki kimi Dersimliler eskiden mensubu oldukları sosyalist ve Kürt hareketleriyle bağlarını kopararak Zaza ve Dersimli kimliklerine dair kültürel siyasetler üretmeye başlamıştır. Avrupa'da gelişen Zaza milliyetçiliği bu kimliksel uyanışta etikti olmuştur. Avrupa'daki Dersim kimlik siyaseti dilsel, inançsal ve tarihsel incelemelere yer veren dergiler etrafında gelişmiştir. Bunlar Dersim kimlik uyanışının yatağı olmuştur. Bu çevrelerde Dersim'in inanç yapısına ve 1937-38'e dair yerel anlatılar derlenmeye başlamıştır. Dahası 1990'ların başından itibaren Avrupa kentlerinde Dersim dernekleri kurulmuş; bunlar dil kursları, seminerler, kültür şenlikleri ve Dersim yereline dönük yardım kampanyaları gibi faaliyetler yürütmüştür. Avrupa'da Dersim kimlik siyasetinin gelişiminde, buradaki kültürel azınlıklıkların örgütlenmesini teşvik eden yönetimsel çerçevelerin etkisi olmuştur.

1990'lardan itibaren Türkiye'de de Dersim'le alakalı kültürel üretimler ve siyasi girişimler artış göstermiştir. 1990'ların ortasında Madımak ve Gazi katliamlarının etkisinde yaşanan Alevi Uyanışı ve Kürt hareketinin Alevileri, özellikle de Kürt Alevileri mobilize etmeye dönük söylemler geliştirmesi bu artışın arkasındaki nedenlerden biridir. Dahası 1990'ların ortasında Dersim yerelinde yaşanan ve ağır toplumsal tahribat yaratan köy boşaltmalar Dersim kültürüne ve tarihine dönük ilgiyi tetiklemiştir. 1990'ların ilk yarısında Dersimliler yöre dernekleri ve ortak bir dayanışma platformu etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütlenmeler köy boşaltmaların yarattığı insani tahribatın giderilmesi, geri dönüşlerin sağlanması ve geleneksel Dersim kültürünün kendisini yeniden ürettiği köy hayatının zarar görmesiyle kaybolan kültürel dokunun canlandırılmasına yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda Dersimli yaşlılarla sözlü tarih çalışmaları ve kayıtlar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'deki Dersimli dernekleri içinde Dersim toplumunun 1970'lerden beri destek verdiği Maocu geleneğin devamcılarından DHF'nin etkisi kuvvetlidir.

Diğer yandan 1990'lar Türkiye'de modern ulusa devlet ideolojisinin sorgulandığı, kültürel çoğulculuk fikrinin etkinlik kazanmaya başladığı bir dönemdir. Muhalif kesimde ise SSCB'nin çöküşüyle sosyalist ideoloji ve devrim fikri sorgulanmaya başlamış ve toplumsal mücadeleler alanında etnik farklılıklar ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin barındırdığı ve uluslaşma sürecinde tasfiye etmeye çalıştığı etnik gruplar ve bunların hikâyeleri görünürleşmeye başlamıştır. 2000'lerin ortasında AKP hükümetinin başlattığı Kürt

açılımı 1937-38'de neler yaşandığını ortaya koyan ve Dersim'in kültürel, dilsel ve inançsal yapısına odaklanan kültürel üretimleri arttırmıştır.

2009 yılında dönemin CHP milletvekili Onur Öymen'in Dersim'de yaşanan kıyımı meşrulaştıran sözleri Dersim'i ülke gündemine sokmuştur. AKP hükümeti 2010'ların başında, parti lideri bir Dersimli olan ve Alevi oylarının büyük kısmını kazanan CHP'yi köşeye sıkıştırma amacıyla ve Kemalizmi tasfiye etme stratejisi bağlamında 1937-38'i sıklıkla gündeme getirmiştir. Bu açıdan konuyu araçsallaştırmıştır. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kasım 2011'de yaptığı ve kamuoyunda "Dersim özrü" olarak geçen konuşmasının büyük kısmı CHP'yi ve Kılıçdaroğlu'nu suçlamaya ayrılmıştır. "Dersim özrü" ana akım medyanın Dersim meselesine ilgisini adeta patlatmıştır. 2011 yılında 1937-38 ve Dersim konulu kitapların basımı büyük artış göstermiştir. Ana akım ve hükümet yanlısı televizyon kanallarında ve gazetelerde bu konu işlenmiş, Dersimli araştırmacılar tartışma programlarına katılmış ve röportajlar vermiştir.

Devletle Kürt hareketi arasındaki barış süreci 2015 Temmuz'unda sonlanmıştır. Kürtlerin yaşadığı doğu illerinde şiddet olayları ve çatışmalar yoğunlaşmıştır. Hükümet Kürt meselesinde müzakere yerine terör söylemine dönmüştür. Böylece Dersim meselesi siyasi getiri sağlayacak bir konu olmaktan çıkmış ve ülke kamuoyunda konuya olan ilgi sönümlenmiştir. Birkaç sene öncesinde siyasi iktidarın etkisiyle popülerleşen geçmişle yüzleşme retoriği ve hükümetin çoğulcu, demokratik bir yönetim kurma vaadi radikal biçimde terk edilmiştir. Bu eksende Dersimlilerin dinsel ve etnik aidiyetlerinden kaynaklanan tarihsel mağduriyetlerine devlet tarafından çözüm üretilmesi beklentisi ortadan kalkmıştır. Dersim meselesi Dersimli, Kürt ve sol kamuoylarının üzerine söylem ürettiği ve tartıştığı bir alan olma vasfına geri dönmüştür. Hâlen 1937-38'in anlamı, Dersim'in kimliksel, kültürel ve inançsal yapısının mahiyeti üzerine ateşli tartışmalar yaşanmaktadır.

Dersim toplumu, 1960'lardan beri yaşanan muhalif politikleşme ve 1990'lardaki Türkiye'nin batısına ve Avrupa'ya yönelen kitlesel göç hareketliliği neticesinde siyasi ve toplumsal-uzamsal bakımdan farklılaşan, parçalı bir yapıya sahiptir. Dersimli kimliği Kürtlük, Alevilik, Zazalık, Kırmançlık ve Ermenilik biçimindeki etno-dinsel aidiyetler ve "devrimcilik" biçiminde kültürelleşen bir siyasi aidiyetle doldurulmaktadır. Dersim toplumunda birbiriyle rekabet halinde siyasi ve etnik projeler mevcuttur. Bunların kimliksel ve siyasi yeniden inşa faaliyetlerinde hafıza siyasetleri merkezi bir konumdadır. Bu açıdan 1937-38'e ilişkin farklı adlandırmalar ve anlamlarla gelişen çatışmalı bir hafıza siyasetleri alanı ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan 1990'larda başlayan Dersim uyanışıyla yerel hafızaya,

sözlü kültüre ve 1937-38'e tanıklık etmiş, geleneksel kültürü bilen yaşlılara büyük bir önem verilmeye başlamıştır. Dersimli kimliğinin ve kültürünün otantik özü buralarda aranmaktadır.

"Dersim Uyanışı" kökenlere dönmeyi ve organik birlik hissini, yani cemaati yeniden tesis etmeyi arzulayan bir bilinci yansıtmaktadır. Bu kapsamda ortaya çıkan söylemler ve kültürel pratikler, 1937-38'in ve ardından 1990'ların ortasındaki kitlesel göçün geleneksel kültür ve organik cemaat bağları üzerinde yarattığı tahribatı giderme arzusundadır. 1990'larda politik baskılarla gelişen kitlesel göç ve zorunlu modernleşme, Dersimlilerin kimliklerini anlamlandırdıkları söylem yapısını yerinden etmiştir. Bu yerinden oluş travmatik bir deneyim yaratmış ve Dersim toplumunda "kimlik bunalımı" olarak yorumlanan bir krize yol açmıştır. Bu süreçte nostalji, kayıp ve yas hislerinin baskın olduğu bir kültürel söylem alanı ortaya çıkarmıştır. Ancak bu yerinden oluş aynı zamanda Dersimli kimliğinin yeni anlamlar kazanacağı özne pozisyonları ortaya çıkmasına zemin sağlamıştır. 2000'lerde kayıp hissinin yanında kimliksel gururu ifade eden kimlik sembolleri ortaya çıkmıştır.

Dersim toplumunun kültürel söylemlerinde yerel bagajdan seçilen belli öğeler kimlik sembolleri olarak ön plana çıkmıştır. Bu semboller etno-politik aktörler tarafından kendi içinde farklılaşmış ve dağılmış Dersim toplumunu bir araya getirmek ve mobilize etmek için dolaşıma sokulmaktadır. Bunlar duygusal bağlanma ve mobilizasyon odağı sağlayarak cemaati yeniden tesis etme arzusuna cevap olmaktadır. Bu açıdan cemaat kavramıyla somut bir toplum-oluş hâlinin yanı sıra, hayal edilen bir ortaklaşmayı ve türdeşliği, geçmişe atıfla tarif edilen organik bir duygu birliğini ifade edilmektedir. Ancak Seyit Rıza, Munzur ırmağı gibi sembolleştirmeler ya da başlı başına 1937-38 deneyiminin ne anlama geldiği birer çatışma zeminidir; Dersim toplumunun iç farklılıklarından ve çatışmalarından bağımsız değildir.

Bu tez kapsamında Dersim toplumunun kimlik anlatılarını ve kendisini algılama biçimini şekillendiren iki kolektif travma olduğu iddia edilmektedir. Bunlardan ilki 1937-38 Kırımı, ikincisi ise 1990'ların ortasında yaşanan zorunlu göçler ve politik şiddet ortamıdır. Freud'un teorisine göre travma, var oluşunu tehdit eden şok edici, beklenmeyen, kavranamayan bir deneyimden kurtulan öznenin yaşadığı deneyimdir. Travmanın karakteristik özelliği devam eden, tekrarlayan bir duygu durumu olmasıdır. Travma kendini farklı bağlamlarda, örneğin rüyalarda, ya da kokular, sesler gibi anımsatıcı izlerle karşılaşmada tekrar eder[427].

Travmatize olan özne, yıkıcı olaydan kurtulmuş ancak onun karşısında hazırlıksız yakalanmıştır; olayın şok edici boyutları sebebiyle onu bilince çıkaramamakta,

[427] Caruth, *Unclaimed Experience*, 63.

rasyonelleştirememektedir. Bu da aynı yıkıcı olayla karşılaşmanın gelecekte de mümkün olduğu, hatta önlenemez olduğu hissiyle atlatılamayan bir korku oluşturur, yani travmatik nevrozu ortaya çıkarır. Psikanalitik yaklaşımlardan beslenen toplumsal-kültürel travma teorileri de sıklıkla travmanın sürekliliğinden bahseder. Buna göre, travmatik geçmiş bugünün ve geleceğin üzerinde hüküm sürer; güncel olaylar geçmiş yıkıcı deneyimleri akla getirerek hafızayı tetikler ve böylece tarihsel travma "kültürel hafıza" olarak toplumun bilincine yerleşir, onun tahayyüllerini etkilemeye devam eder[428]. Yahudilerin Holokost hafızası ya da Afrikalı Amerikalıların kölelik hafızasında olduğu gibi, travmatik hafıza toplumu birleştiren ve mobilize eden bir güce sahiptir.

38'in hafızası Dersim toplumunun bilincinde sürekliliğini korumaktadır. Bu hafıza, neredeyse kırk yıldır yaşanan siyasi şiddet, sürgünler, zorunlu göçler ve dağılma deneyimleriyle, 2000'lerde barajlarla Dersim doğasının bozulmasıyla, tüm bunların yarattığı yıkımla katmanlanarak, günümüz Dersim toplumunun kendisini ve dünyayı hayal etme biçimlerini şekillendirmiştir. Bu açıdan güncel kimlik söylemlerinde bir referans noktası olmuştur. 38 hafızasının Dersimli kimliğinin kurucu unsuru olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu travmatik hafıza, Dersim toplumunun "dışarısı"yla (modernite, kapitalizm, devlet, Türkler ve/veya Sünni İslam) yaşadığı karşıtlıkta kendisini konumlandırma biçimlerini yansıtarak bir kurucu ve birleştirici anlatı işlevi görmektedir. Dahası, 38 hafızası bugünün toplumsal mücadelelerinde Dersimlileri mobilize eden bir öğe olarak kamusal söylemlerde karşımıza çıkmaktadır. Festivaller, basın açıklamaları ve protesto gösterilerinde dolaşıma giren politik söylemlerde Dersim toplumunu tehdit eden olaylar "ikinci 38" olarak yorumlanmaktadır. Mesela devletin yerele açık şiddetle müdahalesi olarak 1990'lardaki köy yakmalar ve boşaltmalar dönemi ve ardından 2000'lerde bölgesel bir kalkınma projesi olarak sunulan Munzur ve Pülümür ırmakları üzerinde yapılan barajlar, kamusal ifadelerde ve kültürel temsillerde ikinci ve üçüncü 38'ler olarak adlandırılmaktadır.

Yerel hafızadan devşirilen "dağların anahtarını kaybetme" metaforu, 1938'de kıyıma uğrayan ve sürgün edilen Dersim halkının yerellikle, kültürel özüyle bağlantısının kopuşunu ve bunun yarattığı karmaşayı ifade etmektedir. Bu metafor aynı zamanda bir arayışı ve geri kazanma edimini imlemektedir. Dersim'in karşıt kültürel siyasetlerinde, örneğin 11. Munzur Festivali'nin "Dağların anahtarı, evliyaların diyarı, özgürlüğün ve ateşin kadim toprakları. Arınmaya, yaşatmaya ve özgürleşmeye Dersim'e geri dön" şeklindeki sloganında ya da *Kırmanciya Beleke* dergisinin "Dersim'in tılsımı kırılmadı, dağların anahtarı kaybolmadı"

[428] Bhaskar, "Persistence of Memory: Historical Trauma and Imagining the Community in Indian Cinema", 13–14.

biçimindeki çıkış sloganında görüldüğü gibi, bu metafor kimliksel bir güçlenme mesajını da aktarmaktadır. Dersim toplumunu kültürel özünü geri kazanmaya ve birlik olmaya çağırmak için kullanılmaktadır.

Dersim toplumu kültürel üretimler, hafıza ve anılaştırma çalışmalarıyla dağların kayıp anahtarını aramaktadır. Kaybettiğini düşündüğü kültürel özü ve cemaati hayal etmekte ve yeniden tesis etmeye çalışmaktadır. Bu kayıp hissi, bir yandan acı ve yas duygularını yansıtmaktadır. Ancak boyun eğmez, direngen ancak kendi içinde barışçıl ve eşitlikçi biçimde idealize edilen 1938 öncesi Dersim cemaati kurgusuyla, kimliksel gururu da yansıtmaktadır. 2000'lerin sonundan itibaren adeta patlama gösteren kültürel üretimler ve kimlik söylemleri Dersim'e dair hummalı bir anlam ve temsil üretme pratiğine denk düşmektedir. Dersimliler kim oldukları (Kürt, Alevi, Zaza, Kırmanç yoksa Ermeni?), geçmişleri ve kültürleri hakkında arayışlara ve tartışmalara girmektedir. 38'i de kapsayan biçimde Dersim imgesine dair sürekli anlamlandırma ve temsil pratikleri; Dersimlilerin ulus devlet, kapitalizm ve moderniteyle yaşadığı şiddetli karşılaşmaların yarattığı bireysel ve toplumsal travmaları atlatmaya, dağılma ve toplumsal farklılaşmalarla baş etmeye uğraşmaktadır.

Bu tez çalışmasında, kimliği, aidiyeti ve cemaati bitmemiş bir proje, süreç halindeki bir iş, hayal edilen ve tartışmalı oluşlar olarak ele alınmıştır. Lacancı yaklaşıma göre kimlik (özne, özdeşlik/aidiyetlik ve dolayısıyla cemaat) içkin biçimde bölünmüştür; eksik ve istikrarsızdır. Kimliğin alanı; Reel (doğrudan deneyimlenemez olan, ancak dille dolaylı yoldan erişilebilen), sembolik (dil ve yasa) ve imgesel (hayal gücü, fantezilerin alanı, sanat gibi düşünülebilir) alanlarının arasında müzakere edilen, dinamik bir zemindir. Bu yaklaşıma göre imgesel üretimler olarak performanslar ve kültürel pratikler, kimliği yeniden söyleyerek (re-iteration) pekiştirir; bu nedenle kimlik performansa muhtaçtır.

Cemaat, travma ve fantezi arasındaki ilişkiyi Lacancı bir perspektiften yorumlayan makalesinde Florentina C. Andreescu, her politik projenin (ulus devlet ya da etnik kimlik projeleri gibi), birlik ve bütünlüğün yaşandığı kaybedilmiş bir ahenk çağına göndermede bulunduğunu belirtmiştir[429]. Buna göre fantezi yapıları, cemaati bir arada tutan imgesel yapışkandır. Benedict Anderson'ın "hayali cemaat" kavramsallaştırmasındaki "hayal etme" pratiğine denk düşecek biçimde fanteziler, kolektif kimliğin ve ortak bilincin kökenini oluşturur. Cemaatin kendisini dışarıya, yani ötekiye karşı hangi biçimlerde tanımladığını ifade etmektedir. Andreescu travmayı, radikal toplumsal dönüşümlerin sonucu olarak var olan fantezi yapılarının geçersizleşmesi, cemaatsel rabıtanın çözülmesi, cemaatin ontolojik güvensizlik hissini deneyimleyerek istikrarsızlaşması biçiminde açıklamaktadır.

[429] Andreescu, "Social Trauma and Distortions of Phantasy Formations".

Dersim toplumunu için travmatik olan yalnızca 38'in yarattığı ölümler ve sürgünler değildir. Dersimlilerin ulus devlet, kapitalizm ve moderniteyle karşılaşmasında deneyimlenen geleneksel inanç sisteminin, yaşam biçiminin, geçimlik üretim tarzının tahrip olması ve anadilin unutulmasıdır. Üçüncü bölümde yer verilen bir görüşmecinin anlatımı, bu travmatik deneyimleri şöyle ortaya koymuştur:

> Bir kente geliyorsun, tanımadığın bir dünya, tanımadığın topluluklar. O topluluklar ama senin nerden geldiğini biliyor. Ankara'nın seninle ilgili verdiği bir resim var, medya üzerinden bir algı var. Bir kere Alevisin, bir sürü hurafe, saçma sapan cümle. Toplum sokakta bu cümleleri bulmuş. Seninle ilgili bildiği tek şey senin kuyruğun, mum söndürmen, senin toplu her şeyi yapabileceğin algısı… Durmadan itibarsızlaştırılmışsın.

Travmalar, cemaati bir arada tutan fantezi formasyonlarına içerlenmekte ve kolektif hafıza anlatılarına dönüşmektedir. Buna göre, dile gelmeyen travma, fantezi yapıları kuran kültürel temsiller ve kamusal söylemlerle cemaatin kendini anlatılandırma biçimlerinin bir parçası olarak kolektifleşmektedir. Kolektif anlatı olarak Dersim toplumunun bilincine kaydolan 1937-38, bireysel yaraları ve travmaları da anlatılandırmak için bir referans noktası olmuştur. Bireyler, kişisel tarihlerindeki mağduriyetleri 1938'in kolektif travma anlatısına bağlarken, bir bakıma kaybettikleri ontolojik güven ve ait olma hissini tesis etme arayışındadır.

Dersim toplumunun ürettiği karşıt kültürel siyasetler, kimlik ve hafıza anlatıları güçlü bir kimlik ve aitlik hissini ortaya koymaktadır. Dersimliler için fiziksel ve sembolik bir coğrafya olarak Dersim'i savunmak ve onu korumak güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Diğer yandan Dersim toplumunun siyasal ve sosyo-mekânsal bölünmüşlüğü bu kültürel siyasetler alanına çatışmalı bir karakter katmıştır. Devletin Kürt hareketine karşı müzakereci bir politika izlediği ve azınlıkların kültürel ifadelerine alan açtığı 2000'lerin ikinci yarısından 2015'e kadar geçen sürede, Dersim toplumunun ortaya koyduğu kültür-sanat üretimleri, kimlik ve hafıza siyasetleri çeşitlenmiş ve artış göstermiştir. Barış süreci ve hükümetin Dersim özrü gibi gelişmeler, Dersim'in karşıt kültürel siyasetler alanını genişletmiştir. Ancak bu durum alan içindeki etno-politik aktörlerin çatışmalarını arttırmıştır. Bu durum özellikle Munzur Festivali'nin üretiminde ve festivale dair tartışmalarda görünürleşmiştir. Devletin Kürt meselesinde yeniden "terörle mücadele" söylemini kullanmaya başladığı 2015 sonrası dönemde, Dersim toplumundaki etno-politik aktörlerin nasıl ilişkiler geliştireceğini zaman gösterecektir.

Bu araştırma kapsamında ortaya çıkan temel özellik, Dersim toplumunun kültürel siyasetler alanındaki çok seslilik, farklı yorumlar, çoklu anlamlandırmalar ve mücadelelerdir. Bu çok seslilik, Dersim toplumunun özgün sosyo-politik ve uzamsal şekillenişi nedeniyle herhangi bir etno-politik projenin tam manasıyla hegemonya kuramayışıyla bağlantılıdır. Örneğin Dersimlilerin Avrupa ülkelerine göçü neticesinde, azınlık grupların örgütlenmesini teşvik eden yönetimsel altyapıların mevcut olduğu, devletin ve merkeziyetçi örgütlerin kısıtlayıcı etkisinden görece bağımsız bir ortamda "Dersim kimlik siyaseti" ve bunun diasporadaki kurumları gelişebilmiştir. Dersimli kimliğini sahiplenen bireyler Kürt hareketi, sosyalist örgütler, otonom Dersim savucuları ya da tekil bir örnek olsa da Hüseyin Aygün'ün durumundaki gibi CHP içinde kendilerine yer bulabilmektedir. Bireyler dâhil oldukları politik örgütlenmeyle sorun yaşadıklarında başka bir siyasi yapıya ya da etno-politik çevreye katılabilmektedir. Toplumsal ve kültürel sermayelerin yüksekliği, Dersimli bireyler için ilişki ağları ve ittifaklar alternatiflerini genişletmektedir. Farklı siyasi güçlerin ve etno-politik projelerin yenişemediği, hegemonya kuramadığı Dersim kamuoyunda, birbirine meydan okuyan farklı özne pozisyonlarını mümkündür.

Ancak bu çokseslilikle bağlantılı olan Dersim'in kültür ve siyaset alanındaki rekabet, polemikler ve çatışmalar, Dersim kamuoyunda yaygın biçimde toplumun bir problemi olarak görülmektedir. "İki Dersimli yan yana geldiğinde bir örgüt kurar, üçüncü kişi geldiğinde örgüt ikiye bölünür" biçimindeki esprili deyiş Dersim toplumunda bu durumu eleştirmek için kullanılmaktadır. Bu deyiş bir yandan Dersimlilerin örgütlenme kapasitesini ortaya koymakta, diğer yandan kişisel ve siyasi rekabetin yarattığı ayrışma dinamiğine işaret etmektedir. Çatışmacılık ve ayrışma, Dersim kamuoyunun kendisi üzerine düşünürken teşhis ettiği bir rahatsızlık kaynağıdır. 1937-38'deki kitlesel kırımının görünürleşmesi, anadilin ve inancın korunması biçiminde tarif edilen "Dersim davası" için bir türlü birlik olamama, ortak mücadele yürütememe olarak tarif edilmektedir.

Dersim'in kültür alanında özellikle 2010-15 döneminde ciddi bir ifşaat, deyim yerindeyse bir temsil ve anlatı patlaması yaşanmıştır. Bunlar büyük oranda 37-38 üzerinedir; derleme ve sözlü tarihe dayanan kitaplar, belgeseller biçiminde temsillerdir. Kurgusal üretimler sınırlıdır. Otantiklik ve "Dersim'le ilgili hakikatin ortaya konması" iddiasını taşıyan bu temsiller etrafında ateşli tartışmalar ve polemikler yürütülmektedir. Örneğin "Dersimliler Kürt, Zaza, Kırmanç, Ermeni ya da Alevidir","1915'te Dersimli Aleviler de Ermenileri mağdur etmiştir", "Seyit Rıza aslında Kürt/Zaza/Kırmanç önderidir", "Şeyh Sait Dersimlilerin kestiği kurbanı yememiştir" gibi pek çok tartışma konusu vardır. Kimi zaman bu tartışmalar "X aşiretinden Y kişisi aslında o romanda o yazarın anlattığı gibi değildir" gibi, son derece

yerel ve tekil itirazları taşımaktadır. Bu tartışmalarda tarafların birbirlerini devlete/ asimilasyona/ resmi ideolojiye hizmet etmek ve işbirlikçilikle itham etmesi az rastlanan bir durum değildir. Bu açıdan Dersim toplumundaki kimliksel uyanış, kültür ve siyasetin girift biçimde ilişkilendiği bir alan ortaya çıkarmıştır. Siyaset kültürelleşirken, kültürel üretimler alanı da son derece siyasal ve çatışmalı bir yapı içinde gelişmiştir.

Romancı Haydar Karataş, Dersim kamuoyundaki bu haşin tartışmacılığı, şiddet kullanan merkeziyetçi örgüt kültürlerinin toplumdaki etkisine bağlamaktadır. Buna göre 1970'lerde sol örgütlere katılan Dersimliler, kolektif acılarını ağıtın diliyle değil öfkeyle ifade etmeye başlamıştır. Öfkenin ve şiddetin dili ve militanca yaklaşımlar Dersimli kültür-sanat üreticilerinin söylemlerinde de devam etmiştir.

> Ne acı ki, Dersim sanatçısı acının yanında olmadı, politikanın sahnesine çıkmak için militandan daha militan kesildi. Örgüte destek vermeyenleri taşladı. Politikanın mikrofonundan, "siz kimsiniz Türk müsünüz Kürt müsünüz," dedi. Beşikçi gibi evet yanlış yaptık alçak gönüllüğünü bilemedi[430].

Kültür ve düşünce alanlarında partizanca yaklaşımlar, kendisinden olmayana dönük önyargılar, sert ithamlar, diyalog yerine cephe almayı seçmek gibi tutumlar, söz konusu alanların aşırı politize olmasıyla ilintilidir. Bu açıdan kültür, sanat ve düşünce meselelerinin doğrudan siyasetin uzantısı biçiminde değerlendirilmesi sansür ve baskıyı getirmektedir. Sözünü ettiğim kültürün siyasallaşmasının yanında "siyasetin kültürelleşmesi" olgusunun da Dersim kamuoyundaki çatışmacı ve tepkisel eğilimlerle ilişkili olduğunu düşünüyorum. "Gerçek" mahiyeti her zaman bir tartışma konusu olan, siyasi ve toplumsal inşaya dayanan, hiçbir zaman tam anlamıyla deneyim alanıyla örtüşmeyen kültürün; siyasi davranışların, ittifakların, tercihlerin ve yol haritalarının belirlenmesinde ölçek olarak kullanılması problemli bir durumdur. Siyasetin bu biçimde kültürelleşmesi, kültürü siyasetin ölçütü olarak kabul eden topluluğun manipüle edilmesine imkân verir ve savrulmalar yaşamasına neden olur. Topluluğu evrenselci bir perspektiften kopararak dogmatik ve tepkisel, aynı zamanda kolayca yönlendirilebilir bir zemine çeker.

2014 yılı sonbaharında dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu Dersim'i ziyaret etmişti. Gezi protestolarının ardından, sol toplumsal muhalefet ve Aleviler bu dönemde AKP hükümetine yoğun tepki duyuyordu. Protestolar esnasında hayatını kaybeden insanların büyük kısmının Alevi olması söz konusu toplumsal tepkiye mezhepsel bir boyut katmıştı. Toplumsal muhalefetin oldukça canlı olduğu, siyasi eylemlilikleri ve Alevi kimliğiyle ön plana çıkan

[430] Karataş, "Dersim Komünizmi II 'Arı Kovanına Güve Girdi'", 21.09.2014, Birgün, https://www.birgun.net/haber-detay/dersim-komunizmi-ll-ari-kovanina-guve-girdi-68910.html.

Tunceli'de Davutoğlu'ya karşı birkaç yüz kişinin katıldığı küçük bir protestodan başka gösteri yapılmadı. Bu durum, Dersim kamuoyunun Dersim açılımına dair bu dönemde hala hükümetten beklenti içinde olması ve daha da fazla biçimde kenti yöneten Kürt siyasi hareketinin hükümetle çözüm süreci müzakerelerini sürdürüyor olmasıyla açıklanabilir. Davutoğlu dönemin açılım politikaları doğrultusunda konuşmasında Dersim adını kullanmıştı. Bu dönem AKP'ye karşı sert bir muhalefet sergileyen, özellikle de barış sürecine ve Dersim açılımına karşı çıkan MHP başkanı Devlet Bahçeli, Davutoğlu'nun bu konuşmasına tepki gösterdi ve onu ihanetçilikle suçladı. Davutoğlu bunun üzerine "cesaretiniz ve yüreğiniz varsa bu söylediklerinizi Tunceli'de söyleyin" diyerek Bahçeli'ye rest çekti. Bahçeli iki gün sonra Tunceli'yi ziyaret etti ancak kent merkezine giremedi. Ziyareti valilik binasının bahçesinde yapılan bir konuşmayla sınırlı kaldı. Dersim halkı Bahçeli'ye karşı çok geniş katılımlı bir protesto gösterisi düzenlendi. Esnaflar o gün kepenk açmadı. Binlerce kişi valilik binasının yakınında birikti. "Dersim aslanlar yurdudur, tilkiler giremez" ve "Dersim kaledir, sefer olur ama zafer olmaz" yazılı pankartlar açıldı. Böylece Davutoğlu'nun siyasi manevrası başarılı oldu; milliyetçi Bahçeli Türkiye'nin bölünmez parçası olduğunu vurguladığı Tunceli'de protestolar nedeniyle kent merkezine giremedi.

Slavoj Zizek siyasetin kültürelleşmesini sorunsallaştırdığı makalesinde, yerel ve evrenselin ilişkisine değinmektedir[431]. Zizek, kültürel/ yerel olanla evrenseli, birbirine karşıt Kartezyen ikilik biçiminde düşünmek yerine; yerel ve evrensel içindeki partiküler ve evrenselci boyutları hesaba katmamız gerektiğini iddia etmektedir. Buna göre kimlikçi-yerelci mücadeleler ancak içlerinde taşıdıkları evrenselci momenti ön plana çıkardıklarında özgürleştirici olabilir. Bu evrensellik "tüm farklılıkların ötesinde medeniyetlerin ortak değerlere sahip olduğuna" ilişkin soyut bir ön kabul değildir. Buradaki "aktüel evrensellik" her kimliğin, kültür grubunun, cemaatin deneyimlediği kendine yetmezlik ve eksiklik durumundan kaynaklı "yaşayan" somut bir evrenselliktir. Bu evrensellik kavrayışı aslında bir eksiklik durumuna gönderme yapmaktadır. Her temsil gibi kimliğin de somut deneyimi yansıtmak bağlamında rastlantısal ve eksik oluşuyla ilgilidir. Kimliğin kültürel-toplumsal formasyonları içindeki adaletsizlikler ve sömürü ilişkileridir. Bu eksikliği ortaya koymak ve tamamlamak için verilen mücadeledir. Dersim toplumunda kültürel üretimler, hafıza ve kimlik siyasetleri hiç şüphesiz bu toplum için bir görünürleşme ve güçlenme kanalıdır. Ancak bunların sınırlarının ve eksikliklerinin ortaya konması, eşitlik ve adalet mücadeleleri bakımından önem taşımaktadır.

[431] Žižek, "Tolerance as an Ideological Category".

KAYNAKLAR

"8. Avrupa Dersim Kültür Festivali binlerin katılımı ile başarıyla sonuçlandı", 13 Haziran 2016. http://adhk.de/?p=11865.

"15 Ağustos 1986-15 Ağustos 1987 Döneminde Ulusal Kurtuluş Savaşımızın Bilançosu". *Serxwebun*, Ağustos 1987.

"70. Yıldönümünde Türkiye Cumhuriyeti Dağılmayı Yaşıyor". *Serxwebun*, Ekim 1993.

Akçınar, Mustafa. "Re-Invention of Identity: The Case of Dersim Community association in Berlin". Sosyoloji Bölümü, ODTÜ, 2010.

Akçura, Belma. "OHAL'siz Festivale Koşa Koşa Gittiler". *Milliyet*, 03 Ağustos 2002.

Akgüngör, İlker. "Dersim Tartışması Giderek Büyüyor". *Vatan*, 21 Kasım 2011. http://www.gazetevatan.com/dersim-tartismasi-giderek-buyuyor-412211-gundem/.

Akman, Nuriye. "CHP Yapamaz Ama AKP İsterse Dersim Katliamının Yaralarını Sarar". *Zaman*, 29 Kasım 2010. http://arsiv.ajans5.com/detay/2010/11/29/chp-yapamaz-ama-akp-isterse-dersim-katliaminin-yaralarini-sarar.html.

Aksoy, Gürdal. *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi - Raa Haq'da Dinsel Figürler*. İstanbul: Komal Yayınları, 2006.

———. *Dersim Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.

Alvarez, Sonia E., Evelyn Dagnino, ve Arturo Escobar. "Introduction: The Cultural and the Political in Latin American Social Movements". Içinde *Cultures of Politics Politics of Cultures: Re-Visioning Latin American Social Movements*, 3–29. Boulder, Colo: Westview Press, 1998.

"Anarşi Raporu: Kentte sol fraksiyonların hemen tümü var". *Milliyet*, 02 Ağustos 1980.

Andreescu, Florentina C. "Social Trauma and Distortions of Phantasy Formations". *Psychotherapy and Politics International* 11, sayı 3 (01 Ekim 2013): 210–24. https://doi.org/10.1002/ppi.1314.

Appadurai, Arjun. "The Production of Locality". Içinde *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, London., 178–99. University of Minnesota Press, 1996.

Aslan, Şükrü. "1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Notlarından". Içinde *Dersim'i Parantezden Çıkarmak: Dersim Sempozyumu'nun Ardından*, editör Zeliha Hepkon, Aydın Songül, ve Şükrü Aslan, 13–39. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

———. "Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre: 'Dersim'de Kayıp Nüfus': 1927-1945". Içinde *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, editör Şükrü Aslan, 397–412. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

———. *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*. Istanbul: Iletisim Yayincilik, 2010.

———. "Küçük Kentin Büyük Etkinliği: Munzur Festivali'nin Ardından...", 10 Ağustos 2009. http://www.radikal.com.tr/kultur/kucuk-kentin-buyuk-etkinligi-munzur-festivalinin-ardindan-949137/.

———. "Sahi, Devlet Dersim'e Giremiyor Muydu?", sayı 17 (2015).

Atay, Tayfun. “Dersim’i Parantezden Çıkarmak”. Içinde *Dersim’i Parantezden Çıkarmak: Dersim Sempozyumu’nun Ardından*, editör Zeliha Hepkon, Aydın Songül, ve Şükrü Aslan, 355–57. İstanbul: İletişim Yayınları, y.y.

Aydın, Delal. “Mobilizing the Kurds in Turkey: Newroz as a Myth”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ODTÜ, 2005.

Aygün, Hüseyin. “‘Dersim’den Halaçoğlu’na Bir Yanıt’ Ermeniler ve ‘Biz’”. Bianet, 27 Ağustos 2007. https://m.bianet.org/bianet/siyaset/101389-ermeniler-ve-biz.

———. “‘Devrim Yapan Üniversite’de Hakikat Sempozyumu”. Biamag, 09 Ekim 2010. http://bianet.org/biamag/insan-haklari/125318-devrim-yapan-universitede-hakikat-sempozyumu.

———. *Mahsur: Bir Tutsaklık Öyküsü*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.

Badem, Candan, ve Mehmet Yıldırım. “Osmanlı Arşiv Belgelerinde ‘Dersim Islahatı’ (1870-1913)”. Içinde *2.Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 162–79. Tunceli Üniversitesi, 2014.

Bakhtin, Mihail. *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Çeviren Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Bakiner, Onur. “Is Turkey coming to terms with its past? Politics of memory and majoritarian conservatism”. *Nationalities Papers* 41, sayı 5 (01 Eylül 2013): 691–708. https://doi.org/10.1080/00905992.2013.770732.

Barthes, Roland. “Myth Today”. Içinde *Ideology*, editör Terry Eagleton, 162–72. Routledge, 2014.

Başaran, Gökçe İnce. “Ulusal Kimlik, Kolektif Bellek ve Edebiyat: Dersimli Kız Romanında Resmi Bellek Temaları”. *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, sayı 5 (2016): 36–58.

Bayrak, Mehmet. *Kürtlere Vurulan Kelepçe: Şark Islahat Planı*. Ankara: Öz-Ge Yayınları, 2009.

Beşikçi, İsmail. *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

Bhaskar, Ira. “Persistence of Memory: Historical Trauma and Imagining the Community in Indian Cinema”. Doktora Tezi, Cinema Studies, NYU, 2005.

Bilbaşar, Kemal. *Memo*. Ankara: Tekin Yayınevi, 1969.

Bilmez, Bülent. “Sözlü Tarih ve Belgesel Film Aracılığıyla Bir Kıyımla Yüzleşmek ve Hesaplaşmak”. Içinde *Kara Vagon: Dersim-kırım ve Sürgün*, Özgür Fındık, 7–40. İstanbul: Fam Yayinlari, 2012.

Bilmez, Bülent, Gülay Kayacan, ve Şükrü Aslan, ed. *Dersim “38” i Hatırlamak: Toplumsal Bellek, Kuşaklararası Aktarım ve Algı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2011.

Biner, Zerrin Özlem. “The Logic of Reconciliation: Between the Right to Compensation and the Right to Justice in Turkey”. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development* 4, sayı 1 (07 Şubat 2013): 73–91. https://doi.org/10.1353/hum.2013.0002.

Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Columbia University Press, 1993.

Bourdieu, Pierre, ve Loïc J. D. Wacquant. *An Invitation to Reflexive Sociology*. 1st edition. Chicago: University Of Chicago Press, 1992.

Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. 1 edition. New York: Basic Books, 2001.

Boztaş, Metin, ve Föderation der Dersim Gemeinden in Europa, ed. *Dersim 1937-38 Sözlü Tarih Proje Raporu 2009-2014*. İstanbul: Tij Yayınları, 2014.

Brah, Avtar. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. Psychology Press, 1996.

Brown, Wendy. *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2006.

———. “Wounded Attachments”. Içinde *States of Injury*, 52–76. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1995.

Brubaker, Rogers. *Ethnicity Without Groups*. New Ed edition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006.

Bruinessen, Martin van. "'Aslini Inkar Eden Haramzadedir!': The Debate on the Ethnic Identity of the Kurdish Alevis". Içinde *Syncretistic Religious Communities in the Near East: Collected Papers of the International Symposium "Alevism in Turkey and Comparable ... Past and Present", Berlin, 14-17 April 1995*, editör Krisztina Kehl-Bodrogi, Barbara Kellner-Heinkele, ve Anke Otter-Beaujean, 1–23. Leiden, New York, Köln: Brill, 1997.

Bruinessen, Martin Van. "Forced Evacuations and Destruction of Villages in Dersim (Tunceli) and Western Bingöl, Turkish Kurdistan", 01 Ocak 1995. https://www.researchgate.net/publication/27703375_Forced_evacuations_and_destruction_of_villages_in_Dersim_Tunceli_and_Western_Bingol_Turkish_Kurdistan.

———. *Mullas, Sufis and Heretics: The Role of Religion in Kurdish Society: Collected Articles*. Isis Press, 2000.

Bulut, Faik. *Dersim Raporları*. İstanbul: Evrensel Yayınları, 2005.

Burkay, Kemal. *Anılar Belgeler Cilt 1*. Türkiye: Deng Yayınları, 2002.

Cansız, Sakine. "Hep Kavgaydı Yaşamım". *Serxwebun*, Nisan 2013.

Caruth, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. JHU Press, 2016.

Cavanaugh, Kathleen, ve Edel Hughes. "A Democratic Opening? The AKP and the Kurdish Left". *Muslim World Journal of Human Rights* 12 (13 Ocak 2015). https://doi.org/10.1515/mwjhr-2015-0005.

Cengiz, Seyfi. *Dersim ve Dersimli*. Londra: Desmala Sure Yayınları, 1995.

Chatterjee, Partha. *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1993.

Clifford, James. "Indigenous Articulations". *The Contemporary Pacific* 13, sayı 2 (01 Temmuz 2001): 467–90. https://doi.org/10.1353/cp.2001.0046.

Cohen, Anthony P. *Symbolic Construction of Community*. 1 edition. London: Routledge, 1985.

Collins, Randall. "Social Movements and the Focus of Emotional Attention". Içinde *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*, editör Jeff Goodwin, James M. Jasper, ve Francesca Polletta, 27–44. Chicago ve Londra: University Of Chicago Press, 2001.

Comaroff, John L., ve Jean Comaroff. *Ethnicity, Inc.* Chicago: University Of Chicago Press, 2009.

Costa, Xavier. "Festive Traditions in Modernity: The Public Sphere of the Festival of the 'Fallas' in Valencia (Spain)". *The Sociological Review* 50, sayı 4 (01 Kasım 2002): 482–504. https://doi.org/10.1111/1467-954X.00395.

Courtois, Stéphane. "Are Multiculturalist Theories Victims of the 'Cultural Essentialism' Fallacy?" *Human Affairs*, 2005.

Çağlayanil, İhsan Sabri. *Anılarım*. İstanbul: Güneş Yayınları, 1990.

Çalışlar, İzzeddin. *Dersim Raporu*. Editör Kıvanç Koçak. İstanbul: İletisim Yayincilik, 2010.

Çelik, Ersin. "Erdoğan'ın Dersim Katliamını Öğrendiği Kitap!" Haber7, 23 Kasım 2009. http://www.haber7.com/kitap/haber/809247-erdoganin-dersim-katliamini-ogrendigi-kitap.

Çiya, Sait. "Dersim Rönesansı". Içinde *Dersim Yazıları*, 29–35. İstanbul: Tij Yayınları, 1995.

———. *Dersim Yazıları*. İstanbul: Tij Yayınları, 1998.

Çobanoğlu, Yavuz. "Munzur İmgesi Üzerinden Kendisini Kuran Şehir: Tunceli (Dersim)", 173–83. Tunceli: Tunceli Üniversitesi, 2010.

Danzikyan, Yervart. "Soykırımın İzinde Adım Adım". Agos, 16 Mayıs 2014. http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7132/soykirimin-izinde-adim-adim.

"Dehakların olduğu ülkelerde Kawa'lar da çıkar". *Özgür Halk*, Nisan 1991. http://madiya.net/index.php?option=com_content&view=article&id=141:dehaklarn-olduu-uelkelerde-kawalarda-ckar&catid=37:roeportaj&Itemid=56.

Deniz, Dilşa. "Dersim'in Ekonomi-Politiği İçinde Talanın Yeri: Antropolojik Bir Yaklaşım". İçinde *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar*, editör Ş. Gürçağ Tuna ve Gözde Orhan, 71–111. İstanbul: Patika Kitap, y.y.

———. *Yol/Rê: Dersim İnanç Sembolizmi _ Antropolojik bir Yaklaşım*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

"'Dersim Katliamı'nda kimyasal izi ilk kez ortaya çıktı", 04 Ocak 2013. http://www.radikal.com.tr/turkiye/dersim-katliaminda-kimyasal-izi-ilk-kez-ortaya-cikti-1164486/.

Dersimi, Nuri. *Hatıratım*. Stockholm: Roja Nû Yayınları, 1985.

———. *Kürdistan Tarihinde Dersim*. Halep: Ani Matbaası, 1952.

"Dersimli 9 Muhtar Ermeni Soykırımı Anıtını Ziyaret Etmişti". Ermeni Haber Ajansı, 28 Kasım 2017. https://www.ermenihaber.am/tr/news/2017/11/28/Dersimli-9-muhtar-Ermeni-Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1-an%C4%B1t%C4%B1n%C4%B1-ziyaret/54393.

"Dersimlilerden Gülen cemaatine karşı eylem | soL Haber Portalı". Erişim 22 Aralık 2017. http://haber.sol.org.tr/kent-gundemleri/dersimlilerden-gulen-cemaatine-karsi-eylem-haberi-38353.

Dicleli, Ş. "Ulusal Sorun ve TKP". *Özgürlük Yolu*, 1977.

Dinç, Pınar. "Collective Memory and Competition over Identity in a Conflict Zone: The Case of Dersim". The London School of Economics and Political Science, 2016.

Dirlik, Arif. "Mao Zedong and 'Chineese Marxism'". İçinde *Marxism Beyond Marxism*, editör Saree Makdisi, Cesare Casarino, ve Rebecca E. Karl, 119–48. Psychology Press, 1996.

"Doğu mitinginin beşincisi, bugün Tunceli'de yapılıyor". *Milliyet*, 15 Ekim 1967.

Dr. Şivan. *Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilalı*. İstanbul: El Yayınları, 2014.

Durkheim, Émile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çeviren Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Dündar, Fuat. *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*. İstanbul: Çiviyazıları, 2000.

Düzgün, Mustafa. *Dersim Türküleri/ Tayê Lawikê Dêrsımı*. Ankara: Berhem Yayınları, 1992.

Elaldı, Önder, ve Deniz Bilgin. "Ateş Yağdı Zaman Durdu Su Dondu..." *Özgür Gündem*, 08 Aralık 2011.

"Erdoğan Dersim İçin Özür Diledi". Milliyet, 23 Kasım 2011. http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dersim-icin-ozur-diledi-siyaset-1466430/.

"Erdoğan Dersim'in belgesini gösterdi", 23 Kasım 2011. https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/11/23/erdogan.dersimin.belgesini.gosterdi/637777.0/index.html.

"'Evladı Kerbelayız' Diyene Yapılan Onaylanır Mı?" Milliyet, 21 Kasım 2009. http://www.milliyet.com.tr/-evladi-kerbelayiz--diyene-yapilan-onaylanir-mi-/siyaset/haberdetayarsiv/21.11.2009/1164636/default.htm.

Eyerman, Ron. "Music in Movement: Cultural Politics and Old and New Social Movements". *Qualitative Sociology* 25, sayı 3 (01 Eylül 2002): 443–58. https://doi.org/10.1023/A:1016042215533.

Fairclough, Norman, ve Ruth Wodak. "Critical Discourse Analysis". İçinde *Discourse as Social Interaction*, editör Teun Adrianus van Dijk, 258–84. SAGE, 1997.

Falassi, Alessandro. "Festival: Definition and Morphology". İçinde *Time Out of Time: Essays on the Festival*, editör Alessandro Falassi, 1–10. Albuquerque, NM: University of New Mexico Press, 1987.

Fırat, M. Şerif. *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. 2. Baskı. Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1961.
Gans, Herbert J. "Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America". *Ethnic and Racial Studies* 2, sayı 1 (01 Ocak 1979): 1–20. https://doi.org/10.1080/01419870.1979.9993248.
Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992.
Gezik, Erdal. *Alevi Kürtler*. İstanbul: Iletisim Yayincilik, 2012.
———. "Bir Takvimin Analizi: Gağan, Xizir, Çarşemê Reş, Haftemal (1)", y.y. https://kulseyyid.blogspot.com/2017/05/gagan-xizir-haftemal-kara-carsamba.html.
Goodwin, Jeff, ve Steven Pfaff. "Emotion Work in High-Risk Social Movements: Managing Fear in the U.S. and East German Civil Rights Movements". Içinde *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*, editör Jeff Goodwin, James M. Jasper, ve Francesca Polletta, 282–302. Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2001.
Göner, Özlem. *Turkish National Identity and Its Outsiders: Memories of State Violence in Dersim*. Taylor & Francis, 2017.
Greve, Martin. "Anlatılmazı İfade Etmek: Dersim'in Yeni Müziği". İstanbul Tarih Vakfı, 28 Ocak 2016.
Gültekin, Ahmet Kerim, ve Uğur Yeşiltepe. "Dersimli Alevilerim Makus Tarihi mi? Dersim (Alevileri) İçin Yeni Fırsatlar mı?" *Birikim*, sayı 309/310 (2015): 108–19.
Gündoğan, Azat Zana. "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri". Içinde *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, editör Şükrü Aslan, 481–506. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
Gündoğan, Cemil. "Newroz'unu Söyle Kim Olduğunu Söyleyeyim", 20 Mart 2010. http://bianet.org/biamag/kultur/120789-newrozunu-soyle-kim-oldugunu-soyleyeyim.
Gündoğan, Kazım. "Dersim'i 'Resmi Tarihçiler'den Kurtarmak", 05 Temmuz 2017. https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2017/07/05/dersimi-resmi-tarihcilerin-zihniyetinden-kurtarmak/.
Gündoğdu, Cihangir, ve Vural Genç. *Dersim'de Osmanli Siyaseti: İzale-i Vahşet, Tashih-i Itikad ve Tasfiye-i Ezhan 1880-1913*. Kağıthane, İstanbul: Kitap Yayinevi, 2013.
Gürtaş, İmran. "Dersim Alevilerinde Kimlik İnşası ve Travma". Içinde *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik: Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel*, editör Yalçın Çakmak ve İmran Gürtaş, 309–25. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
Hacaloğlu, Algan. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimlerine İlişkin Meclis Araştırma Raporu". TBMM, 09 Şubat 1996. https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf.
Hall, Stuart. "Cultural Identity and Diaspora". Içinde *Identity: Community, Culture, Difference*, editör Jonathan Rutherford. Lawrence and Wishart, 1990.
Handler, Richard. "Authenticity". *Anthropology Today* 2, sayı 1 (1986): 2–4. https://doi.org/10.2307/3032899.
Hepkon, Zeliha, Songül Aydın, ve Şükrü Aslan, ed. *Dersim'i Parantezden Çıkarmak: Dersim Sempozyumunun Ardından*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
"Herkes 'Tahrik Var' Diyor". *Milliyet*, 25 Mart 1974.
Hetherington, Dr Kevin. *Expressions of Identity: Space, Performance, Politics*. SAGE, 1998.
Hobsbawm, Eric, ve Terence Ranger. *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1992.
Hollanda Dersim Vakfı. "Dersim'de Ermeniler Kayışoğlu Yarması'ndan Atılarak Öldürüldü mü?" DersimNews, 30 Nisan 2015. http://dersimnews.com/haberler/2015-04-30/dersimde-ermeniler-kayisoglu-yarmasindan-atilarak-olduruldu-mu.
"Hozat'ta 1915'te Ölen Ermeniler Anıldı". CnnTürk, 24 Nisan 2015. https://www.cnnturk.com/turkiye/hozatta-1915te-olen-ermeniler-anildi.

Hutnyk, John. *Critique of Exotica: Music, Politics and the Culture Industry*. London ; Sterling, Va: Pluto Press, 2001.
Iain Munro, ve Silvia Jordan. "'Living Space' at the Edinburgh Festival Fringe: Spatial Tactics and the Politics of Smooth Space". *Human Relations* 66, sayı 11 (01 Kasım 2013): 1497–1525. https://doi.org/10.1177/0018726713480411.
"İbrahim Kaypakkaya: Resmi ideolojiye ve Tarih Tezine Karşı Bayrak Açan Bir Komünist". Erişim 04 Ocak 2018. http://muzafferorucoglu.org/press-details.php?lng=tr&pid=375.
"İHD Tunceli Temsilciliği Kayıplar Haftası Açıklaması", 23 Mayıs 2009. http://www.ihd.org.tr/ihd-tunceli-temsilciligi-kayiplar-haftasi-aciklamasi/.
İlengiz, Çiçek. "Monumentalizing Madness: A Depiction of the Rize and Demise of Dersim as a Center for the Left". Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji Bölümü, Central European University, y.y.
İMES'ten Bir İşçi. "Politik Açıdan Sönük Başlayan Bir Festival". *Kızıl Bayrak*, 31 Temmuz 2004. http://www.kizilbayrak.org/2004/sikb22/sayfa_23.html.
İsmaili, Camalê Yîdarê. "Senin Hile ve Yalanlarınla Başedemedim". *Dersim*, 1998.
"İşte O Gizli Görüşme". *Yeni Şafak*, 20 Nisan 2015. https://www.yenisafak.com/gundem/iste-o-gizli-gorusme-2121755.
Kahraman, Ahmet. "Kürdistan'da Yeni Süreç ve Dersim Yarası". *Yeniden Özgür Politika*, 14 Haziran 2011. http://www.binboga.org/kurdistan-da-yeni-surec-ve-dersim-yarasi/.
Kahraman, Metin. "Munzir Bava (Munzur Baba) Efsanesi ve Tragedyasi", Haziran 2006. https://kirmanc.wordpress.com/dersim-efsaneleri-ve-uzerine-yapilan-carpitmalar/.
Kahraman, Murat. *Çığlık: Zulüm, Adalet, Yaşam...* İstanbul: Belge Yayınları, 2005.
Karabağlı, Hülya. "Meclis'in Dersim Arşivleri 'Memurlara' Emanet". Zete, 29 Kasım 2014. https://zete.com/meclisin-dersim-arsivleri-memurlara-emanet/index.html.
Karakaya, İbrahim. "Bir Festivalin Oluşumu Üzerine". *Dersim*, Ağustos 2016.
Karataş, Haydar. "Dersim Komünizmi II 'Arı Kovanına Güve Girdi'". Birgün, 21 Eylül 2014. https://www.birgun.net/haber-detay/dersim-komunizmi-ll-ari-kovanina-guve-girdi-68910.html.
———. "Serhat Halis'e Haydar Karataş Sordu". Çıla Gazetesi, Dersim Haber Sitesi, 2013. http://www.cilagazete.com/serhat-halise-haydar-karatas-sordu/.html.
Karerli Mehmet Efendi. *1. Dünya Savaşı, Koçgiri, İstiklal Mahkemeleri, Şeyh Sait ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih: Anılarım*. Editör Ali Rıza Erenler. İstanbul: Fam Yayinlari, 2013.
Karp, Ivan. "Festivals". Içinde *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display*, editör Ivan Karp ve Steven D. Lavine, 279–87. Washington D.C.: Smithsonian Institution, 1991.
Karpat, Kemal H. *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*. Madison, Wis: Univ of Wisconsin Pr, 1985.
Kaya, Ali. "Dersim Adının Anlamı". *Dersim'de İklim Aylık Bağımsız Siyasi Gazetesi*. Aralık 2003. https://cemhaber.wordpress.com/2015/04/18/dersim-adinin-anlami-ali-kaya/.
Kaypakkaya, İbrahim. *Seçme Yazınlar*. İstanbul: Umut Yayıncılık, 2004.
Kellogg, Catherine. "Love and Communism: Jean-Luc Nancy's Shattered Community". *Law and Critique* 16, sayı 3 (01 Aralık 2005): 339–55. https://doi.org/10.1007/s10978-005-1514-7.
Kertzer, David I. *Ritual, Politics, and Power*. Yale University Press, 1988.
Kévorkian, Raymond. *The Armenian Genocide: A Complete History*. London ; New York: I. B. Tauris, 2011.
Kırmanciye (Dersim) Komünist Hareketi. "Manifesto". *Desmala Sure*, Nisan 1995.
Kırmızıtoprak, Sait. "Bütün Katırlar Gülüyor". *Ceride-i Dersim*, 13 Şubat 1958.
———. "Türkiye'nin Kalkınmasında Tunceli". *Ceride-i Dersim*, 20 Mayıs 1961.

"Kısaca Türkiye Kürdistan'ındaki Ulusal Hareket Üzerine". *Tekoşin*, y.y.
Kızıldağ-Soileau, Dilek. "Belgelerdeki mi, Belleklerdeki mi: Hangi Seyid Rıza?" *Kebikeç*, sayı 36 (2013): 7–36.
Kieser, Hans-Lukas. "Muslim Heterodoxy and Protestant Utopia. The Interactions between Alevis and Missionaries in Ottoman Anatolia". *Die Welt des Islams* 41, sayı 1 (2001): 89–111.
Koçak, Cemil. *Umumi Müfettişlikler (1927-1952*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
Korkut, Tolga. "Öymen'in Sözlerinden Sonra CHP'nin Tunceli'de Etkisi Yok". Biamag, 11 Ekim 2009. https://m.bianet.org/biamag/siyaset/118193-oymen-in-sozlerinden-sonra-chp-nin-tunceli-de-etkisi-yok.
Kurun, Davut. "Marsilya'da Bir Dersimli (1938-1986)", 26 Ocak 2015. http://alev-i.com/marsilyada-bir-dersimli-1938-1986/.
Le Ray, Marie. "Associations de Pays et Production de Locality: La 'Campagne Munzur' Contre Les Barrages". *European Journal of Turkish Studies*, sayı 2 (2005). http://journals.openedition.org/ejts/370?gathStatIcon=true.
Leal, João. "Festivals, Group Making, Remaking and Unmaking". *Ethnos* 81, sayı 4 (07 Ağustos 2016): 584–99. https://doi.org/10.1080/00141844.2014.989870.
Leezenberg, Michiel. "Kurdish Alevis and the Kurdish Nationalist Movement". Içinde *Turkey's Alevi Enigma: A Comprehensive Overview*, editör Joost Jongerden ve Paul Joseph White, 197–217. Leiden, London: Brill, 2003.
———. "The Ambiguities of Democratic Autonomy: the Kurdish Movement in Turkey and Rojava". *Southeast European and Black Sea Studies* 16, sayı 4 (01 Ekim 2016): 671–90. https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1246529.
Mach, Zdzislaw. *Symbols, Conflict, and Identity: Essays in Political Anthropology*. Albany: State University of New York Press, 1993.
Masalha, Nur. *The Palestine Nakba: Decolonising History, Narrating the Subaltern, Reclaiming Memory*. London ; New York: Zed Books, 2012.
Massey, Doreen. *Space, Place and Gender*. John Wiley & Sons, 2013.
Massicard, Elise. "The Repression of the Koçgiri Rebellion, 1920-1921". *Science Po Online Encyclopedia of Mass Violence and Resistance*, 2009. http://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/en/document/repression-koa-giri-rebellion-1920-1921.
"Menteşeoğlu: 'Doğu Mitingini Yapanlar Vatan Hainidirler'". *Milliyet*, 14 Ekim 1967. "Mesut Keskin'le Zazaca Üzerine Söyleşi". Erişim 19 Aralık 2017. http://zazaki.de/zazaki/reportaji/mesutkeskin_eliforhan.htm.
"Metin-Kemal Kahraman Kardeşlerle Yapılan Röportaj". *Dersim*, Aralık 1997.
"Munzur Festivali ve Çarpık Demokrasi Bilinci". *Devrimci Demokrasi*, 22 Ağustos 2007.
Nancy, Jean-Luc. *The Inoperative Community*. U of Minnesota Press, 1991.
Neyzi, L. "Embodied Elders: Space and Subjectivity in the Music of Metin-Kemal Kahraman". *Middle Eastern Studies* 38, sayı 1 (01 Ocak 2002): 89–109. https://doi.org/10.1080/714004432.
Nora, Pierre, ve Lawrence D. Kritzman. *Realms of Memory: Conflicts and Divisions*. Columbia University Press, 1996.
Ohana, David. "Kfar Etzion: The Community of Memory and the Myth of Return". *Israel Studies* 7, sayı 2 (2002): 145–74.
Olick, Jeffrey K., Vered Vinitzky-Seroussi, ve Daniel Levy. "Introduction". Içinde *The Collective Memory Reader*, 3–61. Oxford University Press, 2011.
Olick, J.K. "From collective memory to the sociology of mnemonic practices and products". *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, 01 Ocak 2008, 151–61.

O'Meara, J. Tim. "Causation and the Postmodern Critique of Objectivity". *Anthropological Theory* 1, sayı 1 (01 Mart 2001): 31–56. https://doi.org/10.1177/14634990122228610.
Orhan, Cengiz. "Dr. Baran: Biz Filistin'de Misafirdik, Türkiyeli Dostlar da Bizim Misafirimiz". *Özgür Gündem*, 28 Ekim 1993.
Orhan, Gözde. "Ekoloji ve Siyaset: Munzur Baraj Projelerine Karşı Toplumsal Direniş Örneği". Içinde *Dersim'i Parantezden Çıkarmak*, editör Zeliha Hepkon, Aydın Songül, ve Şükrü Aslan, 253–72. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
Orhan Korkmaz, Gözde. "The Production of Space in Dersim in the 2000s". Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, 2017.
Oruçoğlu, Muzaffer. "24 Ocak vartinik Baskını ve Ali Haydar Yıldız". *Halkın Günlüğü*, 15 Şubat 2014.
"Osman Baydemir'den Çok Tartışılacak Açıklamalar". Milliyet, 31 Temmuz 2010. http://www.milliyet.com.tr/osman-baydemir-den-cok-tartisilacak-aciklamalar-siyaset-1270731/.
Öcalan, Abdullah. "Alevi Muhalafeti Halkçıdır, Zulme ve Adaletsizliğe Karşıdır". Içinde *Demokratik Devrimde Halk Serhıldanları (Devamı)*. Bilim Aydınlanma Yayınları, y.y.
———. *Apocu Militan Kişilik 1. Cilt*. Bilim Aydınlanma Yayınları, y.y.
———. *Tarih Günümüzde Gizli ve Biz Tarihin Başlangıcında Gizliyiz*. Bilim Aydınlanma Yayınları, y.y.
Özcan, Mesut. "Alevilik-Bektaşilik Enstitüsü İçin Skandal Metin". *Özgür Dersim*, 17 Şubat 2016. http://www.ozgurdersim.com/haber/alevilik-bektasilik-enstitusu-icin-skandal-metin-10862.htm.
Özel, Oktay. "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered". *International Journal of Middle East Studies* 36, sayı 2 (2004): 183–205.
Özoğlu, Hakan. "Exaggerating and Exploiting the Sheikh Said Rebellion of 1925 for Political Gains". *New Perspectives on Turkey* 41 (Ekim 2009): 181–210. https://doi.org/10.1017/S0896634600005410.
———. *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*. Albany: State Univ of New York Pr, 2004.
Öztürk, Hıdır, ed. *Ayten'in Acıklı Akıbetini Anlattılar*. İstanbul: Pêrî Yayınları, 2013.
Öztürk, Saygı. *İsmet Paşa'nın Kürt raporu*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
Pelgu, Vengê. "Hangi Sey Rıza -3". *Kırmanciya Belekê*, 2011.
Peterson, Richard A., ve N. Anand. "The Production of Culture Perspective". *Annual Review of Sociology* 30, sayı 1 (2004): 311–34. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.30.012703.110557.
Riessman, Catherine Kohler. "Narrative Analysis". Içinde *Narrative, Memory and Everyday Life*, editör Nancy Kelly, Christine Horrocks, Kate Milnes, Brian Roberts, ve David Robinson, 1–7. University of Huddersfield, 2005.
Schiller, Nina Glick. "Cultural Politics and the Politics of Culture". *Identities* 4, sayı 1 (01 Ağustos 1997): 1–7. https://doi.org/10.1080/1070289X.1997.9962580.
Selcan, Zülfü. "Zaza Dilinin Gelişimi", y.y. http://zilfiselcan.net/wp-content/uploads/2016/11/ZazaDilininGelisimi_A4_tr.pdf.
Seropyan, Sarkis. "Efsanelerin Harman Yeri, Dağlar Ülkesi Dersim". Agos, 22 Ekim 2014. http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8299/efsanelerin-harman-yeri-daglar-ulkesi-dersim.
Sertel, Savaş. "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımına Göre Dersim Bölgesinde Demografik Yapı" 24, sayı 1 (2014): 269–82.
Sevgen, Nazmi. *Zazalar ve Kızılbaşlar*. Ankara: Kalan Yayınları, 1999.
Sılan, Necmeddin Sahir. *Doğu Sorunu: Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953)*. Editör Tuba Akekmekçi ve Muazzez Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Solgun, Cafer. *Dersim... Dersim... Bir Yüzleşme Hikayesi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
Swartz, David. *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. University of Chicago Press, 1997.
Şerefhan, ve Mehmet Emin Bozarslan. *Şerefname Kürt Tarihi*. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.
Tannock, Stuart. "Nostalgia Critique". *Cultural Studies* 9, sayı 3 (01 Ekim 1995): 453–64. https://doi.org/10.1080/09502389500490511.
"Tartışmalı Alevi İftarı Gerçekleşti". *CnnTürk*, 11 Şubat 2008. https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/11/tartismali.alevi.iftari.gerceklesti/418305.0/index.html.
Taş, Cemal. *Dağların Kayıp Anahtarı: Dersim 1938 Anlatıları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
———. *Külden Evler: Dersim'de Yakılan Köylerin Öyküsü*. İstanbul: Tij Yayınları, 2007.
Taş, Kibar. "Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi Ve Osmanlı'nın Xvı. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu Ve Bunun Dersim'e Etkisi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 0, sayı 76 (2015): 79–108.
"Tırmanan Tehlike ve Acil Görevler". *Devrimci Demokrasi*, 18 Ekim 2010.
"Topraklarımızda bir kürt devleti kurmak istiyen 13 kişi yakalandı". *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1963.
Tosun, Mehtap, ve Özgür Bal. "Yol'da Kurulan bir Kimlik: Dersim Ermenileri". Içinde *Dersim'i Parantezden Çıkarmak*, editör Zeliha Hepkon, Songül Aydın, ve Şükrü Aslan, 131–75. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
Törne, Annika. ""On the Grounds Where They Will Walk in a Hundred Years' Time" - Struggling with the Heritage of Violent Past in Post-Genocidal Tunceli". *European Journal of Turkish Studies*, sayı 20 (2015). http://journals.openedition.org/ejts/5099?lang=tr.
Tuna, Ş. Gürçağ, ve Gözde Orhan. *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar*. İstanbul: Patika Yayınları, 2013.
Tuna, Ş. Gürçağ, ve Bayram Şen. "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri". *Praksis*, sayı 28 (2012): 99–19.
"Tunceli Belediye Başkanı, Öğretmen Okulu Olaylarını Düzenleyen Sağcıları Güvenlik Kuvvetlerinin Koruduğunu Bildirdi". *Cumhuriyet*, 01 Nisan 1974.
"Tunceli Köylerinde Yapılan Çalışmalar". *Proleter Devrimci Aydınlık*, Ocak 1971.
"Tunceli'de OHAL Düzenlemesi". *Gazete Vatan*, 27 Ekim 2016. http://www.gazetevatan.com/tunceli-de-ohal-duzenlemesi-1000350-gundem/.
"Tunceli'den Mirik Kayıpları Bulunsun Talebi", 09 Temmuz 2011. http://www.ozgurdersim.com/haber/tunceliden-mirik-kayiplari-bulunsun-talebi-2873.htm.
Tunç, Ferhat. "Gönül Gel Gezelim Dersim Dağını". Biamag, 30 Temmuz 2016. https://m.bianet.org/biamag/toplum/177323-gonul-gel-gezelim-dersim-dagini.
Turner, Victor. *The Anthropology of Performance*. New York, NY: PAJ Publications, 1988.
Turner, Victor Witter. "Religious Celebrations". Içinde *Celebration, Studies in Festivity and Ritual*, editör Victor Witter Turner ve Renwick Gallery, 201–19. Smithsonian Institution Press, 1982.
Uluğ, Naşit Hakkı. *Derebeyi ve Dersim*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.
UTSAM. "Terör Örgütlerinde Militan Kimlik İnşası ve Eleman Profili: PKK/KCK Örneği". UTSAM Rapor Serisi. Polis Akademisi, 2012.
Ünal, Mehmet Ali. "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı-İdari Yapısı". *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 12 (1992): 367–90.
Vardaki, Elia. "The Making of Home Away from Home: The Role of Ethno-Cultural Festivals in Contesting Local Spaces". Içinde *Contested Mediterranean Spaces:*

Ethnographic Essays in Honour of Charles Tilly, editör Maria Kousis, Tom Selwyn, ve David Clark, 260–75. New York: Berghahn Books, 2011.

Vos, Patrick De. "Discourse Theory and the Study of Ideological (Trans-)Formations: Analysing Social Democratic Revisionism". *Pragmatics* 13, sayı 1 (2003).

White, Paul J. *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers: The Kurdish Nationalist Movement in Turkey*. London ; New York: Zed Books, 2000.

"Ya Dersim yok olursa ?? Ya Munzur'a İnancımız ??", 06 Ağustos 2014. https://www.facebook.com/MunzuRumaDokunma/posts/851534724857677.

Yağmur, Müjgan. "Aygün'den Yeni Şafak'a Seyit Rıza Yanıtı: 'kabataş Yalancıları' Bir Kere Daha Suçüstü Yakalandı", 21 Nisan 2015. http://www.demokrathaber.org/siyaset/aygun-den-yeni-safak-a-seyit-riza-yaniti-kabatas-yalancilari-bir-kere-daha-sucustu-yakalandi-h47951.html.

Yavuz, M. Hakan. "Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey". *Nationalism and Ethnic Politics* 7, sayı 3 (01 Eylül 2001): 1–24. https://doi.org/10.1080/13537110108428635.

Yeğen, Mesut. "The Kurdish Question in Turkish State Discourse". *Journal of Contemporary History* 34, sayı 4 (1999): 555–68.

———. "Turkish nationalism and the Kurdish question". *Ethnic and Racial Studies* 30, sayı 1 (01 Ocak 2007): 119–51. https://doi.org/10.1080/01419870601006603.

Yeşiltaş, Özüm. "Rethinking the National Question: Anti-Statist Discourses within the Kurdish National Movement". Doktora, International Relations Department, Florida International University, 2014.

Yıldırım, Mehmet. "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme". İçinde *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar*, editör Ş. Gürçağ Tuna ve Gözde Orhan, 41–70. İstanbul: Patika Kitap, 2013.

———. "M. Yıldırım: Kazım Gündoğan'ın Eleştiri, Suçlama Ve Iddialarına Cevaptır". DersimNews, 08 Haziran 2017. http://dersimnews.com/haberler/2017-08-06/m-yildirim-kazim-gundoganin-elestiri-suclama-iddialarina-cevaptir.

Yoldaş, Tanercan. "Doğa, İnanç ve Bilinç Tahribatı". *Kırmanciya Belekê*, 2011.

Yücel, Clémence Scalbert. "Common Ground or Battlefield?: Deconstructing the Politics of Recognition in Turkey". *Nationalism and Ethnic Politics* 22, sayı 1 (02 Ocak 2016): 71–93. https://doi.org/10.1080/13537113.2016.1133862.

Yüksel, Murat. "Forced Migration and the Politics of Internal Displacement in the Making of Modern Turkey: The Case of Dersim, 1937-1947". Yayınlamamış Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, 2008.

Zarrilli, Phillip. "For Whom Is the King a King? Issues of Intercultural Production, Perception, and Reception in a Kathakali King Lear". İçinde *Critical Theory and Performance*, editör Janelle G. Reinelt ve Joseph R. Roach, 108–34. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992.

Zeydanlıoğlu, Welat. "Beyaz Türk'ün Yükü: Oryantalizm, Kemalizm ve Türkiye'de Kürtler*", sayı 2 (2009): 195–211.

Zırh, Besim Can. "1980'ler Alevilik, 2000'ler Dersim: Uyanışı Anlamak". *Alevilerin Sesi*, 2012.

Zimbler, Jarad. "For neither love nor money: the place of political art in Pierre Bourdieu's literary field". *Textual Practice* 23, sayı 4 (01 Ağustos 2009): 599–620. https://doi.org/10.1080/09502360903000547.

Žižek, Slavoj. "Tolerance as an Ideological Category". *Critical Inquiry* 34, sayı 4 (01 Nisan 2008): 660–82. https://doi.org/10.1086/592539.

EK 1

GÖRÜŞMECİLER LİSTESİ

1. Cemal Taş ve Umur Hozatlı, sözlü tarih araştırmacısı ve yönetmen, 05.2012, NOT.
2. Özer Tekinoğlu, DEDEF yöneticisi, 26.06.2012, NOT.
3. Ali Mükan, Dersim Kültür Derneği yöneticisi, 2.08.2012, NOT.
4. Hanifi ve Meral, Dersim Eğitim Sen üyeleri, 03.08.2012, NOT.
5. Ali Ekber Kaya, Dersim Belediyesi meclis üyesi, 03.08.2012, NOT.
6. Gürkan, Belediye çalışanı,, 03.08.2012, NOT.
7. Yılmaz, Fırat Kalkınma Ajansı ve Cemevi, 05.08.2012, NOT.
8. Kazım Çağımda, 99-04 Bel. Başkan Yardımcısı (CHP), 06.08.2012, NOT.
9. Mustafa Taşkale, Belediye başkan yardımcısı (EMEP), 07.08.2012, NOT.
10. Fevzi Konak, Dersim dernekleri yöneticisi, 07.08.2012, NOT.
11. Celal Turna, öğretmen ve çevreci, 11.08.2012, NOT.
12. Mehmet Çetin ve Cemal Taş, şair ve sözlü tarihçi, 16.08.2012, NOT.
13. S., HYS organizasyon (2009-10-11 festivalleri), 30.08.2012, NOT.
14. Çayan Demirel, yönetmen, 18.09.2012, NOT.
15. Kenan Genç, Pertek belediye başkanı (EMEP), Mart 2013, KAYIT
16. Tekin Türkel, Mazgirt belediye başkanı (DHF), Mart 2013, KAYIT.
17. Nezahat Gündoğan, araştırmacı/ yönetmen, 12.04.2013, KAYIT
18. Metin Kahraman, araştırmacı/ müzisyen, 20.04.2013, KAYIT.
19. Özlem Gerçek, müzisyen, 2.05.2013, KAYIT.
20. Ahmet Aslan, müzisyen, 7.05.2013, KAYIT.
21. Hasan Saltık, prodüktör, 9.05.2013, KAYIT.
22. Özgür Fındık, belgeselci, 16.05.2013, KAYIT.
23. Abidin Parıltı, yönetmen (Koça Dawi), 26.05.2013, KAYIT.
24. Hasan Şen, çevreci Munzur Koruma Kurulu/DEDEF, 31.05.2013, KAYIT.
25. Rapzan Belagat, müzisyen, 29.07.2013, N.
26. Şiar ve Cemil Gündoğan, Grup Munzur üyeleri, 16.08.2013, KAYIT.
27. Arin İnan Arslan, yönetmen, 2.07.2014, N.
28. Özgür Evren Bulut, şair, 8.07.2014, N.
29. Kazım Öz, yönetmen, 11.07.2014, KAYIT.
30. Fadıl Öztürk, şair ve DAM çalışanı, 12.07.2014, KAYIT.

31. Selman Yeşilgöz, araştırmacı, 24.07.2014, KAYIT.
32. Hüseyin Tunç, Belediye başkan yardımcıs (EMEP), 31.07.2014, KAYIT.
33. Ayşe Şawaki, müzisyen, 31.07.2014, KAYIT.
34. Mesut Özcan, araştırmacı/Kalan Yayınları ve Munzur Dergisi editörü, 04.08.2014, KAYIT.
35. Belgin Cengiz, yönetmen, Ekim 2014, KAYIT.
36. Ahmet Balkıs, DEDEF yöneticisi, 07.12.2014, N.
37. Caner Canerik, yönetmen, 10.12.2014, KAYIT.
38. Sait Çiya, araştırmacı yazar, 27.12.2014, NOT.
39. Ferhat Tunç, müzisyen, 04.02.2015, KAYIT.
40. Sait Çiya, 22.02.2015, KAYIT.
41. Kemal Karabulut, Berlin Dersim Derneği yöneticisi, 23.02.2015, KAYIT.
42. Nurettin Aslan, FDG yöneticisi, 26.02.2015, KAYIT.
43. Haydar Işık, yazar/ Dersim Yeniden İnşa Derneği kurucusu, 27.02.2015, KAYIT.
44. Haydar Karataş, yazar, 28.02.2015, KAYIT.
45. Hüseyin Ayrılmaz ve Selman Yeşilgöz, araştırmacı ve eski İstanbul Tunceli Derneği yöneticileri, 11.03.2015, KAYIT.
46. Sait Baksi, müzisyen, 18.04.2015, KAYIT.
47. Miran Pırgiç Gültekin ve Serkan Sariataş, DERADOST, 21.04.2015, KAYIT.
48. Hüseyin Çağlayan, yazar/akademisyen, 25.04.2015, KAYIT.
49. Hüseyin Tunç, 22.06.2015, KAYIT.
50. Erdoğan Emir, müzisyen, 21.07.2015, KAYIT.
51. İsmail Cem Halavurt, Dersim Ermenileri Derneği yöneticisi, 27.08.2015, KAYIT.
52. Ali Rıza Bilir, DEDEF yöneticisi, 5.09.2015, KAYIT.
53. Şükrü Aslan, akademisyen, 22.09.2015, NOT.
54. Devrim Tekinoğlu, FAM yayınları koordinatörü ve araştırmacı, 21.02.2016 KAYIT.
55. Veli Aytaç, 1977-80 Tunceli belediye başkanı, 07.08.2017, NOT.

ÖZGEÇMİŞ

Ülker SÖZEN
ulk.sozen@gmail.com

EĞİTİM

Şubat 2012 – Ocak 2018: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doktora Derecesi, Sosyoloji Bölümü
Danışman: Doç. Dr. Şükrü Aslan
(GNO: 3.93/4)
Tez Başlığı: "Dağların Kayıp Anahtarını Arayan Halk" Dersim Toplumunda Kimliksel Uyanış, Kültürel Siyasetler ve İç Gerilimler

Eylül 2008 – Ağustos 2010: Koç Üniversitesi
Yüksek Lisans Derecesi, Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Bilimleri Programı
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Murat Ergin
(GNO: 3.83/ 4)
Tez Başlığı: Gentrification, Consumption, and Cosmopolitanism in Istanbul's Urban Core, Beyoglu: A Study of Metropolitan Habitus [İstanbul'un Kent Merkezi Beyoğlu'da Soylulaştırma, Tüketim ve Kozmopolitlik: Metropolitan Habitus Üzerine Bir İnceleme]

Eylül 2003 – Haziran 2008: Boğaziçi Üniversitesi
Lisans Derecesi, Sosyoloji Bölümü
(GNO: 3.26/ 4.00)

SUNUMLAR

"Seeking the Key to the Mountains": Cultural Production in Dersimi Society as a Site of 'Renewal, Resistance, and Internal Conflict, Oberseminar, Ludwig-Maximilians Üniversitesi, Etnoloji Enstitüsü, Münih, 6 Haziran 2016.
http://www.ethnologie.uni-muenchen.de/veranstaltungen_sommer2017/oberseminar_sose_2016.pdf

1915'ten 1938'e Yaralardan Türeyen Kimlikler: Dersim Siyaset Sahnesinde Dersimli ve Ermeni Kimliklerinin Gerilimli Yakınlığına Bakmak, TSBD 14. Ulusal Bilimler Kongresi, ODTÜ, Ankara, 24 Kasım 2015.
http://tsbd.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/14.kongre.pdf

"Collective effervescence and political strife in Dersim: the case of the Munzur Festival", The Making of Cultural Policies in Turkey and the Post-Ottoman Spaces Workshop, IFEA, April 16-17, 2015, http://f.hypotheses.org/wpcontent/blogs.dir/2113/files/2014/12/Program_Worskhop_Cultural Policy_ENG.pdf

"Narratives of identity and trauma in an oppressed ethnic community: Contemporary Dersimi cultural productions at the intersection of politics, market and memory", International Conference Cultural Politics of Memory, Cardiff University, 14-16 Mayıs 2014, http://www.cardiff.ac.uk/encap/newsandevents/events/conferences/culturalpolitics/programme.pdf

"Desire for difference and limits of engagement: How do Beyoglugentrifiers imagine and encounter diversity?", Cool Istanbul: Urban Encounters and Resistances Workshop, SALT Galata Istanbul, 7-8 Kasım 2013, http://www.volkskunde.uni-muenchen.de/vkee_download/cool-istanbul-workshopprogram.pdf

"Soylulaştırma, Kozmopolitlik ve Tüketim: Beyoğlu'daki Metropolitan Habitus Üzerine Bir Saha Araştırması", VI. International Cultural Studies Conference: Space and Culture, Kadir Has University, Istanbul, 6 Eylül 2011.

"Gentrification, Cultural Consumption, and Cosmopolitanism in Istanbul's Urban Core, Beyoglu", 2010 Annual Meeting of the Association of American Geographers (AAG), Washington DC, 14-18 Nisan 2010, http://ugsg.aag.uconn.edu/wp-content/uploads/sites/1869/2016/08/2010.4.pdf

YAYINLAR

forthcoming "1980 Sonrası Türkiye'de Kültürel Hayat" [Cultural Life in the Post-1980 Turkey], Türkiye Tarihi (edited volume), Patika Yayınları: Istanbul.

2016, "Sembollerde Cemaati Aramak ve Kimliği Yeniden Kurmak: Dersim'de Hafiza, Yerellik ve Siyaset" [Seeking Community and Reconstituting Identity: Memory, Locality, and Politics in Dersim], Praksis, 43: 3, 2016, 553-581.

2015, "Etnik Kimlik Siyaseti ve Festivaller: Munzur Festivali'nde Kolektif Aidiyetlerin Yeniden Üretimi ve Kimliğin Çatışmalı Görünümleri", MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 118-138.

2013, "Neo-Dersim Kültür Alanı: Siyaset ve Piyasa Ekseninde Hafızanın ve Kültürün Nesneleşmesi", Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomi Politik Yazılar, Patika Yayınları: Istanbul, 249-306.

2013, "Young, Enduring, and Patient: Gendered Experiences of the Female Retail Workers in İstanbul's Shopping Malls", Kadin/Woman 2000, 14: 2, 93-116.

2013, "İktidar ve Mücadele Eksenlerinde Bedeni ve Bedenler-Arasılığı Düşünmek" Şeyleşme vs. Queer Dosyası, Kaos-GL, 128, 32-33.